

Шарк юлдузи

Ўзбекистон Ёзувчилар
союзининг органи

ОЙЛИК АДАБИЙ-БАДИИЙ,
ИЖТИМОИЙ-СИЕСИЯ ЖУРНАЛ

47-ЙИЛ ЧИҚИШИ

ҒАФУР ҒУЛОМ НОМИДАГИ
АДАБИЁТ ВА САНЪАТ
НАШРИЁТИ

1979

Мундарижа

Л. И. Брежнев. Қурик	3	Р. Раҳмон. Қутлуғ қадам. Роман Давоми	133
АДАБИЁТЛАР ДУСТЛИГИ — ХАЛҚЛАР ДУСТЛИГИ		Э. Самандаров. Қабул соатлари. По- эма	173
Л. И. Брежнев. Осиё ва Африка ёзувчиларининг Тошкент уч- рашуви қатнашчиларига	62	ИБН СИНО ТУҒИЛГАН КУННИНГ 1000 ЙИЛЛИГИ ОЛДИДАН	
Ш. Р. Рашидов. Қудратли ҳаракат	64	У. Каримов. Буюк аллома	198
А. Ла Ғума. Адиблар сўзи — халқ- лар сўзи	71	ПУБЛИЦИСТИКА	
К. Яшин. Хуш келибсизлар!	74	В. Тюриков. Ленин декрети билан	203
То Хоай. Яқдиллик асоси	75	ТАНҚИД ВА АДАБИЁТШУНОСЛИК	
Ч. Айтметов. Келажакнинг талаби	77	Ю. Султонов. Улуғ санъаткор.	213
А. Сафронов. Адиблар ҳамкорлиги	78	М. Маҳмудов. Ҳаёт ҳақиқати ва ба- дий сюжет	217
М. Дарвеш. Қудратли бирлик	80	Б. Ғуломов. Драматик романлар	221
М. Иброҳимов. Биродарлик ҳаракати Осиё ва Африка ёзувчилари Тошкент конференциясининг деклара- цияси	83	ТАҚРИЗЛАР	
ҲАМЗА ҲАКИМЗОДА НИЁЗИЙ ТУҒИЛГАН КУННИНГ 90 ЙИЛЛИГИ ОЛДИДАН		С. Мирзаев. Адабий ва мафкуравий кураш	225
Л. Қаюмов. Қалдирғоч. Пьеса	85	М. Солиева. Қалбдан янграган куйлар	226
Ҳабибий. Ғазаллар	110	Н. Ҳотамов, С. Аҳмедов. Демократ шоир ҳақида рисола	229
Р. Бобожой. Қадрдоним, қора кўзли- гим. Шеърлар	112	Ч. Аҳмаров, А. Абдуллаев. Гўзаллик мадҳи	231
Айёмий. Ленин. Бўлгай, бўлмагай. Эй гўзал Шеърлар	124	М. Юнусов. Покиза туйғулар	233
ҲИКОЯЛАР		«ГУЛҚАЙЧИ»	
А. Асиров. Холис хизмат. Вафодор	126	А. Маннопов. «Обзорчи»	236
Н. Раҳматов. Анзират	130	З. Шодиёва. Тугун	237
		Конвертларни қайчилаганда	238
		Маданий ҳаёт	239

Л. И. БРЕЖНЕВ

ҚҰРШҚ

I

Ғалланг бўлса, қўшиқ ҳам оғиздан тушмайди... Шундай деб бежиз айтишмайди. Ғалла ҳамиша энг қимматли озиқ-овқат, барча ноз-неъматларнинг мезони бўлиб келган. Буюк фан-техника муваффақиятлари асри бўлмиш бизнинг давримизда ҳам ғалла халқларнинг энг биринчи ҳаётий негизи бўлиб қолмоқда. Одамлар космосга кўтарилишди. Дарёлар, денгизлар, океанларни забт этишмоқда, ер қаъридан нефть ва газ қазиб олишмоқда, атом энергиясини жиловладилар, ғалла эса ғал-лалигича қолмоқда.

Гербига ғалла бошоғи тасвири туширилган мамлакат граждандари ғаллага айниқса, алоҳида, ҳаяжонли, муқаддас муносабатда бўладилар. Айтишим мумкинки, бу туйғу ёшлигимдан менга ҳам маълум.

Отам ишчи ўтган, бобом деҳқон бўлган, мен ўзимни заводдаги меҳнатда ҳам, қишлоқдаги меҳнатда ҳам синаб кўрганман. Фаолиятимни ишчиликдан бошлаганман. Лекин вайроналик йилларида завод анча муддатга тўхтатиб қўйилгач, ер ҳайдашни, экин экишни, ғалла ўришни ўрганишга тўғри келди. Ўз қўлинг билан ғалла етиштиришнинг гашти ўзгачалигини ўшандаёқ тушуниб олгандим. Ер ўлчовчи бўлиб иш бошлаб Курск қишлоқларида, Белоруссияда, Уралда ишладим, кейинчалик яна металлург бўлганимдан кейин ҳам, даврнинг ўзи ғаллани унутишга йўл қўймади. Бошқа коммунистлар билан биргаликда қишлоқларда бўлиб, йиғинларда кулақларга қарши жанг қилдим, дастлабки колхозларни туздим.

Айтишим мумкинки, меҳнат фаолиятимни бошлаганимда унинг атиги тўрт йили тўла-тўқис қишлоқда ўтди. Бошқача айтганда, бутун тўрт йиллик умр қишлоққа бағишланди. Коллективлаштириш энди бошланганда ер тузувчи бўлиб ишлай бошладим, ниҳоясига етганда эса заводга қайтдим. Бу йиллар — 1927—1931 йиллар мамлакат тарихида бутун бир даврга тенг. Биз қишлоқ хўжалиги артелларига ер ажратиб берарканмиз, чегараларни шунчаки йўқотаётганимиз йўқлигини, балки қишлоқни социалистик тарзда қайта қуришга ёрдамлашаётганимизни, деҳқон ҳаётининг минг-минг йиллардан буён ҳукм суриб келаётган укладини бошқатдан қураётганимизни яхши тушунардик.

Буларни айтаётганимнинг боиси шундаки, шаҳар ва қишлоқ ҳам,

завод ва дала ҳам, саноат ва қишлоқ хўжалиги ҳам менга бирдай қадрдон бўлиб қолди. Олдиндан ёзганимдек, Запорожьеда асосий диққат-эътиборни индустрияни тиклашга қаратишга тўғри келди, лекин колхоз ишлари ҳам катта эътибор беришни талаб қиларди. Днепропетровскда шаҳар ва қишлоқ ишда тахминан тенг вақтни оларди. Молдавияда қишлоқ хўжалиги биринчи планга қўйилган бўлса-да, у ерда аслида янгидан ташкил қилинган саноат ҳам эътибордан четда қолмасди. Хуллас, бамисоли икки параллел чизиқ каби шу соҳалар тўғрисида ғамхўрлик қилиш баббаравар борарди, гарчи бу чизиқлар бора-бора кесишмаслиги лозим бўлса-да, мен учун албатта, кесишарди.

Бугунги кунда ҳам Кремлдаги иш столим кўкламги экишнинг бориши ҳақидаги, экинларнинг аҳволи тўғрисидаги, йиғим-теримнинг суръатлари ҳақидаги мунтазам маълумотлар билан тўла. Эски одатимга кўра ўзим мамлакатнинг турли зоналарига қўнғироқ қиламан, Кубань, Днепрбўйи, Молдавия, Поволжье, Сибирдаги ўртоқларнинг овозини эшитгандаёқ ғалланинг аҳволи қандайлигини билиб оламан. Айтايлик, кўриқда 15 июнгача ёмғир ёлмаган бўлса, ҳосилдан бир неча центнерини чегириб ташлашга тўғри келишини тушунаман. Мабо-до ойнинг охиригача ҳам ёғингарчилик бўлмаса, яна чегариш керак бўлади... Шундай дақиқаларда деразадан Москвага нигоҳ ташлайсан киши, кўз олдиндан бепоён кўриқ далалари, комбайнчилар, агрономлар, райком ходимларининг ташвишли чеҳралари ўтади. Мана шу қадрдон кишилардан узоқда бўлсам ҳам ўзимни яна уларнинг ёнида ҳис этаман.

Кўриқ менинг ҳаётимдан мустаҳкам ўрин олган. Ҳамма нарса 1954 йил январь ойининг изғирин кунларининг бирида Москвадан бошланди. Ушанда мени КПСС Марказий Комитетига чақиришди. Бу проблеманинг ўзи менга олдиндан маълум эди, кўриқ ерларни ўзлаштириш ҳақидаги гапларни ҳам эшитгандим. Янгилик шу эдики, кўриқни оммавий ўзлаштиришни менинг ўзимга топширишмоқчи экан. Шу баҳордаёқ кўриқ очишни жуда қисқа муддатларда Қозоғистонда бошлаб юбориш лозим бўлиб, иш ниҳоятда қийинлигини мендан яшириб ўтиришмади. Лекин ҳозирги пайтда партиянинг бундан кўра масъулиятлироқ топшириғи йўқ, деб тайинлашди. Марказий Комитет у ерга мени П. К. Пономаренко билан юборишни лозим деб топибди.

Гап шундаки, республикада иш дуруст бормаяпти, у ердаги раҳбарлик ҳамон эскича ишлаяпти, янги вазифаларнинг удрасидан чиқна олмаса керак, кўриқ очилиши муносабати билан бу кўз илғамас чўлларда амалга оширилиши лозим бўлган ишларнинг кўламини кенг қамровда тушунадиган одамлар керак, деб эшитдим.

Бизга топширилган ишнинг энг муҳими — кўриқ очишни таъминлашдан иборат эди. Вазифа ниҳоятда қийинлигини тушундим. Аввало бу ғоят муҳим вазифани бажаришнинг тўғри йўлини топиш лозим эди. Бу ўринда гап бир республиканинг дон хўжалигини юксалтириш ҳақидагина эмас, балки бутун Совет Иттифоқи миқёсида дон проблема-сини тубдан ҳал этиш устида борарди.

Шу кузнинг ўзидаёқ кўриқдан ғалла олиш керак! Шу кузнинг ўзида!

Шундай қилиб ҳаётим яна ўзгариб кетди.

1954 йил 30 январда Марказий Комитет президиумининг мажлиси бўлиб, унда Қозоғистондаги аҳвол ҳамда кўриқни ўзлаштириш билан боғлиқ бўлган вазифалар муҳокама этилди. Икки кундан кейин Олма-отага учиб кетдим.

Орадан шунча йиллар ўтиб кетганидан кейин ҳаётимнинг ўша даврида мен учун унутилмас бўлган бу ишлар ҳақида ҳикоя қилиб бериш эҳтиёжи туғилар деб ўйламагандим. Қайтариқ бўлса ҳам айтмоқ-

чиманки, кўриқда ҳам ҳеч қандай ёзув-чизув ёхуд кундалик тутмаганман. Бунинг имкони ҳам йўқ эди, лекин бунга афсусланишнинг ҳожати ҳам йўқ деб ўйлайман. В. И. Лениннинг «Давлат ва революция» китобига ёзган сўнги сўзини эслайман. Сўнги сўзда у яна бир бобни бошламоқчи бўлганини, ammo вақт етмаганини — Октябрь арафаси имкон бермаганини ёзган эди. «Бундай «халақит» учун фақат хурсанд бўлиш мумкин, — юмор билан деган эди Владимир Ильич, — «революция тажрибаси» тўғрисида ёзишдан кўра, бу тажрибани амалда қилиш ёқимлироқ ва фойдалироқдир». Лениннинг бу сўzlари ҳаммамиз учун дастуриламалдир.

Кўриқда миллион-миллион совет кишилари революция тажрибасини амалга оширишни давом эттирдилар. Янги тарихий шароитларда унинг муваффақиятларини бойитдилар, ривожланган социализм ғолибона қурилишининг жонли тажрибасини ижод қилдилар. Шунинг учун бу заминга бутунча бахшида этган йилларим мен учун бир умрга эсдан чиқмайдиган ва азиз хотира бўлиб қолди.

Олмаотада биринчи бўлишим. Лекин шаҳарни аллақандай илиқ ҳиссиётлар билан айланиб чиқдим. Шаҳар менга кўнданоқ қадрдон бўлиб қолган эди. Каменское, Днепропетровск ёки Запарожьега қандай меҳр қўйган бўлсам, Олмаотани ҳам ғойибона севиб қолгандим.

Кўп фронтчилар қатори мен ҳам фронт орқасига эвакуация қилинган яқин кишиларим адресини дарҳол тополмадим. Фронтда хотинимдан Олмаота, Карл Маркс кўчаси, 95-уй адреси ёзилган дастлабки хатни олгунимча ташвиш билан тўлиб тошган машаққатли саккиз ой ўтганди. Оиламни ўз бағрига олган Турсун Тарабоевич ва унинг хотини Руқия Яруловна Бойбўсиновларни хотинимнинг ўша хатидан билиб олгандим. Уша пайтда ёппасига бир қаватли, уй-жойлардан иборат Олмаотанинг минглаб уйларига ўхшаш бу кулбани топиб олдим. Хотиним уруш даврида ёзган хатида уй яшил дарахтзорларга бурканиб кетишини, дераза тагида эса ариқ оҳиста шарқираб оқишини ёзганди. Ҳозир эса февраль ойи ариқлар бўм-бўш, эндигина кириб келаётган илиқ кунлар тафтидан намхуш яланғоч дарахтларнинг шоҳидан чакиллаб томчилар оқарди. Шу топда кўз ўнгимда негадир урушнинг узоқ кунлари равшан гавдаланиб кетди. Қирсаммикан? Саҳоватли қозоқ оиласига раҳматлар айтиб, ўша оғир йилларда тўрт киши ўрнига етти кишини бағрига сиғдирган бошпаңага таъзим қилиш керак-да, лекин мен хотинимни кутмоқчи, иложи бўлса у билан кирмоқчи бўлдим.

Кўчаларни айланишда давом этдим. Яшаш ва ишлашга тўғри келадиган шаҳар ҳақида дастлабки таассурот олишнинг энг яхши усули шундай бўлишини билардим. Бозорга кирдим, тажрибали кишининг нигоҳи ундан кўп нарсаларни илғаб олиши мумкин. Зеро, бу нарса ҳар қандай жойнинг хўжалик ҳаётини билдирувчи бамисоли барометр, аҳолисининг урф-одатлари, анъаналари кўзгуси, шовқин-суронли одамлар билан гавжум, ранг-баранг Олмаота бозори менга ибратли маълумотларни берди. Шаҳарнинг ўзига хос қиёфаси дилимга ёқиб тушди.

Шаҳарнинг турли жойларида яшашга тўғри келди. Олдинига шаҳардан чеккага, ҳозирги машҳур Медев яхмалагидан беш километрча нарида жойлашган дам олиш уйига жойлаштиришди. (У пайтда яхмалак йўқ эди). Бағоят гўзал жойлар. Боғ-роғлар, шинам йўлкалар, мусаффо ҳаво. Тоғдан ошиқиб оқаётган шўх сой. Тоғлар ҳам ёнгинада, кўм-кўк яшнаб турибди. Қорли чўққилари кўзни қамаштиради. Қозонистонга сўнги келишимда, 1976 йил сентябрида шу дам олиш уйига бордим, ўзим яшаган хонани топмоқчи бўлиб, дадил иккинчи қаватга кўтарилдим, таниш эшикни қидириб топдим ва ҳамроҳларимга мана бу деразанинг олдида иш столим, ёнида эса диван бор эди, деб турувдимки...

— Йўқ, Леонид Ильич,— деди табассум билан дам олиш уйининг ҳамшира бекаси.— Сиз, икки эшикка янглишдингиз.

Бу ҳодиса инсон хотирасининг номукамаллигини эмас, балки даврнинг тез ўтишини, ўзгаришларнинг тезлигини билдиради. Бутунлай қайта қурилган дам олиш уйигина эмас, бутун бугунги Олмаота илгаригисига мутлақо ўхшамайди. Бугунги кунда гоёта улкан, замонавий, қарийб бир миллион аҳолиси бўлган шаҳар гўзал ва ўзига хос жозиқалидир. Шаҳар пухта ўйланган режа бўйича, айтишим мумкинки, меҳр билан, кўламни катта олиб қурилмоқда. Бу ерда кўримсиз, бирига ўхшаш кварталлар йўқ, янги қурилишларнинг архитектураен оригинал, катта биноларнинг ҳеч бири бошқасини такрорламайди.

Бу ерга учиб келар эканман, ҳар гал қадрдон дўстларимга қарата: «Мана, яна сиздек энг яқин кишиларим ҳузурига келдим!» дейман. Оилам Олмаотага кўчиб келганида биз ўша жойдаги Кичик дарадаги деҳқончасига қурилган ёғоч уйчада жойлашгандик. Ҳозир бу уй бузиб ташланган. Кейинчалик марказга — Жамбул кўчасига қумли плиталардан қилинган экспериментал бинога кўчиб ўтдик. Чамаси бу уйлар унча мустақкам бўлмаган. Шунинг учун бино сақланиб қолмаган. Уруш йилларида оиламни бағрига олган уйча ҳам йўқ. Унинг ўрнида улкан фавворанинг шўх суви отилиб турибди. Фурманов ва Қурмонғози кўчалари бурчагидаги биргина уй ҳозир ҳам сақланиб қолган. Аммо унда Олмаотада ишлаган давримнинг сўнгги ойларидагина яшашга тўғри келганди.

Ушанда эса, 1954 йилнинг февраль ойи бошларида янги жойни бундоқ кўриб улгурмаёқ Қозоғистон Компартияси Марказий Комитетининг пленумида қатнашишим керак эди. Айтишим керакки, кўпчилик нотиклар республикадаги ишлар ҳақида пленумда ўз-ўзини танқид руҳида ва кескин гапирдилар. Биз П. К. Пономаренко билан биргаликда уларни диққат билан эшитдик, ўзимиз эса сўзга чиқмадик. Сайлов пайти келганида КПСС Марказий Комитетининг вакили Марказий Комитет Президиуми Пономаренкони биринчи, Брежневни эса иккинчи секретарликка тавсия этганлигини Пленум қатнашчиларига маълум қилди.

Биз П. К. Пономаренко билан қўлни қўлга бериб, бир мақсад йўлида ишладик, ташвиш ва ишлар икковимизга ҳам етиб ортарди. Ўзимга келганда, шуни айтишим керакки, мен бутун уруш бўйи душманнинг орқа томонидан халқнинг қаршилик ҳаракатига бошчилик қилган «бош партизан» сифатида ҳам, моҳир ташкилотчи, ишончли ўртоқ сифатида ҳам Пантелеймон Кондратьевични ҳамisha қадрлардим ва ҳурмат қилардим.

Пленум охирида у мажлис иштирокчиларига миннатдорчилик билдириб, икковимизнинг номимиздан икки оризгина сўз айтди:

— Сизларнинг ишончларингизни оқлай оламиз деб ишонаман. Ишлаганимиз бўлсин! Уйлайманки, бугун Қозоғистон партия ташкилоти зиммасига юклатилган вазифаларнинг бажарилганлиги ҳақида икки йилдан кейин Марказий Комитетга ахборот бера оламиз.

Олдиндан бўлса ҳам шуни айтайки, орадан роппа-роса икки йил ўтгандан кейин ҳақиқатан ҳам Қозоғистон Компартияси Марказий Комитетининг биринчи секретари сифатида қўриқни ўзлаштириш борасидаги партиянинг буюк вазифаси шараф билан бажарилди, деб КПСС XX съезидига ахборот бердим.

Ҳаммамизнинг ишимиз бошимиздан ошиб-тошиб кетди. Бугун, орадан шунча йиллар ўтгандан кейин, ўша пайтлардаги ҳужжатларни

варақлаб кўрарканман, шунча ишларни қилишга ва ҳаммасига улгуришга қандай қилиб имкон бўлган экан деб ўйлаб қоламан. Лекин организмимиз шундай бўлса керак, асаб жиҳатдан ҳам, жисмоний жиҳатдан ҳам ақл бовар қилмайдиган катта ишларни қилиб улгурардик. Яна урушни ўйлаб кетасан киши. Одамлар урушда инсон имкониятларининг энг сўнгги нуқтасида туришарди. Уйқудан қолган, очнаҳор, окопларда ивиб шалаббо бўлган, неча кунлаб қорда ётган, муздек сувга ўзларини отгану, лекин ҳеч қачон на шамоллаш умалигини, ва на бошқа «бой» касалликларни билишган. Қўриқда ҳам худди шунга ўхшарди.

Қўриқ эпопеясини фронт билан, партия ва халқ ғолиб чиққан улкан жанг билан қиёслаб ўтгандим. Уруш хотираси биз фронтчиларнинг ёдимиздан сира чиқмайди. Лекин, бу қиёс аниқ. Қўриқда отишма, бомбардимон, артиллерия отишмалари йўқ эди, албатта. Лекин қолган ҳамма нарса ҳақиқий жангни эслатарди.

Ишни бошлаш учун ўша ҳарбий ибора билан айтганда, кучларни гуруҳларга ажратиш, орқа томондаги кучларни яқин олиб келиш керак бўларди. Бунга осонликча эришиб бўлмасди. Пленумдан кейин Қозоғистон Компартиясининг VII съезди бўлиб ўтди. Съезд ишнинг аҳволини таҳлил этиб, Марказий Комитетнинг олдинги составдаги Бюроси ва Секретариати фаолиятини қониқарсиз деб топди.

Нега шундай бўлганлигини изоҳлаб бермоқчиман. Ғоят бой табиий имкониятлари бўлган ўлкада юзлаб қолхозлар, совхозлар, ва МТСлари бўлиб, дадаларида 10 минглаб трактор ва комбайнлар ишлаётган, ҳайдаладиган ерларидан ташқари миллион-миллион гектар пичанзор ва яйловлари бўлган диёрда дон, гўшт, пахта, жун етиштириш урушгача бўлган даражадан ўсмаганди. Баъзи ҳолларда ундан ҳам пасайиб кетган эди. Сут соғиб олиш 1940 йилдагидан камайиб кетган, ҳар гектар ердан 5—6 центнердан дон, атиги 10 центнердан пахта, 60 центнерга ётар-етмас картошка йиғиштириб олинарди.

Ўша пайтларда мамлакатнинг уруш натижасида тўла вайрон бўлган Кубань, Украина, Дон сингари районлари ҳам вайронгарчиликни тиклаб, ҳосилдорликни, чорвачилик маҳсулдорлигини ошира бошладилар. Бу ерда эса, 1953 йил гарчи республика учун жуда қулай келган бўлса ҳам, ем-хашак таъқислигидан бир ярим миллион қорамолнинг нобуд бўлишига йўл қўйилди. Қаҳратон қишда моллар очик ҳавода қолдирилди, ҳатто, ибтидоий кашарлар ҳам йўқ эди. Буни тағин «бизда ҳаминша шундай бўларди», деб изоҳлашарди ҳам. Яна шунини қўшимча қилиш керакки, колхоз раисларининг кўпчилиги бошланғич маълумотли, 300 нафари эса, умуман чаласавод эди.

Тўғри, Қозоғистондаги қишлоқ хўжалигининг оғир, аҳволи, объектив сабаблар билан ҳам изоҳланарди. Бу аҳвол бутун мамлакатда шу муҳим соҳанинг ўз ҳолига ташлаб қўйилганлигидан далолат берарди. Бу ҳақда 1953 йилда КПСС Марказий Комитетининг сентябрь Пленумида партия тўппа-тўғри ва очикдан-очик айтган эди. Бироқ, ишнинг умумий манзарасида Қозоғистондаги аҳвол аянчли эди. Мураккаблик яна шунда эдики, баъзи маҳаллий раҳбарлар қийинчиликларга кўникиб, «бўлса бўлар, бўлмаса ғовлаб кетар» қабилда иш тутишарди.

— Шундай катта республикага раҳбарлик қилишнинг уддасидан чиқолмадик,— деди бевосита қишлоқ хўжалиги билан шуғулланувчи Марказий Комитет секретари И. И. Афанов съездда сўзга чиқиб.— Биз воқеаларни бошқаролмаяпмиз, балки ёмон ўт ўчирувчилар каби талмовсираб қоляпмиз. Тинимсиз гоҳ у ерда, гоҳ бу ерда юз бераётган «ёнғин»ни ўчириш билан овора бўляпмиз. Асосий раҳбарлик формамиз ҳатто қоғоз ҳам эмас, балки вакиллар юборишдан иборат бўлиб қолмоқда.

Мана шундай эътирофлардан кейин область партия комитетларининг бирор бир ташаббус кўрсатиб чиқмаганларига ажабланиб бўлмасди. Кимда ким аҳволни тузатишга уринадиган бўлса, жуда «ғалати» бўлиб туюларди. Айтайлик, Оқтўба области қорамоллар учун бир ярим йиллик озуқа запаси тайёрлаш ташаббуси билан чиққан эди. Бундай олижаноб ишни қўллаб-қувватлашди, мажбуриятлари газеталарда босилиб чиқди. Лекин, маълумки, ҳар қандай ташаббус, аввало ички кучларга, фойдаланилмаётган резервларга таяниши лозим. Ташаббусларнинг асосий қиммати ҳам шунда. Оқтўбаликлар бўлса бошқача йўл тутишди. Дабдабали мажбуриятдан сўнг, Қозоғистон ССР Министрлар Советига хат йўллаб, аҳволимиз чатоқ, мажбуриятларимизни уйдлашимиз учун бизга зудлик билан қўшимча равишда уч юзта трактор, олти минг тонна керосин, фалонча миқдорда автол, солидол, эҳтиёт қисмлар берингиз деб талаб қилишди. Хуллас, биз билан бирга жанжалга қолмайлик десаларинг, қаҳрамон бўлишимизга ёрдамлашинг, қабалида иш тутишди.

Менинг партия, совет, армия, хўжалик соҳасидаги раҳбарлик иш тажрибам аллақачон шундай ҳулосага олиб келган: боқиманда бўлиш, ишни бировлар ҳисобига яхшилашга интилиш, бамисоли лакмус қоғозидек, у ёки бу ўртоқнинг нималарга қодир эканлигини равшан кўрсатиб қўя қолади. Биз қўриқ очишимиз лозим бўлгани учун бировлар ҳисобига ёрдам кутиб боқиманда бўлиш ёмон натижаларга олиб келган бўлур эди. Шунинг учун бу ҳодисани алоҳида ҳисобга олишни зарур деб кўнглимга тугиб қўйдим.

Менга кадрларга эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлиш кераклиги ҳақида кўп марта гапиришимга тўғри келган. Демак, бу ўринда гап нималарга қодирлигини амалда кўрсатган кишилар ҳақида бормоқда. Гап ноқобил ходимларни кечириб кетавериш ҳақида бораётгани йўқ; ноқобил, софдил бўлмаган ходимларни дадиллик билан алмаштириш керак. Бу ерда бўлса турли савиядаги раҳбарларни ошнаоғайнигарчилик белгиларига қараб кўтаришганига ишонч ҳосил қилишга тўғри келди. Бунга дарҳол барҳам бериш лозим эди. Биз П. К. Пономаренко билан биргаликда қаттиқ йўл тутдик. Кейин одамлар хафа бўлиб юрмаслиги учун бу ҳақда очиқ-ойдин ва тўппа-тўғри гапни айтиб қўя қолдик. Масалан, дастлабки нутқларимдан бирида Олмаота сайловчилари олдида сўзлаган нутқимда 1954 йил март ойида бундай деган эдим:

— Қозоғистон партия ташкилоти олдида турган улкан вазифалар муносабати билан кадрларни танлаш ва жой-жойига қўйишнинг аҳамияти беқиёс ошиб бормоқда. Қозоғистон Компартиясининг VII съезди кадрлар билан ишлашдаги жиддий камчилик ва хатоларини очиб ташлади. Булар шундан далолат берадики, айрим раҳбарлар масъулият ҳиссини йўқотиб қўйиб, ходимларни ишчанлик фазилатига қараб эмас, балки шахсан садоқатли бўлишига қараб танлаганлар. Биз бундай ҳоллар билан мураса қилолмаймиз. Республикада раҳбарлик ишига кўтарилишга лойиқ бўлган, партия илгари сурган вазифаларни ҳал қила оладиган кўпгина етук, тажрибали, тайёргарлиги зўр одамлар кўп.

Иродали командирларни танлаб, орқа томондаги кучларни илгари суриб, биз партиянинг қўриқни очишни бошлаш ҳақидаги қарорини сабрсизлик билан кутардик. Ниҳоят 1954 йил февралнинг охирида КПСС Марказий Комитетининг тарихий февраль — март Пленуми иш бошлади. Пленум «Мамлакатда дон етиштиришни янада кўпайтириш тўғрисида ҳамда қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштириш ҳақида» қарор қабул қилди.

Қозоғистон чўлларида буюк жанг бошланди. Бу жангу жадал улкан

географик районда авж олдирилди. Шимолий Қозоғистон Фарбдан Шарққа томон 1300 километр ва Шимолдан Жанубга қараб 900 километр масофани эгаллаган. Шу территорияга жойлашган ҳозирги олтига (илгари 5 та эди) область — Кустанай, Целиноград (собиқ Оқмўла), Шимолий Қозоғистон, Қўкчетов, Тўрғай ва Павлодар областларининг умумий майдони 600000 кв. километрдан ортиқ бўлиб, Франциядек давлат территориясидан анча каттадир. Мана шу бепоён кенгликда янгидан 250000 кв. километр ерни ҳайдаш лозим эди. Бу унумдор чўл майдони бутун Англия территориясидан катталик қиларди.

Фақат биз эмас, Олтой ўлкаси, Красноярск ўлкаси, Новосибирск ва Омск областлари, Поволжье, Урал, Узоқ Шарқ ҳам қўриқ очарди. Мамлакатда ўзлаштирилган қўриқ ва бўз ерларнинг умумий майдони ҳозир 42 млн. гектар эканлиги кўпчиликка маълум бўлса керак. Шундан Қозоғистонда 25 млн. гектар ер ҳайдалди. Шунинг 18 миллион гектари 1954—1955 йилларда Қозоғистон чўлларидида очилди.

Рақамлар кишини ҳайратга солади. Лекин қўриқ дегани ҳайдалган ер деган маънодангина иборат эмас. Қўриқ деганда уй-жой, мактаблар, касалхоналар, болалар боғча ва яслилари, клубларни ҳам янги йўллари, кўприкларни, аэродромларни ҳам, чорвачилик қурилишлари, элеваторлар, омборлар, заводларни ҳам — ҳуллас аҳолининг нормал ҳаёт кечириши учун замонавий қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини ривожлантириш учун зарур бўлган нарсаларнинг ҳаммасини тушунилади.

Булар қандай бўлганлигини кунма-кун, воқеама-воқеа муфассал ҳикоя қилиб беришнинг имкони йўқ. Қўриқ ҳақида уни ўзлаштирувчиларнинг қийинчиликлари, чўлқуварларнинг жасорати ва тақдири ҳақида озмунча ёзилмаган. Фақат мен фаолиятимизнинг бош йўналишлари тўғрисида, қўриқ аввал бошданоқ ҳозиргидек манзарада бўлиши учун қандай стратегия ва тактика ишлатганимиз ҳақида эслатиб ўтмоқчиман, холос. Янги хўжаликларнинг ер тузилиши ва эски хўжаликларнинг ер тузилиши; янгидан ташкил этилаётган совхозлар учун усадьбалар танлаш; яйдоқ чўлларда юз минглаб кишиларни қабул қилиб олиш ва уларни жойлаштириш; бир йўл ўнлаб, сўнгра эса юзлаб совхоз посёлкаларининг улкан қурилишлари; минг-минглаб мутахассисларни танлаш; турли тоифадаги одамлар оммасидан аҳил, жипслашган коллективлар тузиш; қўриқ очишнинг ўзи ва илк баҳорги экиш... Буларнинг ҳаммасини навбатма-навбат эмас, балки бирваракайига, бир вақтнинг ўзида амалга оширишга тўғри келди.

Уқувчига, чунончи жойларда раҳбар кадрларни мустаҳкамлаш соҳасидаги иш миқёси равшан бўлиши учун шуни айтишим мумкинки, фақат 1954 йилнинг ўзида қўриқда ишлаш учун 500 дан ортиқ райком секретари ва бошланғич партия ташкилоти секретари, минглаб колхоз раислари, агрономлар, зоотехниклар, инженерлар, механикларнинг номзоди кўриб чиқилиб, ишга тавсия этилди. Бу ишни жуда қисқа муддатда амалга ошириш лозим эди. Улар орасида ажойиб маҳаллий кадрлар оз эмасди, қўриққа бошқа ердан келганлар орасида ҳам шундай кишилар кўп эди. КПСС Марказий Комитети, Иттифоқ Министрликлари, мамлакатнинг кўпгина республикалари ва областлари бизга жуда катта ёрдам бердилар. Улар қўриққа ўзларининг кадрларини саҳийлик билан юбордилар.

СССР Совхозлар министрлиги мутахассисларни танлаш бўйича махсус штаб тузди. Штаб хоналарида одамлар шу қадар тўпланиб қолардики, бамисоли вокзал биносини эслатарди. Мен ўша штабга бориб, ҳафталаб эрта саҳардан ярим кечагача одамларни қабул қилардим. Ўзим ҳеч вақтимни аямасдан, қўриқ ерларга жўнаб кетишга ҳозирлик кўраётганлар билан батафсил суҳбатлашардим. Қўриққа

жўнаб кетаётган ҳар бир киши ишнинг бутун мураккаблиги ва кўламини тушуниб олиши, амалга ошириладжак ишга бутун вужуди билан ишонч ҳосил қилиши ва бутун куч-ғайратини сарфлаган ҳолда хизмат қилиши лозим эди. Одамлар билан танишарканман, ўз ҳоҳиши билан жўнаб кетаяптими, йўқми, тажрибаси қанақа, сиҳат-саломатлиги жойидами, унинг кўчиб кетишига оиласи розмикан, деб қизиқсинардим. Қачон жўнаб кетиш керак, совхознинг қанча ери бор, хўжаликнинг ўзи қанақа, одамлар қаердан келишади, қанча техника ажратиб берилади, дастлабки пайтлари тирикчилик учун нималар олиш керак деган саволлар ҳам кўп бериларди.

Худди шу ернинг ўзида, министрлик йўлакларида, суҳбатлар орасидаги танаффусларда бўлгуси директорлар ўзларига мутахассислар танлашарди. Директор, бош агроном, бош инженер, бинокер инженер, бош бухгалтер деган машҳур бешлик шу тариқа вужудга келарди. Кейинчалик эса биз бешлик эмас, балки олтиликни танладик. «Ўқдон»га яна директорнинг хўжалик ишлари бўйича ўринбосари ҳам қўшилди. Тажриба шуни кўрсатдики, одамларнинг турмуши, уларни жойлаштириш, озиқ-овқати, маданий-маиший хизмат кўрсатишдек энг муҳим масалаларни унингсиз ҳал этиб бўлмасди.

Марказий Қомитетдаги кабинетимда Қозоғистоннинг катта харитаси осиглиқ турарди. Бир пайтлари фронтда ҳам мен армия қисмларининг жойлашувини, уларнинг ҳаракат қилиш районлари ва зарба бериш йўналишларини белгилаб қўярдим. Энди республика харитасида худди шу тариқа юзлаб хўжаликлар ва таянч пунктларининг жойлашишини белгилардим. Хужумнинг асосий базалари — ўзлаштирилаётган районларга яқин шаҳарлар, станциялар, посёлкаларни доирачалар билан белгилардим. Булар бепоён чўл қаърига сингиб кетган эди. Қўриқ ҳисобига экин майдонларини анча кенгайтирган эски колхоз ва совхозларни яшил-қизил байроқчалар билан белгилардим. Яқин орада бунёд этилиши керак бўлган янги совхозларнинг усадьбаларини қизил байроқчалар билан белгилардим. 1954 йилда харитада 90 та қизил байроқча пайдо бўлди. 1956 йилнинг бошларига келиб эса, бу рақам 337 тага етди!

Одатда, хотиранома ёзишганида совхоз директорлари бош мутахассис билан биргаликда чўлга қандай етиб боришгани, чўнтакларида фақат ўзларининг бошлиқ этиб тайинланганликлари ҳақидаги буйруқ, банкдаги счёт номери ва муҳрдан бошқа ҳеч вақо бўлмаганини ёзишадди. Қўриққа етиб келишгану, совхознинг номи ёзиғлиқ қоziқни ерга қоқиб иш бошлашган... Тўғри, шундай бўлган эди. Лекин кўпчилик эски танишларим романтикага берилиб кетиб, жуда зарур детални унутиб қўйишади: улар қоziқни дуч келган жойга эмас, қатъий белгиланган жойга қоқишарди. Уларнинг чўнтагида буйруқ ва муҳрдан ташқари қўлида портфели ҳам бўлиб; унда экинзорларнинг харитаси ва янги хўжаликларнинг ер тузилиши ҳужжатлари бўларди. Қўриқда қийинчиликлар бўлгани каби романтика ҳам тўлиб-тошиб ётибди. Аммо, иш енгил кўчган эди деб ўйлаш мумкин эмас: гўё қўриққа келиб чўл бўйлаб кезишгану, ҳаммаёқни ҳайдашган, замин неъматлари ҳаммаёқда тўлиб-тошиб ётибди. Йўқ, ундай бўлмаган.

Қурувчиларда нулевой цикл деган тушунча бўлади. Бу — бинонинг территориядаги жойлашиши, пойдевори ва ер ости коммуникацияларини бунёд қилиш билан боғлиқ ишлардир. Бу ташқаридан қараганда унча билинмаса ҳам, бинонинг ўзини қуришдан олдин қилиш керак бўладиган сермеҳнат иш. Қишлоқ хўжалигида ер тузилиши ишларини нулевой циклга қиёсласа бўлади. Негаки ер тузилиши ўзига хос бош план бўлиб, хўжаликнинг қиёфаси ва характери, далалари, ўтлоқлари, яйловларининг жойлашиши ва миқдори, усадьбалар қури-

ладиган жой, сув таъминоти манбалари ва турмуш ҳамда ишлаб чиқариш учун зарур бўлган жуда кўп нарсалар белгиланади.

Республика партия Марказий Комитетида дастлабки кунлардан бошлаб қўриқ бўйича оператив ишчи группаси ўз-ўзидан ташкил бўлди-қолди. Кейинчалик уни ҳар хил номлар билан атадик. Биров ишчи штаби деди, биров оператив штаб деди, биров республика қўриқ штаби деб атади. Ҳақиқатан ҳам унинг фаолияти фронт штабини эслатарди. Унга мен бошчилик қилишимга тўғри келди. Группа расмий жиҳатдан тузилмаганид, унга махсус ажратилган одамлар йўқ эди, одамларнинг ҳаммаси ўзларининг одатдаги вазифаларини бажаришарди. Лекин уларнинг ҳаммаси бевосита қишлоқ хўжалиги билан боғланган кишилар эди. Мендан ташқари бу группага Марказий Комитетнинг қишлоқ хўжалик бўйича секретари Фозил Қарибжонович Қарибжонов, Марказий Комитетнинг қишлоқ ва совхозлар бўлимлари мудирлари Андрей Константинович Морозов ва Василий Андреевич Ливенцов, республика қишлоқ хўжалик министри Григорий Андреевич Мельник ва совхозлар министри Михаил Дмитриевич Власенко ва бошқа бир қанча масъул ходимлар кирарди. Марказий Комитетда қўриқ ишлари бўйича юзлаб кишилар бўларди, албатта. Лекин юқорида номлари келтирилган ўртоқлар улкан ишни олиб бораётган штабни ташкил этишарди.

Ерларни ҳайдашга ажратиш жуда шошилиш ва ўз кўламига кўра мисли кўрилмаган иш эди. Бепоев чўлга ким биринчи бўлиб йўл олганлиги ҳақида гапирадиган бўлсак, улар олимлар, гидротехниклар, ботаниклар, ер тузувчилар, агрономлар эди. Аввало уларни самимий миннатдорчилик сўзлари билан эслаб ўтгим келади.

Унумдор ерлар оёғинг остида ётмайди. Уларни қидириб топиш, баҳолаш, белгилаб олиш, улардан қайсилари дон учун галла экишга, қайсилари яйловга, ўтлоққа яроқли эканлигини аниқлаш лозим эди. Қозоғистон территориясининг қарийб учдан бир қисми — юз миллион гектарини ер тузувчилар ўрганиб чиқдилар. Қозоғистон ССР Фанлар академиясининг бир ўзигина 69 комплекс экспедиция ва отряд тузиб чўлга юборди. Ерларни ўрганиш ва уларга баҳо беришда бутун мамлакат академиялари, институтлари ва тажриба станцияларининг мутахассислари иштирок этди. Россия, Қозоғистон, Украина, Беларусиянинг минг-минглаб тупроқшунослари, ботаниклари, гидротехниклари, ер тузувчилари, агрономлари, республиканинг 178 районини текшириб чиқиб, дастлаб ҳайдашга яроқли 22,6 миллион гектар майдонни аниқлашди. Улар бу ерларнинг батафсил тупроқ карталарини, ўсимликларини муфассал кўрсатиб, сув манбалари ва маҳаллий бинокорлик материаллари ишлаб чиқариш учун ҳам ашё ресурсларини қатъиян белгилаб, район, сўнгра эса область ва республика ташкилотларига тақдим этишди.

Ер тузувчи деган дипломим бор эди. Шундай йирик республика Марказий Комитетининг секретари сифатида ҳам, ер тузиш бўйича мутахассис сифатида ҳам бу ишларнинг ҳаммаси мени гоёт қизиқтирарди. Олимлар ишнинг моҳиятига тез тушуниб олишга ёрдам бериб, республика территориясида табиий хўжалик шароитлари яхши ифодаланган олтита зонани белгилаб беришди, қаерга дон экиш кераклиги, қаерни чорвачиликка мослаштириш лозимлигини, қаерда ҳар икки соҳани ҳам комплекс йўлга қўйиш кераклигини, қаерда суғориладиган деҳқончиликни ривожлантиришни аниқ баён этувчи тавсияномалар беришди.

Уша пайтларда мен қозоқлардан кўпгина ўртоқлар орттирдим. Фронтда эканлигимдаёқ қозоқларни ёқтириб қолгандим. Улар бамаъни, камтар кишилар, яхши ижрочи, жасур жангчи ва командирлар эди. Жанглар орасидаги танаффусларда улар ўз юртларини, поёнсиз

чўллари қўсаб гапиришарди. Қозоқ йигитининг майин ва ҳазин қўшиғини эшитиб, сўраб қолардим:

— Нима ҳақда куйлаяпсан?

— Чўл тўғрисида куйлаяпман. Йилқилар ҳақида куйлаяпман. Севган қизим эсимга тушиб кетди...

— Қизни соғинишинг мумкин. Уйни ҳам. Чўлни эса... Мана бу Украина чўлининг нимаси ёмон?

— Ёмон эмас. Фақат бизники — бошқача чўл...

Мана энди орадан йиллар ўтиб, қозоқ миллатига мансуб совет кадрлари нечоғлик камол топганини кўриб қувонаман. Улар орасида йирик партия ва хўжалик ходимлари, атоқли олимлар, барча соҳаларнинг таланти мутахассислари, ажойиб маданият усталари бор.

Чалов чўллари очиш ҳақидаги партия қарорини қозоқларнинг аксарияти жуда зўр шижоат ва мамнуният билан кутиб олганликларини таъкидламай ўтолмайман. Қўриқ очиш қозоқлар учун осон вазифа эмасди. Ахир, қозоқ халқи неча-неча юз йиллар давомида чорвалик билан боғлиқ бўлиб, уларнинг кўплари чўлдаги қадимги ҳаёт укладини бузиб ташлаб, ғаллакор, механизатор, дон хўжалиги мутахассислари бўлиб етишиши лозим эди. Қўриқни очишда энг актив, қаҳрамонларча иштирок этиш учун маҳаллий аҳоли ўзида донишмандлик ва жасорат топа билди. Қозоқ халқи зиммасига тарих қўйган вазифа даражасида тура билди. Бутун мамлакат эҳтиёжини тушуниб, ўзининг революцион, интернационал фазилатларини намоён этди.

Динмуҳаммад Аҳмедович Қўнаев билан дўстлигим қарийб чорак асрдан буён давом этиб келмоқда. Ушанда у Қозоғистон ССР Фанлар Академиясининг президенти эди. Табиийки, биз Олмаотага келган дастлабки кунимданоқ танишиб олгандик. Маълумоти бўйича тоғ инженери, рангли металллар мутахассиси бўлган бу одам тор доирадаги киши бўлмасдан, давлат миқёсида фикрлар, Қозоғистоннинг беҳисоб ресурслари ва уни ривожлантиришнинг истиқболлари ҳақида кенг, дадил, оригинал ва чуқур фикр юритарди. Босиқ, дилқаш, истараси иссиқ бу одам айни пайтда қатъий иродали, партиявий принципли киши эди. Тез орада республика Министрлар Советининг раислигига кўтарилди. Ҳозир эса Қозоғистон партия ташкилотини бошқармоқда. КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюросининг аъзоси.

Димаш Аҳмедович (дўстлари унга одатда шундай деб мурожаат қилишарди, кундалик ҳаётда ҳеч ким унинг Динмуҳаммад деган исмини тўлиқ ишлатмайди) қўриқ ерлар бўйича консультант сифатида менга Тупроқшунослик институтининг директори Умрбек Успанович Успановни тавсия этди. Бу оқил олим раҳбарлик қилган институтда Қозоғистоннинг тупроқ характеристикасига доир гоят бой материаллар мавжуд эди. Институт ходимлари янги совхозларни жойлаштириш масаласига доир барча ишларда озмунча ёрдам беришгани йўқ.

Республика Қишлоқ хўжалик министрлигининг ер тузиш бошқармаси бошлиғи Василий Александрович Шереметьевни самимият билан эслайман. У жуда қизиқ киши эди. Ёзда ҳам, қишда ҳам бошланг, солдат гимнастёркасида, этик кийиб юрарди. Дала сумкаси ҳаминша ёнбошида осиб турарди. Қозоғистонда узоқ йиллар ишлаш мобайнида у республикани бошдан охиригача пиёда кезиб чиққан, чўлни чамалаб эмас, балки кўзи боғлоғлиқ ҳолда ҳам бемалол айтиб бераверарди. Совхозларнинг марказий усадьбаларга жой танлашда унга етадигани бўлмасди. Унинг дала сумкаси менга эртақлардаги хазинани эслатарди; Василий Александрович сумкасидан хариталар дейсизми, схемалар дейсизми, юзлаб анҳорлар, пастликлар, тепаликлар, шамол кам бўладиган жойларнинг номи ёзилган, шунингдек, бу ерларни яхши билладиган маҳаллий аҳолининг сон-саноқсиз исми-шарифи ёзилган

блокнотларни олгани-олган эди. Мана шу кишиларни янги тузиладиган хўжаликлар бўйича комиссияларга киритишни қаттиқ туриб талаб қилар; мўйсафид оқсоқоллар ҳам бизга бажонидил ёрдам беришарди.

Шереметьев менинг ер тузилишидан хабардорлигимни билиб қолиб, бениҳоя қувониб кетди ва менга ўз ҳамкасабасидек мурожаат қилар, баъзан эса, буни суинистеъмол қилиб, менсиз ҳам қилиш мумкин бўлган майда-чуйда масалаларга ҳам аралашувимни талаб қилиб қоларди. Лекин кўпинча менинг аралашувим талаб қилинарди. Баъзан жиддий равишда аралашуш лозим бўларди. Бир куни бир даста ер тузиш хариталарини кўтарганича ҳузуримга ҳаллослаб келиб қолди. Бу хариталар чамаси Кўкчетов областидан юборилган эди:

— Буни қаранг, нималар қилишяпти! Янги майдонларнинг дала-ларига ҳеч қандай характеристика бермасдан туриб, уларни эскиларига қўшиб юборишибди. Хуноб бўлиб районга телефон қилсам, нимага тўполон қияпсиз, энди шудгор қилаётганимиз йўқ-ку, баҳор келсин, қорлар эрисин, кейин кўрамиз, қаерни ҳайдаш лозимлигини, деб бамайлихотир жавоб беришяпти.

Гап ўзлаштириш учун янги ерлар қўшиб берилган колхозлар устида борарди. У ердаги одамлар чўлда азалдан ишлаб келишади ва табиийки, чўлни биздан яхши биладиганлар йўқ, деб ҳеч кимга гап беришмасди. Мана шу психологияни бартараф этиш, ишга бунга қанг ёндашишга қарши курашиш, ҳамма ерда қўриқ ерларни қатъий илмий асосда ажратишни талаб қилиш керак эди.

Оператив ҳаракат қилибгина қолмай, кенг миқёсда, асрларга татийдиган тарзда ҳаракат қилиш лозим эди. Мана шундай олижаноб мақсад учун вақтни ҳам, куч-қувватни ҳам аямасликка тўғри келарди. Кўпинча Марказий Комитетда ярим кечагача қолиб кетиб, ўнлаб хўжаликларнинг карталарини ва уларга берилган тушунтиришларни қайта ва қайта қараб чиқардим. Шундан кейингина булар республика Министрлар Советининг қарори ҳамда СССР Қишлоқ хўжалик министрилигининг буйруғи билан расмийлаштириларди.

Маълумки, 1954 йил баъзи бировларнинг иккиланишларини ҳисобга олмаганда, қўриқни ўзлаштиришда жуда катта муваффақият келтирди. Мамлакатда 13 миллион ўрнига 19 миллион гектар ер ҳайдалди. Қозоғистон ҳам ер очиш планини ошириб бажарди. Бу ҳол кишиларни нечоғлик илҳомлантирганини, бошланган ишга қандай ишонч туғдирганини айтиб ўтиришнинг ҳожати йўқ. КПСС Марказий Комитети ва СССР Министрлар Совети дастлабки тажрибани умумлаштириб ҳамда мамлакат имкониятларини чамалаб кўриб «Дон етиштиришни кўпайтириш учун қўриқ ва бўз ерларни янада ўзлаштириш тўғрисида» янги қарор қабул қилди. Қозоғистон яна қўшимча равишда 250 та янги совхоз тузиши керак эди.

1954 йилда ташкил топган дастлабки 90 та совхоз ҳар қалай анча қулай ерларда жойлашган бўлиб, темир йўлга ва дарё қирғоқларига яқин эди. Энди кўз илгамас чўлнинг ичкарасига йўл олиш лозим эди. Вазифаларимиз яна ҳам мураккаблашиб кетди, ҳайдаладиган ерни танлашнинг ўзи қийинлашиб қолди. Қарама-қаршилиқлар, айтиш жоиз бўлса турли хил нуқтан назарларнинг кураши пайдо бўлди. Икки область доирасида юз берган тортишувлар ёдимга тушади.

Иттифоқ Қишлоқ хўжалиги министрилиги Оқтўба областида умуман ҳеч қандай ерни ҳайдашнинг кераги йўқ, чунки бу областнинг ерлари галла етиштиришга яроқсиз деб ҳисобларди. Аксинча, Қараганда областида маҳаллий ўртоқлар кам маҳсулдор ерларда 18 та совхоз тузишни таклиф этишганда, уларнинг «ташаббуси» ҳеч сўзсиз қўллаб-қувватланди. Мен Москвага, министрга қўнғироқ қилиб, бунинг

катта хато эканлигини айтдим. Аммо министр қарагандаликларни ватанпарварлар ва илғорлар деб кўкларга кўтариб мақтади. Ҳатто қизишиб кетганидан қўриқ резервлари ҳақиқатан ҳам унча кўп бўлмаган шимолий областларнинг раҳбарларини консерватизмда ва бошқа гуноҳларда айблади.

Рақамларсиз, далил ва асоссиз бундай даҳанаки жанглардан фойда йўқ. Мен Оқтўба областига учиб бориб, мутахассислар билан учрашдим, ўша жойнинг ўзида унумдор ерлар борлигига ишонч ҳосил қилдим. Бу ерга дарҳол олимларнинг комплекс экспедициясини юбориш керак деб туриб олдим. Улар виждонан ишлашди, ҳайдашга яқоқли 1,7 миллион гектар яхши ер борлигини аниқлашди. Қарагандада бўлганимда ҳам ҳеч бир машаққатсиз ўзимизнинг ҳақлигимизга ишонч ҳосил қилдим. Қишлоқ хўжалигига воллонтаристик тарзда эмас, балки илмий асосда ёндашиш кераклигини яна бир бор ҳис этдим.

Олмаотада республика облатиш партия комитетларининг секретарлари ва оближроком раисларининг кенгаши ўтказилди. Қозоғистон Компартияси Марказий Комитети «Янги совхозлар учун ер танлаш якунлари тўғрисида»ги масалани махсус муҳокамага қўйди. Кенгаш якунида мен шундай дегандим (сақланиб қолган стенограммани келтираман):

«Бизда ер ажратиш бўйича катта иш қилинди. 9 миллион гектарга яқин ер топилиб, чамалаб чиқилди. Бироқ иш ҳали ниҳоясига етганича йўқ. Шу негизда — ушбу ҳолда негиз сўзини ҳам ўз маъносида, ҳам кўчма маъносида оляпман, Қишлоқ хўжалик министрлиги билан баҳслашувлар юзага келмоқда. Бугунги кунда ҳам биз бу баҳслашувлардан бош тортмоқчимасмиз. Ўз позицияларимизни ҳимоя қиламиз ва ҳимоя қила олишимизга ишонамиз. Бизнинг назаримизда қарагандаликлар барибир ўз тупроқ шароитини унчалик тушуниб етмаганга ўхшайдилар. 18 та совхоз ташкил этиш таклиф этилган. Кўпдек бўлиб туйилиши мумкин, лекин уларни жойлаштириш режасини қўллаб-қувватлаб бўлмайди. Чунки танланган ерлар нобоп. Айни пайтда облатнинг мен бўлган қатор районларида совхозлар қуриш лозим бўлган яхши-яхши ерлар бор».

Чўлни текшириш, янги хўжаликлар учун жойлар ажратиш ҳақида шу боисдан батафсил ёзяманки, қўриқ очишнинг нулевой цикли ғоят катта аҳамиятга молик эди. Ҳайдалган ернинг ва у ердаги бўлғуси турмушнинг бундан буёнги тақдири шунга боғлиқ эди.

3

Дастлабки қўриқ баҳорини ҳар ким ўзича эслайди. Қувончлиси ҳам, тантаналиси ҳам, жунбушга келтирувчи машаққатлари ҳам эсда қолган. Чўл биз ўйлагандан ҳам кўра анча қийин иш чиқиб қолди. Гап жуда томир отиб кетган, бамисоли симдек ерга ёпишиб олган асрий чимларда эмас. Чимзорлар шунақанги қалин эдики, плуг сира унинг уддасидан чиқа олмасди. Бунинг устига, Қозоғистон қўриғида бизнинг тушунчамиздаги баҳорнинг ўзи бўлмайди. Бу ер иқлимининг хусусияти шундаки, қишнинг кетидан бирданига ёз кириб келади. Қор эриб кетиши билан жазирама бошланади, май ойида амалда ёмғир бўлмайди, ер тез қуриб қолиб, тош-метинга айланади, уни ҳайдаш икки барвар оғирлашади.

Ҳамма жойда дастлабки ер очиш тантанали равишда, митинглар билан ўтказиларди. Дастлабки катаклар ҳам ҳайтовур яхши чиқди. Булар ҳам қўриқда ғайритабiiй эди. Ер ўлчовчилар ҳамма ерда трактор бригадаларига инсон қўли тегмаган чўлнинг бирдай участкалари-

ни — бўйи ва эни икки километрлаб, яъни тўрт юз гектардан майдон ажратиб беришарди.

— Қатакча деган мана бунақа бўлибди, ана майдону, мана майдон! — деб ҳазиллашарди тракторчилар. — Моторни ишга солгинда, ёнилғи етгунча тўппа-тўғри ҳайдаб кетавер.

Лекин орадан кўп ўтмай тез-тез тўхташга тўғри келишини кўришди: моторлар плугларни тортолмас, плуг тиши синиб қолар, рамалари эгилиб кетарди. Фақат «С-80» паҳлавони беш корпусли плугни олиб юра оларди. Маневр қила оладиган, лекин енгил «ДТ-54» ва «НАТИ» тракторлари кўриқ учун заиф чиқиб қолди. Одамлар ҳамма ерда плуглардан биттадан, ҳатто иккитадан тишларни суғуриб ола бошлади. Бу ҳол меҳнат унумдорлигини пасайтирибгина қолмай, балки кўриқ очиш планини барбод қилиш хавфини туғдирарди. Ерларга экишдан олдин ишлов бериш ҳам осон эмас: майдонларни бир неча маротаба дискалаш, белсимон культиваторлар билан ишлаш, обдон бороналаш, сув қуядиган катокларни юритиш талаб қилинарди. Ундан кейингина сеялкалар киритиларди, ерни очиш билан экиш ўртасидаги фарқ тўрт-беш кундан ошмаслиги лозим эди. Акс ҳолда дала қуриб қолиб, экин экишнинг беҳуда бўлишини билардик.

Қустанай областига экин экишни дастлабки бориб кўрганим эсимда. Уша ерга, Тоболь станциясига Н. С. Хрущев келган эди. Орадан кўп ўтмай Мойкўл от заводида каттакон кенгаш бўлиб ўтди. Бу от заводи ҳам кўриқ очарди. От заводи директорининг кабинетига П. К. Пономаренко, мен, Қустанай область партия комитетининг биринчи секретари И. П. Храмов, оближроком раиси И. Г. Слажнев, Қустанай от заводининг директори М. Г. Моторико (ҳозир у Қозоғистон қишлоқ хўжалиги министри), Бутуниттифоқ қишлоқ хўжалигини механизациялаш институтининг олимлари ва бошқа ўртоқлар тўпландик. Кўп нарса ҳақида гап борди, лекин биринчи навбатда ер қатламини ағдариш муаммосини муҳокама қилдик.

Ер қатлами жонимиздан тўйдириб юборди. Гап шунда эдики, одатдаги ҳайдаладиган ерларга мўлжаллаб чиқарилган плуглар улкан чимзорлар қатламини шудгор тубига ташлай олмасди. Плуг олди тишлари кесган чимлар дуч келган жойда айқаш-уйқаш ётиб тупроқнинг қуйи қатлами билан бекитилмасди. Бундай далани дискалаш мурраккаб бўларди. Кенгашни тўхтатиб, бу ишларнинг ҳаммаси амалда қандай бўлишини кўришга аҳд қилдик-да, трактор бригадаларидан бирига бордик.

Механизаторлар асабийлашган, иш расво, ер қатлами улар қанчалик жонларини жабборга беришмасин, тўлиқ шудгор тубига тушмасди. Мен тракторчиларнинг ёнига келиб улар суҳбатига қўшилдим. Уларнинг фикрича нима қилиш мумкинлигини сўрадим. Мавжуд плуглар ярамайди, бошқаси керак деб жавоб беришди.

— Қанақаси?

— Биз бу ҳақда қачондан бери гапирамиз, лекин нима фойда! — деди улардан бири. — Ярим винтли ва винтли ағдарма плугларни ишлаб чиқаришни дарҳол йўлга қўйиш керак.

Шуни айтиш керакки, Н. С. Хрущев гап нимадалигини тушунгандан кейин жаҳли чиқиб кетиб, олимларга қарата қаттиқ-қаттиқ кескин таъналар қилди. Бу масалани нега илгари ўйламадиларинг? Ахир олдиндан заводларни мана шундай плуглар ишлаб чиқаришга мослаштираш бўлардику? Тадбирлар кўрилди, бир ойдан кейиноқ кўриққа янги плугларнинг дастлабки намуналари етиб келди.

Лекин янги плуглар келгунича бир ой вақт ўтган эди. Кўриқ очиш эса ҳамма жойда қизғин авж олдириб юборилган, иш ўйланган суръатлар билан бориши учун ҳозироқ нималарнидир ўйлаб топиш лозим

эди. Бир куни кечқурун одатим бўйича совхозларга қўнғироқ қилиб қанча ер ҳайдалгани, қандай қийинчиликларга дуч келинаётганини суриштирдим, «Оржоникидзевский» совхозига ҳам қўнғироқ қилдим. Совхоз директори Ф. П. Кухтин ишлар яхши бораётганини айтди. Лекин кўпроқ плугнинг эҳтиёт тишларини юборишни илтимос қилди:

— Плуг тишларига сувдай ташнамиз... Ерни обдон ҳайдаяпмиз. Келиб кўринг, ўзингиз ишонч ҳосил қиласиз.

Чимларни қандай қилиб ағдаришаётганини сўрагандим, шундай жавоб олдим:

— Яхши. Кифтини келтиряпмиз.

Эрта билан катта группа бўлиб «Оржоникидзевский»га йўл олди. СССР Совхозлар министрининг ўринбосари С. В. Кальченко бизга ҳамроҳ бўлди, район марказида эса КПСС Марказий Комитетининг кўриқ очиш бўйича вакили М. Г. Рогинецни ҳам ола кетдик. Мен Михаил Георгиевични Украинада, Чернигов область партия комитетининг биринчи секретарлиги даврида ноқ билардим. Уша йилларда мен Днепрпетровскда ишлардим. Шундан буён у билан кўришмагандик. Тасодифий учрашувдан бағоят қувониб кетдим. Кейинчалик, Кўкчетов область партия комитетининг биринчи секретари, сўнгра Қозоғистон ССР Совхозлар министри ва қишлоқ хўжалик министри бўлиб ишлаганида ҳам кўриқни ўзлаштиришга озмунча меҳнати ва кучи сингани йўқ.

«Оржоникидзевский»га сафар чоғида худди шу Михаил Георгиевичнинг ўзи шунчаки бир «арзимас» янгиликни таклиф этгани маълум бўлди. Унга қарашли районларда кўриқ очиш муваффақиятли борарди. Далада ажойиб манзарага дуч келдик. Тракторчилар ҳеч нима бўлмагандай машиналарини бамайлихотир нормал тезликда бошқарар, плуглар бўлса текис, кўриқни тилка-пора қилиб борарди. Гап нимада ўзи?

— Айтаяпман-ку, арзимас нарса деб!— жилмайди Рогинец.— Биз чимни юпқа қилиб энг устки қатламини оляпмиз. Қаранг, плуг олди тишлари инструкцияда кўрсатилганидек, ўн бир сантиметр эмас, етти сантиметр ботирилган. Шундай қилиб уддалаяпмиз-да.

Тўппа-тўғри. Шундагина биз плуг олди тишлари чимнинг юпқа қатламини бамисоли ёғ қатламини кесгандай силлиқ кесиби, уни шудгорнинг тубига ташлаб кетаётганини кўрдик. Ҳақиқатан ҳам кифтини келтиришаётган экан. Нима учун индамадингизлар, деб Михаил Георгиевичдан, совхоздаги ўртоқлардан гица қилдик.

— Шундай майда-чуйда нарса ҳақида шовқин-сурон кўтариш ноқулай бўлмасмикин, деб ўйладим. Бунга катта ақлнинг кераги ҳам йўқ. Одамларнинг ўзлари ўйлаб топишса керак,— деди Рогинец.

— Мана сенинг ақлингга келибди-ку,— дедим мен.— Кўриққа бутун мамлакат, жуда кўп ёшлар келганини унутмаслик керак. Тажрибада ишлаб чиқилган жами фойдали нарсаларни тезда ёйиш лозим. Баъзан тажрибали одамларнинг ҳам ақлига келади-ю инструкцияни бузиш масъулиятини бўйнига олишга юраги дов бермайди. Шундай эмасми, Степан Власевич?

— Шундай, дов бермаслиги ҳам мумкин,— мени қувватлади Кальченко.

— Бўпти, буйруқ чиқар, чим кўчиролмаган плуг олди тишларини етти сантиметрга келтириб қўйишсин, асло ўн бир сантиметрли қилишса кўрмасин.

— Бугуноқ шундай буйруқ чиқараман.

У ердан қайтаётганимизда бутун йўл бўйи Михаил Георгиевич билан ҳазиллашиб жон-қолига қўймадик: одатда, украин ёғ кесганда ўзига қалинроқ кесарди. Рогинец бўлса, бунинг акси, бунақасини энди кўриб турибмиз...

Орадан бир кун ўтгач, Қўстанай область партия комитетининг бюроси бўлиб ўтди. Бошқа масалалар қатори қўриқда йўл қурилиши масаласи ҳам муҳокама этилди. Кўпчилик автотранспорт учун тош йўл қуриш керак, деган фикр билдирди. Гарчи бу қимматга тушиб, анча узоққа чўзиладиган бўлса-да, узоқ истиқболга мўлжалланган капитал замонавий йўл шохобчаси бўлгани афзал, дейишди. Айни пайтда йўллар кесишадиган жойларда йирик элеваторлар қурилишини авж олдириш таклиф этилди. Лекин Н. С. Хрущев бир қанча тор изли темир йўл қурилгани мақсадга мувофиқ деб ҳисоблади. У бу йўлларга ичкаридан ғалла ташиб келтириш мумкин, деди. Бу ғояга қарши билдирилган ҳеч қандай далил инobatга олинмади. Шу тариқа олдинга Қўстанай — Урицкое, кейинчалик Есиль — Тўрғай тор изли темир йўллар қурилди. Бу, айни хато эди. Чунки иккала йўл ҳам ғалла ташиш учун қутилган родини амалда бажармади, орадан кўп ўтмай бу йўллар олиб ташланди.

Бу фактни партия, давлат арбоби бир пайтнинг ўзида йўл қурувчи, экономист, инженер ва ҳоказо мутахассисликларни билиши лозим, дейиш учун келтираётганим йўқ. Йўқ, раҳбар ҳам умумий ривожланиш қонунларини эгаллаган бўлиши, ҳам конкрет илмий ва амалий билимларга таяниб иш кўриши лозим. Ҳар ҳолда у инсон фаолиятининг барча соҳаларида ўзини ягона ва баҳсга ўрин қолдирмайдиган билафон, деб ҳисобламаслиги керак.

Ҳозирги замон экономикаси, сиёсати, ижтимоий ҳаёти шунчалик мураккабки, уларни қудратли коллектив ақл идроки билангина бошқариш мумкин. Фақат бир йўналишдаги ёки бир мактаб мутахассисларини, олимларини эшитиб қолмасдан, халқ билан маслаҳатлаша билиш лозим. Ана шундагина ҳар қандай «дабдабазликдан», хомхатала ва бировларнинг иродасига боғлиқ бўлган, ўйланмаган қарорлардан холи бўлиш мумкин. Бу нарса, айниқса, бир бутун географик регионнинг ҳар томонлама хўжалик ва социал маданий жиҳатдан ўзлаштирилиши ҳақида, бу борада узоққа мўлжалланган сиёсат ҳақида, анча узоқни кўра билиш ҳақида гап борганида хатарли бўлиши мумкин.

Қўстанайдан экиш давом этаётган қўриқ областлар, районлар, совхозларга йўл олдим.

Есиль ва Отбосар станцияларида қий-чувга дуч келдим. Станцияларнинг ўтказиш қобилияти келаётган юклар миқдорига мутлақо тўғри келмасди. Есилни ўшанда ҳам қўриқнинг дарвозаси дейишарди. Ҳолбуки, у ниҳоятда кичик бир станция бўлиб, теварак-атрофида бўм-бўш чўлдан бошқа ҳеч вақо йўқ эди. Отбосар райони марказига ҳам кўплаб юк келарди. Қўҳна, чанг-тўзонли, ҳамиша шамолга рўбарў шаҳарча уйлари пастак бўлиб, сарғайиб қолган дарахтлари сўппайиб турарди. Шаҳарча техника, ёғоч, цемент, уй деталлари, дала вагончалари, металл, бензин, уруғлик, озиқ-овқат ва бошқа товарлар ортилган эшелонларни қабул қилиб оларди. Бу юклар фақат шу ердаги қўриқ хўжаликларга бўлмай, балки бошқа учта қўшни районларга ҳам аталган эди. Эшелонлардаги юкни тушириб олишга шаҳарнинг бутун аҳолиси сафарбар этиларди.

Район партия комитетининг бюро аъзолари, райижроком ходимлари, комсомол активлари кечаю кундуз станцияда навбатчилик қилиб, поездларни кутиб олишар, юкни туширишга бошчилик қилишар, одамларни қабул қилишар, уларни вақтинча маҳаллий аҳолининг уйларига жойлаштиришга интилишарди, деб айтаётганимнинг боиси шундаки, янги келганлар бирор дақиқа бўлса ҳам ушланиб қолишни исташмасди. Улар одамларнинг шовқин-суронида ўзларининг «Мариновский», «Атбасарский», «Днепропетровский», «Бауманский» совхозларининг

номларини баралла айтиб чўлга ошиқишарди. Уларга дастлабки отрядлар совхозларга жўнаб кетгани, ҳозир у ерларда ер ҳайдаб экин экишаётгани, янги келадиганларга уй-жой қуришаётгани, шунинг учун ҳозир у ерда қиладиган иш йўқлиги тушунтирилди. Яна ҳозир дарёлар тошгани учун у ерга бориш хавфли эканини ҳам тушунтириб айтиларди. Лекин ҳеч қандай юпатишлар кор қилмасди. Одамлар «Совхоз тузамиз!», «Қўриқ очамиз!» деб ёзилган плакатлар кўтариб олишганди.

Отбосар сингари Ишимнинг ўнг қирғоғида жойлашган хўжаликларга ҳам техника ва одамлар трактор маршрутлари ва автоколонналарда жўнатиб турилди. Лекин районнинг сўл қирғоқ томонига мўлжалланган техниканинг бир қисми тошқин натижасида ушланиб қолди. Уларни бекор қолдириб бўлмасди. Шунга кўра район маъмурлари бу техникадан ўнг қирғоқдаги колхозлар, совхозлар ва МТСларда вақтинча фойдаланиб туришга қарор қилишди. Лекин тўсатдан трактор колонналаридан бири ғойиб бўлиб қолди.

Маълум бўлишича, трактор бригадасининг бошлиғи Владимир Чекалин бу қарордан огоҳ бўлиб қолиб, кечаси йигитларни тревога билан уйғотиб, тракторларни олиб жўнаб қолишибди. У йигитлар комсомол йўлланмаси билан «Красная заря» колхозига келишаётганди. Бу бригада чиққан жойининг ўзида тузилган бўлиб, йигитлар ўз машиналарини ўзлари кузатиб келган эдилар. «Қочоқлар»ни қувгани райком секретари Василий Филиппович Макариннинг ўзи йўл олди. Ишим қирғоғига етганда у тракторларни ва ёлғиз турган Владимир Чекалинни учратиб қолди.

— Қолган «бебошлар» қани?

— Ҳозир келишади.

— Ўзбошимчалик қилишга ким рухсат этди?

— Қанақа, ўзбошимчалик бўлсин... Тракторларнинг ўзи кимга аталган? «Красная заря» колхозига. Тракторлар қаерда лозим бўлса, ўша ерга бориб кўриқ очади. Кечув жойини ўзимиз топиб оламиз!

Райком секретари бригадирни қайтармоқчи бўлиб қанча уринмасин, у ўз сўзида қаттиқ туриб олди. Шу пайт қирғоқда қолган механизаторлар ҳам етиб келишди. Улар орасида ўша ерлик оқсоқоллар ҳам бор эди. Мўйсафидлардан бири ҳангомани эшитиб, Макаринга юзланди:

— Ҳой секретарь, нега йигитчани уришяпсан? Айб ўзингда, машиналарни нега илгарироқ жўнатмадинг? Қор қалин бўлса тошқин ҳам қатта бўлишини билмасмидинг?

Қозоқлар кечув жойини кўрсатиб қўйишди. Ишимнинг мана шу жойида дарё туби қаттиқ тошдан иборат дейишди улар. Тез орада тракторчилар машиналарини сўл қирғоққа ўтказиб олишди. Шу куниёқ улар колхозда ишга киришиб кетишди. Шу кечув орқали сўл қирғоқдаги «Днепропетровский», «Мариновский», «Бауманский» совхозларига ҳам техника олиб ўтилди.

Василий Филиппович воқеани ҳикоя қилиб бераркан, ҳаяжонланар, хавотирланарди: қандай бўлганида ҳам таваккалига иш қилинган эди-да. Ўзбошимчалик унинг жаҳлини чиқарган эди. Лекин бунда қатъият, омилкорлик, дадиллик бор эди. Айтгандай, «қочоқ»лар билан бўлган ўша ҳодисадан кейин бу жойда сўл қирғоққа ўтадиган жой тайёрланди. Отбосар аҳолиси ўзларининг ҳамма қайиқларини дарёга туширишди. Бу қайиқлардан иккита паром ясаб, бутун баҳор ва ёз бўйи сўл қирғоққа одамлар, машиналар, ёқилғи, озик-овқат ташилди. Бу ҳам фронтдагидай чинакам топқирлик эди. Уша йилларда қўриқда бундай мисолларга кўп марта лаб дуч келганманки, буларнинг ҳаммаси ҳақида гапиришимнинг имкони йўқ.

Отбосардан Макарин билан бирга йўлга чиқдим. Биз шошилмасдан бир хўжаликдан иккинчисига, бригадалардан бригадаларга ўтардик. Қозогистон чўлини биринчи марта баҳорда кўриб, унга меҳрим тушиб қолди. Нақадар кенглик! Бу ерда балки, ҳатто уфқдан-уфққа етгунча қуёш ҳам ҳориб қолса керак. Баҳорги чўл ажиб турфа рангларда товланарди. Сув тошқинлари кўм-кўк бўлиб кўринарди. Хушбўй яшил ўтлар қуёшда ял-ял ёнарди. Лолалар ғарқ очилган. Бутун яшил кенгликда гоҳ у ер, гоҳ бу ерда илк бор ҳайдалган пайкаллар қорайиб кўриниб турарди.

Лекин мана шу ажойиб қуёшли кунда мен бир нарсадан хавотирда эдим. Далалардаги ишларга назар ташларканман, янги очилган ерларга ҳеч нима экишмаганини кўрдим. Фақат эски ҳайдалган ерларга экин экилганди. Бу ернинг туб аҳолиси сўзлари ёдимга келди: ҳайдалган ерга фақат иккинчи йили экин экиб келишган. Савол беришга шошилмадим. Фақат бир бригадада янги келганидан эмас, маҳаллий тракторчидан сўрадим:

— Кўриққа қачон экин экасизлар? Июндами?

— Июнда ким экин эгаркан?— ҳайрон бўлди у.— Бизда бундайларнинг устидан кулишади. Июнь келдими, хоҳласанг эк, хоҳласанг бир туфлаб кетавер, дейишади.

Отбосарга қайтиб келгунимизча Василий Филиппович лом-лим демади.

— Ахборотингизни эшитсак бўлармиди?— дедим мен.

— Қанақа ахборот? Ҳаммасини ўзингиз кўрдингиз-ку...

Маълум бўлдики, Отбосар районида бу кўклам экин экишмоқчи эмаслар. Нега энди? Макарин тушунтириб берди. Кўриқда янги ерларга азалдан иккинчи баҳордан бошлаб экин экишган. Чунки, кўриқни кеч, июндан олдин очиб улгуришолмаган. Нега шунақа кеч? Чунки, бунгача деҳқон экиш билан банд бўлган. Бир йўла икки ишни қилиш — ҳам экиш, ҳам ер ҳайдашга улгуролмаган. Қўли кўриқни очишга етганида эса экишнинг нафи бўлмаган. Ер келгуси баҳорни пойлаб ётаверган. Ана ўшандагина дастлабки ҳосилини одатда мўл берган. Шундан буён бу нарса анъана бўлиб қолиб, одат тусига кирган. Отбосарликлар узоқ вақт тортиша-тортиша биринчи йили экин экмасликка қарор қилишган.

Айтишим керакки, бу ҳақда кўп гап бўлган. Бунгача зўр-зўр олимлардан консультациялар олганман. Кўриқни аллақачон тадқиқ этишни бошлаб юборган экспедицияларнинг кучоқ-кучоқ материалларини, ҳужжатларини кўтаргандим. Ҳақда кейинроқ айтарман. 1955 йил ҳосили учун худди шу июнь ойида мумкин қадар кўпроқ ер очишни мўлжалладик. Негаки, бундан кейинги ёки кузги ер ҳайдаш кўриқда худди июнь ойидаги экин экиш сингари мақбул иш эмас эди. Буни олимлар асослаб берган бўлиб, планларимизда қабул қилинган эди. Лекин биз кўриқни дастлабки баҳорда апрель ва май ойларида очдик, келгуси йил ҳосили учун эмас, шу йил ҳосили учун очдик!

Бунга одамларни ишонтириш лозим эди. Шаҳаргача индамасдан бордик, ҳар биримиз ўз ўйларимиз билан банд эдик. Кечки овқатни Макариннинг уйида қилдик. Менинг хуш кўришимни билиб, унинг рафиқаси Федосья Кузьминична чучвара тайёрлаб қўйган экан. Чучварадан олдин икки қадаҳдан ичдик. Биринчисини кўриқ очишнинг муваффақиятли бошланиши учун, иккинчисини уй бекасининг соғлиғига кўтардик. Шу кеч Василий Филиппович савол бериб чарчамасди:

— Айтинг-чи, ўлкамиз чиндан ҳам мамлакатнинг энг йирик ғалла конига айланишига ишонасизми?

— Ҳалиям ишонмаяпсизми?

— Бу ерни эпақага келтиришнинг ўзи бўлгани йўқ...

— Василий Филиппович, имоним комилгина эмас, балки бу ишга дахлдорлигимдан фахрланаман ҳам.

Мен бу кишини, унинг руҳиятини яхши тушунар, ҳис этардим. У иш миқёслари кескин ўзгариб кетган шароитда эски маҳаллий ходимларнинг ўрнини алмаштирмасдан ўз жойида қолдириш лозим топилганлар тоифасидан эди. Шундай қилиб, биз янглишмагандик. Катта воқеалар олдинга бундай кишиларни бир оз довдиратиб қўйди. Макарин ҳам шундай кишилар тоифасидан — қуйи партиявий ишнинг асосий юкини ўз елкасига олган минглаб райком секретарларининг, буюк меҳнатчиларнинг бири эди. У дунёнинг бир чеккасида, қуёш тиги кўйдираётган чўлдаги тинчгина шаҳарчада яшаб меҳнат қиларди. Унинг ҳаёти ҳам бир маромда тинчгина кечарди. Мана энди 1954 йил кириб келиб, шаҳарча қўриқдаги ишларнинг эпицентрга айланиб, бутун мамлакатнинг назарига тушиб қолди. Макариннинг яхши томони шунда эдики, у бир нарсанинг тагига етмагунча тиниб-тинчимайдиган деҳқонга хос синчков ва фаросатли одам эди. Бир ниманинг тагига етгандан кейин киши янги ишнинг моҳиятига чуқур ишонч ҳосил қилади. Узининг битмас-туганмас истеъдодини шу ишга бағишлайди.

Эртасига эрталаб у менинг илтимосим билан совхоз директорларидан А. В. Заудалов, И. Г. Лихобаба, Г. Я. Тутиковни райкомга йиғди. Райижбоком раиси С. К. Галушчак, унинг ўринбосари Раҳим Қайсарин ва бошқа ўртоқлар ҳам келишди. Масалани яна бир қарра муҳокама қилдик, ҳамманинг сўзини эътибор билан тинглаб, якунловчи сўзимда бундай дедим:

— Катта ишга пухта ўйлаб, эҳтиёткорлик билан қараётганингиз яхши. Лекин баҳс нима ҳақида бораётганини таҳлил қилиб кўрайликчи, яккаҳол мужик, гарчи у жуда ишбилармон бўлса ҳам, биз ҳозир қилаётганимиздек, қўриқни тез оча олармиди? Албатта, бундай қилолмасди. Омочда ёки нари борса буккер плугида май ойида ҳам ўзининг бир парча ерини ҳайдаши мумкин эди. Лекин ерини нимада ишларди? Шунинг учун ҳам у чим қуёш таъсирида сув ва изғирин таъсирида майда-майда бўлиб кетмагунча келгуси йилни кутиб ўтираверарди. Биз ана ўша мужикдан ибрат олиб, унинг мажбуран қилган аччиқ тажрибасини қабул қилишимиз керакми? Бундай қилиш керакмас деб ўйлайман. Ҳозирги техника билан биз икки-уч кун ичида очилган қўриқни уруғ экишга шай турган юмшоқ ҳолга келтира оламиз. Шу йилиёқ меҳнатимиз инъомини оламиз. Энди нима қилишимиз кераклигини ўзларингиз ҳал этинглар.

— Нимани ҳал этамиз? Экиш керак деб қачонлардан буён айтмоқдаман-ку! — қизгин сўзлади Заудалов.

— Бўлмаса экинглари!

— Биласизми... гап экиш-экмасликда эмас. Гап шундаки, бизга: сизлар бу ерлик эмассиз, ернинг тилини билмайсиз, тагин шарманда бўлиб қолманг дейишяпти. Шундан кейин истасанг-истамасанг иккиланиб қоласан киши.

— Бу йил очилган қўриқнинг ҳаммасига экин экамиз, — ишонтириб айтди Макарин. — Бизни ишонтирдингиз. Чамаси, билагонлик қилиб адашганга ўхшаймиз.

— Мана бу яхши гап. Лекин яна бир нарсани ҳисобга олишингиз керак, — қўшимча қилдим мен. — Бу ерда агрономия ва техникавий далилларни келтиришди, лекин масаланинг сиёсий жиҳати ҳақида ҳеч нима дейилмади. Ҳолбуки, имконият билангина ҳисоблашиб қолмай, қўриқда худди шу йил ғалла экиш зарурлигини ҳам ҳисобга олиш керак. Бу фақат иқтисодий зарурат бўлиб қолмай, балки сиёсий иш ҳамдир. Биз, коммунистлар қисқа муддат ичида энг йирик вазифаларни ҳам ҳал этишга қодир эканлигимизни бутун дунё билиб қўйсин.

Бундан ташқари, нафсйламини айтганда, ҳар бир чўлқувар ўз меҳнатининг самарасини шу йилнинг ўзидаёқ кўриши керак.

4

Баъзан кўриқ очиш ғоясининг автори ким бўлган эди деб сўраб қолишади. Бу саволнинг ўзи тўғри эмас деб ўйлайман: Зеро бунда, партия ва халқимизнинг ажойиб зафарини қандайдир бир кишининг «заковати» ва иродасига боғлашга бўлган интилиш яшириниб ётади.

Кўриқ очиш — Коммунистик партиянинг буюк ғояси бўлиб, бу ғоянинг амалга оширилиши, агар тарихий категориялар билан фикр юритиладиган бўлса, мамлакатнинг жонсиз, овлоқ, лекин унумдор шарқий чўллари қарийб бир зумда экономикаси ривожланган ва юксак маданиятли ўлкага айлантиришга ёрдам берди.

Маълумки, Қозоғистон, Ғарбий Сибирь, Узоқ Шарқнинг кенгликлари ни ўтган асрдаёқ Россиянинг Европа қисмидан келганларнинг деҳқончасига қурган кулбалари тикланиши билан ўзлаштириш бошланган эди. Лекин бу жараён Буюк Транссибирь магистрали пайдо бўлиши билан аниқса кучайди. Бироқ шу нарса ҳам маълумки, бундан айтарли натижа чиқмади. Чор Россиясининг миллион-миллион ночор, ерсиз, оч-яланғоч деҳқонлари оилалари билан Шарққа «одам яшайдиган» диёрга йўл олиб, бу ерда ер ва бахт топамиз деб азобуқубат чекиб келишди. Тиқилиб кетган юк вагонларида, араваларда келишди. Минглаб кўчиб келувчилар узоқ ва машаққатли йўл азобига, очлик ва касалликларга бардош беролмай йўлдаёқ жон беришди. Тарих бизга ўша фожиали эпопеяга доир жуда кўп маълумотлар қолдирган. Масалан, рассом С. В. Ивановнинг «Кўчиб келган кишининг ўлими» расмини эслайлик. Оила бошлиғи деҳқон кимсасиз чўлда, кўзлаган манзилига етолмасдан йўлда ўлди. Беваси, болалари нима қилади? Бу машҳур асарга қараганимда юракни зирқиратувчи ана шу савол пайдо бўлади.

Лекин плуг сира тегмаган ерга етиб келганлар ҳам аянчли аҳволга тушиб қоларди. Асов, қаҳрли чўл билан яккама-якка даҳшатли олишувга уларнинг беллари чидаш бермасди. Уй-жой ҳам, йўл ҳам, сув ҳам йўқ, ҳеч қаердан ёрдамни ҳам кутолмайсан. Бутун «техника» эти суйгига ёпишиб кетган от ва ооч, аҳён-аҳёнда плугдан иборат эди.

Революциягача бўлган даврда «кўриқ ўзлаштириш» чинакам халқ фалокатига айланди. Чор маъмурларининг кўчиб келган кишиларга нисбатан шифқатсиз, аёвсиз муносабати ҳақида А. П. Чехов, В. Г. Короленко, Г. И. Успенский қаҳр-ғазаб билан ёзишган. Глеб Успенский ўзининг «Кўчиб келган кишилар ҳузурига сафарлар» очеркларига хуторлардан бирида кўрган типик манзарани мана бундай ифодалайди: «Бир чеккага тўплаб қўйилган торф ёки тезакни эслатувчи аллақандай қоп-қора уюмлар, ҳар қаёққа сочиб юборилган кичик-кичик уюмлар инсон яшайдиган жой ҳақида заррача ҳам маълумот беролмайди — бирор жойда ҳам одам зоти кўрмайсиз, мана шу ерларда одамнинг ўзи яшай олишига умуман сира имконият йўқ. Лекин одамлар яшашади...»

Айтгандай, ана шундай «қора уюм» қолдиқларини — ертўлаларни чўлнинг у ер-бу ерида ҳамон учратиб турардик. Булар дастлабки чўлқуварларнинг аянчли тақдирини эслатиб, кўнгилни ғаш қиларди.

Чидаб бўлмас яшаш шароитларига бардош беролмай деҳқонлар Россияга, Украинага ва Белоруссияга — бундан ҳам оғир қисматга қараб қайтишган. Чор ҳукуматининг кўчиб келган кишиларга нисбатан сиёсатини В. И. Ленин қаҳр-ғазаб билан лаънатлаб бундай деб ёзган эди: «Энг бахтсиз, ҳамма нарсасидан жудо бўлган ва нафратланган

камбағаллар Россияга қайтмоқда. Ҳукуматнинг зўр бериб уринишига қарамай, юз минглаб кўчманчиларни жойлаштириш мумкин бўлмаганлиги учун Сибирда ер масаласи жуда кескинлашиб кетиши керак». Ва бошқа мақолада: «Орқага қайтиб келаётган кўчманчиларнинг бу улкан тўлқини Сибирга кетиш учун бутун уй-жойини сотиб бўлган, эндиликда эса узил-кесил хонавайрон бўлиб ва қашшоқланиб Сибирдан қайтишга мажбур бўлган деҳқонларнинг ўта ночорлигини, хонавайронлигини ва қашшоқлигини кўрсатади».

Буржуа тадқиқотчилари ҳукуматнинг ҳаракатларини қандай қилиб бўлмасин оқлаш, азоб-уқубат чеккан улкан халқ оммасининг ғарбдан шарққа ва яна ғарбга қараб кўчиб юришидан ҳосил бўлган ярамас таассуротни хас-пўслаш мақсадида ҳаммасига... шарқдаги чўл ерлари айбдор деган бутун бир ақидани ўйлаб топишди. Улар бу ерлар унумсиз ва табиий хусусиятларига кўра, улардан қачонлардир бўлса ҳам фойдаланиб бўлмайди, деб ёздилар. Лекин Россияда бу ерларнинг сепли келиндай бағри бойликка тўлиқлигини ким билмасди дейсиз?

«Бу жойнинг ерлари ғалла, сабзавот экишга, мол боқишга жуда мос», деб ёзган эди XVIII асрдаёқ Сибирь ва Шимолий Қозоғистон ҳақида «Сибирнинг чизма китоби» асари муаллифи С. У. Ремезов. Сохта илмий сафсаталардан кулиб, В. И. Ленин ҳали бўш ерлар бор. Яхши ерлар бор. Уларни ўзлаштириш керак, деб бир неча бор таъкидлаган эди. Унинг асарлар тўплами 16-томнинг 229-бетига жуда ажойиб, чуқур қузатув сатрларини ўқидим. Бу ерлар,— деб қайд этган эди Владимир Ильич,—«**Табиий** хусусиятлари сабабли эмас... балки техникани турғунликка, аҳолини ҳуқуқсизлик, забунлик, жаҳолат, ночорликка маҳкум этувчи... хўжаликнинг **ижтимоий** хусусиятлари оқибатида» яроқсиз бўлиб ётибди.

Октябрь революцияси қишлоқ хўжалигининг «ижтимоий хусусиятларини» тубдан ўзгартириб юборди ва шу тариқа Ғарбий Сибирь ва Шимолий Қозоғистонда, Поволжье ва Шимолий Кавказда, Уралда, Узоқ Шарқда — ҳамма ерда янги ерлардан фойдаланиш шарт-шароитларини яратиб берди. 1940 йилга келиб мамлакатнинг экин майдонлари 1913 йилдагига нисбатан 32,4 миллион гектар кўпайди. СССР ер запасини ўзлаштиришнинг навбатдаги босқичи 50-йилларнинг ўрталарида бошланди. Худди ўшанда қўриқдан ғалла ундиришнинг ҳаётий эҳтиёжи бу тарихий вазифани бажаришнинг реал имконияти билан қўшилиб кетди.

Партия янги ерларга кенг ҳужум бошлашга кўпдан буён тайёрлик кўриб келаётганди. 20-йилларнинг охириларидаёқ жаҳонга машҳур олим Н. М. Тулайков йирик механизациялашган хўжаликларнинг тузилиши билан қўриқни забт этиш истиқболи очилганлигини сергаклик билан кўриб мамлакатнинг шарқда ўзлаштиришга яроқли ерларни аниқ топиш учун дастлабки илмий экспедицияни уюштирган эди. Экспедициянинг муваффақияти, тўғрисидаги мақолаларида ҳамда ВКП(б) Марказий Комитетига ёзган докладномасида қайд қилган эди. 1930 йилда ВКП(б) XVI съезди мамлакатнинг шарқий районларида дон хўжалигини кенгайтириш масаласини муҳокама этди. Дарвоқе, съездда Тулайков партия аъзолигига кандидат этиб қабул қилинганди. Партия Марказий Комитети қишлоқ хўжалиги бўлими тайёрлаган «Колхоз ҳаракати ва қишлоқ хўжалигининг юксалиши» деган докладда партия позицияси аниқ баён этиб берилган эди. Қизиқарли ва узоқни кўриб тузилган ҳужжатда мана нималар дейилганди:

«...Бошқа қимматли экинлар экиш мумкин бўлмаган ва трактордан сутканинг 24 соати мобайнида фойдаланиш мумкин бўлган ерларга бугдой экамиз. ВКП(б)нинг янги кандидати, қурғоқчил деҳқончилик

бўйича жаҳондаги энг яхши билимдонлардан бири профессор Тулайковнинг ҳисоб-китобига қараганда, Қозоғистонда 50 миллион гектардан 55 миллион гектаргача ерни экишга яроқли деб ҳисоблаш мумкин, шундан салкам 36 миллион гектари Сибирь ва Уралга яқин Шимолий округларда: Оқтўба, Қустанай, Петропавловск, Оқмўла, Павлодар ва Семипалатинскдадир. Бу ерда бугдой экинлари экишга яроқли ернинг атиги 5 процентини эгаллаб ётибди.

Бу вазифани қандай ҳал қилмоқчимиз? Шуни назарда тутиш керакки, биз бугдой экиш вазифасини аҳоли жуда кам бўлган районларда, жойнинг рельефи трактор ва комбайнни энг кўп самара билан ишлатишга имкон берадиган районларда ҳал этишимизга тўғри келади... Қўшимча равишда бугдой учун 20—25 миллион гектар ер олиш учун бу вазифани ҳал қилишга тахминан 700 минг — 1 миллион от кучи керак бўлади. Биз шундай қила оламиз ва қилишимиз керак.

Бу вазифани ҳал этишда асосий нарса шундаки, уни жуда кам одамлар ва от-уловлар билан ҳал қилиш керак. Чунки, ҳосил бўлмай қолса, бу ерда кўп запас ушлаб туришга мажбур бўлиб қолмайлик. Бу ерда тўла механизациядан ташқари, ҳар бир тракторга, ҳар бир машинага, ҳар бир одамга тўлиқ вазифа беришни ҳисобга олиш керак. Бу ерда ҳар бир киши 200 гектар ерга хизмат қилиши керак деган ҳисоб-китобга асосланиш лозим».

Бу таклифларни съезд қабул қилди, халқ қўллаб-қувватлади ва маъқуллади. Қўриқни ўзлаштириш зарурлиги ҳақида ўша пайтда марказий ва маҳаллий газеталар кўп ёзишган эди. СССР Ер ишлари халқ комиссарлиги Қозоғистон ва Сибирда дастлабки ғаллакор совхозлар тузишга киришди. Уларнинг тажрибаси кейинчалик қўриққа кенг ҳужумни йўлга қўйишда ёрдам берди. Бироқ, мамлакатимиз ўша йилларда бепоён чўл жойларга етарли миқдорда техника юборишга қодир эмасди, албатта. Кейин уруш бошланиб кетди. Лекин қўриқ ва бўз ерларни кенг ўзлаштириш ғояси йўқ бўлиб кетмади. Бу ғоя бамисоли қўриқнинг ўзидай вақт-соатини кутиб яшарди.

1974 йилда қўриқ ерларни ўзлаштиришнинг 20 йиллигига бағишлаб Олмаотада ўтказилган тантанали мажлисда сўзлаган нутқимда тарихий воқеаларнинг, қатта сиёсий қарорларнинг чинакам аҳамияти одатда дарров кетма-кет аниқлана бермайди, балки кейинроқ ниятлар билан олинган натижаларни қиёслаб кўриш, шу воқеалар ва қарорлар турмушнинг бирон бир соҳасига ўтказган ҳақиқий таъсирини баҳолаб кўриш мумкин бўлиб қолганидан кейин аниқланишини таъкидлагандим. Тарихий масофа икир-чикирларни, жузъий нарсаларни унчалик сезилмайдиган қилиб юбориб, шу тариқа бош ва асосий натижани яхшироқ, яққолроқ кўриш имконини беради. Қўриқни ўзлаштиришни назарда тутадиган бўлсак, асосий нарса шуки, партия 1954 йилда ўртага ғоят муҳим ва актуал халқ ҳужалик вазифасини қўйган эди. Мана шу энг муҳим нарсани совет кишилари ўшанда яхши тушуниб, ҳис этган эдилар.

50-йилларнинг бошларидаги вазиятни эсга олайлик. Уша йилларда ғалла етиштиришнинг аҳволи жиддий ташвиш туғдираётганди. Донли экинларнинг ўртача ҳосилдорлиги мамлакатда гектар бошига 9 центнердан ошмасди. 1953 йилда 31 миллион тоннадан сал кўпроқ дон тайёрланди. Лекин 32 миллион тоннадан кўпроқ дон сарфланди. Ушанда давлат резервларининг бир қисмидан фойдаланишга тўғри келганди.

Ана шу аҳволдан қутулиш учун кескин ва энг муҳими шошилиниқ чоралар кўриш керак эди. Шундай бир шароитда партия деҳқончилик қилиб келинаётган районларда ҳосилдорликни оширишга эътиборни камайтирмаган ҳолда экин майдонларини анча ва тез кенгайтириш

вазифасини биринчи ўринга қўйди. Бу вазифани шарқий қўриқ ерлар ҳисобигагина амалга ошириш мумкин эди.

Яна шу нарсани алоҳида таъкидламоқчиман: экинзорларни кенгайтириш миқдори жиҳатидангина эмас, сифат жиҳатидан ҳам катта аҳамиятга эга эди. Мамлакатга фақат галла керак бўлиб қолмай, у энг қимматли озиқ-овқат экинни — буғдойга катта эҳтиёж сезаётган эди. Бунга фақат қўриқдан олиш мумкин эди. Қўриқда аъло сифатли қатиқ ва кучли навли буғдой етиштириш мумкин эди. Муваффақият қозонилган тақдирда мамлакатнинг дон балансида тубдан, айтишим мумкинки, революцион ютуққа эришилган бўлур эди.

Бугун, анча вақт масофаси ўтганидан кейин, эришилган натижалар, ҳамма нарса шундайлигича кўриниб турган бир пайтда, қўриқ очишга ҳам қаршилиқ қилганлар бўлганмиди деб ҳайрон қолиш мумкин. Ҳа, бўлган эди. Айтмоқчи, ашаддий, ҳатто қўриқ ҳақида эштишни ҳам хоҳламайдиганлар — кўп ўтмай таркиб топган партиёга қарши группа иштирокчиларигина эди деб айтиш мумкин. Адашган одамларни, виждонан иккиланган ёки ниҳоятда эҳтиёткор кишиларни бу одамлар билан асло аралаштириб бўлмайди. Биз уларни фактлар ва ҳисоб-китоблар билан оддийгина ишонтиришга ҳаракат қилдик. Уларнинг позициясида гуноҳ йўқ эди. Катта ишларда соғлом шубҳаланиш бўлиши ҳатто зарур — ахир минг бор яхши ва ёмон томонларини ўлчаб кўриш, ҳамма майда-чуйда нарсаларни ҳам ҳисобга олиш, операцияни албатта ва тез галаба қозонадиган қилиб ишлаб чиқиш керак.

Ҳар турли шубҳалар учун асос озмунча эмасди. Соф табиий омилларни — иқлим, деҳқончилик омилларини олайлик. Маълумки, бошқа кўп мамлакатларга, жумладан, АҚШга нисбатан фарқли ўлароқ бизнинг мамлакатимизнинг каттагина қисми ноқулай деҳқончилик зонасига жойлашган. Уларда эса қишлоқ хўжалигини юритиш шароитлари идеал даражада деса бўлади. Масала шундай экан, бу омилнинг таъсирини чуқурлаштириш, табиатга тағин ҳам кўпроқ қарам бўлиб қолиб, янги, ўз миқёси жиҳатидан улкан қишлоқ хўжалик районларини тузиш керакмикин? Баъзи мутахассисларнинг фикрича бундай қилиш умуман мумкин эмасди. Ахир, йилига 200, нари борса 300 миллиметр ёгин бўладиган қурғоқ, жазирама чўлда ўн миллион гектарлаб ерга буғдой экиш лозим эди.

Шунинг учун ҳам ўз миқёси жиҳатидан ғоят улкан бўлган иш обдон пухта муҳокама этилган эди. Уша кунларда менга К. Е. Ворошилов билан боғлиқ бир воқеани айтиб беришганди. У қишлоқ районлари бўйлаб қилган навбатдаги сафаридан ташвишланган ҳолда диктоқат бўлиб қайтиб келди. Қўриқ ерларни очиш масаласи муҳокама этилаётгани, бу иш жуда катта маблағ, куч ва техникани талаб қилишини билиб ва тушуниб фамгин лўқма ташлади:

— Смоленск қишлоқларида ҳали ҳам баъзи жойларда одамлар омовни ўзлари тортиб ер ҳайдашяпти...

Ҳа, партиё олдида турган иш осон эмасди. Уруш тамом бўлгандан кейин ниҳоят тўққизинчи йил бораётганди. Уруш жароҳатлари ҳамон ўзидан дарак бериб турарди. Фашистлар 70 минг қишлоқни ёндириб вайрон қилган. 98 минг колхоз, 1876 совхозни батамом талаб шипшийдон қилиб қўйган, 17 миллион қорамол, 7 миллион йилқини ҳайдаб кетган эди. Оккупацияга дучор бўлмаган районларда ҳам МТС, совхоз ва колхозларнинг моддий-техника базаси ҳамма ерда ишдан чиқиб қолган эди. Техника узок йиллар ишлатилавериб, сийқаси чиқиб кетган, далалар ўз ҳолига ташлаб қўйилганди. Энг даҳшатлиси: ҳамма ерда одамлар етишмасди — миллион-миллион тракторчилар, комбайнчилар, шоферлар, механиклар, техниклар, инженерлар, агрономларнинг ёстигини уруш қуритганди.

Ғоят улкан куч-гайрат сарфланиши туфайли қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришининг урушгача бўлган даражасига эришилди. Лекин қишлоқ ҳамон ёрдамга муҳтожлик сезарди, қишлоқ хўжалиги аҳолининг озиқ-овқат маҳсулотларига, саноатнинг хом ашёга бўлган ўсиб бораётган эҳтиёжини қондиrolмаётганди.

КПСС Марказий Комитетининг 1953 йил сентябрь Пленуми кенг программани ишлаб чиқди. Шу программага кўра, қишлоқ хўжалигига раҳбарлик қилишдаги камчиликларга барҳам берилиши лозим эди. Мантиқнинг ўзи, маблағ, моддий-техника ва одам ресурсларидаги қийин аҳвол бутун кучни анъанавий деҳқончилик районларига ташлаб, у ерда тегишли нарсани олишни тақозо этгандай туюларди.

Лекин бутун гап шундаки, партия ишлаб чиққан программа гарчи қишлоқ хўжалигининг ҳамма соҳаларини юксалтиришга қаратилган бўлса ҳам, бироқ, бирданига муваффақиятга эришишни таъминлай олмади, таъминлай олмасди ҳам. Бу нарсани айниқса бош вазифа бўлган дон етиштиришга ҳам тааллуқли эди. Одатда далачилик, деҳқончиликда қайтим олиш узоқ жараён ҳисобланади. Шу боисдан ҳатто таваккалига иш қилинганда ҳам вақтдан ютиш мақсадида ресурс ва маблағларнинг бир қисмини дадил қўриққа ташлаш мумкин эди. Қўриқ бир мавсумнинг ўзидаёқ мамлакатнинг ғоят ташвишли дон балансига яхшигина ҳисса бўлиб қўшилажагидан далолат берарди. 1954 йилда ўзлаштирилиши белгиланган дастлабки 13 миллион гектар қўриқ муваффақиятга эришилган тақдирда ўша йилнинг кузидаёқ омборларимизга 800—900 миллион пуд товар-дон қўшган бўларди. Партия шу йўлдан борди. Шу тариқа партия тактикада ҳам ютди, зеро ғалладан иборат реал натижани дарҳол олди; стратегияда ҳам ютди. Чунки биз қўриққа шунчаки келиб олиб, унинг бойликларини «юлиб» олиш учун, унумдор ерлар қаймоғини олиб, жуфтаки ростлаб қолишга келмагандик. Балки узоқ йилларни мўлжаллаб келгандик.

Дарвоқе, Климент Ефремович Ворошилов у ёки бу йирик давлат тадбирларининг ўз вақтида ё эрта амалга оширилаётганлиги заруриятини муфассал тушунадиган арбоблар тоифасига кирарди. У қўриқни ёқлаб чиқди, кейин эса Қозоғистонга келиб, унинг кўз илғамас буғдойзорларини кўрганида қувонч билан менга бундай деган эди:

— Бу ерга келиб жуда яхши иш қилдик! Мана шу кенгликларда белорус деҳқонига ҳам, Смоленск ва Вологда мужигига ҳам ёрдамга борадиган ҳосил пишиб етишяпти. Дарвоқе, ҳақиқатан ҳам тез ёрдам бўлаяпти. Қара, машиналарга қўриқ ер дони рангида — буғдой рангида крестлар чизиб ташлайверсанг, чизиб ташлайверсанг... Қўриқ роса жонимизга аро кирди!

Лекин бу гапларнинг ҳаммаси кейин бўлганди. Ушанда, 1953—1954 йилларда эса мунозаралар давом этарди. Энг жиддий эътирозлардан бири бундай эди: шундай кучли қўшин билан мутлақо шипшийдим, кимсасиз чўлга орқадаги кучларни тайёрламай туриб бориш мумкинми? Йўқ, олдинга посёлкалар, мактаблар, касалхоналар, йўллар, ремонт заводлари ва устахоналар, элеваторлар қуриш керак. Кейин эса техника ва одамларни олиб келиш зарур. Бунга нима деб жавоб бериш керак эди? Буларнинг ҳаммаси бўлганида жуда яхши бўларди, албатта. Масалани бундай қўйганлар яна ўша энг муҳим таллабни — қўриқ ер ғалласи ниҳоятда ҳозир зарурлигини тушунишмасди! Биз айни пайтда яшаш, қуриш ғалла олиш учун қўриққа боргандик.

Совет кишилари социализмни қарор топтирар эканлар, вақтдан ўзиш учун кўп ишларни ҳеч нима йўқ жойдан бошлаганлар. Партия чўлга боришга даъват этилганларга очиқ-ойдий айтди: қийин, жуда қийин бўлади, оғир жанг бўлади, ҳар қандай жанг эса жасоратни та-

лаб этади. Мамлакатнинг юз минглаб ватанпарварлари — бўлғуси чўлқуварлар онгли равишда жасорат кўрсатишга бордилар.

Партия ўзининг ўзгармас анъанасига амал қилиб, халқ билан маслаҳатлашмасдан туриб ҳеч қачон йирик ва принципиал қарорларни қабул қилмаган. Партия бу гал ҳам шундай йўл тутди. 1953 йилнинг охирлари ва 1954 йилнинг бошларида РСФСРнинг ўлка ва областларида, Қозоғистонда ва бошқа республикаларда юзлаб турли кенгаш ва йиғилишлар бўлиб ўтди. Уларда коммунистлар, кенг меҳнаткашлар оммаси кўриқни ва ҳайдалган бўз ерларни ўзлаштириш ҳақидаги партия ғоясини маъқуллаб қўллаб-қувватлаётганларини кўрсатди.

Албатта, бевосита кўриқ жанги авж оладиган жойларда ҳам баҳс ва шубҳаларга ўрин бўлмай қолмади. Лекин шубҳанинг шубҳадан фарқи бор. Одамлар партиянинг чўлда шунчаки, энгил сакраш қилишни ўйламай, балки энг йирик халқ хўжалик программасини ишлаб чиқиб тайёрлаганига ишонч ҳосил қилишганида ҳеч иккиланмасдан бу программани қўллаб-қувватладилар. Ушбу хотираларда эслатиб ўтилган киши — Отбосар район партия комитетининг биринчи секретари, кўриқда Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвонига сазовор бўлган В. Ф. Макариннинг ҳикояси характерлидир: Яқинда у ўша пайтдаги иккиланишлар ҳақида мана бундай деб ёзибди:

«Орадан йиллар ўтиб кўп нарсалар кишиларнинг хотирасидан кўтарилган ҳозирги бир пайтда гапни бўяб-безаб, ўшанда бизларнинг ҳаммамиз кўриқ орбитасига у ё бу даражада жалб бўлган эдик, бамисоли суворийлар каби қўлимизда қилич яланғочлаб зим-зиё чўлга хужум бошлаш ва бир зарб билан ғалаба қилишга тайёр эдик, деб мақтанish ҳам мумкин. Лекин бундай дейилса ҳақиқатга хилоф бўлур эди. Қўлимни кўксимга қўйиб ишонтиришим мумкинки, ўша пайтда, биз отбосарликлар қандай ишларни қилишимиз кераклигини билганимизда, мен ҳамда районга мен билан бирга раҳбарлик қилаётган ҳамкасбларим ўзимизни энгил ҳис этмагандик. Буни тушуниш қийин эмас. Кўриқнинг нималигини биз, бу ерларнинг кишилари, бу ерда ўсиб, ишлаётган кишилар жуда яхши билардик. Кўриқ деҳқонга қийинчилик билан, қатта машаққатлар билан бўйин эгарди. Отбосар деҳқонлари 100 йилдан кўпроқ вақт мобайнида атиги 100 минг гектар янги ерни ҳайдашди. Лекин шундан учдан бир қисмига экин экишди, шунда ҳам энг яхши, қулай келган йилларда муваффақ бўлишди. Ҳозир эса икки йил мобайнида районда қарийб ярим миллион гектар ерни очиш, деярли бутун чўлни ағдар-тўнтар қилиб, уни албатта ғалла етказиб беришга мажбур қилиш зарур эди. Кишини ўйга толдирадиган нарсалар жуда кўп эди... Йўқ, мамлакат бизни етарли миқдорда техника билан таъминлашига сираям шубҳа қилмасдик. Бу пайтга келиб, ривожланган саноатга, яхшигина иқтисодий ресурсларга эга эдик. Лекин техникани ким юргизади? Ахир ҳали кишилар иштирокисиз ер ҳайдайдиган, экадиган, ғаллани ўриб-йиғиб оладиган, уни яна нонга айлантирадиган машиналар йўқ-ку? Қимдир мени ўша пайтдаги воқеликни анча бўяб кўрсатишда айблаши мумкин. Лекин ҳақиқатда шундай бўлган эди. Қатта, ҳали мисли кўрилмаган иш бошланган эди, бу ишда анчагина таваккалчилик ҳам йўқ эмасди».

Эски қадрдоним Василий Филиппович ҳақ гапни айтган. Таваккалчилик бўлган. Бинобарин, райком секретари партия илгари сурган бу вазифани қандай қилиб яхшироқ бажариш кераклиги устида фикр юритиши мумкин ва керак эди. Районда бир неча марта партия, совет, хўжалик активи чақирилгани, ҳатто овозлари бўғилиб қолгунча баҳслашиб, қилинажак ишларнинг турли-туман вариантларини таклиф қилишгани ҳам тўғри бўлган.

«Бизнинг шубҳаларимизга,— деб яқун ясайди В. Ф. Макарин,— тез орада бутунлай ўрин қолмади. Партия айни кўнглимиздаги тадбирларни ишлаб чиқди. Партия халқнинг чексиз ишончига, унинг юксак гражданлик онглилигига ва ғайрат-шижотига таянди. Тез орада районимизга кўплаб техника юборилди, йигит ва қизлардан одамларга муҳтожлик сезилаётган колхоз ва совхозларнинг адресларини кўрсатиш илтимос қилинган, минг-минглаб хатлар келди. Партия даъвати билан юзлаб мутахассислар, техниканинг ажойиб билагонлари келди. Мисли кўрилмаган қаҳрамонона иш авж олиб кетди».

5

Эски луғатлардан «қўриқ» сўзини топишингиз мумкин-у, лекин «чўлқувар» сўзини тополмайсиз. Бу сўз коллективлаштириш йилларида туғилган «колхозчи» сўзи сингари 50-йилларда туғилди. Ушанда «қўриқ» тушунчасининг ўзи соф деҳқончилик аҳамиятини йўқотиб, бу сўз ижтимоий терминга айланди. Зотан, бу сўзда юксак гражданлик ва чуқур совет ватанпарварлиги мужассамлашган эди. Чўлқувар — тарихий фигура бўлиб, қаҳрамонона даврни белгилаб беради. Бу сўз билан давр тақозоси белгилаган алоҳида характер ифода этилади.

Қушларнинг бирида Қустанайдаги совхозлардан бирига келдим. Бу ерда ягона тайёр уй қаққайиб турар, одамлар эса ҳали чодирларда ва ертўлаларда яшашарди. Бу уйдаги энг яхши хонани яқинда ўғил кўрган ёш оилага беришганини билиб қолдим. Шу воқеа муносабати билан ҳамма кўнгилхушлик қилаётганди. Бахтиёр ота эса, менга бундай дейди:

— Бу ерга эндигина кўчиб келган бўлсак ҳам, бизни энди туб чўлқуварлар деб ҳисоблашингиз мумкин.

— Ундай эмас,— эътироз билдирдим мен.

— Бугун хўжаликда туб чўлқувар ҳозирча мана шу янгигина туғилган болакай бўлади. Бу жойларнинг туб аҳолиси бўлишингиз учун сизга ҳали кўп вақт керак. Бу бирданига бўлмайди, албатта.

Целиноград областининг ўша Отбосар районида баҳор ва кузда бўлган эски суҳбатларни хотирлайман. Бу суҳбатлар ўз маъносига кўра турли тахлитда бўлганди. Илк қўриқ баҳорида келиб ишлаётганларнинг ҳаммаси ҳам қолмоқчи эмас, деб раҳбарларнинг шикоятларини эшитишга тўғри келганди. «Мариновский» совхозининг директори А. В. Заудалов бундай деганди:

— Бир томондан олганда, одамлар қурама, бошқа томондан олганда, бамисоли қўшин дейсиз — ҳаммаси ёш-яланглар. Бугун улар бу ерда бўлса, эртасига бошқа жойларни қумсаб қолишади.

— Ҳа, бу ҳам проблема...— қўшилдим мен.— Ешларга романтика хос нарса. Бир-икки йил ўтиши билан ёшларнинг бир қисми кўчишга тушиб қолади. Узингиз кўриб турибсиз: кўпчилик фақат чодирларда яшашни истайди. Керак бўлса, кўпроқ қийинчиликларни рўбарў қилиб қўйинг. Уларни ҳам бартараф этишингиз. Дастлаб, нимаики талаб қилинса ҳаммасини қургач, йигитлар ўз ишларини қилиб бўлишади-да, зерикиб қолишади. Бошқа жойларга учирма бўлиб кетишади.

— Бизлар нима қилишимиз керак?

— Кадрларни мустақамлаш ҳақида ўйлашингиз керак. Бунда икки йўл бор. Бу ерга қизларни чорлаш лозим. Сут соғувчилар, сеякчилар, телефонисткалар, ошпазлар, врачлар, ўқитувчилар — уларга ҳозир иш оз дейсизми, эрта-индин янги жойларда ҳам керак бўлишади. Қизларни таклиф қилиб кўринг, йигитларнинг кўпчилиги шу ерда ҳамшиликка қолиб кетишади. Иккинчи йўли эса — оилали одамларни таклиф этинг. Лекин уларга олдиндан нормал яшаш шароити яратиб қўйинг. Бу ерни шу тариқа обод қиламиз.

Гапнинг сираси келган экан, инсон бахт-саодатини режалаш ҳақида сўз борди. Ҳар кимга уй, кулба керак, меҳр-муҳаббат керак, болачака керак. Давлат, жамият эскилар айтганидек, куёв бўладиган йигитни топиши мумкин эмас. Лекин улар мамлакатда соф «эркаклар» районлари ёки «аёллар» шаҳарлари бўлмаслигига интилишлари лозим. Агар демографик проблемалар оқилона ҳал этилса, ёшлар бир-бирларини топиб, бахтиёр ҳаёт кечиришади. Улар бахтиёр бўлишлари лозим, чунки бусиз мамлакатнинг фаровон бўлиши мумкин эмас.

Орадан кўп ўтмай худди шу Отбосар райони қизларни қўриққа чорлаган ташаббускор район бўлди. 1954 йил 17 июлда мен Олмаотага қайтиб келиб «Правда»да «Мариновский» совхозининг ёш чўлқуварлари Раиса Емельянова, Александра Замчи, Елена Клешна, Валентина Непочатова, Полина Пашкова ва Людмила Семеноваларнинг мамлакат қиз ва аёлларини қўриққа келишга даъват этган мурожаатини қониқиш билан ўқиб чиқдим. Даъватга кўпчилик «лаббай» деб жавоб берди. Кузда ўрим-йиғим чоғи Отбосарга келганимда яна Заудалов билан учрашдим. У айни пайтда ҳам шод, ҳам ғоят ташвишли эди. Ундан сўрадим.

— Бирор кор-ҳол бўлдими?

— Шафқат қилинг, Леонид Ильич! Ҳозир мен директор эмас, бош почтальонман... Совхоз қизлардан минглаб хатлар олди. Ҳамма отланишга тайёр турибди, ҳаммаси фақат бизга келишмоқчи! Бу ёгини бир нарсани қилиб эплаш керак. Бошқа совхозлар ҳам бор-ку. Акс ҳолда хўжалик эмас, келинлар ярмаркаси бўлиб қолади!

«Қизлар десанти» туфайли юз берган ташвиш ҳақиқатан ҳам оз бўлмади. Лекин қўриқдаги ҳаёт кўз ўнгимизда ўзгариб борарди. Бу ҳаёт походдаги «армия» ҳаётидан нормал, шинам турмушга айланаётганди. Бугунги кунда мен қўриқда қаерга бормай, ҳамма ерда шу ерда туғилган ходимларни учратаман. Ҳаёт бу ерда чуқур, бақувват илдиз отди.

Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Жонсултон Дамеев билан бирга унинг ўғли Миращ Дамеев далага чиқади. Бу замин Михаил Довжик ва Владимир Дитюк сингари машҳур чулқуварларнигина эмас, балки Владимир Михайлович Довжик ва Григорий Владимирович Дитюк каби шу ерда туғилган ажойиб ғаллакорларни ҳам билади. Мен Шимолий Қозоғистон областининг «Ждановский» совхозида кўп марта бўлиб, унинг директори Марк Павлович Николенко билан кўп бор учрашганман. Ветеран пенсияга чиққанида хўжаликка унинг ўғли Владимир Маркович Николенко бош бўлди. Қустанай область, Қорасув районидagi «Ленинский» совхозининг комбайнчиси Омонгелди Исоқов қўриқда Социалистик Меҳнат Қаҳрамони бўлди. Унинг ўғли Владимир Омонгелдиев эса ҳозир шу райондаги «Қўйбоқар» совхозининг агрономи; Целиноград областидаги «Самарский» совхозининг комбайнчиси Иван Григорьевич Космич ҳақиқий ғаллакорлар сулоласига асос солди, у тўққиз ўғлони билан бирга дон етиштириб, бирга ўриб-йиғиб олмақда! Бундай мисоллар жуда кўп. Ҳамма нарсани қандай ўйланган бўлса, худди шундай юз берди, янги ерлар ўзлаштирилиб, одамлар у ерда муқим яшаб қолишди.

М. Е. Довжик бригадасининг қўриқ чодирини анчадан буён Москвадаги Революция музейида турибди. Бир вақтлар шундай чодирлар ва ертўлалар бўлган жойда эса юзлаб чўл шаҳарчалари бунёд этилди. Қозоғистоннинг қўриқ районларида эндиликда қишлоқ хўжалигида бир миллион икки юз минг киши яшаб ишламоқда. Бу жойлар мамлакатнинг бошқа ҳар қандай иқтисодий райони каби гавжум ва обод бўлиб кетди.

Дастлабки қўриқ ер йилларининг фотосуратлари хотирага кўп

нарсаларни келтиради. Суратларда — яйдоқ чўл, трактор поездлари, совхозларнинг номи ёзилган қозиқлар, чодирлар, ертўлалар, тиқилинч вагончалар, лойдан ясалган томсиз кулбалар (уларни ўшанда «соя-бонсиз кулбалар» деб аташарди) акс этган. Одамлар мана шу кулбаларда фонар ва керосин лампаларнинг хира нурида истиқомат қилишарди. Ҳамма нарса вақтинча, ноқулай, походчасига эди. Суратлардаги одамларнинг чеҳрасига никоҳ ташланг-а. Улар қандай қувноқ, хушчақчақ. Ҳар бир жилмайишда, ҳар бир имо-ишорада оптимизм ва ишонч кўриниб турибди. Ушанда кўриқда ишлаган бизларнинг ҳаммамиз бу оптимизмни, ўз куч-қудратининг қадрига етган кишиларнинг қалб кўрини ҳис этардик. Биз жон бағишлаган чўлнинг ўзи қандай таассурот қолдиради! Бу ерга, олдинги маррага ҳамиша катта ҳужум олдидан бўлгани каби ҳамма нарса ҳаракатга келар, оқим бўлиб қуюларди. Уша пайтда кўриққа келган ҳар қандай киши истаса-истамаса кўриқ манфаатлари билан яшай бошларди.

Кўриқдан кетиб қоладиганлар ҳам бўларди, албатта. Тасодифий одамлар, ҳеч нима билан ҳисоблашишни истамовчи, беҳисоб эътирозлар билдирувчи шухратнарастлар ҳам бўларди. Уларга «ер кезарлар» деб лақаб қўйишганди. Шимолий Қозоғистон бўйлаб қилган биринчи сафаримдаёқ шундай одамларга дуч келишга тўғри келганди. Бу воқеа 1954 йилнинг эрта баҳорида Тобол станциясида бўлганди. Поезддан тушишимни биламан, одамлар орасидан аллақандай маҳмадана йигит ажралиб чиқиб, саволларга кўмиб ташлади. Уларни қаерга олиб келишди? Нега ўз жойларидан юлиб олиб келишди? Уй-жойи қани, маош қани, иссиқ кийим-бош қани? Бу чўлда фақат суғурлар инида бемалол яшайвериши мумкин!

Мен сабр билан эшитиб турдим, кейин улар бу ерларни ўзлаштиришни ва овод қилишга келганликларини айтдим. Лекин йигит бўш келмасди. У юпқагина пиджагини кўрсатиб, ҳозироқ калта пўстин берилишини талаб қилди. Бу гапга тушунадиган тоифалардан эмаслиги аниқ эди. Шунинг учун ҳам бундайлар дарров билиниб қўя қолади. Унинг сўзини бўлишга тўғри келди:

— Нима, сиз бу ерга тайёр ошга баковул бўлгани келганмидингиз? Шу пиджак ва шапка билан нимага умид қилгандингиз! Сизга ўхшаганларнинг кўриққа кераги йўқ!

— Ҳамиша шунақа бўлади, — бўш келиб гулдиради у, — қонуний нарсани талаб қиласан-у, улар...

— Йўқ, азизим, — дедим мен. — Сизнинг талабларингиз бир ойдан кейин, икки ё уч ойдан кейин қонуний бўлиши мумкин, шунда ҳам қисман. Ҳақиқатан эса фақат бир йилдан кейин қонуний бўлиши мумкин. Ҳозирча эса сизга билдирадиган эътирозларимиз бундан оз эмас. Нега келдингиз? Ахир биз сизга ишонган эдик, мана энди шошилинч равишда ўрнингизга бошқа одам қидиришга мажбурмиз. Хотирингиз жам бўлсин, топамиз ҳам.

Эсимда бўлса, бу йигит Шуя шаҳридан келган группадан эди. Албатта, бу одатдагидан истисно тариқасидаги тасодифий одамлардан эди. Негаки худди ўша Шуядан бизга ҳақиқий меҳнатчиларни юборишган бўлиб, улар Тўрғай чўлида ташкил этилган совхозга «Шуйский» номини беришди ва бу хўжалик кўриқдаги энг яхши совхозлардан бирига айланди.

Яширининг нима кераги бор, қийинчиликлар мавжуд эди. Халқимиз қаҳрамонона бир неча ўн йилликлар мобайнида келажакни деб оғир синовларга бардош бериб кўп нарсаларни қурбон берди. Турли босқичларда бизга ҳамма нарса — миҳ ва керосин, пойафзал ва чит, бошпана ва ғалла етмади. Партия ҳамиша халққа очигини айтди: Қийинчилик ва етишмовчиликларни биргаликдаги катта меҳнат билан

бартараф қиламиз, ҳаётимиз эса тобора яхшиланиб бораверади. Мамлакат янгидан-янги синовларга рўбарў келиб турганига қарамай, ҳаётимиз йил сайин яхшиланиб борди.

Тўғри, тарихимизнинг у ёки бу лаҳзаларида одамлар унчалик яхши яшмади; таъминоти дуруст бўлмади. Шу конкрет вазиятда унга осон бўлгани йўқ, баъзан эса, ниҳоятда оғир бўлди. Шу маънода олганда совет кишиларининг ҳамма авлодлари зиммасига қийинчиликлар тушди. Бизнинг ҳалқимиздек ҳеч бир халқ бундай синовларга бардош беролмаган бўларди. Лекин умуман ҳаётимизга бир назар ташланг-а. Ҳаётимиз ҳамиша юксалиб бормади, ахир? Қандай тўсиқларга дуч келмайлик, ҳамиша бартараф этиб келдик. Қосмик кема деҳқон аравасидан нечоғли фарқ қилса, бугунги воқелигимиз ҳам олдингисидан шунчалик фарқ қилади.

Қўриқни ўзлаштириш пайтларидаги турмуш етишмовчиликларига қайтадиган бўлсак, бу етишмовчиликлар ҳақиқатан ҳам вақтинчалик эди. Умумий ишга ҳисса қўшишни хоҳламайдиган такасалтангларгина буни тушунмасди. Халқимиз бундай кишилар ҳақида, улар на отасига, на онасига тортди, на сизу бизга ўхшайди, дейишарди.

Дастлабки пайтларда ўзини йўқотиб қўйган йигитлар ҳам учрадики, буниси бошқа гап эди. Негаки, улар билан суҳбатлашиб тушунтириб қўйсангиз, ишонтиролсангиз, ҳатто оталарча кўнглини олсангиз, шунини ўзи етарли эди. Ҳа, раҳбар ходимлар билан суҳбатларимда оталарча кўнглини олиш деган иборани кўп ишлатишимга тўғри келган. Тажрибасиз йигитга қаттиқ қўллик ҳам керак, айни пайтда у самимий ёрдамга ҳам муҳтож. Уша 1954 йил баҳорида Целиноград яқинидаги Жалтир станциясида қўлида чамадон билан турган йигитни кўриб қолдим. У поездга чиқмоқчи бўлиб турарди. Ундан сўрадим:

— Уйингга кетмоқчимисан?

— Уйимга.

— Нима, қийналдингми?

— Қийналдим. Ўзимни, табиатимни билмаган эканман. Уйимни, туғилган жойларимни шунчалар соғинишимни билмабман. Биз томонларда кунлар иссиқ. Деразамиздан Азов денгизи кўриниб туради. Боғлар айни гуллаган пайт. Бу ерда бўлса, қор, бўрондан бошқа нарсани кўрмайсан. Энди бўлса мана бу изғирин шамол...

Унинг ёнига келиб ўтирдим.

— Ҳамиша бир нарсани бошлаш қийин бўлади. Тенгқурларнинг фронтда қандай жанг қилганини кўз олдинга бир келтириб кўр-чи. Улар ҳам уйларини, оналарини соғинишган, ертўлаларда яшашганди. Устига-устак, ўлимга тик қараб ҳужумга боришарди... Ҳеч нимага осонлик билан эришиб бўлмайди. Украинада боғ қилиш қийин иш эмас. Бу чўли-маликда боғ яратиш эса, катта ғалаба қозониш деган гап. Лекин бир-икки йилдан кейин бу ерда ҳам қишлоқлар, боғ-роғлар бўлади. Муҳими, ўзингга ишонишинг керак. Ҳаётингни чекинишдан бошлашинг маъқул эмас!

Йигит поездга чиқмади. Уни мен юк машинасининг кузовида кўрдим. Унинг фамилиясини билмайман, албатта, ҳозир ёши улғайиб қолган бўлса керак. Уйлайманки, у ўз тақдирини чалов чўлга боғлаганлар орасида бўлса керак.

«Еввойи қўриқ шароитида инсон яшаши мумкин эмас,— деб ёзганди ўша кунларда буржуа газеталардан бири.— Шу боисдан кўнглини тўқ қилиш мумкин: Қўриқ Россия ошқозонидаги ҳазм бўлмаган бир парча нарса бўлиб қолаверади».

Бундай «башорат»лар қанчадан-қанча бўлганди! Лекин кўнглиларнинг дастлабки эшелонлари келганидан кейин уч ой ўтиши билан чўлда бепоен ғалла майсалари гуркираб турарди. Республикада экин

майдоңлари икки баравар кўпайиб, ўша йилиёқ 20 миллион гектарга етди. Ғанимларимиз ёзганидек, биз қўриқ очишга «тайёр бўлмаганимизда» бу ерларни ким очиб, уларга ким экин экди? Ўша йили бизга 22 мингдан зиёд трактор ва 10 мингдан зиёд янги комбайнни ким берди? Уйлар, ёғоч, цемент буюмлар, озиқ-овқат ортилган минглаб поездларни ким юбориб турди? Йўқ, қўриқ очиш яхши ўйланган, планлаштирилган ҳужум эди. «Қўриқ» деб номланган асрий қалъани биз узоқ қамал билан эмас, балки шиддатли ҳужум билан, қаҳрамонона штурм билан эгалладик.

Сўрашлари мумкин: одамлар қудратли техника билан қуроолланган ҳолда, бутун мамлакатнинг, бутун халқнинг мададини ҳис этган ҳолда чўлга боришган бўлса, ўшандаёқ уларни қўшиқларда куйлашган бўлса, биринчи қадамданоқ ўзларининг ҳавас қилса арзигули шухратлари мевасини тотиган бўлишса, «чўлқувар» сўзининг баҳоси, қадри ошириб юборилмаганмикин? Йўқ, қадри, баҳоси ошириб юборилмаган. Чўлқуварлар ҳақиқатан ҳам жасорат кўрсатишди.

Қаҳрамонона ишлар турлича намоён бўлади. Бир киши ҳаётини хавф остида қолдириб ёнаётган уйга ўзини ташлайди, лекин ҳар кун бир хил ишни қилаверишга қобил бўлмайди. Ҳар бир лаҳзанинг ўз жасорати бўлади. Бутун халқнинг оғир ҳаёти давридаги жасорат мавжуд. Уруш йиллари бунга мисол бўлиши мумкин. Оддий кунлардаги жасорат мавжуд. Одамлар бундай қийинчиликларнинг бошқа жойларда йўқлигини ва бўлиши ҳам мумкин эмаслигини билиб туриб, ўзларини онгли равишда ва кўнгилли равишда азоб-уқубатга уришади. Қўриқ кишилари ўзларининг қаҳрамон эканликларини кўрсатишди деб ҳисоблайман. Улар дастлабки пайтлардаги турмушнинг барча қийинчиликларига бардош бериб, унча рўйхуш бермаган заминни чидам билан, қатъият билан жоловладилар.

Қўриқнинг 20 йиллиги Олмаотада байрам қилинаётган кунларда мен Иван Иванович Иванов деган ажойиб бир киши ҳақида ҳикоя қилиб бердим. Ўзи Ленинградда туғилган, уруш даврида жонажон шаҳрини ҳимоя қилган, оғир ярадор бўлиб, иккала оёқдан ажралган. Узоқ даволангандан кейин Қозогистонга келиб, шу ерда қолиб кетган. Бу ўлка билан тил топишиб, ажойиб механизатор бўлиб олган. Унинг жанговар мукофотлари ёнига меҳнат учун мукофотлар — иккита Ленин ордени ва қаҳрамонлик Олтин Юлдузи кўшилган.

Бутун зал қаҳрамонга қарсак чалди, минбардан туриб мен ҳам унга қарсак чалдим. Кейин бошқа нотиклар сўзга чиқишди. Улардан бири худди мен айтиб берган воқеани қайтаргандай бўлди. У ҳам коммунист, ленинградлик, иккала оёғидан ажралган уруш қатнашчиси ҳақида, қўриққа келиб энг яхши тракторчи бўлиб олгани, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони бўлгани ҳақида гапирди. Унинг исми-шарифи Леонид Михайлович Картаузов... Яна ҳамма қарсак чалди. Шунда хаёлимдан бир фикр ўтди: наҳотки, бир-бирига шунча ўхшаш тақдир бўлса? Балки мен қаҳрамоннинг номини тўғри айтмагандирман? Йўқ, ундай бўлиши мумкин эмас, ахир мен уни жуда яхши эслайман-ку.

Танаффус пайтида Картаузовни сўриштирдим, ҳеч қанақа хатолик бўлмаган экан. Қўриқ дёрида Картаузов ҳам, Иванов ҳам ишлашаркан, иккови ҳам қаҳрамон экан. Бу ўхшашлик рамзий маънода деб айтсам бўлади. Бизда «чўлқувар» сўзи жасорат рамзи бўлиб қолганлиги бежиз эмас.

Бутун ҳаётим мобайнида шунга такрор-такрор ишонч ҳосил қилганманки, одатдаги шароитда чинакам қаҳрамонлар кўзга илганмайдиган, оддий кишилар бўлишади. Улар ўз ишларини оддий ва бекамикўст бажарадилар. Целиноград областидаги «Дальний» совхозининг тракторчиси Даниш, Нестеренко ҳам шундай эди. Совхоз номининг ўзи

областнинг энг чеккасида жойлашганлигидан далолат бериб турибди. Нестеренко худди шу жойга бориш истагини билдирди. Серқор келган қиш охираётган дамлар эди. У ишлаётган тракторчилар бригадаси совхознинг марказий гузаридан узилиб қолиб, ёнилғи запасисиз қолиб кетиш хавфи туғилди. Жаниспайка анҳори кексаларнинг айтишича, қутуриб тошиб кетиш хавфини туғдираётганди. Дарё музлаб турган экан, пайтдан фойдаланиб, тракторларни зудлик билан ўтказиб олиш лозим эди. Нестеренко бу таваккалчилик операциясини ўтказишда ўртоқларига ёрдамлашди, ўз тракторини эса энг сўнггида олиб ўтмоқчи бўлди. Лекин сув остига чўка бошлаган муз бардош беролмади...

Дўстлари уни сувдан олиб чиққанларида чўнтагидан Совет Иттифоқи Қаҳрамони гувоҳномасини топишди. Шу пайтгача ҳеч ким совхозда ўзлари билан бирга шундай одам ишлаётганлигини билмаётган экан. Даниил Потапович Нестеренко қаҳрамонлик унвонини Днепрни кечиб ўтгани учун олганлиги маълум бўлди. Унинг ҳалокати жуда аламли бўлди. Мен Днепрни, ўқ ёмғири остида уни кечиб ўтган қаҳрамонларни эслайман. Кўпни кўрган одамга чўл дарёси қандай тўсиқ бўларди деб ўйлаш мумкин. Лекин ҳаётда мана шундай бўлмагур тасодифлар ҳам учраб тураркан-да.

Бир тафсилот менга жуда ҳам таъсир қилди: Нестеренконинг дўстлари яшаган, чодирдан Украина олчасининг кўчатларини топишди. Демак, у бундан буён Қозоғистонда яшайман деб чўлга ўзи билан бирга кўчатлар олиб келган экан. Лекин бу кўчатлар унингсиз ўсди.

1954 йил қиши жуда қаттиқ, қор-бўронли келди. Қўриқ янги келган кишиларни «остона»даноқ синаб, уларга ўзининг кескин асов табиатини рўбарў қилди. Шамол тинимсиз увиллар, чўлдаги ҳар бир рейс ғоят машаққатли, баъзан хавфли ўтарди. Устига устак минглаб тракторлар, юзлаб автопоездлар ҳали амалда бўлмаган совхозларга йўлсиз, шамол ва қор ичида етказиб берилиши лозим эди.

Чўлда бўрон нималигини кўпчилик болалигидан А. С. Пушкиннинг «Капитан қизи» асари орқали тасаввур этади. Чўлнинг нақадар алдамчилигини ўзим ҳам кўрганман. Гоҳ чўл узра уфқдан уфққача қирчиллама қишнинг мовий осмони кўриниб, қуёш ярақлаб кетади, ярим соат ўтиши билан бояги ёруғ жаҳоннинг ўрнини зимистон қоплаб, бўрон увиллайди. Андаккина хато, тасодиф, тўсатдан ўчиб қолган мотор ҳам кишини йўлсиз, аёзли кимсасиз зимистонда чўл билан яккама-якка қолдириши мумкин.

Львов қурилиш институтида сиртдан ўқувчи студент Василий Рагузовнинг ҳалокати қўриқдаги барча одамларни ларзага солганини эслайман. У биринчилардан бўлиб «Киевский» совхозига келиб, прораб бўлиб ишлаётганди. Қобилиятли ташкилотчи, яхши ўртоқ, хушчақчақ, киришимли бу йигит чўлқуварларнинг обрў-эътибори, ҳурмати ва меҳрини тез қозонганди. Очиқ кунларнинг бирида Рагузов колонна составида совхознинг биринчи кўчаси учун келтирилган йиғма уйлари ташиётганди. Қутилмаганда даҳшатли куч билан бўрон кўтарилиб, бир неча кун давом этди. Колонна тўхтаб қолди. Василий ёрдамга боришга аҳд қилди. Ўзи ёлғиз кетиб, йўлда адашиб қолиб ҳалок бўлди. У жасур, зўр продали инсон эди. Унинг ёнидан топилган хатда бундай деб ёзган эди:

«Ушбу ён дафтарни топган ўртоққа! Азиз ўртоқ, малол келмаса бу ерда ёзилганларни Львов шаҳар, Гончаров кўчаси, 15-уй, 1-квартира, Рагузова Серафима Васильевнага жўнатсанг.

Азизим, Симочка! Кўз ёшининг кераги йўқ. Сенга оғир бўлишини биламан. Лекин мен билан фалокат юз берганидан кейин нима ҳам қилардинг. Теварак-атроф чўл — на боши, на охири бор. Таваккал қи-

либ кетяпман. Бұрон тамом бұляпти-ю, лекин мўлжал қилиб оладиган уфқ кўринмаяпти. Мабодо ўлиб-нетиб кетсам, болаларни шундай тарбиялагинки, улар одам бўлишсин. Оҳ, ҳаёт қандай гўзал, яшагинг келади! Қаттиқ ўпиб, ҳамиша сенинг Василийинг».

Ҳаёти сўниб бораётганига ақли етиб, қотиб музлаётган бармоқлари билан шундай сўзларни ёзган:

«Фарзандларим Владимир ва Александр Рагузовларга, Азиз болаларим, Вовушка ва Сашулька! Халқимиз фаровон ва гўзал яшасин деб қўриққа боргандим. Сизлар менинг ишимни давом эттиришингизни истардим. Энг муҳими — ҳаётда инсон бўлиш керак. Азизларим, сизларни қаттиқ ўпиб қоламан. Отангиз».

Бу мактуб, шахсий, оилага тегишли эди. Лекин у ҳамма тирикларга мурожаатдек бўлиб қолди. Ёзувлари ивиб кетган варақларни менга кўрсатишганида, буларни ўқиб туриб томоғимга бир нима тиқилгандек бўлди. Журналистларга қўнғироқ қилиб, хотинининг рухсати билан мактубни эълон қилишни маслаҳат бердим. Газетада эълон қилинган бу мактубга мамлакатимиздаги ўн минглаб кишилардан хатлар олинди. Василий Рагузов ва унга ўхшаш жасур кишиларнинг ишини охиригача давом эттириш учун кўнгиллиларнинг янги-янги отрядлари қўриққа отланди. Василий ҳалок бўлган тепалик эндиликда унинг номи билан аталмоқда.

Қозоғистоннинг ҳозирги харитаси қўриқни бутун мамлакат ўзлаштирганидан далолат беради. Мамлакат географияси совхозларнинг «Московский», «Ленинградский», «Минский», «Киевский»; «Днепропетровский», «Армавирский», «Полтавский», «Тагильский», «Социнский», «Пермский», «Ярославский», «Воронежский»... номларида ҳам ўз ифодасини топган. Чўлнинг туб аҳолиси бўлган қозоқлардан ташқари, кўп хўжаликларда турли миллат вакилларини учратиш мумкин эди. Қўриқ чинакам интернационал тарбия мактаби, доно тажриба маскани, мамлакатимиз барча халқлари вакилларининг ғалаба қозонишга бўлган меҳнат кўникмалари ва қатъиятининг мактаби бўлиб қолди!

Янги ерларни ҳамиша янги одамлар обод қилишган. Лекин бу ерда ўзига хос яна бир хусусият бор эди. Биз дастлабки беш йилликлар пайтидаги каби кўнгиллиларнинг арра ва белкурак билан Магнитка, Турксиб, Днепро ГЭС ёки Комсомольск-Амурга борган замонлардан анча узоқлашиб кетганмиз. Қўриққа биринчи навбатда тракторчилар, электриклар, шофёрлар, механиклар, қурувчилар керак эди. Кўпгина республикалар, ўлкалар, областлар бизга ана шундай малакали мутахассисларни юборишган эди. Бу мутахассислар янги хўжаликларнинг негизи бўлиб қолди.

Одамлар заминда ғалла ўстирдилар, замин эса одамларни камол топтирди. Қўриқ, образли қилиб айтганда, меҳнат аҳли, ватанпарварлар, ўз ишининг усталарига мўл-кўл ҳосил инъом этди. Лекин ўз хусусиятлари, характери, тажрибалари, қизиқишлари билан мамлакатнинг ҳамма бурчакларидан келганлар ўз-ўзидан коллектив бўлиб уюшиб кетавергани йўқ. Бу ерда қисқача бўлса ҳам биз излашга тўғри келган партиявий, ташкилотчилик ва идеология ишлари методи устида айтиб ўтмоқ керак. Партиянинг қўриқдаги бутун фаолияти эпопеянинг натижаларига кўра улкан, новаторларга хос ажойиб намуна эди.

Бу ишнинг вазияти кўпроқ ҳужум операцияси кунларидаги сиёсий ишни эслатарди. Менинг учун бу дастлабки ойлар сон-саноксиз сафарлар, юзлаб учрашувлар, қисқача танишувлар билан ўтди. Бу пайтларда одамларни ишдан узоқ вақт чалғитиш мумкин эмасди, менинг ҳам вақтим етишмасди. Чунки ҳамиша олға ва олға қараб ҳаракат қилиш лозим эди. Вақт ҳамиша «олдинги марра»га чорларди. Ҳамма ерда

бўлиб улгуришни, бир йўла ўнлаб жойда бўлишни истардим. Лекин бунинг иложи йўқ эди. Шундай бўлса ҳам ишим ўнгидан келар, партиявий-сиёсий ишнинг моҳияти ўшанда ғоят кўп оммани жипслаштиришдан, уларни ҳаракатнинг конкрет программаси ва умумий мақсадни равшан англаш билан қуроолантиришдан иборат эди.

Эсимда, машинада, чўлда пиёда кетаётганда, тунда чодирларда, кечқурунлари гулхан ёнида партком секретарларига бир хил гапни уқтирардим. Тахминан бундай дердим: коммунистларни тез-тез тўплаб туришсин, улар аввало, бир-бирлари билан танишиб олишлари, вазиятни муҳокама этишлари, бир-бирларининг қадр-қимматини билиб олишлари лозим. Шундан кейин улар одамларни эргаштириб кетаверишади.

— Партия йиғилишини ўтказадиган жой йўқ, — эътироз билдиришарди ҳамсуҳбатларим.

— Барибир ўтказиш зарур, — таъкидлардим мен.

— Танқидчилар кўпайиб кетган, — дейишарди баъзилар. — У нарса йўқ, бу нарсани олиб келишмаган... Биласиз-ку! Олдинига ҳамиша шунақа бўлади.

— Ҳечқиси йўқ, — деб жавоб беришга тўғри келарди. — Ахир биз индамай кетаверадиган бўлсак, бундан нима фойда. Одамларни тўпласак, улар баҳслашишса, ҳамма нарсани очиқ-ойдин ўртага ташлашса, қарабсизки йўлини ҳам ўзлари айтиб беришади. Келгуси гал нималар қилингани ҳақида уларга ахборот берасиз. Одамлар ҳар тарафдан келган, қурама, асосий мураккаблиги ҳам шунда. Бунинг афзал томони ҳам бор — ҳақиқий, қийин ишда одамлар ўзини тез кўрсатади.

Биринчи баҳорда бутун куч каттакон машинани айлантириш, ҳаракатга келтиришга сарф бўлди. Бундай бирпас тўхтаб дам олишнинг иложи йўқ эди.

Сўнгра узоқ кутилган ва ўзимиз ўйлагандан ҳам мўл қўриқ ғалласи пишиб етилди.

6

1954 йилнинг биринчи қўриқ кузини ҳеч қачон унутмайман. Қўкчетов областидаги Рузаев районининг совхозларидан бирида менга бир боғ «акмолинка» буғдойини тутқазишди. Уни қўлимга оларканман, қандай ҳис-ҳаяжонга тушганимни ифодалашга сўз тополмайман. Шу чоғ кўп нарсалар ёдимга тушди — дастлабки режалар ва ўйлар, уйқусиз тунлар, баҳслашувлар, эшелон-эшелон одамлар, изғиринли кунларда йўлсиз чўлда бораётган трактор поездлари, чўлдаги илк гулханлар ва илк шудгорлар. Рўёбга чиққан орзу кўз олдимда турибди — чўлнинг у чеккасида бу чеккасигача сап-сарик буғдойзор. Революциядан кейин орадан кўп ўтмай бу ерларда ерни ишлаш коммуналарини тузган дастлабки чўлқуварларнинг кичик гуруҳлари ёдимга тушди. В. И. Ленин Қозоғистонга боришга аҳд қилган Обухов ва Семянников заводларининг ишчиларига оқ йўл тилаб, ер ишлари халқ комиссарига ёзган мактубида: «Ажойиб ташаббус, уни ҳар томонлама қўллаб-қувватланг», деб тайинлаганди.

Ишим чўлидаги дастлабки коммуналар «Луч революции», «Свет правди», «Путь новой жизни» сингари қувончли номлар билан аталган эди. Лекин қўриқдаги бу кичик аҳоли пунктлари нақадар кучсиз эди. Чунончи, «Луч революции» коммунасининг тўртта ҳўкизи, ўн битта сигири, битта лобогрейкаси, битта хашак ўрадиган механизми, тўртта боронаси, саккизта араваси, тўртта уйи ва саройи бор эди. Уша пайтдаёқ: «Чўл, сен бизга бўйсунажаксан! Сен бизга ризқ-рўз бўласан!» дейиш керак эди. Мана эндиликда чўлда ғоят кичик оролчалар эмас,

балки бир бутун буғдой океани мавжланиб турибди. Қадимий чаловзор текислик давлатнинг йирик ғаллазорига айланди. Бу биринчи қўриқ ўрими-йиғими мавсумининг дастлабки якуни эди.

Буғдой денгизи чўл бўйлаб ошиб-тошган, шабада оғир тўлқинларни ҳайдаётган, қуёш уларга олтин ранг улашаётган пайт, ҳамманинг кайфияти баланд. Лекин етиштирилган ғаллани ўриб-йиғиб олиш учун яна қанча куч-ғайрат сарфлаш керак!

Ҳозир Қозоғистон қўриғида йирик элеватор ва дон омборларининг қудратли тармоғи бунёд этилган. Ушанда эса мавжуд сиғим ибтидоий майда омборларни ва чўлқуварлар ўша кузда «итхона» деб номланган ҳар турли омборчаларни ҳам қўшиб ҳисоблаганда уч миллион тоннадан ҳам ошмасди. Ғаллани ўриб олиш, сақлаш, қандай қилиб бўлса ҳам, ташиб олиш лозим эди. Йўлларда, станцияларда, дон тўкиш пунктларида айниқса аҳвол оғир эди.

Лоақал ўша кунлардаги бир эпизодни айтиб борайин. Бу ғал мен Отбосарга Целиноград обкомининг биринчи секретари Николай Иванович Жури билан бирга самолётда учиб келдим. Учиш майдонидаёқ бизни кутиб олувчилар совхозларга, далаларга боришга қистайверишди. Ҳосилни кўриб кўзларингиз қувонсин дейишди. Зўр бериб таклиф қилишарди-ю, шу жойдаги дон тайёрлаш пункти ҳақида лом-мим дейишмасди. Равшанки, биз шу ердан иш бошлашга аҳд қилдик. Кимдир бизни айнитмоқчи бўлди.

— У ёққа бора кўрманглар. Худо ҳақи, шофёрлар тилка-пора қилиб ташлашади! Машиналар икки кунлаб юкни бўшатомай қалашиб ётибди.

— Буниси ҳали ҳолва,— дедим мен.— Биз Колутон станциясида бўлдик. У ерда аҳвол бундан ҳам оғир: ғалла тўлиб-тошиб ётибди, лекин машиналар етишмайди.

Пунктга етиб бордик, темир йўлдан бир километрча нарига жойлашганди. Очиқ куз кунни эди. Сап-сарик, қовжираган чўлнинг шаҳар чеккасидаги ерида дон ортган юзлаб машиналар турарди. Машиналар карвони бир километрдан ҳам узоққа чўзилиб кетган. Қабул пунктининг ўзи ини бузилган чумоли уясини эслатарди. Чанг-тўзон орасида кек машиналари тириллаб, пишқириб ғалла ғарамига, саройнинг марказига йўл оларди. Шу ерда, ёнгинада қурилиш кетаётганди — янги элеватор қурилаётган эди. Қичкина бу эски элеватор дон билан тўлиб-тошиб кетганди. Юзларча одамлар ишсиз бўш туришарди. Йигирмага яқин аёл донни қоплар, юкчилар эса қопларни кўтарганича паст-паст хирмонларга ғойиб бўлишарди — уруғлик дон ўша ерга тўкиларди. Машиналарни фақат қўлда бўшатишар, машинани бўшатадиган жой икки-учтагина эди.

Шулардан бирига келиб машина кузовидан бир қисим буғдой олдим. Ҳавас қилмасдан бўлмайди: қуйиб қўйгандек кафтингда бўлиқ донлар олтиндай товланарди — буғдоймас, мўъжиза бу!

Шоферлар дарҳол бизни ўраб олишди. Шофқин-сурон ҳамма нарсани кўмиб ташлади. Ҳайдовчилар суткалаб бекор туриб қолаётганликларини, кабиналарда тунаётганликларини, овқатланиб оладиган, чангдан ювинадиган жой йўқлигини айтиб роса бақирарди. Буниси ҳам бир нави, энг муҳими чўлда тоғ-тоғ дон тўпланиб қолиб, очиқ ҳа-вода ётибди, нобуд бўлиб кетяпти. Улар гапириб бўлгунча индамай турдим. Кейин дедим:

— Меҳмонларни жуда зўр кутиб оларкансизлар...

Билмадим, уларга вазминдигим таъсир қилдими, ё, жилмайишимми, ишқилиб шофёрлар тинчиб қолишди: сирасини айтганда, дашном берган одамнингнинг сўзини ҳам эшитиш керак-да.

— Хотирингиз жам бўлсин, ўртоқлар,— дея сўзимни давом эттир-

дим. Узим бўлсам нима қилишимни ҳали билмасдим.— Бир нима ўйлаб топамиз. Бу пробкани йўқотамиз деб сўз бераман сизларга.

Ваъда беришга-ку бериб қўйдим, энди нимани ўйлаб топиш керак экан? Биз тайёрлов пункти территориясини айланиб чиқиб, қурилаётган, келгуси йил кузидан олдин битмайдиган элеваторни кўрдик, «итхона»ларга разм солдик. Йўл-йўлакай қабул пункти билан станция орасидаги ғоят катта бўшлиқни кўздан кечирдим. Уни бегона жой деса ҳам бўларди. Бу ер занглаб кетган темир-терсак, темир-бетон парчалари, ахлат — ҳар турли нарсаларга тўлиб кетганди. Буларнинг ҳаммаси айқаш-уйқаш тартибсизликда кўп йиллик чанг қатламлари билан қопланган бурчаклар орасидан кўриниб турарди.

— Қимнинг территорияси?

— Темир йўлники.

Темир йўл бўлимининг бошлиғини чақиртирдим. У тезда етиб келиб ўзини танитди. Бойзоқ Перменович Перменовман деди. Бу одам ақлли, ишбилармон, билагон мутахассис, аини пайтда ҳазилкаш ҳам экан:

— Исминни чалкаштириб юбормаслигингизни сўрайман. Акс ҳолда кўплар аниқ эшитмасдан Бальзак деб чақиривади. Лекин мен ёзувчи эмас, темир йўлчман, француз эмас, ғирт қозоқман,— деб қўшиб қўйди.

Мураккаб масалани ҳал этиш лозим эди, шу боисдан ғалла тайёрловчилардан тажрибалироқ бир кишини топишни сўрадим.

— Қидириш керак эмас,— деди Перменов.— Мана; ёнимизда турибди.— Никанор Георгиевич Сименков. Ҳозир янги элеватор қурапти, илгари область ғалла тайёрлаш бошқармасининг бошлиғи бўлиб ишларди. Бунақа ишларнинг профессори.

Шу ердагилар билан бир чеккага бориб ўтирдик. Район раҳбарларини яхши танирдим, Повлияненко деган фамилияли тайёрлаш пункти бошлиғигина мен учун янги одам эди. Уч-тўрт оғиз гапиришгач фронтчи, собиқ денгизчи эканлигини билиб олдим. Биринчи саволни эса темир йўлчига бердим:

— Мана шу очиқ жойни тозалаш ва темир йўл шохобчасини ўтказиш учун неча кун керак бўлади?

Перменов блокнотига алланималарни ёзди-да, деди:

— Тозалашга — бир сутка, из ўтказишга икки кун керак бўлади.

— Кам сўраяпсиз. Беш кун керак бўлади дейлик...— Район қанча ғалла беради?

Журин жавоб қилди:

— Бу ерга биттагина районнинг дони келаётгани йўқ. Ҳосил қистовга оляпти. Есил райони ҳам. Балкашинский ҳам, Кургальжинский районлари ҳам ғалласини шу ерга олиб келишяпти. Хуллас, Отбосар уч миллион пуд ғаллани қабул қилиб олиб, жўнатиши керак бўлади. Бу — энг ками.

— Тушунарли.— Тайёрлаш ходимига юзландим.— Мана шу майдон орқали жами донни ўтказсак бўладими?

— Умуман-ку, бўлади-я,— жавоб берди у.— Лекин ерни тозалашнинг ўзи билан иш битмайди. Бу инструкцияга хилоф, очиқдан-очиқ хўжасизлик бўлади.

— Нима қилиш керак?

— Ерни ҳайдаб, текислаб, шиббалаш керак. Албатта, дезинфекция ҳам қилиш керак. Қондаси билан бўлса, ўн кун деб айтаверинг.

— Никанор Георгиевич, сизнинг тажрибангиз катта. Наҳотки, бошқа йўли бўлмаса?

— Турмушда ҳамма нарсанинг эпини қилса бўлади,— деди Сименков.— Уша қондаларсиз... Майдонни ёқиш мумкин. Сомонни келтириб

тағ-туғи билан ёндириш керак. Ер қизиб худдй тандир туби сингари қаттиқ бўлиб қолади.

— Дезинфекция-чи?

— Олов ҳамма нарсани тозалаб юборади.

— Мана сизга аҳволдан қутулишнинг йўли!

Ҳеч ким индамасди. Ҳамма нарса келишиб олингандай эди. Лекин тайёрлаш пунктнинг бошлиғи гапга аралашди:

— Бўлмайди. Леонид Ильич, қўшилмайман. Ғалланинг қаерда бўлиши бари бир эмасми. Ғалла чўлда ҳам очиқ ҳавода ётибди, менда ҳам очиқ ҳавода ётади. Бундай ғарамларга етиш учун ҳамма районларга брезент чодир тиктириб бўлмайди. Донни нобуд қиламиз!

— Сизга кўплаб вагонлар юборамиз, бунни мен зиммамга оламан.

— Уни-чи?— қўли билан осмонга ишора қилди у,— уни ҳам зиммангизга оласизми?

Уша кузда жазирама тинкани қуритарли даражада бўлиб, қуёш бамисоли қимирламай осилиб турарди, осмонда булут деган нарса йўқ, об-ҳаво яхши бўлиши кутиларди. Лекин ёмғир ёғмайди деб ким кафолат бера оларди?

— Ўзингиз биласиз,— деди Повлияненко,— очиқ майдонда ғаллани қабул қилиш қатъиян ман этилган. Зиммамга бундай масъулиятни ололмайман.

Уни расмиятчиликда, масъулиятдан ўзини олиб қочишда айблаш осон. Лекин кўринишдан бир қадар тундрок туюлса ҳам, бу киши менга ёқиб қолди. Баъзи одамлар «хўп бўлади!» деб осонгина жавоб билан қутулишади-ю, амалда ҳеч нима қилишмасди (ҳамиша «Қойил қиламан!» дейдиган бир ўртоқ ҳақида кейинроқ сўзлаб бераман) Повлияненко бўлса ҳақиқатан ҳам тоғ-тоғ ғаллани қабул қилиб олиши ва шахсан ўзи жавоб бериши керак эди. Бошқа ўртоқларнинг хавотирда эканлиги ҳам сезилиб турарди: сизга яхши, фармойиш берасиз-да кетаверасиз, бизнинг бошимизда қанча ғалва бўлишини билсангиз эди. Об-ҳавога буйруқ бериб бўлмаса, эшелонлар эса бизнинг ихтиёримизда эмас, ва ниҳоят, улар бўладими, йўқми?

— Майли, келинглр, масалани ҳал этайлик,— дедим мен.— Ғаллани ичкарида қолдириш — уни нобуд қилиш дегани. У ерда омборлар йўқ, йўллар ёпилиб, изғирин уриб берганида уни ташиб келтиролмаймиз. Бу миллион-миллион пуд ғалла нобуд бўлиб кетса, қўриққа ишонччи йўқотамиз, одамлар бизларга қараб сизлар раҳбар эмас, маҳмадонасизлар дейишмайдими! Шунақа дейишса, улар ҳақли бўлишади ҳам. Бу ерда бўлса йўл, станция, вагонлар бор, керак бўлиб қолса донни қутқаришга тайёр турган минг-минглаб одамлар бор. Зарур бўлиб қолса бу ерга солдатларни, студентларни, ишчиларни ташлаймиз. Донни тўплаб ортишади, ёрдам беришади. Доннинг чўлда қолгани яхшими ёки шаҳарда бўлиши маъқулми, наҳотки шунинг фарқига бормасангиз, Иван Григорьевич?

— Ҳамма ёрдам беради,— деди Повлияненко.— Судга эса фақат бир ўзим бориб жавоб беришимга тўғри келади.

Чамаси, бу ўртоқ менинг сўзларимга ишонқирамай, одамлар унга реал ёрдам кўрсатишига кўзи етмай турарди. Барибир уни хафа қилгим келмади, лекин иззат нафсига тегиш лозим эди.

— Қадимда: одам фронтда қандай бўлса, бу ерда ҳам шундай бўлади, дейишарди. Сизга нима бўлди: фронтда ўзингизни йўқотмадингиз, ҳозир эса... Ахир баъзан тинч пайтларда ҳам «Полундра!» деб қичқиришга тўғри келади. Умуман олганда биз сиздан бундай, деб сўрашимиз ҳам мумкин эди: қўриқ ғалласи мўл бўлишини билмаганмидингиз, нега энди ярим йил илгари тайёргарлик кўрмадингиз, ҳатто ўз имкониятингиз даражасидаги ишни ҳам қилмадингиз? Хўп, яхши. Биз

ҳам айбдормиз деб ҳисоблайлик, ғуноҳни баравар бўйнимизга оламиз. Лекин мана бу майдоннинг аҳволини сиздан сўраймиз, сўраганда ҳам қаттиқ сўраймиз! Ғалланинг ҳаммаси охириги донигача элеваторларга борсин, у ерда ғаллаги қайта ишлаб оқлашадди. Биз сиз билан биргалликда мана шу бебаҳо ғаллага жавоб берамиз.

Сухбат ўзаро мажбуриятлар билан ниҳоясига етди. Иван Григорьевич ўшандай вазмин ҳолда ҳеч қандай баландпарвоз сўзлар ва кўкракка уришларсиз ўзига боғлиқ бўлган ҳамма нарсаларни қилажанини айтди. Унга ишонса бўларди. Негаки, очигини айтганда, бу кишининг қайсарлик қилиб, ён бермаслиги мени, бизнинг ҳаммамизни қилинаётган ишнинг муҳимлигини тушунишга, уни яна бир бор обдон ўлчаб кўриб, ўйлашга мажбур этди. Мен ҳам ўз навбатимда бу станциядан ҳамisha кўз-қулоқ бўлиб туришимни айтдим.

Эҳтимол, кимдир буларнинг ҳаммаси шундай улкан республика Марказий Комитети секретарининг иши эмас-ку дейиши мумкин: иш миқёси жуда кичкина дейиши мумкин. Ушанда ҳам баъзи ўртоқлар турли-туман майда-чуйда ишларга, ҳатто кўриқдаги бригадаларнинг қозонигача қарашининг эҳтиёжи бормикан деб ҳисоблашарди. Булар қуйи раҳбарларнинг масъулиятини пасайтириб қўймасмикан? Бунга шундай деб жавоб бераман: ҳеч қандай қозғ, ҳеч қандай телефон қўнғироғи одамлар билан учрашувнинг, ҳаётни билишнинг ўрнини босолмайди. Афсуски, турли-туман рапортлар инстанциялар бўйлаб пастдан юқорига борганда бузилиш хусусиятига эга бўлишига кўп бор ишонч ҳосил қилганман. Тагин ҳамisha бир томонга — қулайлик томонига, кескин нарсаларни текислаш томонига бузилади.

«Кабинет»дан туриб раҳбарлик қилиш билан иш битмайди, ҳамisha халқ билан бирга бўлиш керак, жойларга бориб, муваффақиятларни ҳам, юз бераётган қийинчиликларни ҳам ўз кўзинг билан кўришинг, эҳтиёж туғилиб қолса оператив аралашинг керак бўлади. Мана шу чўлдаги станцияда одамлар билан баҳслашиб, бригада қозони тепасида тракторчилар билан бирга ўтириб, жуда кўп нарсаларга тушуниб оласан ва кўп нарсани ўрганасан. Урганиш эса ҳамisha фойдали, кўриқ очиш сингари йирик операциялар энди авж олаётганида эса ниҳоятда зарур.

Бунинг устига, боя айтиб ўтилган воқеалар шунчаки эпизодлар бўлиб қолиб кетмайди. Кўпинча улар йирик умумлаштирилмаларга олиб келади. Олмаотага қайтиб келиб мен ғалла тайёрлаш ҳақидаги масалани Марказий Комитет бюросига олиб чиқдим, бюро тегишли қарор қабул қилди. СССР темир йўллар министри ўринбосари Н. А. Гундобин билан телефонда боғланиб проблеманинг мураккаблигини унга айтиб бердим. Уша пайтда у деярли ҳамма вақт кўриқда бўлиб, амалда Целинограддаги бош диспетчерлик пунктини бошқарарди. Кечаюкундуз юкларнинг ҳаракатини, вагонларнинг оборотини кузатар, илтимосларимизга тез жавоб беради. Шу боисдан «майда» эпизод доирасидаги ишлар бутун кўриқ бўйича юришиб кетди деб ҳисоблаш мумкин эди.

Отбосардаги эпизодга қайтмоқчиман. Уша йилги жазирама тинкани қуритарли даражада эди. Кимдир тайёрлаш пунктдан кейин анҳорда ювиниб олишни таклиф этди. У ерда ҳам иш ҳақида гап борди, албатта. Район раҳбарларига бундай деб тайинладим:

— Катта қийинчиликларга қарамай районингиз ғалла топшириш бўйича илғорлар даражасига чиқиб олиши мумкин. Бунинг учун ҳамма имкониятлар бор.

Отбосар тайёрлаш пунктидаги ишларни мунтазам кузатиб бордим. Отбосарга амалий ёрдам кўрсатиш учун республика тайёрлаш министрининг шошилинич жўнаб кетишини сўрашга тўғри келди. У ер-

га тез-тез қўнғироқ қилиб, қанча дон қабул қилинганини, қанча ортилганини, қандай ёрдам кераклигини суриштириб турдим. Бебаҳо ғалла тўла-тўқис сақлаб қолинди. Отбосарликлар пландан ташқари ғалла етказиб бериш ташаббуси билан чиқиб, ўз мажбуриятларини бажардилар. «Правда» уларнинг ташаббуси (яхши, амалий ташаббуси) ҳақида муфассал мақола эълон қилганида, очиқ айтишим керак, механизаторларнинг, райком ходимларининг, тайёрловчиларнинг, темир йўлчиларнинг бу муваффақиятига ўзимнинг ҳам шахсий дахлдорлигимдан завқландим. Бу нарса инсон учун жуда қимматли.

1954 йили Қозоғистон ўз тарихида биринчи марта Ватан омборига қарийб 250 миллион пуд ғалла етказиб берди. Бу шунгача бўлган ғоят қулай йиллардагидан 150 миллион пуд кўп эди. Биз, чўлқуварларнинг ҳаммаси бу ғалабадан чиндан ҳам бахтиёр эдик.

7

1954 йилнинг кузидан бошлаб қўриққа ҳужум яна кенг миқёсларда авж олиб кетди. Ташкил этилган 90 совхозга қўшимча яна тахминан 250 совхоз тузиш керак эди. Совхозлар кўпайган сари ташвишларимиз ҳам ошиб кетди.

Лекин бу пайтга келиб республика партия ташкилоти қўриқда кундалик иш олиб бориш тажрибасини тўплабгина қолмай, балки узоқ истиқболга мўлжалланган ҳаракатнинг жуда аниқ программасини белгилаб олган эди. Қозоғистон қишлоқ хўжалиги ҳозирги қиёфасининг кўп белгилари, унинг тармоқ структураси ва ривожланишининг асосий йўналишлари ўшандаёқ, қарийб чорак аср муқаддам белгиланган бўлиб, тобора аниқ қиёфага кираётган эди.

Уша пайтларда бизни айниқса нималар тўлқинлантиргани, биринчи навбатда қандай масалалар ҳал қилингани, режаларимизни рўёбга чиқариш учун қандай кураш олиб борилгани ҳақида «КПСС аграр сиёсатининг масалалари ва Қозоғистоннинг қўриқ ерларини ўзлаштириш» деган китобимда қисман ҳикоя қилинган. Қайтариққа йўл қўймасдан, фақат ўша йилларнинг асосий йўллари, программ вазифаларини қайд қилмоқчиман:

қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштириш, шунингдек эскидан ҳайдаб келинадиган ерлар ҳосилдорлигини ошириш йўли билан дон хўжалигини Қозоғистон қишлоқ хўжалигининг асосий соҳасига айлантириш, бу ерда дон етиштиришни олдинги даврга нисбатан камида ўн баравар кўпайтириб, шу тариқа республикани мамлакатда дон етиштирадиган янги энг йирик районга айлантириш;

қўриқда деҳқончиликнинг зонадаги энг мураккаб табиий иқлим шароитларга мос келадиган, ерларнинг табиий ҳосилдорлигини сақлаб қолиб кўпайтирадиган илмий системасини ишлаб чиқиб, секин-аста жорий этиш;

мамлакатда энг йирик дончилик совхозлари ташкил этиб, уларнинг ҳар бирида барча зарур нарсаларни — яхши жиҳозланган ишлаб чиқариш объектларини ҳам, социал-маданий ва маиший хизматнинг бутун комплекси бўлган шаҳар типидagi обод посёлкаларини ҳам қуриш. Республиканинг барча эски совхозлари ва колхозларини тўла-тўқис қайта қуриб кенгайтириш, уларни янги хўжаликлар типида қайта қуриш;

қўриқ областларнинг территорияларини жуда қисқа муддат ичида темир йўл, магистрал тош йўл, шунингдек совхозлараро йўллар билан боғлаш, электр узатиш, телеграф, телефон ва радио алоқаси линиялари ўтказиш, марказ жойларда йирик элеваторлар, қишлоқ хўжалик машиналари ишлаб чиқарадиган ва ремонт қиладиган заводлар, ўнлаб

бошқа корхоналар қуриш — шу тариқа Шимолий Қозоғистонни ягона хўжалик организми сифатида амал қилувчи юксак ривожланган иқтисодий районга айлантириш;

дон хўжалигини ўстириш, унинг чиқиндиларидан фойдаланиш негизида, озуқа экинлари, жумладан маккажўхори экишни кескин кўпайтириш ҳисобига, шунингдек, экилган ўтлар ҳосилдорлигини ошириш ҳамда пичан ўриладиган яйловларни яхшилаш йўли билан озуқа базасини тубдан мустаҳкамлаш, чорвачиликнинг илдам ривожланишини таъминлаш. Келгусида мана шу тармоқда барча турдаги маҳсулот етиштиришни камида икки баравар кўпайтириш;

республиканинг жанубида мелиорация ёрдамида ш依ликорликни, пахтачиликни, лавлагикорликни, сабзавотчиликни, боғдорчилик ва узумчиликни интенсификация ривожлантириш.

Бу программа энгил кўчадиган иш эмасди. Уни биттама-битта эмас, балки бир йўла бажариш лозим эди. Ушанда дуч келиш мумкин бўлган қийинчиликларни кўз олдимизга келтиришимиз, бу қийинчиликлар билан рўбарў бўлишга шай туришимиз керак эди. Ишончимиз ва ғайрат-шижоатимиз билан ўша пайтда биз билан бирга ишлашга тўғри келганларнинг қалбида олов ёқишимиз зарур эди.

Чорвачиликни олайлик. Жуда кўп ўртоқлар ҳамма нарсага ғалла учун курашни баҳона қилиб, қишлоқ хўжалигининг бошқа муҳим соҳаларини эътибордан тушириб қўйдилар.

Биз ишни ташкил этишни, жумладан, чорвачиликни ташкил этишни қайта қуришга кескин киришдик. Шундоқ ҳам ҳамма нарса равшан, битта гапни ҳадеб такрорлайверасизми, деган таъналарни эшитган вақтларим ҳам бўлган. Ravshanликка равшанку-я, лекин иш жуда суст борарди, ҳатто бир жойда депсиниб турарди. Масалан, Қозоғистон учун маккажўхори амалда янги экин бўлиб, уни жорий қилишга кўп куч-ғайрат сарфлаш керак бўларди. Биз маккажўхорини ҳам дон учун етиштиришга, лекин экинларнинг кўп қисмини кўкпоёга мўлжалладик. Бу ҳол маҳаллий ўртоқларнинг қаршилигига дуч келди; бу нима дегани, экин майдонида «ўт» ўстирсак? Яна ва яна баҳслашиш, ишонтириш, маккажўхорини қандай экиш, парвариш қилиш, ўриб-йиғиб олиш, силос қилишни амалда кўрсатиш керак эди.

Бу экиннинг аҳамияти Украина ва Молдавияда ишлаганимда менга яхши маълум эди. Лекин агроном бўлмаганлигимдан яна бир марта маслаҳатлашиб олишга аҳд қилдим. Дўстим, машҳур «маккажўхори афсунгари» М. Е. Озернийга, Днепропетровск областининг Мишуриин Рог қишлоғига хат йўлладим. Кўп ўтмай Марк Евстафьевичдан қимматли маслаҳатлар ёзилган жавоб келди. У менинг илтимосим билан Қозоғистоннинг қурғоқ ерларига мос келадиган уруғлик навларини юборди. Иш жойидан қўзғалди, лекин бу масалани биз бир неча бор Марказий Комитет Бюросига олиб чиқдик, маккажўхори бўйича семинарлар ўтказдик.

Биринчи баҳорда синаш учун экилган маккажўхори яхши ҳосил берди. 1955 йилда бу экинга 700 минг гектар ер ажратдик. Чорвачилик хўжаликлари ҳам унча илдам бўлмасада, ҳар ҳолда юксала бошлади. Бошқа ишларда бўлгани каби бунда ҳам бизга худди ўша изчиллик асқотди. 1955 йил март ойида бўлиб ўтган республика активида мен бундай дегандим:

— Яна ва яна қайтишга тўғри келадиган масалалар ҳам бўлади. Бу нимадан далолат беради? Уйлайманки, бир томондан, ушбу вазифанинг ғоят муҳимлигидан, иккинчи томондан — уни ҳал қилишнинг ғоят мураккаблигидан далолат беради. Бундай проблемаларга қатъиятлик билан мурожаат қилиш — мўлжалларимизнинг жиддийлигидан далолат беради. Биз бундан буён ҳам ғояларимиз ҳаётда рўёбга чиқи-

нига эришиш учун изчил, шовқин-суронсиз ва иккиланишсиз бир нуқтани кўзлайверамиз. Ҳеч шубҳа йўқки, бу проблемалар кун тартибидан олиб ташланадиган вақт келади. Ана ўшанда — биз буни ҳам яхши тушунамиз — янги-янги масалалар, янги-янги вазифалар юзага келади. Бу масалалар, вазифалар яна кенг миқёсли, улуғвор бўлади.

Бу гап баъзи ўртоқларга етиб бормади. Қўриқнинг дастлабки галласи уларга ишимизнинг интиҳоси бўлиб туюлди. Улар нафас олиш имкониятини ҳис этиб, «кадрлар рақси»ни ўйлаб топишди, ходимларни кўтар-кўтар қила бошлашди. Бу ходимлар шунга лойиқмас деб ўйламан. Аксинча, мен дастлабки қўриқдаги совхоз директорларини яхши эслайман ва чуқур ҳурмат қиламан, улар ўз елкаларига кўп нарсаларни олишди. Кейинчалик уларнинг кўплари ишлаб чиқаришнинг йирик ташкилотчилари бўлиб вояга етди. Аммо ўша пайтда одамларни жойидан қўзғатишга вақт эрта эди.

Тўсатдан менга совхоз директорларидан бири Федор Трофимович Моргун мурожаат қилиб, эътироз билдириб қолди. Уни одатдаги эътироз деб бўлмасди: унга тағин ҳам юқорироқ лавозимни таклиф этишибди. У бўлса, ўламан саттор, хоҳламайман, деб оёғини тираб олибди. Бу одам ҳақида батафсил сўзлаб ўтиришимга ҳожат йўқ. Чунки кейинчалик у ўзининг «Қўриқ ҳақида ўйлар» китобида ҳаммасини тасвирлаган. Унинг совхозни ҳам энг яхшилардан бўлиб, кўпинча уни намуна қилиб келтирардик. Мана энди уни райижроком раислигига тавсия қилмоқчи бўлишибди. Унга иззат кўрсатишгандай туюлиши мумкин. У бўлса йиғлагудай бўлиб: хўжаликни эндигона йўлга қўювдим, одамлар билан оға-инидек бўлиб қолувдим, совхозни арзон дон етиштиришнинг ҳақиқий фабрикасига айлантириш режасини белгилаб қўювдим, энди ҳаммасини ташлашга тўғри келаркан-да, деб хуноб бўларди. Шахсан аралашимизга тўғри келди. Катта кенгашда бу хусусда ана шундай дегандим:

— Кўкчетов область партия комитети бюросининг «Толбухинский» совхозни директори Моргунни, гарчи кўтарган бўлса ҳам, бошқа ишга ўтказиш ҳақидаги қарорига қўшила олмаймиз. Одамларни бир жойдан иккинчи жойга олиб қўйишга шонилмаслик керак. Совхозларни қуриш, маҳаллий тупроқ иқлим хусусиятларини эътиборга олган ҳолда деҳқончилик системасини ўзлаштиришда уларга ёрдам бериш, бошлаган ишларини муваффақиятли ниҳоясига етказишларига имкон бериш керак, ана шундан кейингина, зарурият бўлса, бошқа юқори лавозимларга кўтариш лозим.

Бошқа бир мисол: Евдокия Андреевна Зайчукова қўриққа келганида 50 ёшга яқинлашиб қолганди. Лекин ўзида ёшлик шижоатини, иродани, кучли характерни, энг муҳими, коммунист ва ватанпарварнинг қайноқ қалбини сақлаб қолган эди. Мамлакат учун энг керакли, муҳим ва фойдали иш қилишга интилишни чуқур англаш уни қўриққа олиб келди, чўлда «Двуречный» совхозни тузишда унга куч берди. Кўп ўтмай бу аёлни ҳам кўтариб қўйишди. Лекин у янги жойда бир оз ишлагач, мана бундай деб ариза ёзди:

«Мени райкомнинг биринчи секретарлигидан озод қилишни район партия комитетининг аъзоларидан ўтиниб сўрайман. Бундай деб сўрашимнинг сабаби шундаки, ҳаётимнинг қолган йилларида конкрет хўжалик ишида партияга ва барча кишиларга кўпроқ фойда келтиришим мумкин. Мени қолақ совхозга юборишингизни сўрайман ҳамда коммунистлар ва барча ишчилар билан бирга бу совхозни Целиноград областидаги илғор хўжаликлар қаторига олиб чиқишга сўз бераман».

У ўз сўзининг устидан чиқди: «Ижевский» совхозни унинг даврида олдинги ўринлардан бирига чиқиб олди. Евдокия Андреевна ўзига ёқиб қолган янги диёрга ўн етти йиллик умрини бахшида этди. У умрининг

сўнги дақиқаларида касалхонага келган дўстларидан фақат бир нарсани илтимос қилди:

— Қабримнинг атрофини панжара билан ўраманг, мени чўлдан ажратиб қўйманглар...

Бундай кишилар партиянинг ва халқнинг олтин фонди, ифтихоридир. Биз бундай кишиларни алоҳида эҳтиёт қилардик. Қозоғистон Компартияси Марказий Комитетининг розилигисиз совхоз раҳбарларини хизмат бўйича қўзғатишга, айниқса ишидан озод қилишга ҳеч кимнинг ҳуқуқи йўқ эди. Қўриқ юкини кўтаролмаганидан ўзгартиришга тўғри келган ўндан ортиқ директор хотирамда қолган. Бошқа кадрларга муносабатда ҳам худди шундай сиёсатга амал қилинарди: энг яхшилар актив қўллаб-қувватланарди, қобилиятлиларга нисбатан сабр-тоқат қилардик, истиқболи йўқ, фаолиятсиз кишилардан дадиллик билан халос бўлиб борардик.

Мўл ҳосил қўриққа бўлган умум эътиборини кучайтирди, матбуотда ғолибларга тасанно айтувчи мақолалар кўпайиб қолди. Мақтов, табрикларга одатланиб қолдик, лекин биз бўшашишга йўл қўйиш асло мумкин эмаслигини тушунардик. Ғалабани байрам қилишга эрта эди. Қозоғистон партия ташкилоти элеваторлар, омборлар қурилишини тезлаштириш, одамларни чодир ва ертўлалардан шошилишчи олиб чиқиб кетиш зарурлигини яхши ҳис этарди. Бу нарса тобора энг оғир иш участкаси, ишнинг кемтик жойи бўлиб қолганди.

Деярли ҳамма нарсани бўм-бўш жойда бунёд этишга тўғри келарди. Лекин нимадан бунёд этиш керак! Атрофда ўрмон бўлганда бошқа гап эди. Тўғри, қўриққа йиғма уйлар ва қурилиш материаллари юбориларди. Лекин булар етишмасди. Мўлжалимиз имкониятдан илдамлаб кетарди. Маҳаллий ресурслардан максимал фойдаланиш лозим эди, албатта. Ҳолбуки, ҳамма одамлар ҳам эпчиллик, фаҳм-фаросат кўрсата олмасди.

Район марказига келиб: қурилиш қандай боряпти, деб сўрасанг, ёмон, деб жавоб беришарди. Нега? Гишт йўқ. Райком секретари билан кўчадан юриб борар эканмиз, пештоқига 1904, 1912 йил деб ёзиб қўйилган катта-катта биноларни кўрамиз... Бу жойда гишт заводлари бўлмаганлиги менга аниқ. Шундай завод бўлмаган ва ҳозир ҳам йўқ.

— Бу биноларни ким қурган?

— Земство қурган.

— Гиштни қаердан олишган?

— Хув анави жойда, чўл дарасида хумдон ясаб, гишт пиширишган. Мана бу мактаб ҳам ўша гиштдан қурилган...

— Демак, земство ҳамма нарсани ташкил эта билган, сиз, райком ва райижроком эса, бундай қилолмайсиз? Марҳамат қилиб айтингчи, бунақада биз қандай раҳбарлар бўлдик? Лой теварак атрофда тўлиб-тошиб ётибди, хумдон, баъзи жойларга кичикроқ бўлса ҳам, заводлар қурдириш. Улар юз йилдан кейин ҳам кунингизга ярайди.

— Завод дейсиз-а, унга қурбимиз етармиди...

Хунобинг ошиб кетарди: пассивлик кишиларни нималарга олиб бормайди!

Москва ёнидаги Барвих деган жойда бир куни ажойиб гиштин қасрга кўзим тушиб қолди. У ерда пионер лагери жойлашганди. Қанақа иморатлигига қизиқиб қолдим. Аллақандай баронессанинг уйи деб жавоб беришди. Қаср қандай қурилган? Жуда осон қурилган, дейишди. Аслзода хоним гишт заводи қурган, гиштдан ўзига шаҳар чеккасидаги мана шу уйни қурган, унга хизмат кўрсатадиган одамларнинг хоналарини қурган. Кейин заводни сотиб қурилишга кетган ҳамма сарф-харажатни тўла қоплаган. Равшанки, бунақа иш унинг ақлидан чиқмаган. Бошқарувчиси ишбилармон бўлган. Ана шунақа. Бизда эса ҳозир ҳам

бутун-бутун коллективлар, тажрибали раҳбарлар, инженерлар, қурувчилар улуғвор ишларни кўзлашади-ю, оддий ғишт заводини қуришолмайди. Ҳамма нарсада давлатга умид боғлаб, Госпланга йўл олишади.

Қўриқда баъзи эски от заводларининг яхшигина отхоналарини МТС устахоналарига қарзга олиб беришга тўғри келгани эсимда. Бу бинолар ўша қўлбола хумдонда пиширилган ғиштлардан қурилган. Бу ҳақда одамларга сўзлаб бериб уялтирганимда, уларга таъсир қилиб, ишбилармон хўжалик ходимлари ғишт ишлаб чиқаришни йўлга қўйишди. Сўнгра наҳотки, шунинг олдин ўйламаган эканмиз деб, миннатдорчилик билдирдилар.

Қамиш ҳам маҳаллий бинокорлик материалларига киради. Ишбилармон кишилар ўзларига қамиш тахталардан шинамгина уй-жой қуриб олганларини эшитиб, бориб кўриб жуда хурсанд бўлдим. Уйми-сан — уй, дастлабки йиллари яхшигина хизмат қилиши мумкин. Демак, қамиш тайёрлашни кенг йўлга қўйиб, ундан тахта ишлаб чиқариш керак. Республика харитасига қараб қамишзорлар белгиланган жойларни топдим. Кейин уларни табиий ҳолида кўришга аҳд қилдим. Или дарёси, водийсида Балхашнинг устидан самолётда учдим. Юз метр баландликдан туриб ғиж-ғиж қамишзорларни кўрдим!

Кўп ўтмай қамишлар ўсиб ётган жойларда, дарёларнинг қирғоқларида, кўпдан-кўп чўл кўлларида қамиш тайёрлашни йўлга қўйдик. Заводлар қамишни майдалаб, зичлаб, қалин тахтага айлантирадиган оддий, қулай ва унумдор станоклар тайёрлаб беришди. Мана шу тахталардан исталган ҳажмдаги бинони бунёд этса бўларди. Кейин уларни суваб, оқлаб қўйгач, ажойиб иссиқ уй ҳолига келарди. Бу ишга қўл уриб Олмаота яқинидаги колхозлардан бирида қамишдан қурилиш материаллари ишлаб чиқариш бўйича республика семинари ўтказдик.

Қозоғистон Компартияси Марказий Комитети қурилиш проблемаларига ғоят катта аҳамият берарди. Республика чўлнинг забт этишга киришганда нималар борлиги ҳақида КПСС Марказий Комитетига ёзган хатимиз сақланиб қолган. Кучлар тарқоқ ҳолда бўлиб, ўттиздан ортиқ заиф қурилиш ташкилотлари турли министрликлар ва идораларга бўйсунарди. Уларнинг ҳаммаси биргаликда 59 та бетон аралаштиргич, 6 та минора крани, 58 та транспортёр, 5 та автопогрузчик ва ҳаммаси бўлиб, 5,7 минг ишчига эга эди. Янги планларни бажариш учун камида ўн барабар кўп одам керак эди!

Қурилиш материалларидан, айниқса ғиштдан қийналардик. Бир қатор республикаларимизнинг раҳбарларига мурожаат қилдим. Айтишим керакки, бизга яхши ёрдам кўрсатишди: Арманистон, Грузия, Эстониядан ва бошқа кўп жойлардан ғишт кела бошлади. Хуллас, вужудга келган бу проблемаларни ҳал этдик, ҳал этганда ҳам муваффақиятли ҳал этдик.

8

1954 йилнинг кузида Қозоғистон ёзувчиларининг съезди бўлиб ўтди. Съезд республиканинг маданий ҳаётида катта воқеа бўлди.

Шунгача ҳам миллий маданият билан боғлиқ ишлар билан шуғулланишимга тўғри келган. Молдавияда ишлаб юрган пайтимдаёқ: республикада яшаркансан, халқнинг урф-одатларини ва анъаналарини, унинг тарихини, бадиий ижодини билиш кераклигини тушуниб олгандим. Олмаотага келишим биланоқ китоблар тўпладим, қозоқ адаблари ва рассомлари билан тез-тез учрашиб турдим, театрларга бордим. Шеърятга азалий иштиёқим бўлгани учун қозоқ шоирларининг, айниқса мусиқавийлиги, халқ донишмандлиги, ҳаётни чуқур билиши билан ажралиб турадиган Абайнинг шеърларини кўп мутолаа қилдим. Абай қозоқ халқини бир жойда қотиб қолмасдан ўз ижодини рус ва

бошқа халқларнинг мувафақиятлари билан бойитишга даъват этган. Бу нарса бизнинг замонамиз учун ҳам муҳимдир. Ҳар қандай миллий маданият ўзига биқиниб олса муқаррар равишда ютқазади, бундай маданият умуминсоний фазилатлардан маҳрум бўлади. Афсуски, ҳам-ма ҳам ҳаминша буни тушунавермайди.

Социализм аллақачон шу нарсани исботлаб берган: миллий республиканинг ҳар бири нечоғли интенсив камол топса, интернационаллашиш жараёни шу қадар яққол намоён бўлади. Қозоғистон бунга энг ёрқин мисол бўлиши мумкин. Ҳеч муболағасиз айтиш керакки, қўриқ уни «юз тилли планета»га айлантириб юборди. Қозоғистон маданияти бошқа миллий маданиятлардан энг яхши нарсаларни ўзига олиб ривожлана борди. Бу нарса ёмонми ё яхшими? Биз, коммунистлар яхши, жуда яхши, деб жавоб берамиз! Чунки миллий аъёналар ва ўзига хослик тўғрисидаги энг муҳим масалани бачканалаштириш, этнография ва маишийлаштиришгагина боғлаш мумкин эмас: Русни — избалар, хороовод ва коошниклар, Қозоғистонни — ўтовлар ва йилқи подаларидангина иборат, деб тасвирлаш шарт эмас.

Биз Марказий Комитетда ижодий интеллигенцияга доимо ёрдам кўрсатишга ҳаракат қилардик. Қўриқдаги ишлар нақадар машаққатли бўлмасин, худди ўша даврда Қозоғистон давлат ашула ва рақс ансамбли юзага келди. «Қазақ адабиёти» газетаси қайта чиқарила бошланди. Москвада қозоқ адабиёти ва санъати декадасига тайёргарлик кенг авж олдириб юборилди. Баҳслашувлар ҳам бўлмай қолмади. Баъзи бировлар фақат оқинларнинг оғзаки ижодигагина эътибор қилишни маслаҳат беришарди. Ҳолбуки, республика адабиётида чуқур сифат ўзгаришлари юз бераётганди. Бу ўзгаришларга социалистик қурилиш жараёнининг бориши, қозоқ ижодкор зиёлиларининг камол топишига шарт-шароит яратиб берди. Эски аъёналар ва қўшиқларни биладиган ва севадигангина эмас, балки бутун совет, жаҳон адабиётини биладиган ва севадиган таланти ёшлар пайдо бўлди. Бу ёшлар бидъатлардан халос бўлган кишилар бўлиб, уларни қўллаб-қувватлаш лозим эди. Лекин энг муҳими — ижодий союзларда, интеллигенция орасидаги муҳитнинг ўзини соғломлаштириш лозим эди. Уларни жипслаштириш, бутун кучларни республика олдида турган улкан вазифаларни бажариш учун бирлаштириш лозим эди.

Миллий маҳдудлик тарафдорлари «соф миллий аъёналар»ни ҳимоя қилиш ниқоби остида одатда маҳмаданалик қилишади, очиқчасига камдан-кам чиқишади. Аксинча, мухолифларининг ҳар қандай хатоларидан усталик билан фойдаланиб, ўзларини Рим папасидан ҳам авлиёроқ кўрсатмоқчи бўлишади. Кенисари деган кимсанинг роли теварагида қандай шовқин кўтарилгани эсимда. Олдинга уни Қозоғистонни Россия билан бирлаштириш тарафдори бўлиб чиққан прогрессив арбоб, деб эълон қилишди. Кейин унинг реакцион ва бирлашишни маъқулламаганлигини кўрсатувчи ҳужжатлар топишди. Эски можарони чувалатишни истамайман, зотан ўзимни бу соҳанинг мутахассиси, деб ҳам ҳисобламайман. Мени бошқа нарса ташвишлантирарди. Баъзи демагогларнинг касри билан келиб чиққан баҳс жанглари шунга олиб келдики, ёзувчи Мухтор Аvezов ва академик Қаниш Сатпаев сингари атоқли кишилар ҳам республикадан кетиб қолишга мажбур бўлишди.

Биз уларнинг Олмаотага қайтиб келишларига ёрдамлашдик. Қозоғистоннинг ишлаб чиқариш кучларини ривожлантиришда ажойиб олим Қаниш Имантаевич Сатпаевнинг хизматлари жуда каттадир. Мухтор Умархонович Аvezов — қозоқ адабиётининг таниқли классиги. Тез-тез учрашиб турган, мустаҳкам ҳамкорлик қилган ва шундай инсоний дўстлашган бу одамларни миннатдорчилик билан эслаб юраман. Суҳбатларда ҳаддан ошиб кетиш зарарлиги тўғрисида гапирардик. Халқ

севган оғзаки ижодиётни унутиш ҳам ярамайди. Жамбулнинг «Ленинградликлар, менинг болаларим!» деган ҳикматли сўзларини бутун мамлакат эслайди. Оқинлар ижоди миллий қозоқ ва кўп миллатли совет адабиётининг умумий оқимида яшаб ривожланаверсин.

Яна бир фикр ҳаёлимдан чиқмасди: ижодкор зиёлилар эътиборини қандай қилиб қўриқ мавзусига жалб этса бўларкин? Кўз олдимизда қандай воқеалар юз бераётганлигига бир қаранг, дегандим Марказий Қомитетда ёзувчилар билан бўлган учрашувда. Жуда кўп одамлар қўриққа кўчиб келяпти, кўп миллатли коллективлар таркиб топяпти, янги оилалар пайдо бўляпти, характерлар тобланыпти, замонамиз қаҳрамонлари чиниқяпти. Ғалла Қозоғистонда доим ризқ-рўз, қиммат-баҳо нарса бўлиб келган. Қадимда ҳатто муллалар ҳам «Қуръон — муқаддас китоб, лекин зарур бўлиб қолса, қуръонга оёқ босиб, нон ушоғини олиш мумкин», дейишарди. Мана энди бу ўлка ғалла диёрига айланмоқда. Бутун ҳаёт уклади ўзгармоқда, кишиларда янги психология туғилмоқда. Юз бераётган воқеанинг улуғворлиги ва драматизм ҳақиқий санъаткорни тўлқинлантирмаслиги мумкинми ахир? Агар бу эпопея тарих учун ёрқин акс эттирилмас экан, бизни ҳозир ҳам ҳеч ким тушунмайди, келгусида ҳам тушунмаслиги мумкин.

Уша шароитда республика ёзувчилари съезди бутун совет маданиятининг байрамига айланиши муҳим эди. Биз Олмаотага М. А. Шолохов, Л. М. Леонов, Комил Яшин, Мирзо Турсунзода, Максим Танк ва бошқа машҳур ёзувчиларни таклиф этдик. Шундан кейин композиторлар, актёрлар, рассомлар қўриққа тез-тез меҳмонга келадиган бўлиб қолишди, ғалла учун жанг ҳақида очерклар ва қиссалар эълон қилинди, кинофильмлар чиқарилди, спектакллар қўйилди, янги қўшиқлар янгради. Булар, шубҳасиз ўзининг ижобий ролини ўйнади.

Ушанда мен бадий асарларда, «Тинч Донда граждандар уруши, «Очилган қўриқ»да эса коллективлаштириш қандай куч ва теранлик билан тасвирланган бўлса, қўриқдаги эпопея ҳам вақти келиб, шу тариқа яратилишини орзу қилардим. Адабиёт ва санъат арбоблари учун халқ жасоратини, шу жумладан қўриқдаги жасоратни тасвирлашдан кўра ҳам қизиқарли ва илҳомбахш вазифа йўқ.

9

1955 йилни қўриқда «умидсизлик йили» деб аташди. Лекин мен гарчи жуда машаққатли бўлган бўлса ҳам, унчалик бўрттирмаган бўлардим. Май ойидан бошлаб ёз бўйи ерга бир томчи ҳам ёмғир тушмади. Жадвалда ёзиб қўйилганидек мунтазам бўлиб турадиган июль ёмғирлари ҳам аксига олиб ёлмади. Энг ёмон натижаларга тайёр туриш керак эди.

Қимки, бундай пайтларда чўлда бўлмаган бўлса, ғаллакорнинг руҳий ҳолатини тушуна олмайди. Дарҳақиқат, ғалати ҳолатга тушиб қоласан киши: баҳорда чўлда шунақанги ёмғир қуядики, одамлар ўз бригадаларига қайиқларда сузиб боришади. Баҳор сувлари бир пайдо бўлади-ю, шу билан тамом. Чўгдек қизиган қуёш эрталабданоқ ҳамма нарсани жизганак қилишга киришади, турли рангда жияваланувчи оппоқ осмонда оҳиста сузиб, ҳамма ёққа тоқат қилиб бўлмас нур сочади, кечга бориб қизил шафақ тусига кириб уфқ орқасидаги қорамтир бўшлиққа чўкади. Яна, қарийб дам олмасдан эртаси кунни уйқудан бош кўтариб, барча ўсимликни куйдиришда давом этади, ҳафта кетидан ҳафта, ой кетидан ой шу тариқа ўтаверади.

Шунга қарамай ўтган йилга нисбатан экин майдонларини икки баравар кўпайтирдик. Қарийб 10 миллион гектар янги ўзлаштирилган ерга дон экилди. Пландан ташқари бир ярим миллион гектар ерга ба-

ҳорги дон экилди. Экиш биринчи баҳордагига нисбатан тез ва соз ўтказилди. Республика бир йил ичидаёқ деҳқончиликда улкан одим ташлади, одамлар ўз ишларининг натижасини яққол кўриб туришар ва олдинда фалокат кутиб турганлигини сезмай, фидокорлик билан меҳнат қилишарди.

Бу ўлкада жазирама ва қурғоқчилик ҳеч кимга янгилик эмаслигини билардик, албатта. Лекин қўриқ календарининг шафқатсиз, тизгинсизлигини ҳали билмасдик. Қўриқ календари ўн йилда бир марта айниқса шафқатсиз, хароб этувчи қурғоқчилик олиб келишини билмасдик. Ҳужум бошлангунга қадар ҳам табиатга қарши курашда қийинчиликлар бўлишини кўз олдимизга келтирардик. Қўриқни ўзлаштиришга доир иқтисодий ҳисоб-китоблар қилинганида олимлар бундай дейишган эди: агар ҳар беш йилда икки мартадан кучли қурғоқчил йил келса ҳам барибир ўрта ҳисобда биз йилига чўлдан 500 миллион пуддан дон оламиз. Ҳисоб-китобларга ҳеч ким шак келтирмасди. Биз қандай ишга қўл ураётганимизни билардик. Лекин билиш бошқаю, кўз олдинда пешона тери тўкиб, ундирган қимматли ҳосилнинг нобуд бўлаётганини кўриш бошқа.

Бундай пайтда одамлар ёмғирни айниқса орзиқиб кутишади! Асаб ниҳоятда таранглашади. Баъзан одамлар дераза орқасида нимадир тиқиллаётганини эшитиб, ёмғир ёмаяптимики, деб кечалари уйлари-дан югуриб чиқишади. Лекин дераза ойналари ва томларга ёмғир томчилари эмас, балки қуруқ шамол олиб келаётган қумлар келиб уриларди.

Чўлда нафас олиш жуда оғир. Печкадан ловуллаб чиққани сингари иссиқ ҳаво ўпкангни куйдиради. Қаҳратон совуқлардаги каби қушлар ҳам учмайди. Усимлик барглари қуриб, тушиб кетади, чанга қоришади. Ер тарс-тарс ёрилади. Ҳатто бу ёриқларга лом ташласанг ҳам қаърига ютиб юборади. Катта-катта буғдойзорлар заъфарон тортиб кўз олдинда оқаради, ҳали пишиб етилмаган бошоқлар шалвираб қолади. Бу ҳам етмаганидек, бирдан оловли бўрон бошланиб, чанг-тўзон кўтарилади, алоқа линияларини узиб ташлайди, уларнинг томини қўпориб кетади.

Деҳқон йил бўйи қилган меҳнатнинг мевалари шафқатсиз барбод бўлаётганини, йўқ бўлиб кетаётганини, унинг бутун интилишлари ва ишончи йўққа чиқаётганини кўрган ғаллакор тортаётган аламини тушуниш мумкин. Бу синовга бардош бериш учун руҳан матонатли ва асабларинг маҳкам бўлиши керак. Ҳатто чўлнинг келгуси мавсумида буларнинг ҳаммасини қайтариб олиш мумкин-ку, деган ишонч ҳам тасалли беролмайди: ҳосилни ҳамиша шу топда ундиргинг келади.

Вазиятни бачканалаштирмоқчи ҳам эмасман, бўлган воқеаларни бўяб беамоқчи ҳам эмасман. Уша ойларда бизга, Марказий Комитетга ҳатто нима қилиш керак, деган хатлар ҳам келди.

Қозоғистон Компартияси Марказий Комитетининг бюроси қўриқ коллективларнинг ҳаммасида умумий йиғилишлар ўтказиб, ишнинг ҳақиқий аҳволини рўй-рост сўзлаб бериш, одамларга далда бериш, уларнинг диққат-этиборини шундай шароитдаги энг муҳим вазифаларга қаратиш, деҳқончиликда йил йилга ўшамаслигини тушунтириб, бизнинг қўриқ дийримизда ҳам албатта байрам бўлажagini уқтириш лозим, деган қарорга келди. Айни пайтда жойларга жўнаб кетаётган одамларни, ўзларингни жуда ҳам бепарво тутманглар, деб огоҳлантирдим. Ушанда партиявий-оммавий ишнинг асосий вазифаси шундай эди.

Шуни айтиш керакки, ҳар бир совхозда ўтказилган рўй-рост, очиқ партия йиғилишларидан кейин чўлқуварлар яна энг шимариб ишга киришиб кетардилар. Куёш қанчалик куйдирмасин, биз ўрим-йиғимга тайёргарликни давом эттирдик, кеч кузга озуқа тайёрладик. Қурилиш-

ни айниқса совхозларда кенг ва актив авж олдириб юбордик. Қўриқ районларга бутун қиш бўйи узлуксиз таъминлашга етадиган озиқ-овқат ва саноат моллари кела бошлади.

Партия Марказий Комитети бизни қўллаб-қувватлаб, ёрдам берди. Уша йилларда қўриқ ерларни мумкин қадар тез ва муваффақиятли ўзлаштирилиши учун кўп иш қилган КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюросининг аъзолари ва Марказий Комитет секретарлари шаънига самимий гаплар айтмоқчиман. Мен улар билан кўп марта учрашиб, маслаҳатлашганман, ҳамиша ўртага қўйилган масалалар юзасидан аниқ, конкрет жавоблар олганман, қатъий партиявий ва самимий маънавий мадад олганман.

Қийинчиликларга қарамай, 1955 йилда ҳам дадил иш бошладик. Бизнинг ишончимиз нимага асосланган эди? Ерга сарфлаган беҳисоб меҳнатимиз кўзланган натижаларни бермаганидан ҳар биримиз хафа эдик, албатта. Лекин қатор хўжаликлар яхшигина ҳосил кўтаришди. Масалан, Қўкчетов областидаги 1954 йилда ташкил этилган «Ждановский» совхози 22,5 минг гектар ернинг ҳар гектаридан 7,9 центнердан, Олмаота областидаги «Рославский» совхози эса 20 минг гектар ернинг ҳар гектаридан 9,1 центнердан дон олди. Бундай хўжаликлар оз эмасди. Уша пайтлар учун Шимолий Қозоғистон ва Қўкчетов сингари областлар ҳам, бутун-бутун районлар дуруст ҳосил кўтаришди. Бир жойда қандай қилиб ҳосил олингани, бошқа жойда эса жизганак бўлган экинга қараб қолинганини пухта таҳлил этиш керак эди. Умуман, ҳосилдорлик наст бўлганига қарамай ўша йили республика ялли доннинг 80 проценти қўриқдан олинганини айтиб ўтмоқчиман. Қозоғистон қўриқни ўзлаштиргунга қадар бўлганидан кўра анча кўп озуқа тайёрлади, 85 минг тоннадан кўп сут, 122 минг тоннадан кўп гўшт топширди. Қарийб 1,5 миллион тонна силос, асосан маккажўхори силоси тайёрлашга эришилди. Муваффақиятлар унчалик кўп бўлмаса ҳам, қўриқ дон ва бошқа қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштиришни кўпайтиришда тобора кўпроқ роль ўйнашдан далолат берарди. Шунинг учун ишлайвериш керак! Бизнинг шиоримиз шундай эди.

Лекин барибир ҳосил бўлмагани ўз касрини кўрсатди, кўпгина масалаларнинг ҳал этилишини жуда мураккаблаштириб юборди.

1955 йил охирида Москвада бўлиб ўтган партия ва совет раҳбар ходимларининг Бутуниттифоқ кенгашида қатнашдим. Ҳадеб нега ундай бўлди, нега бундай бўлди деб сўрашади. Еки аксинча атайин бошқа нарсалар ҳақида гапиришиб, бу билан бизга ачинаётганликларини билдиришади. Кенгашга келганингда шундай гапларни эшитиб ўзингни ноқулай сезасан киши. Кенгаш минбаридан туриб Қозоғистон келгуси йили давлатга 600 миллион пуд ғалла топширади деганимда, залда ишонқирамаган шов-шув кўтарилди.

Давр қандай ўзгариб кетди! Ҳозир қўриқдан йилига 500—600 миллион пуд ғалла олиб қўринг-чи, бу нарса дарҳол жиддий мағлубият деб саналган бўларди: Уша пайтда эса бу нарса зўр иш бўлиб туюларди. Зотан биз ҳозир ўрта ҳисобда йилига салкам бир миллиард пуд Қозоғистон ғалласи оляпмиз.

И. А. Гончаров «Паллада» фрегати» асарида ёзганидек, Японияда губернаторлар ўз ерларида юз берадиган барча ҳодисалар тайфун, сел, zilzila оқибатлари учун ҳам боши билан жавоб беришарқан. Бизнинг бошимизда бундай ташвишлар йўқ эди-ю, лекин ноқулай келган 1955 йил қалбимизда қандайдир оғир айбдорлик ҳиссини қолдирди. Ҳолбуки, бу айбга ҳеч ким даҳлдор эмасди. Бу туйғуни эсимдан чиқарганим йўқ. Ҳозир ҳам табиий офат юз берган районларга қўнғироқ қилиб раҳбарларнинг қўнғилини кўтариб тураман. Бир куни мени Ульяновск областига таклиф этиб қолишди: «Леонид Ильич, ғалламиз

жудаям яхши бўлди, бир келиб кўринг!» Кўп ўтмай шундай гармсел эсиб, ҳамма нарса жизгинак бўлиб кетди. Ўз-ўзидан тушунарлики, обкомнинг биринчи секретари ноқулай аҳволга тушиб қолди, феъли айниб, ҳаяжонга тушди. У билан одатдагидек суҳбатлашдим. Зарур чоралар ҳақида келишиб олиш, ўртоқларни қўллаб-қувватлаш керак эди.

Биз муқаррар муваффақиятларга эришишдан умидимизни узмаган ўша оғир йилда эса ҳақлигимизни исботлаш баъзан қийин бўларди. Н. С. Хрущев иштирок этган катта кенгашлардан бирида, кўриқ нимага қодирлигини ҳали кўрсатади, деб айтганимда, у мени кескин тўхтатди:

— Сизнинг ваъдаларингиздан пирог пишириб бўлмайди!

Лекин мен унга:

— Барибир биз ишонамиз: тез орада, жуда тез орада кўриқда ҳам улкан ғалла хирмони бўлади,— деб қатъий эътироз билдириш учун барча асосларга эга эдим.

Янги кўкламга қаттиқ тайёргарлик кўрдик. Қийинчиликдан қутулишнинг йўли битта, ишонч йўли битта, малҳам битта — ишлашдан иборат эди. 1956 йилда кўриқда 27 миллион гектарда деҳқончилик қилиб, шундан 22 миллион гектари дон етиштиришга мўлжалланган эди. Яна ҳамма нарсани ўз кўзим билан кўриш, одамлар билан учрашиш, ҳамма ерда бўлишга улгуриш учун одатландим.

10

Дон, гўшт, сабзавот етиштиришни кўпайтириш мақсадида биз эндиликда ғоят кўп миқдорда моддий ва пул ресурслари ажратмоқдамиз. Ўша йилларда эса бундай қилишни ҳатто орзу ҳам қилолмасдик. Ҳозир энг янги техника жорий қилмоқдамиз, қишлоқ хўжалигини қайта қуроллантирмоқдамиз. Ихтисослаштириш ва ишлаб чиқаришни концентрациялашни муттасил жорий этмоқдамиз, қадимий рус диёри Ноқоратупроқ ерларни ўзгартиришнинг комплекс программасини амалга оширяпмиз. Ноқоратупроқ зона бугунги кунда бизнинг олдинги маррамиз бўлиб қолди.

Лекин халқ хўжалигида «кейинги марра» деган гап йўқлигини ҳаммани эслатиб туришга тўғри келади. Шундай ўртоқлар ҳамон учраб туришади. Улар миллионлаб, миллиардлаб маблағ сарфланадиган ишларни қилишади-ю, лекин майда-чуйда бўлиб кўринадиган нарсаларни эътиборларидан қочиришади. Ҳолбуки, мамлакатда ишлаб чиқарилган нарсаларнинг ҳаммасидан эҳтиёткорлик билан оқилона фойдаланиш энг муҳим масалалардан биридир. Экономика миқёслари нечоғли катта бўлса, исрофгарчиликка шу қадар йўл қўймаслик керак. Чунки исрофгарчилик ишга хўжасизларча муносабатда бўлишнинг ўзгинасидир.

Буни кўриқда яна бир бор ҳис этишга тўғри келган эди. Шу боисдан бу «майда-чуйда» нарсаларни назардан қочирмаслик керак. Чунки халқ турмушида кўп нарсалар шунга боғлиқ бўлади. Масалан, айтайлик, Шимолий Қозоғистон бўйлаб катта сафарга чиққанимда Целиноград областининг «Изобильный» совхозига ўтдим. Совхоз чўлнинг ичкарасида, Селет дарёсининг хушманзара соҳилида жойлашган. Лекин ўшанда совхоз ҳали овлоқ жойда эди. Олдинлари ҳам у ерда бўлганман. Ишнинг бошланишини кўргандим. Дастлаб тўққизта чодирни кўрганман. Бу ғалги келишимда эса бутун бир посёлка қад кўтарибди. Кўп квартиралар, уй-жойлар, ошхоналар, магазин, ҳаммом, новвойхона, устахоналар, идора, гараж қурилибди. Бундан ташқари

одамларнинг саксонга яқини шахсий уй-жой қурибдики, буниси айниқ-са муҳим. Демак, бу ерга муқим яшаш учун келишган.

Улар билан суҳбатлашиб нималарга эҳтиёж сезишаётганини, турмушлари қандай бораётганини суриштирдим. Шунда:

- Бочка йўқ. Бодрингни нимада тузлаймиз? — деган жавоб олдим.
- Чўчқа боласи олайлик десак, қаердан сотиб оламиз?
- Бузоқ сотиб олсак яхши бўларди...

Улар асосли масалаларни ўртага қўйишаётганди. Қўриққа жуда кўп нарса келтирилганди. Лекин буни қарангки, бочка ҳам ниҳоятда зарур нарса экан. Жонивор ҳам керак экан. Жонивор фақат хўжалик эҳтиёжлари учун эмас. Уша дастлабки йилдаёқ янги кўчиб келганларнинг бир қўлида чамадон, бир қўлида кучук ё мушук солинган саватча борлигини кўрганман. «Ярославский» совхозига Запорожьедан бир йигит қафасда хўрозни олиб келибди. «Чўлда энг яхши будильник шу», деди у менга. Албатта у ҳазил қилиб айтганди. Лекин бўм-бўш жойда хўроз ҳамманинг кўзини қувонтирди. Одамлар ҳатто суғурни, чўл қушларини ўргатишди.

Буларни инсоннинг заифлик томонлари деб тушуниш ҳам мумкин эди. Лекин ҳаёт мени одамларни тушунишга, уларга ҳурмат билан қарашга ўргатган. Ҳазим ҳам болалигимда том устида каптарларнинг чарх уришини кузатишни яхши кўрардим. Тўғри, қўриқдаги биз учун асосий нарса миллион гектарлар ва миллиард пуд дон эди. Лекин шахсий томорқалик, чорвалик, паррандалик бўлишда одамларга ёрдамлашиш ҳам керак эди. Бунингсиз миллион ва миллиардлардан ҳеч наф йўқ эди. Томорқасиз қишлоқ кишиси бамисоли илдизи йўқ дарахт. Уша йилларда чўлни ҳамшалликка мустаҳкам эгаллашга жазм қилганимизни одамларга аввалданоқ кўрсатишимиз лозим эди.

Шу ҳақда фикрлаб туриб, далага нигоҳ ташладим. Тўсатдан қўриқнинг янги бир меҳмонига кўзим тушиб қолди. Қоп-қора шудгор бўйлаб бамисоли синчков агрономдай бир қарға ҳаккалаб борарди. Қарға дала қушилиги маълум. Дала қушики, бу ерга учиб келибдими, демак, у ҳам бу диёрга маскан қургани келган.

«Изобильный»даги ўша суҳбатни эслаб туриб, баъзи эски ҳужжатларни кўтардим. 1934 йилдаёқ Қозоғистон ўлка партия комитетига ВКП(б) Марказий Комитетидан хат юборилган эди. Бу хатда қишлоқ жойларда ҳам, саноат районларида ҳам томорқа хўжалигини ривожлантириш масаласи анча кенг ва қатъий қилиб қўйилган эди. Хатда бу ғоят муҳим ишга партия, совет ва давлат органларининг, шунингдек, колхозлар, совхозлар ва кооперациялар раҳбарларининг ғоят актив ва ҳар томонлама ёрдам кўрсатиши зарурлиги икки-чикиригача батафсил берилган эди. Томорқачилик тез орада ишончли моддий асосда ривожланди. Лекин орадан йиллар ўтиши билан бу иш бирданга оқсаб қолди, қарийб тенг баравар қисқариб кетди. Ҳолбуки, республика колхоз ва совхозлардан олаётганига нисбатан шахсий томорқалардан икки ярим баравар кўп картошка олаётганди.

Баъзи директорларни улар одамларни нуқул увра ва умоч билан боқишгани учун танқид қилганимда улар, фондимиз йўқ, фонд беринглар, деб талаб қилишарди. Тўғри, баъзи маҳсулотларга ҳатто қишлоқларда ҳам марказлаштирилган фонд бўлиши керак, лекин картошка, қарам, бодринг, тарвуз учун ҳам фонд талаб қилиш уят эмасми. Булар ҳар бир хўжаликда етиштирилиши мумкин-ку! Тухум ва сут ҳақида ҳам шунини айтиш мумкин. Деҳқон азалдан товуқ боқиб, шаҳарда тухум сотган. Нега энди у тухумни Москвадан наряд билан олиши керак?

Бу ёзаётганларим ҳозирда ҳам жуда актуал гаплар. Ҳозирда ҳам шундай раҳбарлар борки, улар давлатимиз қаердан олишини ўйлаб-ётиб ўтирмай фонднинг қудратига умид боғлашади. Бизнинг мамла-

катимизда ҳар бир имкониятдан, ҳар бир парча ердан фойдаланиш керак, токи ҳамма ерда қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқариш кўпайсин, умуий дастурхонимизга «аталган ноз-неъматлар» сероб бўлсин. Шундай ҳам бўладики, поездда кетаётганда деразадан ташландиқ участкалар кўзга чалиниб қолади. Ахир, бундан жойларда ўт экиб, мол боқиш мумкин-ку! Ахир, буларнинг ҳаммаси маҳаллий ресурслар ҳисобига аҳолини яхшироқ таъминлашга имкон бериб, помидор, бодрингни жанубдан, тухум, творог, сутни юзлаб километр масофадан ташиб келишга эҳтиёж қолдирмайди-ку.

Партия, совет, хўжалик органлари, саноат раҳбарлари буларнинг ҳаммасини эсда тутишлари лозим. Улар катта ва кичик шаҳарларнинг атрофида мустақкам қишлоқ хўжалик базалари яратишлари, ихтисослаштирилган комплекслар ва ёрдамчи хўжаликлар ташкил этишлари, шу тариқа магазинларда картошка, гўшт, сут, кўкат, мева бўлишига эришишлари керак. Свердловскда ҳам, Тюменда ҳам, Иркутскда ҳам, мамлакатнинг исталган бошқа шаҳарида ҳам бундай имкониятлар бор. 1978 йил баҳорида ҳам Урал, Сибирь ва Узоқ Шарқ бўйлаб қилган сафарим чоғида ҳам маҳаллий раҳбарларнинг эътиборини худди шу нарсаларга яна бир бор қаратишимга тўғри келди.

Қозоғистонда эса ўшанда, 1955 йилдаёқ томорқа хўжалигини кенг ривожлантириш, буни истовчиларнинг ҳаммасига жой ажратиб, инвентар етказиб бериш, ҳар томонлама ёрдам кўрсатишга қарор қилинганди. Хусусий фойдаланишдаги парранда, қорамол борасида ҳам шундай йўл тутилди. Барча совхозларда ёрдамчи хўжаликлар тузиш ҳам жуда муҳим эди. Бу ўринда ғалати аҳвол юз берди: қўриқ ўзлаштирилишининг бошларида ёрдамчи хўжаликлар миқдори республикада салкам тўрт баробар қисқариб кетди. Бошқача айтганда, одамлар кенг қамровли режаларни амалга оширишга киришиб, катта ишларга шайланиб, булар иккинчи даражали иш экан-ку, деб ҳамма нарсани ўз ҳолига ташлаб қўйишди.

«Майда-чуйда» нарсалар эса мана бундай эди: ёрдамчи хўжаликларда сигирлар 11 минг бош, қўй 280 минг бош камайиб кетди, 3,7 минг гектар полиз майдони, 5 минг гектар сабзавот ери, 11 минг гектар картошка майдони қаёққа кетганини ҳеч ким билмайди. Мамлакатнинг турмуши ҳали оғир эди, биз бўлсак, кўп миқдорда маҳсулот ололмасдик. Шошилиш чоралар кўришга тўғри келди. Маблағлар ажратилди, ёрдамчи хўжаликлар учун ер ажратиб берилди, сигирлар олиб келинди, парниклар, паррандахоналар қурилди, мева-чева экилди. Улар совхозларнинг планига киритилиб, планларнинг бажарилиши директорлардан қаттиқ талаб қилинди. Буларнинг ҳаммаси чўлқуварларни яхшироқ таъминлаш учун ҳам, чўлда ҳаёт қандай йўлга қўйилганлигини кўрган одамларга маънавий таъсир кўрсатиши учун ҳам муҳим эди.

Шуларни эсларканман, ўша йилларга онд ҳужжатларни ўқирканман, Қўргалжин районини тез-тез тилга олганлигимни эсладим. Ушанда районнинг ишлари фигонимни жуда ошириб юборганди. Айниқса, «Степняк» совхозига навбатдаги сафаримда кўрганларим ошиб тушган эди. 1954 йилнинг ёзида бу хўжаликда илк бор бўлганимда ҳам яхши манзарага дуч келмагандим. Дастлабки дақиқалардан бошлабоқ бундай жойларда аҳвол чатоқлигини ҳис этасан: одамлар ҳар бир янги келган кишини ушлаб олиб, орқасидан тўда-тўда бўлиб эргашиб юришади ва арз қилишади. Менинг ёнимга ҳам бир аёл келди-да лабилабига тегмай бидирлаб кетди:

— Уртоқ вакил, сизнинг кимлигингизни билмайману, лекин ёрдам беринг, электр йўқ, ёқилғи йўқ, керосин ҳам йўқ. Нимада овқат қилишни билмаймиз. Айтмоқчи, овқат қиладиган нарсанинг ўзи йўқ.

Аёл билан биргалашиб магазинга кирдим. Унда ҳатто туз ҳам йўқ экан. Бошқа бир болали аёл янада ташвишли оҳангда мурожаат қилди:

— Уртоқ Брежнев, сут бўлмаса, манний крупа бўлмаса, айтинг-чи, гўдакларни нима билан боқайлик? Балки сизнинг ҳам болаларингиз бордир, отадирсиз ёрдам беринг, ахир.

Рабкооп вакилини чақиртирдим. У бўлса кўзини лўқ қилиб, манний крупа кечагина тамом бўлувди, дейди. Кўзларининг олма кесак теришидан алдаётганини сезиб турардим. Озиқ-овқат маҳсулотларининг нега бунақалигини суриштириб кўришга ваъда бердим. Лекин сут нега йўқлигидан ҳайрон қолдим. Ахир биз ўшанда кўп совхозларга, шу жумладан «Степняк» совхозига ҳам ёрдамчи хўжаликларга атаб сигирлар бергандик-ку. Нечта ва кимга сигир, чўчқа, от, парранда берилгани ҳақидаги справкани талаб қилишгану, шу билан кифояланиб қолишган. Лекин йўлда бир гуруҳ одамлар кўярда-қўймай ошхонага олиб киришди. Утириб суҳбатлашдик.

— Ёрдамчи хўжалигингизда қанча сигир бор?

— Элликта.

— Демак, сут бўлиши керак?

— Нималар деяпсиз! Сигирлар олтмиш чақирим нарида подада боқияпти.

Шу пайт совхоз директори Коваленкони топиб келишди. Югура келиб арз қила бошлади:

— Иш чатоқ, Леонид Ильич! Аёлларни сут соғувчиликка боришга кўндиролмаяпман. Ҳеч ким сут соғишни истамаяпти.

— Подада сигирлар соғилмаяптими ҳали?

— Шундай, соғилмаяпти.

— Болалар сутсиз қолаётгани, сигирлар ишдан чиқаётгани сизни ташвишга солмайдими?

— Ташвишга солаётгани ҳам гапми! Қўрқаяпман. Ҳатто суд қилишимга тайёрман. Лекин эпини топарман... Украинага хат йўллаб, бизга ёрдам беринглар, деб қизларни чақирдим.

Ҳамма нарса аён эди. Аёлларга юзланиб дедим:

— Нега ёрдам беришни хоҳламаяпсизлар? Қаранг, аҳвол қандай чатоқ?!

— Болаларни қаерга қўямиз?— Чувиллашди улар.— Ҳаммамиз оилали, бола-чақалимиз.

— Яхши, мабодо сигирларни уйларингизга келтириб беришса, уларга қараб, соғармидингиз?

— Қани энди! Соғиб олардик ҳам, чўлга чиқариб боқардик ҳам. Бизнинг эркаклар ҳам сигир соғаверади.

— Уни қаранг, ўртоқ Коваленко, сиз бўлсангиз ўзингизни турмага шайлаб қўйибсиз, оддий ишга ақлингиз етмабди. Сигирларни совхоз ишчиларига тақсимлаб беринг, уни ўзлари соғиб олишади, болаларини ҳам боқишади. Кейин сут соғувчилар ҳам топилади.

— Шунга ақлим етмабди. Эпини қиламан...

Директор билан бирга посёлкага бордик. Қарасам уйларни пойдеворсиз, чала-чулпа қуришяпти. Амал-тақал қилиб девор қўндиришяпти. Қаттиқ гаплашдик. Очигини айтганда, мен энди Коваленкога ишонмай қўйгандим. Чунки нима демайин «эплайман», «тўғрилайман» деб жавоб берарди. Яна албатта бу ерга келаман, ҳаммасини текшириб кўраман, деб айтдим унга. «Степняк»ка иккинчи бор келганимда ҳайрон қолдим: совхозда деярли ҳеч нарса ўзгармабди! Магазин ва ошхонада таъминот анча яхшиланибди, бу ўтган йилги аралашувнинг натижаси эди. Бошқа нарсада Коваленко ҳеч вақо қилмабди. Одамлар илгаригидек ҳатто сувга ҳам қийналишарди. Ҳолбуки, ўша келганимда машинага бак ўрнатиб, одамларнинг уй-уйига сув келтириб бериш

лозимлигини тайинлаган эдим. Яна қандай танбех бермайин, яна ўша-ўша гап:

— Эплайма, тўғрилайман...

Гарчи тартибсизликлар оз бўлмаса ҳам, бундай ношудлик ва совуққонлик чўлда жуда оз учрайдиган ҳодиса эди. Ўз бурчига бундай ярамас муносабатда бўлувчи ходимларга тоқат қилиш мумкин эмасди. Бу ҳақда Целиноград обкомининг тез орада бўлиб ўтган пленумида мен махсус тўхтаб ўтган эдим. Ободончилик — бу одамлар учун қулай шароитлар яратиб бериш, уларга ғамхўрлик дегани. Бу ҳамиша, фақат хўжалик иши бўлибгина қолмай, айна вақтда сиёсат бўлиб бунда йўл қўйиладиган хато жуда қимматга тушиши мумкин. Хатолар учун биз кўп нарсани қурбон берамиз: урушда одамларни қурбон берамиз, тинч вақтда моддий ва ахлоқий нарсаларни бой берамиз.

Тўлақонли ҳаётни қарор топтириш чўл аҳолисига фақат план учунгина қайғуриб қолмай одамларга яшаш учун керак бўладиган ҳамма нарса ҳақида қайғурадиган кишилар бошчилик қилиши лозимлигини турмуш тақозо этарди. Кўкчетов областида, масалан, мен «Красноармеец» колхозида бўлишни ёқтирардим. У ерда хўжаликни оқилона юритишлари учунгина эмас, балки мазали нон ёпишлари учун ҳам ёқтирардим. Чамамда ҳеч қаерда ва ҳеч қачон умримда ўша, «Красноармеец» колхозининг сўлқилдоқ, хушбўй нонидай нон емаганман. Айниқса Петр Иванович Николаев бригадасида нонни зўр ёпишди. «Биз ёпган ноннинг ҳиди бир чақиримдан таралади!» дерди у. Олмаотадаги ўртоқларимни меҳмон қилиш ва шаҳар нонвойларини ўргатиб қўйиш мақсадида бу ердан нон олиб кетганим эсимда.

Посёлкаларга келганимда яхши қурилган ҳар бир қудуқдан, авайлаб экилган ҳар бир дарахтдан кўзим қувонарди. Гулзорлар ва дарахтларни кунт ва меҳр билан парвариш қилаётган кишилардан қувонардим. Баъзи одамларнинг эса ҳатто ўз уйи, ҳовлиси ва посёлка қиёфасига совуққонлик билан муносабатда бўлишидан диққатим ошарди.

Бир куни Павлодар областининг собиқ Галкин районидаги бир қишлоқда тунаб қолдим (афсуски, қишлоқнинг номини ҳам, мен тунаб қолган колхоз раисининг фамилиясини ҳам унутибман). Эртасига эрталаб дарвозадан чиқиб қишлоқни айланганимда жуда ҳайрон қолдим. Қишлоқда фақат иккита кўча бўлиб, уларнинг бирида аҳён-аҳёнда дарахтлар сўппайиб турарди, иккинчи кўча эса бўм-бўш эди. Нега бундай? Шунда раис менга мана бу воқеани гапириб берди:

Бир вақтлар бу қишлоққа Омскдан Чўл ўлкасининг губернатори келган экан. Революциягача Шимолий Қозоғистоннинг чўллари шу ўлка қарамоғида экан. Губернатор келгандан кейин ҳар бир оилага ўз уйи атрофига оиласида қанча одам бўлса, шунча кўчат эксин деб буюрибди. Уч йилдан кейин губернатор қишлоққа қайтиб келиб, буйруғи қандай бажарилганини текширибди. Қараса, баъзи уйлар атрофига дарахт экилиб, бошқаларида эса чанг-тўзон бурқиб ётганмиш. Шунда губернатор бутун аҳолини ўша вақтда ягона бўлган кўчага олиб чиқиб, ҳар бир оила ўзининг дарвозаси ёнида турсин деб буюрибди. Кейин солдатига тўқали камарини тутқазибди-да, кўча бўйлаб юра бошлабди. Дарахт экилган хонадонга раҳмат айтиб, кумуш сўлкавой улашибди. Ишга бўйин бермаган мужикларни эса камар билан савалашни буюрибди. Қанча дарахт ўтқазмаган бўлса, шунча урдирибди. Губернатор калтаклаётган солдатига қараб қичқирди: «Ҳой, Василлий, тўқаси билан сол, тўқаси билан!» дермиш.

— Кўчаларда дарахтлар шу тариқа ўтқазилган, — деди раис кўлимсираб ҳикоясини тугатаркан.

Ҳазил ҳазил билан-у, лекин янги совхозларни кўкаламзорлашти-

ришда шундай кураш олиб боришга тўғри келганди. Энди қўриққа келарканман, совхоз посёлкалари ям-яшил дарахтзорларга бурканган соя-салқин хиёбонлар шабадасини, олма ва олча, акация ва сиренларнинг гуллаб турганини, сон-саноксиз ҳовуз ва сув омборлари жилоланиб ўзига ром этаётганини, уларнинг қирғоқларида балиқчиларни кўриб, Омск губернатори воқеасини эслаб, кулимсираб қўяман.

* * *

Кўп юришга тўғри келарди — баъзан поездда, кўпинча самолётда, баъзан эса бир командировканинг ўзида ҳам унисига, ҳам бунисига тушишга тўғри келарди. Бу ҳол ғоят зиқ вақтни тежашга имкон беради. Марказий станциялар ёки область марказларида кўпроқ туриб қолинадиган бўлса; вагон меҳмонхона бўлиб ҳам хизмат қиларди. Бу пунктларга олдиндан самолёт юборилар, бир кунда бир қанча районлар ёки совхозларни айланиб чиқиларди.

«АН-2» самолётини Киевда махсус буюртма билан тайёрлашганди. Самолёт бортида кучли рация бўларди, салонда, олтита кресло қўйилганди. Экипаж ҳамisha самолётнинг думида турадиган йиғма каравотни олиб юрарди. Бошқа томонлари жиҳатидан ҳаммага таниш «Антон»нинг ўзи эди. Самолёт бизнинг йўл юришимизда энг қулай восита эди. Учувчилар осмондан туриб чўлнинг биз истаган жойида тушишимиз учун қулай жой танлашарди. Истаган шудгорда, трактор ёнида, дала шийпониди ерга қўна олардик.

Ҳаммаси яхши эди-ю, лекин бу ҳаво извошининг шалағи чиқиб кетган эди. Бир амаллаб чидаб юрардим. Лекин бир куни ҳурматли актёрларимиз Л. П. Орлова, М. А. Ладинина ва Н. А. Крючков унда учишадиган бўлди. Улар одамларни ўз санъатлари билан қувонтиргани қўриққа келишганди. Лекин ҳамма чўлда, жуда узоқда бўлганидан улар менга арз қилиб қолишди:

— Қўстанайда концерт бериб бўлди, энди чўлқуварларнинг ўзларини кўргимиз келяпти. Ердан қилинг, қандай бўлса ҳам транспорт беринг.

— Нима ҳам дердик, мана менинг самолётим, — дедим мен ва экипажга мурожаат қилдим: — Эртага менинг шаҳарда ишларим бор, сизлар ўртоқларни бригадаларга олиб боринг. Қаерда одамларни кўрсангиз, ўша ерга қўндинг.

Учувчилар роса ғайрат қилишди. Бир кунда икки-уч районни учиб айланишибди. Ўша куни шамол қаттиқ бўлганидан самолёт роса лопиллаган, актёрлар шаҳарга аранг етиб келишди. Кўпни кўрган Крючков ўзини бардам тутарди. Лекин аёлларга қийин бўлибди. Уларнинг аҳволини кўриб, командирни койидим.

— Ҳаддан ошиб кетган кўринадан, Николай?

— Нега энди, ўзлари талаб қилишди. Машинадан чиқишиб, қанотти остида бироз ҳордиқ чиқариб, кейин концерт беришадилар, яна кетдик дейишадилар! Жуда жасур аёллар экан...

Мен актёрларга миннатдорчилик билдирдим. Лекин улар самолётга эрталабгидай ҳавас билан қарашмасди. Шундай кунлар ҳам бўлардики, чўл узра соатлаб айланишга тўғри келарди. Бир кун экипаж командири айтиб қолди:

— Сизни учувчиликка ёзиб қўйсақ ҳам бўлар экан. Юз соат учдингиз.

— Учувчиларнинг нормаси қанча?

— Юз йигирма соат.

— Йўқ, учувчи бўлишимга ҳали эрта экан.

— Ҳисоб бунақа эмас-да. Биз норма деган нарсани билмаймиз-ку.

— Қанақасига?

— Учиш баландлигимиз қанақа? Юз метр. Қўниш майдонини танлаймиз, деб яна қанча учамиз. Йўқ, бундай шароитда бир соатни икки барабар ортиқ ҳисоблаш керак.

Самолёт экипажи командири Николай Моисеев, иккинчи учувчи Мубин Абишев ва борт механик Александр Кругликов менга жуда ёқар эди. Уларнинг кичик машинаси — ўзлари айтгандай «чивинча» қаерларда бўлмайди, дейсиз! Ийлига атиги эллик кун шамолни кўрмайдиган чўлда кичик бу самолёт деярли ҳамиша кезгани-кезган эди. Ерда ҳам унга тинчлик йўқ эди. Неча марта лаб шамол ағдариб синдириб юбормасин деб юк ортилган самосвалларни олиб келиб, уларга самолётимизни боғлаб қўйишарди. Йил бўйи, кўпинча об-ҳаво билан ҳисоблашмасдан, баъзан инструкцияларни бузиб учишга тўғри келарди. Қуёш ботгандан кейин ва ҳатто келалари ҳам учардик. Ҳолбуки, бундай қилиш «АН-2»га қатъиян ман этилганди. Лекин ишларни инструкциялар билан мослаштириб бўлмасди. Менинг доимий ҳамроҳларим ўз ишларининг моҳир усталари эканига ишонч ҳосил қилгандим.

Уша пайтларда кўп учувчилар катта тезликларни, узоқ рейсларни, реактив самолётларни орзу қилишарди. Эҳтимол, менинг учувчиларим ҳам шуларни орзу қилишгандир. Нима ҳам қилишсин, уларга бошқа хизмат тўғри келганди, бу хизматни сабр-чидам ва ҳалоллик билан ўташди. Уларни фақат бир марта ташвишли, ҳатто кўрқув ичида кўргандим. Агар янглишмасам, бу воқеа Тамань дивизияси номли совхозда юз берганди. Биз жуда узоқ бригадага учиб кетдик. Май ойи эди, ҳаммаёқ кўм-кўк майса. Ҳаво очиқ, пастда бамисоли столдай теп-текис чўл. Бундай чўлда майдонча танлаш қийин эмасди. Сокин қўндик чамамда. Лекин мотор ўчар-ўчмас, одатда мендан кейин самолётдан чиқадиган биринчи учувчи бамисоли отилиб чиққудай бўлди.

— Кечирасиз...

Унинг кетидан тушиб, самолёт гилдираклари изи бўйлаб ниманидир шошилиб қидираётганини кўрдим. Бир маҳал тўхтади-да, қўли билан ишора қилиб, овоз бериб шу атрофда ишлаётган тракторчиларни чақирди. Одамлар тўпланди. Мен ҳам етиб бордим. Оппоқ оқариб кетган ва хуноб бўлган Моисеев сўз қотди:

— Қаранг!

Самолёт ўтда қолдирган издан ярим метр нарида тишлари осмонга қараган борона ётарди. Осмонда эканида буни у сира кўриши мумкин эмасди. Ерга қўнаётган пайтидагина кўзи тушиб қолибди. Ёмон кори-ҳол бўлиши мумкин эди. Бригадир ва тракторчиларга ташланай деб турган учувчиларни аранг тўхтатиб қолдим. Равшанки, улар самолётнинг худди шу жойга қўнишини қаердан билишсин. Лекин бошқа иш асбоблари каби боронани ҳам дуч келган жойга ташламасдан, йиғиштириб қўйишлари лозим эди. Бу ҳодиса шуни яққол кўрсатадики, хўжасизлик, интизомсизлик ҳамиша жиноят ёқасида турарди.

Қозоғистондан жўнаб кетаётганимда самолёт командири мен билан хайрлашаркан, икки йил ичида мен билан бирга чўлда турли жойларда 480 марта парвоз қилиб, шунча марта қўнганини айтди. Буни у менга ифтихор билан айтди, унинг бу ифтихори менга тушунарли. Ажойиб учувчининг маҳоратини яхши билганимдан мен кейин ҳам, КПСС Марказий Комитетининг секретари бўлиб ишлаганимда ҳам қўриққа келганимда фақат Николай Григорьевич Моисеев билан учардим.

Шундай қилиб, ишларимиз юришиб кетди, ҳамиша йўлда бўлдим, дуч келган жойда ухлаб, дуч келган жойда овқатландим. Бир қуни Целиноградда ўзимни ёмон ҳис этиб қолдим.

Кўзимни очиб, ўзимни замбилда кўрдим. Шунгача мени бир марта юрак хасталиги билан Семипалатинскдан Олмаотага олиб келишганди. Врачларнинг касалхонага ётқизиш ҳақидаги гапларига кирмай, уйда

ётишга тўғри келди. Сизга келган одамни даволамай қўймайсизлар, деб ҳазиллашиб аранг қутулдим. Энг муҳими, касал бўладиган вақт эмас эди. Қўриқ кўпдан-кўп қийин, кўпинча чигал ва ҳамиша зарур янги иш ва ташвишларни қалаштириб ташлаганди.

Ғалла учун кураш ҳал қилувчи босқичга кирди.

11

Қўриқ ердаги агротехника сиёсатимиз хусусида қисқача тўхталиб ўтмоқчиман. Ишимизда ҳамма нарса бехато бўлганмиди? Йўқ, мен бундай дея олмайман. Ғоят хатарли деҳқончилик зонасига бораётганимизни билармидик? Ҳа, билардик ва бунга олдиндан тайёргарлик кўрган эдик. Олимларнинг, ёппасига шудгор қилиш чўлни унумсиз саҳрога айлантириб юборади, деган огоҳлантиришларини эшитганмидик? Албатта, эшитган эдик ва буни ҳисобга олган эдик. Қисқа қилиб айтганда, партиянинг қўриқ ердаги агротехника сиёсати, инсоннинг қўл тегмаган чўл табиатида аралашувининг салбий оқибатларини мумкин қадар камайтириш, бу ерда юксак деҳқончилик маданиятини қарор топтириш, сўнгра эса, қурғоқчил зонага яхши мослашган деҳқончилик системасини яратишдан иборат эди. Бироқ, бу система конкрет равишда қандай бўлишини олдин билмаган эдик ва билиш мумкин ҳам эмасди.

Юрган — дарё, деган мақол бор шарқда. В. И. Ленин революциядан олдиноқ бундай деб ёзган эди:

«Рус ишчилар синфи ўзини озод қилади ва ўзининг хатоларга тўла революцион ҳаракати билан Европанинг олға силжишига туртки беради. — Ана шунда разиллар ўзларининг революцион ҳаракатсизлигининг бехатолиги билан мақтанаверсинлар».

Ҳаракат қилмасликнинг бехатолиги — жуда топиб айтилган. Табиат хазинасини қўл урмай шундайлигича қолдириш осонроқ бўлур эди. Шундай қилинса ҳеч қандай хато бўлмайди. Лекин биз бу қадимий чўлга инсон ақл-заковати қудратига чуқур ишонч билан келганмиз. Қўриқ ерда халқ учун улкан, муҳим иш давомида ернинг унумдорлигини сақлаб қолиш вазифаларини топа олишимизга ишончимиз комил эди. Шунинг учун ҳам дастлабки қадамларданоқ ана шу янги воситаларни излай бошладик.

Экишдан олдин баҳорда ер ҳайдашни анча тез тугатдик. Асосан ер май ва июнда ҳайдаладиган ва кузда шудгор қилинадиган бўлди, уруғликни тупроққа кўмиб экишни жорий этдик, қор тўплашни ташкил этдик. Ишончли ҳосил берадиган қора шудгорни ҳам унутмадик, хуллас, қурғоқчил чўл зонасида деҳқончиликнинг асосий вазифаси бўлган тупроқда намни сақлаб қолиш учун ҳамма чораларни кўрдик. Ҳозир қўриқ ерда майнинг иккинчи ярмидан олдин ҳеч ким уруғ сепмайди, бу қоидага айланиб қолган. Уша вақтда эса... «Лойга эк, бўласан бек!» ҳамма жойда ана шу қадимий ва одат бўлиб қолган нақлни келтиришарди. Баъзи олимлар ҳам қўриқда барвақт экишни тавсия этишарди.

Бироқ, бошқача нуқтаи назарлар ҳам бор эди, дастлабки йил тажриба май ойида экилган массивлар мўл ҳосил беришини кўрсатди. Бунинг сабаби нима экан — қўриқ ернинг кучими ёки экиш муддатининг кечиктирилганими? 1955 йилда кеч экилган майдонлар анча кўпайди ва бу ерда ғалла қурғоқчиликка яхшироқ бардош берди. Ҳамма нарса равшандек эди, лекин баҳслар давом этарди. Айниқса кўп йиллардан буён шу ерда яшаётганларни ишонтириш қийин эди. Уша

«Красноармеец» колхозида мени мазали нон билан меҳмон қилган бригадир Николаев шу мавзудаги суҳбатни қуйидагича тугатди:

— Уриниб кўряпмиз, албатта, лекин деҳқонларни тўхтатиб туриш нақадар қийинлигини тасаввур қилолмайсан. Улар ҳайдаб қўйилган ерга борона чиқариш мумкинлигини кўришлари биланоқ дарҳол экишни бошлайдилар, тўхтатиб бўлмайди! Урганиб қолишган...

Қандай бўлмасин 1956 йил баҳорига келиб кўпгина янги хўжаликларда яқиндагина кечиктириб экиш қандай фавқулодда ҳодиса санала бошлади. Бироқ, олдинги одатлар ҳамон кучли эди. Есиль район партия комитетининг биринчи секретари — ажойиб ходим, қўриқда Социалистик Меҳнат Қаҳрамони бўлган Анатолий Родионович Никулин бир куни Москвада менга директорлардан бири экишнинг янги муддатларини бузганлиги ҳақида сўзлаб берди.

— Ким ўзини кўрсатганини биласизми? — Никулин совхоз директорининг фамилиясини айтди, — ҳали биринчи Майни байрам қилмаган эдик, бирдан райкомга ўша «чемпион» отилиб кирди: «Ўртоқ секретаря совхоз экишни тўгаллади!» қўлини чаккасига қўйиб, ҳарбийчасига товонларини тақиллатди. Мен ўрнимдан туриб кетдим: «Хом калла! Нега шошилинг? Районда биринчи бўлмоқчимисизлар. Ахир ҳосил битмайди-ку!»

Худди шундай бўлди: район гектаридан ўн олти центнердан дон йиғиб олди, «илғор» эса олти центнердан. Бу аллақачонлар бўлиб ўтган иш, ўша воқеадан сўнг бу ўртоқ ўзини аямай меҳнат қилди, шу сабабли унинг фамилиясини келтирмадим. Албатта, биринчи бўлиб рапорт бериш одати нақадар чуқур илдиз отган, бу кейинини ўйламаслик одати. Оқибати эса вой бўлиши ҳам мумкин.

Баъзан бундан ёмонроғи бўлишини таъкидламоқчиман: ерни яхшилаб ҳайдашади, муддатида экишади, кейин эса ўрим-йиғим, ташиш, сақлаш, қайта ишлаш вақтида олинган ҳосилнинг деярли учдан бир қисмини нобуд қилишади. Нобудгарчиликка қарши кураш — қишлоқ хўжалигида ҳозир асосий резервлардан биридир. Ўз-ўзидан равшанки, етиштирилган маҳсулотни сақлаб қолиш учун уни етиштиришга нисбатан анча кам куч-гайрат ва маблағ сарфланади. Бинобарин, бундай йўл фойдали бўлиб партиянинг самарадорликни ошириш йўлига, энг муҳими эса, халқ манфаатларига мос тушади.

Ҳамиша пировард мақсадни кўзлаб, қишлоқ хўжалигида хотиржам, шовқин-суронсиз ўз йўлини ўтказадиган кишиларга алоҳида ҳурмат билан қарайман. Қўриқда агротехника усуллариинг кўпини қайта кўриб чиқишга тўғри келди. Масалан, уруғликни қанчалик чуқурга экиш масаласи экиш муддатлари каби муҳим эди. 1955 йилда Кўкчетов области бошқаларга нисбатан қурғоқчиликка яхшироқ бардош берганлиги тасодиф эмаслиги маълум бўлди. Экиш вақтидаёқ «Ждановский» совхозида бўлганимда уруғликни одатдагидан чуқурроқ экишаётганини сездим. Обком секретари М. Г. Рогинец «арзимас бир ишни» яна тушунтириб берди.

— Бизнинг агрономимиз, қўриқ ер агроқондасига кўра, уч-тўрт сантиметр эмас, балки олти ва ҳатто саккиз сантиметр чуқурликда экиш лозим, деб ҳисоблайди.

— Ахир маккажўхорини экишадикун бундай чуқурликка.

Афуски, ўша агрономнинг фамилиясини эслаб қололмадим. Лекин унинг изоҳлари яхши эсимда:

— Мен, Леонид Ильич, ўтган йилиёқ тажриба участкасида шундай чуқурликда эккан эдим. Фарқи жуда катта! Сири эса оддий: бу ерда тупроқнинг устки қатлами тез қуриб қолади, ўсимлик илдиз отишга улгурмаёқ тупроқнинг устки қатлами ёрилиб, илдизларини узиб

юборади. Бизда эса, ер қуригунга қадар буғдой яхши илдиэ отади, чуқурликдаги намдан фойдалана бошлайди, қарабсизки ёгингарчилик ҳам бошланиб қолади.

Экишнинг янги усулини мен икки кун кузатдим. Уша агроном билан биргаликда «Ждановский»дан «Чернигорский»га учиб бордик, сўнг бошқа совхозларда бўлдик. Сеялкаларни қайта созладик, пуштадарда эмакладик, уруғлик қанчалик чуқурликка тушаётганини текшираве-риб, бармоқларимиз шилиниб кетди... Чиндан ҳам гармсел эса бошла-гайда қовжирлаган чўл орасида ана шу хўжаликларнинг экинлари узоқ вақтгача кўм-кўк орол бўлиб турди — демак, бу фойдали иш эди. Эндиликда, қўриқда бошқа жойлардагига нисбатан фарқли ўлароқ, уруғликни саккиз сантиметргача чуқурликка экишади, бу одатдаги агроусул бўлиб қолди.

Шу тариха мисқоллаб тажриба тўпланди. Лекин ютуқлар билан бирга янги фалоқат юз берди. Олимларнинг шамол эрозияси мумкин-лиги тўғрисидаги башоратлари амалга оша бошлади. Эсимда, Павло-дар областида райком секретарлари Д. А. Асанов ва И. Ф. Кабурнеев билан далалар устида пайдо бўлган биринчи қуюн ва йўллардаги қум оқимини кўрганман. Қора бўрон даҳшатли экан, нафас олиш қийин-лашди. Кўп ўтмай ер остидан бегона ўтлар бош кўтариб чиқди.

Буларнинг ҳаммаси мени Қурган областига, «Завети Ленина» колхозига, Т. С. Мальцев хузурига боришга ундади. Терентий Семёно-вич бир текис, биронга бегона ўт ҳам бўлмаган буғдойзорни кўрсатди. Сўнг ҳикоя қилиб бера бошлади. Бу киши жуда катта ишонтириш кучига эга. Бу кучнинг сири кўп йиллик тажриба, халқ донолиги ва ерни севишдир. У қисқа, лўнда қилиб гапирарди.

— Ерни ағдариб ҳайдайдиган плуг — чўл деҳқончилигининг асо-сий душмани. Сизларда ҳам менинг системамни қўлланиб кўриш керак. Балки бундан ҳам яхшироқ, янгироқ нарсани ўйлаб топарсизлар?

Тупроқни ишлашни мумкин қадар камайтириш керак. Қўриқни очинг, лекин кейин уни безовта қилаверманг.

— Қора шудгор — чўлда ҳосил олишнинг асосий шарти ана шу. Қўриқда қора шудгор бўлмаса дон ололмайсиз.

— Бегона ўт чиқаяптими? Шундай бўлишини кутиш керак эди. Ҳозирча баъзи жойларда қорақўза аралаш буғдой олишяпти, кейинча-лик эса буғдой аралаш қорақўза олишади. Баъзилар қорақўзани йўқ қилиб бўлмайди, уни нима қиламиз деб ўзларини йўқотиб қўйишади. Қорақўза эса, аксинча, жуда нозик ўт. Хўжайин ёмон бўлса у кучли бўлади. Кечроқ экаётганингиз яхши. Кутиб туриш, қорақўза униб чиқ-қандан кейин уни йўқотиш керак. Шундан кейингина экса бўлади. Асаблар мустаҳкам бўлиши лозим. Кимнинг асаби бўш бўлса, деҳқон-чиликка қўл урмасин...

Менга кўп нарса равшан бўлди. Шундай экан, фойдали тажриба бутун қўриқ ерда нега дарҳол оммалаштирилмади, деб сўраши мумкин китобхон. Жавоб бераман: ер учун плуг ва бегона ўтлардан ҳам даҳ-шатлироқ душман бор, — бу унга ҳар хил «тавсияларни» тиқиштириш-дир. Қишлоқ хўжалигига буйруқ бериш унинг табиатига зид экан-лигини тушуниб олгунимизча бундай «тавсиялар» жуда кўп эди ва улар мамлакат учун қимматга тушди. Тан олишим керакки, баъзан «тезлатиш» ва «мажбур қилиш» истаги пайдо бўлар, мен эса, ўзимни гутардим. Коллектив тажриба вужудга келиши учун кишиларнинг ўзлари тушуниб етишларига имкон бериш керак эди.

Ўз-ўзидан равшанки, журналистлардан энг яхши совхозларнинг ютуқларини кенг ёритишни илтимос қилдим, семинарлар ташкил эт-дим, Марказий Комитетда йиғилишлар ўтказдим. Биз илмий муасса-салар тармоғини кенгайтиришни муҳим иш деб ҳисоблардик Уларнинг

олдида Ватанимиздаги ва жаҳон тажрибасини ўрганиш, тупроқ эрозиясига қарши курашнинг ишончли методи топиш вазифасини қўйдик. Эндиликда Ленин мукофоти лауреати бўлган А. И. Бараев бошчилигидаги олимларнинг катта ишларини айтмай ўтолмайман. У қора шудгор — «кичик сугориш»нинг муҳимлигини қатъият билан исботлагани эсимда. Шунинг учун ҳам кейинчалик худди Қозоғистоннинг қўриқ ерларида деҳқончиликнинг тупроқни муҳофаза қилиш системаси яратилганлиги тасодиф эмас.

Биз қора шудгорни қаттиқ туриб ҳимоя қилдик. Қизиқ бир ҳужжатни келтириб ўтаман. Менинг кабинетимда мутахассисларнинг йиғилиши давом этарди. Бу 1955 йил 9 июнда, энг қурғоқчилик пайтида бўлган эди. Даҳшатли жазирама кунлари, далалар ёнади, бу ерда эса келажак тўғрисида сўз юритишга, бутун беш йилликда Қозоғистон қишлоқ хўжалигини ривожлантириш тўғрисида сўз юритишга тўғри келарди. Ушанда масала қандай қўйилганлигини кўрсатувчи стенограмманинг бир қисмини келтираман:

«Уртоқ Мельник (республика қишлоқ хўжалиги министри): Энди алмашлаб экин тўғрисида. Миллионлаб гектар қўриқ ер ишга туширилганлиги муносабати билан биз катта миқдордаги ҳайдаладиган ерларни қора шудгорга ажратишимиз керак. Бу янги ерларда биз уч йил буғдой кетидан буғдой экишимиз, лекин тўртинчи йили уни қора шудгор қилиб қолдиришимиз керак. Бир йилда бир ярим миллион гектар ерни, тақлиф қилинаётган миқдорда қолдирадиган бўлсак, 1960 йилга бориб ҳайдаладиган ерларнинг олтидан бир қисмигачина қора шудгорни жорий этамиз. Агротехника нуқтаи-назаридан бу жуда ёмон. Агар биз 1960 йилгача ҳайдаладиган ерларни кенгайтириш учун яна икки миллион гектарча ер топсак, шунда ҳам 1960 йилга мўлжалланаётган ҳозирги ҳисобларимиздагидан етиштириш учун ажратилган экин майдонларини анча камайтиришимиз зарур. Худди шундай қилсакқина, деҳқончилик маданиятини таъминлай оламиз. Нима бўлишидан қатъий назар, биз шундай қилмоғимиз зарур. Акс ҳолда биринчи оборотдаёқ ерни ишдан чиқариб қўямиз.

Уртоқ Брежнев: Бунга ким қарши чиқяпти?

Уртоқ Мельник: Қозоғистон Компартияси Марказий Комитети билан республика Министрлар Советининг қарори қарши чиқяпти. Унда дон бўйича бошқа рақам ёзилган. Гап илгари қабул қилинган ана шу қарорни ўзгартириш тўғрисида бормоқда. Чунки, бу қарор тайёрланаётганида биз ҳали кўп нарсани ҳисобга олмаган эдик.

Уртоқ Брежнев: Қора шудгор бўйича ҳаммасини аниқроқ баён қилиш керак эди. Биз маълум бўлган боши берк кўчага кириб қолганимизни кўриб турибман. Бу бизнинг қароримиз муносабати биланми?

Уртоқ Мельник: Ҳа, бу қарор бизнинг қўлимизни боғлаб турибди.

Уртоқ Брежнев: Хўжалик жиҳатидан мақбулини кўзлаш керак эди. Хўжаликни бошқариш шартларига мувофиқ жиддий, мустаҳкам ҳисоб-китоб бўлиши лозим. Кам намланадиган ерлар зонасига, сифати пастроқ ерларга ўтишимизга тўғри келиши ҳозироқ сезилиб турибди. Яна икки миллион гектар ерни биз топамиз, деб шартли равишда қабул қилиш мумкин, деб ўйлайман. Лекин, ялли ҳосил нима бўлади? Қора шудгор учун кўп ерни олиб қўймаёпсизми?

Уртоқ Мельник: Йўқ, кўп эмас, ҳаммаси сарторози қилиб кўрилган. Областлар билан келишилган.

Уртоқ Аристамбеков (республика совхозлар министрининг ўринбосари): Қора шудгорни 16—18 процентга етказишимиз керак. Шундагина тақлиф этилган топшириқни бажаришимиз мумкин.

Уртоқ Брежнев: Нима бўляпти ўзи? Агар биз республика бўйича ўртача 17 процент ерни қора шудгорга чиқарсак, зарур бўлган миқ-

дордаги ялпи ҳосилни ололмаимиз-ку. Ялпи ҳосил жиҳатидан Қозоғистон ҳолоҳида ўринда турганлигини ҳисобга олинг. Партия, ҳукумат ялпи ҳосил қанча бўлишини қаттиқ кузатиб боради. Биз ўзимизни ҳар томонга ташлай олмаимиз. Қора шудгор бўлиши керак. Лекин қанча? Қўриқ ерларни ўзлаштириш бошлангунга қадар қанча эди?

Уртоқ Андрианова (республика Қишлоқ хўжалик министрлиги фан бошқармасининг бошлиғи): 1940 йилда 18 процент эди. Бизнинг зонамиз учун қора шудгор — деҳқончиликнинг асоси. Бундан ташқари, кўп йиллик ўтлар тўғрисида ҳам гапирмоқчиман. Мен шамол эрозияси юз берадиган районларни кўзда тутяпман. У ерларда ротация муддати узоқроқ бўлган алмашлаб экишга ўтишимиз ва тупроқни мустаҳкамлаш учун кўп йиллик ўтларни экишимиз лозим. Ҳисоб-китобларда эса, ана шу жиҳати ҳисобга олинмаган. Мальцевча алмашлаб экиш билан бир қаторда, кўп йиллик ўтларда ҳам алмашлаб экиш бўлмоғи керак.

Уртоқ Брежнев: Бу яхши иш... Бироқ бу йил, айтайлик, павлодарликларда беда қандай бўлади? Ўт ҳам бўлмайди, тупроқ ҳам мустаҳкамланмайди.

Уртоқ Андрианова: У ерда ўт экишмайди, ҳолбуки экишга тўғри келади. Акс ҳолда областда ҳеч қаерда кўрилмаган эрозия бошланади. Агар биз ҳозирок ҳимоя чораларини кўрмасак, шамол эрозияси бизда даҳшатли офатга айланиб кетади. Беш йилликка мўлжалланган планларимизда ва ҳисоб-китобларимизда ана шу чораларни акс эттиришимиз керак.

Уртоқ Брежнев: Фикрингизга қўшиламан. Чамаси КПСС Марказий Комитети ва ҳукуматга ёзадиган хатимизда, республикада дон етиштириш мана шу даражага етади, деб тўғридан-тўғри кўрсатиш ва шунда тўхташ керак. Бу тушунарли. Биз икки йил ичида 18 миллион гектар ерни ўзлаштирамиз, уч йил босиб буғдой экамиз, кейинчалик бундай давом этавермайди. Олдин биз тахминан ёзганларимиз орзу рақамлари бизнинг истакларимиз эди. Кейинчалик биз белгиланган маррага ердан ваҳшиёна фойдаланиш йўли билан эмас, балки қўриқ массивларини қўшимча равишда ишга тушириш йўли билан эришамиз.

Уртоқ Мельник: Хатни ёзиш учун вақт жуда оз қолди. Бор-йўғи икки-уч кун.

Уртоқ Брежнев: Марказий Комитет секретари Фозил Қарибжонович Қарибжонов бу ишга бошчилик қилсин. Ҳаммангизни ҳузурига йиғсин, туну-кун ишлаб саҳифама-саҳифа тайёрланаверинглар.

Уртоқ Мельник: У ҳолда министрликка қулф осиб, бекитиб қўйишга тўғри келади.

Уртоқ Брежнев: Бу шундай ишки, уни бажариш учун хоҳлаганингизни қилишингиз мумкин. Қисқа, яхши ўқиладиган хат тайёрланг. Фақат рақамлар ва хулосалардан иборат бўлсин. Чигаллаштириб, чўзиб ўтирманг, ҳаммаси аниқ ва равшан бўлиши керак».

Хат тайёрланиб Москвага жўнатилади. Вақт эса, бизнинг ҳисоб-китобларимиз тўғри эканлигини кўрсатди.

1956 йил февралда КПСС XX съездида қўриқ ерларни ўзлаштириш иши муваффақиятли яқунланганлиги тўғрисида фахрланиб ахборот бердим. Икки йил ичида республикада экин майдонлари 27 миллион гектарга етказилди. 23 миллион гектар ер ғалла учун ажратилди, шундан 18 миллион гектарига — янги ерлар ўзлаштирилмасдан олдинги ғаллазорларга нисбатан тўрт баравар кўп ерга — буғдой экилди. Барча қўриқ ерликлар номидан, Қозоғистон бир миллиард пуд ва ундан ҳам кўпроқ дон етиштириб бериши мумкин, деб съездни ишонтирдим.

Бироқ ҳамма иш тугалланди, бажариб бўлинди, ҳамма қийинчиликлар орқада қолди деб ҳисобламай, шундан кейин бундай дедим:

— Республикада экин майдонлари 27 миллион гектарга етказилгач, Қозоғистон партия ташкилоти дон етиштиришда бизнинг асосий резервимиз ҳосилдорликни ошириш эканлигини ҳисобга олади. Бу борада бизда ҳали кўпгина камчиликлар бор. Қўриқ ерларнинг ўзлаштирилиши муносабати билан ерлардан энг яхши фойдаланишни таъминлаш ва тупроқ унумдорлигини сақлаб қолиш учун ҳар бир колхоз ва совхознинг маҳаллий хусусиятларини ҳисобга олиб, хўжаликни бошқаришнинг системасини ишлаб чиқиш кечиктириб бўлмайдиган ишдир. Бу катта ва мураккаб иш. Биз қўриқ ерларни ўзлаштиришдек улғувор ишни ниҳоясига муваффақиятли етказмоқ учун ана шу катта ва мураккаб ишда СССР Фанлар академияси, Ленин номли Бутуниттифоқ қишлоқ хўжалик фанлари академияси, СССР Қишлоқ хўжалиги министрлиги ва Совхозлар министрлиги бу муҳим масалада бизга ёрдам беришларини сўраймиз.

1956 йилда қўриқ ерда байрам бўлди. Қозоғистон чўлларида мўл ҳосил етиштирилди ва республика давлатга ваъда қилинган 600 миллион пуд ўрнига 1 миллиард пуд дон топширди. Уша йили дастлабки бир миллиард пуд қўриқ дони учун Қозоғистонга биринчи Ленин ордени топширилганда мен чинакам бахтиёр эдим. Бу орден ўша биринчи миллиард пуд дон учун топширилди. Бу миллиард қўриқ ерга мустақкам обрў келтирди, стихия зарбалари ҳам, бу зарбалар кучини ошириб юборган қарорлар ҳам бу обрўга путур етказолмади.

Афсуски, шунча куч сарфланган ўша баҳодирона мўл ҳосилни мен ўз кўзим билан кўролмадим: XX съезда мен яна КПСС Марказий Комитети секретарлигига сайландим.

Кечқурун «Москва» меҳмонхонасига мени табриклаш учун Қўнаев, Сатпаев, Журин, Макарин ва бошқа қозоғистонлик ўртоқлар келишди. Хайрлашув тўс-тўполонли, самимий ва қандайдир маъюслик билан ўтди. Улар уйларига шошилинди, мен эса, янги иш тўғрисида ўйландим. Бироқ, шунга айтмоқчиманки, дўстлар билан, севиб қолган чўл билан, мен учун қадрдан ва яқин кишилар — қўриқ ерликлар билан хайрлашиш оғир эди.

12

Бахтимга, бу ажралиш мен учун узоққа чўзилмади. Ҳаётимда шу қадар азиз ва муҳим давр бўлиб қолган қўриқ ҳамиша мени тўлқинлантирарди, ўзига чорларди. Мана энди бошқа ишим билан боғлиқ бўлган бир оз танаффусдан кейин яна қўриқ ташвишларига қайтдим. КПСС Марказий Комитетининг Бош секретари лавозимидаги кўпдан-кўп ишларимдан бири қўриқдаги деҳқончиликнинг А. И. Бараев бошчилигида совет олимлари томонидан ишлаб чиқилган тупроқ ҳимояси системасини қўллаб-қувватлаш бўлди. Эндиликда бу система жорий қилиниб бўлди. Қўриқни шамол эрозиясидан ҳимоя қилишдан халос этди. Биз жуда қисқа муддатда бу системани улкан территорияда, жумладан мамлакатнинг бошқа чўл зоналарида ҳам қўллаш олдик, фан тавсияларини техника билан мустақкамлай билдик.

Мен қўриқ билан ҳозир ҳам муттасил шуғулланмоқдаман. Кўпинча Қозоғистонда бўламан ва айтишим мумкинки, у ерда мен эндиликда ўзимнинг орзуларим, юз минглаб чўлқуварларнинг орзулари рўёбга чиққанлигини кўряпман.

Қўриқ чўлларида ҳали ҳамма нарса ҳал қилиниб бўлди, деб бўлмайди, албатта, ҳали резервлар жуда кўп. Лекин бу алоҳида мавзуда бўладиган гап. Мен бўлсам, ҳозиргача эришган ютуқларимиз ҳақида сўзламоқчиман. Бу ютуқлар бизни қувонтиради, илҳомлантиради.

Қозоғистонда қўриқни очиш энг йирик иш бўлибгина қолмай, иқти-

содий жиҳатдан фойдали ҳам бўлди. Буни рақамлар билан исботламоқчиман. Қозоғистон ўтган йигирма тўрт йил мобайнида давлатга 250 миллион тоннадан кўпроқ дон сотди. Бу — 15,5 миллиард пуд дегани! Шу билан бирга 1954 йилдан 1977 йилгача республика қишлоқ хўжалигига кетган сарф-харажатни таъкидлаб айтаман: фақат қўриққа эмас, бутун қишлоқ хўжалиги тармоғига сарфланган маблағ — 21,1 миллиард сўмни ташкил этди. Шу йиллар мобайнида ғалла сотишдан олинган солиқдан келган оборот 27,2 миллиард сўм бўлди. Яъни мамлакат 6,1 миллиард сўм соф фойда олди. Бунда шуни кўзда тутиш керакки, Қозоғистон колхозлари ва совхозларида асосий ва оборот фондларнинг умумий қиймати бугунги кунда 15 миллиард сўмни ташкил этади. Шундай қилиб, сарфланган меҳнат ва харажатларнинг ҳаммаси гоаят қисқа вақт ичида ўзини қоплаб, фойда берди. Инсониятнинг ғалла учун курашдаги хўжалик тарихида энг ёрқин бўлган жангда мана шундай яхши натижалар билан ютиб чиқилди! Қадимий чўл баҳодирлигини кўрсатди. Инсоният меҳнати билан қиёфасини ўзгартирган чўл бутун қишлоқ хўжалигимизга барқарорлик бағишлади, зарур миқдорда дон олишни гарантиялаб берди. Ва шу замиён борган сари кучга тўлмоқда.

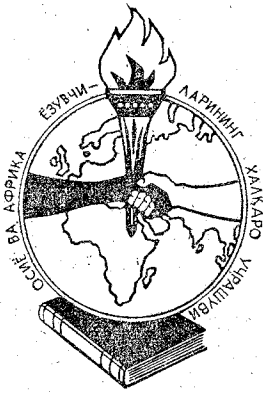
Самолётда кўтарилиб чўл кенгликларига бир назар ташланг. Сиз унда ғаллазорларнигина эмас, асфальт йўлларнинг ленталарини, посёлкаларни, темир йўл изларини, электр узатиш линияларини, элеваторларнинг корпусларини, йирик завод, фабрикаларни, шаҳарларни кўрасиз. Собиқ чалов ўлкасида буларнинг ҳаммасига қудратли қўриқ ғалласи ҳаёт бағишлади.

Масалан, дастлабки кўрганимда Оқмўла қандай бўлганини эслайман. Пастдек-пастдек лой томли уйлар, тор кўчалар, саксон минг аҳолили шаҳар эди... Ҳозир-чи? Эндиликда Целиноград деб аталган бу шаҳарда аҳоли уч барабар кўп, шаҳар деярли бутунлай янгида қурилган, ўнлаб саноат корхоналари, тўртта олий ўқув юрти, ўн бешта техникум бор. Уларда кейинги уч йил мобайнидагина йигирма мингдан зиёд мутахассис тайёрланди.

Қўриқ Қозоғистоннинг ишлаб чиқарувчи кучларини ривожлантиришга, унинг экономикасини, фани, маданиятини юксалтиришга қудратли омил бўлди. Йирик саноат узеллари вужудга келди, тўқсонга янги шаҳар, шу жумладан бутун мамлакатга машҳур Рудний, Экибастуз, Ермак, Кентов, Орқалиқ, Шевченко шаҳарлари қад кўтарди. Республика қўмир ва нефть, чўян ва пўлат, рангли металл, минерал ўғитлар, энг янги станоклар, машиналар, тракторлар етказиб бермоқда. Бир вақтлари қоқоқ Қозоғистонда эндиликда тез ишловчи нейтронларда реактор ишга туширилганлиги ҳеч кимни ҳайратга солалмайди.

Қардош республикалар гулдастасида эндиликда Қозоғистон юлдузи янада порлоқ нур сочмоқда. Республика йиллар ва беш йилликлар мобайнида ривожланди. Лекин ривожланиш анча илгаридан муҳокама қилинди, пухта ўйланди, «пишитилди». Бу диёр ҳозирги қиёфасининг кўпгина белгилари бундан қарийб чорак аср муқаддам менинг Марказий Комитетдаги кабинетимда олимлар, қидирувчилар, планлаштирувчилар, лойиҳачилар тез-тез бўлиб турган пайтларидаёқ белгиланган эди. Буларга ҳам диққат-эътибор, вақт ва куч сарфлаш лозим эди.

Бу диёрда мамлакатнинг бутун экономикаси тараққиётига қудратли таъсир кўрсатувчи улкан аграр саноат комплекси пайдо бўлганлигини кўриб, ўзимни қанчалик бахтиёр ҳис этишимни айтиб ўтирмасам ҳам бўлади. Бу заминдаги қўриқ эпопеяси совет кишиларининг гоаят олижаноб ахлоқий фазилатларини бутун дунёга яна бир бор кўрсатди, бу эпопея Ватанга сидқидилдан хизмат қилиш рамзи, социалистик замонининг буюк жасорати бўлиб қолди.

Адабиётлар дўстлиги —
халқлар дўстлиги

ОСИЁ ВА АФРИКА МАМЛАКАТЛАРИ ЎЗУВЧИЛАРИНИНГ ТОШКЕНТ УЧРАШУВИ ҚАТНАШЧИЛАРИГА

Ўз уюшмасининг йигирма йиллигини нишонлаш учун меҳмондўст совет Ўзбекистони диёрига тўпланган Осиё ва Африка мамлакатлари ўзувчиларини СССР Олий Совети Президиуми, совет халқи номидан ва шахсан ўз номидан табриклайман.

Осиё ва Африка мамлакатлари ўзувчиларининг уюшмаси тараққийпарвар санъаткор зиёлиларнинг намоёндаларини антиимпериалистик асосда бирлаштирди ҳамда тинчлик ишига, халқларни мустамлакачилик ва ирқчиликдан халос этиш ишига, озодлик, инсонпарварлик ва демократия идеаллари учун курашга салмоқли ҳисса қўшди.

Адабиёт билан санъатнинг ижтимоий роли жуда катта. Илғор санъаткорлар халқлар турмушини ҳаққоний акс эттириб ўз мамлакатларининг миллий ва социал тараққиётига, бадий бойликларни баҳам қўришни кенгайтиришга ва дунёда ҳамжиҳатликни ўстиришга актив қўмақлашмоқдалар. Бизнинг мамлакатимизда Осиё ва Африка миллий адабиётларининг оддий кишилар илғор муддатларини, орзу-умидларини, кураш ва бунёдкорлик руҳини ифодаловчи энг яхши асарларини билдилар ва севадилар.

Азиз дўстлар! Сизларнинг учрашувингиз реакция дунё майдонидаги вазиятни яна кескинлаштиришга уринаётган мураккаб ва масъулиятли бир пайтда ўтмоқда. Империализм, унинг шериклари ва гүмашталари халқаро кескинликни юмшатишга қарши хуруж қилмоқдалар, ёш давлатларнинг озодлиги ва мустақиллиги учун курашчиларнинг сафларига адоват уруғларини сочишга уринмоқдалар, Осиё ва Африка қитъаларида биродаркушлик можароларини авж олдирмоқдалар, Яқин Шарқда, Африка жанубида, Ҳинди-Хитой ярим оролида кескинлик манбаларини сақлаб қолишга интиломоқдалар. Ҳозир тинчлик йўлидаги курашни кучайтириш учун ҳолис ниятли кишиларни бирлаштиришдан, хатарли қуролланиш пойгасини тўхтатишдан, нейтрон бомба ва одамларни оммавий қирғин қиладиган бошқа воситалар ишлаб чиқариш режаларига қарши курашишдан ҳам муҳимроқ вазифа йўқ.

Биз шунга ғоят аминмизки, бизнинг асримизда тинчлик ва ижтимоий тараққиёт кўчлари агрессорларнинг режаларини барбод қила олади-

лар ва халқларнинг ички ишларига империалистларнинг аралашувиغا йўл қўймасликка муваффақ бўла оладилар. Ер юзининг ресурсларини қуролланиш пойгасига беҳуда сарфлашни тўхтатишга, инсоннинг куч-ғайрати ва ақл-заковатини миллион-миллион кишиларнинг ҳаётий эҳтиёжларини қондиришга, уларнинг маънавий ва маданий ривожланишига қаратишга ялпи куч-ғайрат билан эришиш мумкин. Сизларнинг учрашувингиз ана шу буюк вазифаларни ҳал этишга ўз ҳиссасини қўшади, деб ишонч билдиришга ижозат бергайсиз.

Улуғ Ленин васиятларига содиқ бўлган Совет Иттифоқи миллий мустақиллик учун империализмга ва янги мустамлакачиликка қарши, тинчлик ва социал-тараққиёт учун одилona кураш олиб бораётган Осиё ва Африка халқларини ҳамisha қўллаб-қувватлаб келмоқда ва қўллаб-қувватлай беради.

Азиз дўстлар, Сизларга самарали ишлашингизни, уюшмангиз фаолиятида янгидан-янги муваффақиятларга эришувингизни чин кўнгилдан тилайман. Сизларга катта-катта ижодий зафарлар ёр бўлсин!

Л. БРЕЖНЕВ.

Шароф РАШИДОВ

ҚУДРАТЛИ ҲАРАКАТ

Муҳтарам чет эллик меҳмонлар, дўстлар!

Ҳурматли ўртоқлар!

Осиё ва Африка мамлакатлари ёзувчиларининг Тошкент учрашуви қатнашчиларига КПСС Марказий Комитети Бош секретари, СССР Олий Совети Президиумининг Раиси ўртоқ Л. И. Брежнев табрикнома йўллади.

Леонид Ильичнинг топширувига биноан шу табрикнома текстини ўқиб эшиттиришга ижозат бергайсиз. (Ўртоқ Л. И. Брежневнинг Осиё ва Африка мамлакатлари ёзувчилари Тошкент учрашуви қатнашчиларига йўллаган табрикномасини мажлис аҳли гулдурос, давомли қарсақлар билан кутиб олади).

Ўртоқ Л. И. Брежневнинг учрашувимиз қатнашчиларига йўллаган табрикномаси Совет давлати ёзувчилар ўртасидаги ҳамкорликни кенгайтиришга ва маънавий бойликларни самарали равишда баҳам кўришга, дўстлик ва ҳамжиҳатликни мустаҳкамлашга, холис ниятли кишиларни тинчлик учун, қуролланиш пойгасини тўхтатиш учун, империализмга ва янги мустамлакачиликка қарши курашни кучайтириш йўлида бирлаштиришга нақадар катта аҳамият бераётганлигининг яққол далилидир.

Самимий табрик сўзлари учун, икки қитъа ёзувчилари Тошкент анжуманининг аҳамиятига юксак баҳо берганлиги ва унинг ишига муваффақият тилаб эзгу тилаклар билдирганлиги учун Леонид Ильич Брежневга учрашувимизнинг барча қатнашчиларидан чуқур миннатдорчилик изҳор этишга ижозат бергайсиз.

Азиз ўртоқлар, дўстлар!

Бугун биз ўзимизни тўлқинлантираётган воқеа — мамлакатларимиз халқлари ва бутун инсониятнинг ҳаёт маъноси бўлган нарсалар тўғрисида эркин ва ошкора суҳбатлашиб олиш учун бу ерга тўпландик. Тинчлик кучларини жипслаштиришда, социал тараққиёт ва ер юзидаги кишиларнинг бахтиёр келажаги учун курашда ижодкор зиёлиларнинг роли ошиб бораётганлигини таъкидлаш учун тўпландик. Адабиётларимиз ўртасидаги кўприкларни мустаҳкамлаш, адабиётларимизда бутун инсоният саодатига ҳақиқатан ҳам хизмат қиладиган гояларни тасдиқлаш учун тўпландик.

Адабиёт жаҳон тарихида энг ҳайратомуз, энг ажойиб беқиёс бисотларнинг биридир. Цивилизация тонгида, одамлар ҳали ёзишни билмаган бир пайтда теран маъноли, жозибадор оғзаки афсоналар

тарзида вужудга келган адабиёт бизнинг давримизгача Вавилониянинг сопол лавҳаларида, Шарқ папирусларида, кўҳна Ҳиндистон ва Эроннинг қоя тошларида, Кичик Осиё мамлакатларининг юпқа пергаментида, новгородликларнинг қайин пўстлоқларида, Осиё халқларининг дастлабки қоғоз саҳифаларида етиб келди.

Бутун тарих давомида адабиёт инсониятнинг ҳамроҳи бўлди. У озодлик учун курашга ундади, жасоратга чорлади, инсон ҳис-туйғулари гўзаллигини мадҳ этди, бахтсизлик кунларида далда берди, ғайрат билан ишлашга илҳомлантирди. Авлодларнинг жонли алоқаси, асрлар ва халқларнинг жонли алоқаси адабиётда ўз ифодасини топди, у дунёни билиш ва ўзгартиришнинг қудратли қуроли бўлиб қолди.

Халқлар ўз озодлиги, миллий мустақиллиги учун, инсонпарварлик ва демократия учун, империализмга, реакцияга ва янги мустамлакачиликка қарши кураш майдонларида буюк жанг қилаётган ҳозирги даврда адабиёт ва санъатнинг ўзгартирувчилик вазифаси айниқса каттадир. Бизнинг замонамизда ёзувчи башарти одамларга фойдали ва керакли бўлишни истаса, давримизга муносиб санъат яратишга интилса, ҳаётга актив кириб бориши, тинчлик, социал тараққиёт учун, ақл-заковатнинг галабаси учун, инсониятнинг буюк идеаллари учун курашмоғи лозим.

Илғор санъаткор ўзининг илҳомбахш, ҳаққоний сўзи кучи билан ўзининг жамият олдигаги, дунё ва замон олдигаги масъулиятини англолчи инсонни тарбиялаши, халқлар тинчлиги ва қардошлиги учун фидокор курашчини тарбиялаши, сиёсий жиҳатдан етук гражданларга хос актив, маънавий бой шахсни тарбиялаб вояга етказиши лозим.

20 йил муқаддам шу ерда, Тошкентда, Осиё ва Африка мамлакатлари ёзувчиларининг Биринчи конференциясида айни шу юксак мақсадлар эълон қилинган эди. Айни ўша конференцияда ер куррасининг турли регионларидаги сўз санъаткорларини жипслаштириш, актив бирлаштиришдан иборат буюк иш бошланган эди. Айни ўша пайтда икки қитъа тараққийпарвар адибларининг ижодий ҳамкорлигига асос солинган эди.

Конференция қатнашчилари қабул этган мурожаатномада ёзувчилар ҳаракатининг империализмга ва мустамлакачиликка қарши чиқаётган барча кучларни жипслаштиришга қаратилган энг муҳим принциплари таърифлаб берилган эди.

Ушунда, 20 йил муқаддам, Тошкентдан Осиё ва Африка мамлакатлари тараққийпарвар ёзувчиларининг тинчлик учун курашни кучайтиришга, дўстлик ва қардошликни мустаҳкамлашга, ҳозирги замон адабий ҳаракатидаги бирлик ва бирдамликка ундаган даъвати бамисоли бир наъра бўлиб янграган эди. Бу даъват қудратли қанотлар пайдо қилди. Африка — Осиё ёзувчилари ҳаракати ўсиб, кенгайиб, келажакка дадил одим ташлаб бормоқда.

Тинчлик, демократия ва инсонпарварлик учун курашувчи ёзувчиларнинг халқаро анжуманлари қизил рақамлар билан ёзилган ўзига хос календарь ана шундан яққол далолат беради.

Ана шу саналарнинг энг муҳимларини эсга олайлик.

1962 йил. Қоҳира. Осиё ва Африка мамлакатлари ёзувчиларининг Иккинчи конференцияси.

1967 йил. Байрут. Учинчи конференция.

1970 йил. Деҳли. Икки қитъа ёзувчиларининг Тўртинчи анжумани.

1973 йил сентябрида Совет Қозоғистони пойтахти — Олмаотада бўлиб ўтган Бешинчи конференция Африка — Осиё ёзувчилар ҳаракатини мустаҳкамлашда катта аҳамиятга эга бўлди.

Африка — Осиё ёзувчилари уюшмаси ташкилий ва ижодий фаолиятининг натижалари, миқёсларини арифметика билан ҳисоблаб

бўлмайди. Ҳисоблашнинг яна бир шакли — маънавий, руҳий мезонлар шакли ҳам бор.

Инсониятнинг порлоқ келажаги учун курашишдан иборат олижаноб ишда Осиё ва Африка ёзувчилари ҳаракати алоҳида ўрин олаётгани факти энди ҳеч кимни шубҳалантирмайди.

Империалистлар, буржуа идеологлари, пекинлик бузғунчилар ва сафсатабозлар Осиё ва Африка халқлари орасига нифоқ солишга, ишончсизлик, душманлик ва даҳшат уруғларини сочишга уринмоқдалар. Шу мақсад йўлида улар ҳеч қандай воситалардан қайтмаптилар. Улар араб халқларининг манфаатлари ва ҳуқуқларига зарар етказадиган пинҳона музокаралар ва сепарат тил бириктиришлар йўлига кирмоқдалар, ошкора ифвогарликлар қилмоқдалар. Улар оқни қора қилиб кўрсатишга беҳуда уриниб, Совет Иттифоқини гегемончиликда айблашга сафсатабозлик билан уринмоқдалар.

Аммо халқимизнинг ёлгоннинг умри қисқа, деган доно гапи бор. Тинчлик душманлари равшан кунни хиралаштиришга муваффақ бўла олмайдилар. Ер қуррасининг барча софдил кишилари, бутун тараққийпарвар инсоният бизнинг мамлакатимиз ҳаминша мазлумлар тарафини олиб келганини, халқлар дўстлиги ленинча сиёсатини, изчиллик билан ўтказиб, миллий озодлик ва социал тараққиёт учун, озодлик, тенглик, қардошликнинг мўътабар идеаллари учун доимо курашиб келгани ва курашаётганини яхши билади. Тинчлик, ҳамкорлик, меҳнат аҳлининг бахт-саодати тўғрисида ғамхўрлик — ҳаётимизнинг қонунидир.

Совет халқининг буюк зафарлари, СССРнинг янги Конституциясида ўз ифодасини топди. Шу кунларда совет кишилари бу Конституциянинг бир йиллигини тантанали нишонламоқдалар. Конституциямиз Совет давлати ташқи сиёсатининг инсонпарварлик, тинчликсеварлик характерини, унинг олижаноб ва юксак мақсадларини ер юзидаги барча кишиларга намойиш этмоқда.

Дунёда биринчи бўлиб озодлик, тенглик, қардошлик байроғини кўтаришдек тарихий ҳуқуқни олиш ҳамда одам одамга дўст, ўртоқ ва қардош, деб баралла ифтихор билан айтиш учун, шахснинг конституцион ҳуқуқларини мустаҳкамлаб қўйиш учун совет кишилари 1917 йилда Ленин партияси раҳбарлигида Улуғ Октябрь социалистик революциясини қилишлари, қудратли индустрияни, юксак даражада механизациялашган қишлоқ хўжалигини, илгор фан ва маданиятни барпо этишлари, Ватан уруши йилларида фашист галаларни тор-мор этишлари ва урушдан кейинги йилларда коммунизм учун курашда муаззам чўққиларга кўтарилишлари лозим бўлди.

Бу соҳада санъаткор учун битмас-туганмас сюжетлар, мавзулар, образлар чашмаси қулф уриб турибди. Кўп миллатли совет адабиёти қаҳрамонликдан иборат бўлган халқ турмуши материалига мурожаат қилиши самарали эканлигини жуда яхши кўрсатди.

Аммо бугун биз ҳаракатимизда қатнашаётган барча адабиётларнинг катта ютуқларга эришганлиги тўғрисида тўла асос билан гапира оламиз. Осиё ва Африка ёзувчилари уюшмаси ер юзидаги икки буюк қитъа кўпгина адабиётларини ривожлантиришда муҳим роль ўйнади, деб дадил айта оламиз.

«Нилуфар» мукофотининг таъсис этилиши жаҳон адабий жараёнида энди ҳақли равишда жуда муҳим ўрин олиб турган Африка—Осиё адабиёти буюк ютуқларининг яққол далилидир. Дунёнинг кўпгина мамлакатларида қўлдан қўймай ўқиладиган асарлар ёзган кўпгина ажойиб ёзувчилар шу мукофот билан тақдирландилар. Мустамлакачилик занжирларини парчалаб ташлаган Осиё ва Африка халқлари миллий адабиётларида реализм принциплари қарор топганлиги шу адабиётларнинг ҳозирги кунда қарор топиб, гуркираб ривожланаётганлигини бел-

гиловчи муҳим тенденциядир. Бу адабиётларнинг порлоқ истиқболи бор. Ҳеч қачон ва ҳеч қерда янги маданият бўш жойда вужудга келган эмас ва вужудга келмайди ҳам. У ўтмиш маданиятининг энг яхши анъаналарини ижодий ривожлантиришни назарда тутди. Бу масаланинг принципал жиҳатини улуғ В. И. Ленин Совет ҳокимиятининг дастлабки йилларида мамлакатимиздаги маданий меросга муносабат мисолида жуда очиқ-равшан ёритиб берган эди.

Лениннинг маданий мерос тўғрисидаги таълимоти умуминсоний маданиятни барпо этишнинг ҳамма босқичларида биз учун йўлчи юлдуз бўлди. Бу таълимот бизнинг Осиё ва Африка мамлакатлари халқлари маданиятига муносабатимизни ҳам белгилайди. Уртоқ Л. И. Брежнев ўз табриқномасида уқтириб айтганидек, «бизнинг мамлакатимизда Осиё ва Африка миллий адабиётларининг оддий кишилар илғор мурдаоларини, орзу-умидларини, кураш ва бунёдкорлик руҳини ифодаловчи энг яхши асарларини биладилар ва севадилар».

Ҳаққоний ифтихор туйғуси билан айтмоқчиманки, барча қитъалар халқлари адабиётининг олий ютуқлари бўлган асарларини таржима қилиш, нашр этиш, пропаганда қилиш дунёнинг бошқа бирон-бир мамлакатида Совет Иттифоқидагидек кенг тус олган эмас, бу ердагидек кўп нусхада босилаётган эмас. Шарқ халқлари ва Африка қитъаси классик ва ҳозирги замон адабиёти асарлари, масалан, бизда неча ўнлаб тилларга таржима қилинмоқда; Москва ва Тбилисида, Олмаота ва Бокуда, Ленинград ва Душанбеда, қардош совет республикаларининг ҳамма пойтахтларида нашр этилмоқда. Тошкентда кейинги бир неча йилнинг ўзида Осиё, Африка, бутун дунё илғор ёзувчиларининг юздан ортиқ асари чиқарилди.

Жаҳон адабиётининг икки юз томлик кутубхонаси яқинда нашр этиб бўлинганлиги барча асрлар ва халқлар санъаткорларининг ижоди бизнинг мамлакатимизда нақадар ҳурмат ва нақадар зўр мароқ билан кутиб олинаётганидан жуда яққол далолат беради. Бу кутубхонада Африка — Осиё сўз санъаткорлари қаламига мансуб шеърлар ва достонлар, ҳикоялар ва қиссалар — барча жанр асарлари фахрли ўрин олган. Бизда Осиё ва Африка кутубхонасини нашр этиш бошланди.

Осиё ва Африка халқларининг маданият арбоблари миллий халқ чашмаларидан баҳра олиб, бошқа мамлакатлар илғор маданиятининг энг яхши ютуқларидан ижодий фойдаланиб, интернационал алоқаларни ҳар томонлама ривожлантириб ва мустақамлаб, шу тариқа цивилизация ва тараққиёт йўлидан девкор қадамлар билан олға босмоқда.

Уларга чин кўнгилдан янги, катта муваффақиятлар тилашга ижозат бергайсиз.

Ҳурматли меҳмонларимиз! Уртоқлар, дўстлар!

Дунё мамлакатлар ва қитъалардан иборат, унда кўпдан-кўп ижтимоий, сиёсий, мафкуравий, лисоний ва маданий тўсиқлар мавжуд. Аммо айни вақтда у ягона ва бўлинмасдир, у бутун инсониятнинг уйдир, шу уйдаги тинчлик эса унда яшовчи барча кишилар бахт-саодатининг гаровидир.

Биз шу дунёда яшаб турган барча кишилар зиммамиздаги бош масъулият — инсониятнинг ҳаёти учун бўлган масъулиятдир. Зеро биз аминмизки, планетадаги тинчликсевар ва тараққийпарвар кучлар уруш тарафдорларини, нейтрон бомба тарафдорларини жиловлаб қўя оладилар, кишиларнинг тинчликда яшаш муддаоси ғалаба қозонади.

Шу боисдан ҳам Ленин партияси билан Совет давлати халқаро кескинликни янада юмшатиш учун, унга муқаррар тус бериш учун, сиёсий соҳадаги кескинликни юмшатиш билан бирга ҳарбий соҳадаги кескинликни ҳам юмшатиш учун зўр қатъият ва изчиллик билан курашмоқдалар, тинчлик ташаббуслари билан майдонга чиқмоқдалар. Ер

куррасининг барча қитъаларидаги ҳолис ниятли кишилар бу ташаббусларни астойдил қўллаб-қувватламоқдалар.

Миллий озодлик ҳаракатларининг ғалабалари мустақилликка эришган мамлакатлар олдида янги уфқлар очмоқда.

Аммо халқларнинг озодлиги ва мустақиллиги йўлидаги тарихий жанг ҳали тугагани йўқ. Ҳали Жанубий Африкадаги ирқчиларнинг қурбонлари даҳшатли зиндонларда инграмоқдалар. Ливан ватанпарварларининг қони тўкилмоқда. Вьетнам Социалистик Республикаси чегараларидаги ифвогарликлар тўхтатилгани йўқ. Жафокаш фаластин халқи агрессор зулми азобини тортмоқда. Ер юзидаги барча тараққийпарвар кишилар фаластинлик араб халқининг ажралмас миллий ҳуқуқлари, шу жумладан, унинг ўз тақдирини ўзи белгилаш ва ўз мустақил Фаластин давлатини барпо этиш ҳуқуқи рўёбга чиқарилишини қатъият билан талаб қилмоқда.

Модомики шундай экан, ёзувчининг ўрни аввалгидек халқ иши учун, кескинликни юмшатиш учун, қуролланиш пойгасини тўхтатиш учун, қуролсизланиш учун курашчиларнинг биринчи сафларида бўлиши керак. Ҳақиқат сўзини байроқ қилиб кўтариш, эрксевар халқларнинг интернационал кадршлигини мустаҳкамлаш ва кучайтириш — ёзувчининг бурчидир.

Бугун биз Осиё ва Африка мамлакатлари ёзувчилари Тошкент конференциясининг йигирма йиллигини тантанали нишонлар эканмиз, ҳаракатимиз ветеранларини, неча ўн йиллар муқаддам муаззам бино пойдеворига дастлабки ғиштларни қўйиб, шу тариқа буюк қитъалар ёзувчиларининг бирдамлик ҳаракати тарихида мислсиз ишларга асос солган кишиларни эзгу сўз билан эсламай ўта олмаймиз. Уларнинг баъзилари ҳозир орамизда йўқ.

Аммо биз Африка — Осиё ёзувчилари ҳаракатини ривожлантириш ва юқсалтириш учун кўп иш қилиб, бевақт орамиздан кетган буюк ва истеъдодли санъаткорларни ёдда тутамиз, уларни ҳеч қачон унутмаймиз. Ўзининг шонли йўлини улар билан бирга бошлаган кишилар ҳозир уларнинг эстафетасини давом эттирмоқда. Тинчлик учун, реакцияга, урушнинг разил кучларига қарши кураш руҳида тарбияланган ёш адабиёт ва санъат арбоблари ветеранларнинг, ўз оталари ва акаларининг ишини давом эттирмоқдалар. Осиё ва Африка мамлакатлари ёш ёзувчиларининг 1976 йил кузида Тошкентда бўлиб ўтган биринчи учрашувида шу нарса яққол тасдиқланди.

Бизнинг ҳозирги фахрли ва масъулиятли вазифамиз ёш ёзувчиларни дўстлик, ҳамкорлик, ҳамжиҳатлик руҳида тарбиялашдан иборат.

Чунки келажак уларники, барча қитъалар халқлари тараққийпарвар адабиётининг энг яхши анъаналарини улар ривожлантиришлари ва бойитишлари лозим.

Ешлар биз билан ҳамнафас, шу боисдан ҳам биз келажакка комил ишонч билан назар ташлаймиз. Йигирма йил муқаддам бошланган Африка — Осиё ёзувчилар ҳаракати қудратли ижтимоий — ўзгартирувчи кучга айланди. Биз шунга аминмизки, бу ҳаракат бирлик ва бирдамликни мустаҳкамлаб, тинчлик ва социал тараққиёт учун, замонамизга муносиб улкан адабиёт учун курашишдан иборат буюк ва олижаноб ишда янги катта ишлар қилади ва шонли ғалабаларга эришади.

Азиз дўстлар, ўртоқлар, сизларни қадимий ва доимо навқирон ўзбеклар диёрида астойдил табриклашга, учрашув қатнашчилари ва меҳмонларининг муваффақиятли ишлашини тилашга, сизларга сиҳат-саломатлик ва бахт-саодат, янгидан-янги ижодий парвозлар тилашга ижозат бергайсиз! *(Давомли қарсақлар).*

ЁЗУВЧИЛАРНИНГ ТОШКЕНТДАГИ ХАЛҚАРО УЧРАШУВИ

Ер кўррасида тинчлик учун, ўз халқларининг бахт-саодати ва ижтимоий тараққиёти учун курашда бирлашган икки қитъа ёзувчиларининг дўстлик машъали йигирма йилдан бери порлаб турибди. 1978 йил октябрь ойида Совет Ўзбекистонининг пойтахти Тошкентда Осиё ва Африка ёзувчиларининг Биринчи Тошкент конференциясининг йигирма йиллигига бағишланган икки қитъа адабиёт аҳлининг халқаро учрашуви бўлди. 1978 йил 10 октябрда Алишер Навоий номидаги театрда бўлган тантанашуви бўлди. 1978 йил 10 октябрда Алишер Навоий номидаги театрда бўлган тантанашуви бўлди. 1978 йил 10 октябрда Алишер Навоий номидаги театрда бўлган тантанашуви бўлди. 1978 йил 10 октябрда Алишер Навоий номидаги театрда бўлган тантанашуви бўлди.

Раислик қилувчи КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюроси аъзолигига кандидат, Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг биринчи секретари, атоқли совет ёзувчиси, икки қитъа адабларининг Биринчи Тошкент конференцияси раиси **Ш. Р. Рашидовга** сўз берди. **Ш. Рашидов** КПСС Марказий Комитетининг Бош секретари, СССР Олий Совети Президиумининг Раиси **Л. И. Брежневнинг** икки қитъа мамлакатлари ёзувчилари Тошкент учрашуви қатнашчиларига йўллаган табрикномасини ўқиб беради. Табриқномани мажлис аҳли гулдурас қарсақлар билан қутиб олади. Шундан сўнг **Ш. Рашидов** катта нутқ сўзлайди. Тантанали мажлисда **Алекс ла Гума** (Жанубий Африка Республикаси), **Чингиз Айтматов** (СССР), **То Хоай** (Вьетнам), **Мирзо Иброҳимов** (СССР), **Маҳмуд Дарвеш** (Фаластин), **Мавжуда Саматова** (СССР), **Макс Вальтер Шульц** (ГДР), **Хуан Рамон Массоливер** (Испания), **Анатолий Софронов** (СССР) гапирдилар.

Комил Яшин тантанали мажлисни ёпар экан, Ўзбекистон пойтахтидаги ўз анжуманига келган ёзувчиларнинг барчаси номидан КПСС Марказий Комитетининг Бош секретари, СССР Олий Совети Президиумининг Раиси **Леонид Ильич Брежневга** Осиё ва Африка мамлакатлари ёзувчиларининг Тошкент учрашуви иштирокчилари номига юборган табрикномаси учун яна бир бор самимий ташаккур изҳор этди.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг Бюро аъзолари ва аъзолигига кандидатлар **Л. И. Треков, И. Р. Қурбонов, Т. Н. Осетров, О. У. Салимов, А. А. Хўжаев, Н. Ж. Худойбердиев, Г. М. Орлов, С. У. Султонова**, КПСС Марказий Комитети Бўлим мудирининг ўринбосари **А. А. Беляев**, КПСС Марказий Комитетининг масъул ходимлари **Ю. Б. Кузьменко, Г. В. Шумейко** тантанали мажлисда иштирок этдилар.

Алишер Навоий номли театрдаги тантана Ўзбекистон санъат усталарининг катта байрам концерти билан якунланди.

Учрашув қатнашчилари 10 октябрда Тошкентнинг Марказий Ленин майдонида бўлиб, Ленин ҳайкали ва Номаълум солдат қабрига гулдасталар қўйдилар.

11 октябр кўни Санъат саройининг кичик залида Осиё ва Африка мамлакатлари ёзувчилари билан алоқа қилувчи Совет комитетининг кенгайтирилган мажлиси «Халқлар дўстлиги — адабиётлар дўстлиги: йигирма йиллик йўл» деган темада симпозиум ўтказди. Симпозиумда Осиё, Африка, Европа, Америка мамлакатлари адабиётлари вакилларида йигирма тўрт ёзувчи гапирди.

Республикаимиз адабий ҳаётида 13 октябрда Санъат саройининг катта залида ўтказилган интернационал шеърят кечаси унутилмас воқеа бўлди. Икки қитъа ёзувчиларининг халқаро учрашувига келган қатнашчиларнинг шеърлари рус, араб, ўзбек, француз, бенгал, инглиз, итальян тилларида янгради. Шеърят кечасини Ўзбекистон халқ шоираси Зулфия очди. Кечани бошқариб борган таниқли совет шоири Роберт Рождественский сўз сеҳрларини бирма-бир микрофонга тақлиф қилди. Кўтаринки рўҳда ўтган бу кечада: **Максим Танк** (СССР), **Ассефа Гебре Мариам** (Эфиопия), **Акутвей Окей** (Гана), **Қайсин Қулиев** (СССР), **Марселино Аросарена** (Куба), **Витторио Серени** (Италия), **Анатолий Софронов** (СССР), **Абдураҳмон ал Ҳамисий** (Миср), **Давид Кугульти-**

нов (СССР), Субхас Мукержи (Ҳиндистон), Аали Тоқумбоев (СССР), Мирсаид Миршанар (СССР), Эльдар Проенка (Гвинея-Бисау), Евгений Долматовский (СССР), Кеоралетсе Крог-ситсилья (Жанубий Африка), Рамз Бобонон (СССР), Иордан Милев (Болгария), Дамба Жалсараев (СССР), Файз Аҳмад Файз (Покистон), Борис Олейник (СССР), Баба Джигда (Сьера-Леоне), Мўмин Қаноат (СССР), Гауссу Диавара (Мали), Улжас Сулаймонов (СССР), Вацис Реймерис (СССР) ва бошқалар шеър ўқиди.

Уч соат мобайнида жаранлаган ўтли сатрлар кишиларни тинчликни ҳимоя қилишга, бахт-саодатни ардоқлашга чақиради, порлоқ келажакка чорлайди, миллатчилик, фашизм, мустамлакачиликни йўқотишга даъват этади.

Байрамга айланган шеърят кечасига икки мингдан ошиқ киши иштирок этди. 14 октябрда Тошкентда Осиё ва Африка мамлакатлари ёзувчилари Уюшмаси ижроия Комитетининг охирги мажлиси бўлди. Мажлисда шу ташкилотга аъзо бўлган 29 мамлакатнинг вакиллари иштирок этди. Германия Демократик Республикаси бирдамлик комитетининг вакиллари кузатувчи сифатида иштирок этдилар. Мажлис қатнашчиларини совет ёзувчилари номидан СССР Ёзувчилар Союзининг секретари, Осиё ва Африка мамлакатлари ёзувчилари билан алоқа қилувчи Совет Комитетининг раиси Комил Яшин табриклади.

Мажлис қатнашчилари бир неча йил уюшманинг бош секретари бўлиб шу ҳаракатни бошқариб келган таниқли миср ёзувчиси Юсуф ас-Сибойининг хотирасини хурмат билан ёдга олдлар.

Мажлисда уюшманинг кейинги фаолиятидаги вазифалари кенг миқёсда ҳуқуққа қилинди. Осиё ва Африка мамлакатлари ёзувчиларининг VI конференцияни ўтказиш учун кўрилаётган тайёргарликлар ҳақида Уюшманинг бош секретари вазифасини ижро этувчи Алекс ла Гума ахборот берди. Қабул қилинган ахборотда таъкидлаб ўтилганидек, мажлис қатнашчилари Анголанинг VI конференциясини 1979 йилда Луандада ўтказишга тайёр эканлиги тўғрисидаги хабарни мамнуният ва миннатдорчилик билан қабул қилдилар. Улар йшонч билдириб айтдиларки, икки қитъа ёзувчиларининг курашаётган Африканинг олдинги марраларида чақириладиган янги анжумани адибларни халқлар озодлиги ва бахт-саодати йўлида янада жипслаштиришга кўмаклашади.

Осиё ва Африка мамлакатларининг ижроия комитет мажлисига тўпланган ёзувчилари самимий меҳмондўстлик учун Ўзбекистон ҳукумати ва халқига қизгин миннатдорчилик билдирдилар. Улар, ўз сафларимизнинг бирлигини бундан буён ҳам мустаҳкамлайверамиз, бутун куч ва талантимизни икки қитъа халқларининг тинчлик ва озодлик учун, империализмга, ирқчиликка, мустамлакачиликка, сионизмга қарши муштарак курашида улар билан бирдамлик ишига сарфлайверамиз, деб қатъий аҳд қилдилар. Улар, қардошлик ва ҳамжиҳатлик руҳига содиқ бўлиб қоламиз, деб ишонтирдилар. Мана шу қардошлик ва ҳамжиҳатлик руҳи бундан йигирма йил муқаддам Осиё ва Африка мамлакатлари ёзувчиларининг Биринчи Тошкент конференциясида вужудга келган эди.

Мажлис охирида Осиё ва Африка мамлакатлари ёзувчилар ташкилотини бош секретари вазифасини ижро этувчи Алекс ла Гума КПСС Марказий Комитетининг Бош секретари, СССР Олий Совети Президиумининг Раиси Леонид Ильич Брежневга сўхат-саломатлик тилаб, гоят самимий истаклар билдирди. Осиё ва Африка мамлакатлари ёзувчиларининг Тошкент учрашуви қатнашчиларига йўллаган қизгин табрикномаси учун сидикидидан раҳмат айтди. Тошкент учрашуви, деди у, тинчлик ва тараққиёт йўлидаги курашга катта ҳисса қўшди, деб ҳисоблаймиз. Алоҳида мажлисда жюри 1977—78 йиллар учун «Нилуфар» халқаро мукофотини олишга курсатилган Осиё ва Африка ёзувчиларининг номзодларини қараб чиқди. Қуйидагилар «Нилуфар» мукофотининг лауреатлари қилиб тасдиқландилар:

Межа Мванги (Кения), **Нгуен Нгои** (Вьетнам), **Есие Хотта** (Япония), **Комил Яшин** (СССР), **мархум Сами ал-Друби** (Сурия), **Абу Салма** (Абдул Карим ал-Карми) (Фаластин).

Ўзбекистон ССР ҳукумати ва Ўзбекистон Ёзувчилар союзида Осиё ва Африка ёзувчилари халқаро учрашувининг қатнашчилари шарафига қабул маросими бўлди.

Анжуман қатнашчилари ҳозирги замон оламида адабиётнинг роли, халқларнинг адолат ва ижтимоий тенглик учун олиб бораётган тарихий курашларида ёзувчининг тутган ўрни масаласига анча диққат-эътибор бердилар.

Осиё ва Африка ёзувчиларининг жанговар отряди зўравонлик ҳамда зулм оламига қарши курашни давом эттиришга қаттиқ бел боғланган.

Осиё ва Африка мамлакатлари ёзувчилари Уюшмаси бош секретари вазифасини ўтовчи **Алекс Ла Гума** анжуман ишига яқун ясаб, бўлиб ўтган фикр алмашувга катта баҳо берди ва мунозара қатнашчиларига уларнинг тинчлик ва тараққиёт йўлида-

ги хайрли фаолиятларида янгидан-янги муваффақиятлар тилади. Алекс Ла Гума Уюшманинг Доимий бюроси ҳамда бир қатор миллий ёзувчилик ташкилотлари томонидан Кениянинг тараққийпарвар ёзувчиси Нгуги Ва Тхиангни қамоқдан озод этиш ҳақида резолюция қабул қилинганлигини хабар қилди.

Симпозиум минбаридан жаҳон халқларининг турли тилларида ҳаяжонли нутқлар янгради. Бу нутқлар ҳаммага тушунарли, кўнгилга яқин гаплар эди, чунки уларда барча эрксевар кишиларнинг орзу-армонлари, фикр-туйғулари ифодаланар эди. Икки қитъа маданият усталари ўзларининг халқлар дўстлиги ва қардошлигини мустаҳкамлашга кўмаклашиш, турли мамлакатлар ёзувчилари ўртасидаги алоқаларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш йўлидаги интилишларида яқдил эканликларини кўрсатдилар.

Ёзувчилардан тинчлик учун, ер юзидаги халқларнинг бахт-саодати ва равнақи учун курашда янада кўпроқ жиҳслашишларини талаб этади ҳозирги замон. «Халқлар дўстлиги — адабиётлар дўстлиги» шиори бугунги кунда барча маданият арбоблари учун янада муҳим аҳамият касб этмоқда.

Алекс Ла Гума,

(Жанубий Африка)

АДИБЛАР СЎЗИ — ХАЛҚЛАР СЎЗИ

Бугун бу ерда мезбонларимизга — Ўзбекистон ҳукуматига, СССР Ёзувчилар союзига ва Тошкент шаҳрининг раҳбарларига энг самимий ва илиқ табриклар изҳор этиш мен учун катта шарафдир. Мен чин юракдан билдирилган бу табрикларга Осиё ва Африка ёзувчилари Ассоциациясининг ташаккурини ҳам қўшиб айтмоқчиман. Зотан бу ерда ана шу ташкилотнинг 20 йиллиги кунда учрашувга имконият яратилди.

Тошкент шаҳри ва Ўзбекистоннинг бу ерга йиғилган барча граждандларига, фақатгина сизларнинг саҳийлигингиз ва бирдамлигингиз туфайли, сизнинг байналминал руҳингиз ва дўст-қардошлигингиз туфайли бундан 20 йил аввал бизнинг Ассоциациямиз фаолиятини бошлашга имконият туғилди ва шу туфайли биз — Осиё ва Африка ёзувчилари шунчалик муваффақиятга эришдик, деб айтмоқчимиз. Балки 1958 йили Тошкентда Осиё ва Африка ёзувчилари ҳаракатининг туғилишини ўрталарингизда кимлардир яхши эслар. Шундан бери Осиё ва Африка мамлакатлари ёзувчиларининг кўплари бизнинг Ассоциациямиз сафига кирдилар. Бу нарсa ташкилотимизни мустаҳкамлади ва кенгайтди.

Бироқ улур ёзувчиларимиз ва курашчиларимиздан жудо бўлишдек оғир қайғуларга ҳам учрадик. Бош секретаримиз, яқиндагина жудо бўлганимиз жаноб Юсуф ас-Сибой ҳам ана шуларнинг биридир. Биз С. Зарих, Н. Ҳикмат, О. Кабрал, Ҳ. Канафий, М. Турсунзода, Мондлане сингари бошқа ўртоқларимизни ҳам эслаймиз, хотирлаймиз.

Биз, мазкур жудоликларга қарамасдан, орамизда жисман йўқ бўлган, аммо улар ёзиб қолдирган боқий сўзлар орқали руҳи биз билан яшаётган кишилар хотираси учун ишимизни давом эттирдик.

Марҳум Бош Секретаримизнинг вазифасини вақтинча ўз зиммамга олган эканман, Осиё ва Африка ёзувчилари Ассоциациясининг йигирма йиллик фаолиятини таҳлил этиш оддийгина қуруқ сўздан иборат эмас, деб айтишга рухсат этинг. Биз бу ердаги ана шу юбилейга халқлари-

мизнинг қаҳрамонона курашлари ва муваффақиятлари учун зўр фахр ҳислари билан йиғилдик. Бизнинг барча ишларимиз халқларимиз ҳаётига сингиб кетгандир.

Ўз-ўзидан маълумки, Африка ва Осиё адабиётлари бизларнинг ҳаракатимиз ташкил топмасдан авваллар ҳам мавжуд эди. Бироқ халқларимизнинг янги ва яхши ҳаёт учун курашлари шундай изчил ҳолатда ривожландики, бу ҳолатлар ёзувчиларга чуқур таъсир этди. Энди биз ишимизда барча халқларни жипслаштирадиган ғояларни — инсонийлик қадр-қиммати, эксплуатация ва зулми тугатиш, ижтимоий адолатга ишонч, мустақкам тинчлик ва бахт-саодат каби ғояларни топиш учун уюшишни ўз бурчимиз деб биламиз.

Биз йигирма йил аввал совет халқининг уфқларга бўлган шиддатли курашига гувоҳ бўлган эдик. Совет Иттифоқи бошчилигидаги улуғ социалистик жамият ер юзидаги мустақкам ва энгилмас куч бўлиб қолди. Лотин Америкасида Ғарбий яримшардаги биринчи социалистик давлат туғилди. Бутун Африка ва Осиё халқлари ўз кишанларини парчалаб ташламоқдалар. Бу қитъаларда мустақил давлатлар пайдо бўлмоқда. Миллий-озодлик курашлари янги босқичларга кўтарилмоқда.

Шундай қилиб, адабиётнинг чинакам намояндалари учун халқларнинг янги ва яхши дунё барпо этиш йўлидаги курашларида муҳим роль ўйнайдиган ҳаракат атрофида уюшишлари зарурият бўлиб қолди.

Биз Африка ва Осиё халқларининг бугунги демократик ва революцион кучлари билан белгиладиган тарихий жараёнда муҳим роль ўйнаймиз. Биз бутун дунё халқларининг озодлик, адолат, қардошлик ва тинчлик учун олиб бораётган ҳаракатининг бир бўлагидирмиз.

Империалистик агрессия ва мустамлакачилик истибоднинг қора асри ўзининг сўнгги умрини кечирмоқда. 1917 йилги революция момақалдиروқларидан титраган ва барча эзилган халқларнинг озод бўлиш ҳақидаги қатъий қарорлари олдида чекинган империализм, ҳалокатга маҳкум этилган империализм ҳали ҳам қутурган илон сингари қақиб олишга уринади. Бироқ халқларни энгиб бўлмайди. Халқлар энгилмасдирлар. Чунки мустамлака тузумининг жаҳолати халқларни тўғри йўлдан янглиштира олмайди.

Африканинг улуғ донишманди Омилкор Кабрал, империализм қанча чиранмасин, халқларни миллий маданиятдан маҳрум қилолмайди, миллий маданият эса миллий-озодлик ҳаракатининг етилишида халқларга ёрдам беради, деган эди. Африка ва Осиё ёзувчилари бошқа санъаткорлар билан ҳамкорликда ўз халқларининг қадимий маданий меросини асраш ва ўстиришга ёрдам бермоқдалар.

Биз — Осиё ва Африка ёзувчилари ўз халқларимизнинг маданий анъаналарини давом эттирмоқдамиз. Бизларнинг вазифамиз давримизни объектив равишда тасвирловчи, миллий ва ирқий камситишларнинг ҳамда ижтимоий тенгсизликларнинг барча кўринишларига қарши, империалистик агрессия ва қўпоровчиликка қарши отлантурувчи санъат асарлари яратишдан иборатдир. Шунингдек биз ўз асарларимизда халқларимизнинг янги ва яхши ҳаёт учун бўлган орзу-умидларини ҳам тасвирлаб беришимиз лозим.

Айрим ёзувчилар ва санъаткорлар бизнинг вазифамиз хусусида умидсизлантурувчи фикр билдиришлари мумкин. Биз — Осиё ва Африка ёзувчиларини сиёсатга аралашганимиз учун тез-тез айблаб ҳам турадилар. Аслида бундай танқидчилар адабиётнинг аҳамиятини эсдан чиқариб қўйганга ўхшайдилар. Ҳаёт бадиий илҳомнинг манбаи экан, биз ҳеч қачон ижтимоий, сиёсий ва иқтисодий проблемаларни четлаб ўтолмаймиз. Ўз-ўзидан маълумки, биз оддийгина шиорлар

кўтариб чиқмаймиз. Биз — ижодий ходимлармиз. Биз ўз истеъдодимиз билан китобхонларимиз қалбини уйғотишимиз лозим. Инсонлар қалбини уйғота оладиган адабиёт уларнинг энг яхши орзу ва умидларини, уларнинг инсонийлигини тасвирлайдиган адабиётдир.

Йигирма йил давомида бизнинг курашимиз ниҳоясига етгани йўқ. Бизнинг кўз ўнгимизда инсоният улкан ғалабаларни қўлга киритди. Тақрибан бундан бир неча йил аввал Осиё халқлари шундай ғалабага эришдиларки, Вьетнамда АҚШ агрессияси ҳалокатга учради. Қаҳрамон Вьетнам ва Лаос халқлари жаҳондаги социалистик ҳамдўстлик ва демократик кучлар ҳамкорлигида ана шу қонли курашнинг ғолиблари бўлиб чиқдилар. Жануби-Ғарбий Осиёда социализм ғалаба қозонди. Африкада Эфиопия халқлари ва Португалиянинг собиқ мустамлакалари, аниқроғи, Ангола, Мозамбик, Яшил Бурун Ороллари ва Гвинея-Бисау халқлари ҳам қаҳрамонона курашда шундай ғалабани қўлга киритдилар.

Қўлга киритилган ғалабалар анчагина, бироқ ҳали бизнинг олдимизда ҳал бўлмаган кўпгина проблемалар турибди.

Биз бу ерда мазкур проблемаларнинг ҳаммасини ҳал эта олмаймиз. Бироқ, бу нарсалар Африка ва Осиё ёзувчилари фаолияти доирасига киради. Ёзувчилар бу проблемани ҳал этишга беқиёс ҳисса қўшишлари мумкин. Маълумки, ёзувчиларнинг вазифаси ғоявий бирликни келтириб чиқаришдан иборатдир.

Яқинда ўртоқ Люсио Лара (МПЛА партиясидан) айтганидек, бундай идеологик бирдамлик хилма-хил маданиятларнинг муваффақиятли ўсишига имкон беради, бу нарса ўз умумийлиги билан миллатнинг бир бутун маданиятини яратади.

Биз — Осиё ва Африка ёзувчиларида нарсаларга баҳо беришда умумий қарашлар мавжуд. Бу нарса бизнинг барча ишларимизда, баёнот ва қарорларимизда ўз аксини топмоқда.

Бундан ташқари барча халқлар Совет Иттифоқининг бой тажрибасидан фойдаланишлари мумкин. СССРнинг тажрибасини ўрганмасдан туриб, ҳеч ким маданият, тил ва миллий проблемаларни осонгина ўрганиб ҳал эта олмайди. Бу ерда — Ўзбекистонда, балки халқларимиз ҳал қилолмаётган масалаларнинг ҳал этиш йўлларини топармиз балки.

Ёзувчиларнинг Тошкентда ўтказилган Биринчи Конференцияси ҳужжатларига мурожаат этсак, ўша пайтда Конференцияда Осиё ва Африканинг 37 мамлакатидан ёзувчилар келганлигини кўрамиз. Бугунги кунда бизнинг ҳаракатимиз ўсиб-улғайди. Энди у Европадан, иккала Америкадан ва социалистик мамлакатлардан келган дўстларимизни қўшганда анча катта доирани ўз ичига олади. Менинг тасаввуримча, сочларимиз оқарди ва 20 йил ичида юзимиздаги ажинлар кўпайди. Лекин аслида бизнинг душманларимиз — империализм қариб қолди. Бизни эса адолатли ишимиз ҳаётини кучи ёшартиряпти ва биз гуркираб ўсяпмиз. Инсоният озодлиги учун кураш — бу абадий ёшликнинг манбаидир.

Биздаги оптимизм — келажакка умид билан қараш империализмнинг хавфли душман эканлигини биздан беркита олмайди. Бу душман бизни жисман йўқотолмайдиган жойда ёлғон ваъдалар билан йўлдан оздирмоқчи бўлади. Неоколониализм чириган ва бузилган империалистик агрессиянинг янги воситасидир. Ёзувчиларимизнинг вазифаси империализмнинг алдоқчилигини, унинг разил ва реакция методларини кўрсатишдан, унинг халқларни чинакам мустақиллик, озодлик ва ижтимоий адолат йўлидан чалғитишга уринишини тасвирлашдан иборатдир.

Империализм баъзи бир кишиларнигина йўлдан оздириши мумкин.

Лекин у ҳеч қачон инсониятни чинакам мустақилликка олиб борадиган йўлдан адаштира олмайди.

Бизни ҳеч қачон ЦРУнинг игволари ёки нейтрон бомба ваҳимаси қўрқита олмайди. Биз — Африка ва Осиё ёзувчилари чинакам ва мустақкам тинчлик учун, тўла ва умумий қуролсизланиш учун бутун инсоният олиб бораётган адолатли курашга ўзимизни бағишлаймиз, бу билан халқларимизнинг орзу-умидларини ифодалаймиз.

Биз тинчлик ишига зўр эътиқод билан қараймиз. Зотан тинчлик иши аждодларимизнинг бизга қолдирган эзгу меросидир. Бироқ тинчлик курашсиз келмайди, тинчликни инсоний қадр-қиммат ҳисобига сотиб олиш мумкин эмас.

Уртоқ Раис, агар шахсий хотиралардан сўзлашга рухсат берсангиз, Осиё ва Африка ёзувчиларининг 1967 йили Байрутда ўтган Қонференциясида биринчи марта қатнашганимни эсламоқчи эдим. Уша анжуманда қабул қилинган декларация ёзувчиларнинг овози бўлиб янграган эди. Биз ўшанда шундай деган эдик: «Ҳар биримиз ўз ватанимизни, ўз халқимизни, ўз тилимиз ва ўз маданиятимизни севамиз. Шу билан бир вақтда ҳар биримиз бошқа халқларни, уларнинг тили ва маданиятини ҳурмат қиламиз ва эъзозлаймиз. Инсоний бирдамлик бизнинг пойдеворимиз, мустақкам сунъиғимиз, қуролимиз ва қудратли кучимиздир. Бирор маданиятни яккалаб қўйишга ёки сафдан чиқаришга, ёки бошқа маданиятга қўшиб юборишга қаратилган ҳар қандай уриниш охир-оқибатда шармандали ирқчиликка олиб келади, қардошлик алоқаларини йўқотади, инсониятнинг ашаддий душмани — империализм ва колониализмнинг тегирмониغا сув қуяди».

Бу сўзлар бугунги кунда ҳам ҳақиқатдир ва келажакда ҳам бизга хизмат қилади.

Комил Яшин,

Осиё ва Африка ёзувчилари билан алоқа қилиш бўйича Совет Комитетининг раиси, Узбекистон Ёзувчилар Союзи Правлениесининг биринчи секретари, СССР Ёзувчилар Союзи Правлениесининг секретари.

ХУШ КЕЛИБСИЗЛАР!

Бундан йигирма йил муқаддам, 1958 йил кузагининг худди мана шундай очиқ ҳаволи кунда, ўзбек маданиятининг даҳоси, улуғ шоир ва мутаффақкири Алишер Навоий номидаги мана шу театрда ер юзидаги икки буюк қитъа илғор ёзувчиларининг ажойиб ҳамда мустақкам иттифоқига асос солинган эди. Шу ерда, худди мана шу залда, Тошкент руҳи — Осиё ҳамда Африка ёзувчиларининг тинчлик ва тараққиёт йўлидаги, халқларнинг озодлиги ва равнақи, башариятнинг ёрқин ва олижаноб идеаллари йўлидаги курашларидаги якдиллиги ҳамда жанговар бирлиги руҳи туғилган эди.

Кураш ва меҳнат, изланиш ва жасоратлар, юксакликлар сари кўтарилиш ва ижодий парвозлар йўлида ўтган йигирма йил. Бу давр мобайнида Тошкент Руҳи янги китоблар, шеърлар ва романлар, поэмалар ва пьесалар, мақола ва ҳикояларда эрксевар халқларнинг импери-

ализм, мустамлакачилик, янги типдаги доғули мустамлакачилик ҳамда ирқчиликка қарши курашларида таъсирчан ва қудратли қурол бўлиб, моддий кучга айланди. Бу китоблар орқали тинчлик ва демократия тарафдорларининг янги онгли ва фаол авлоди ўсиб, тарбияланиб етишиб чиқди. Бу китоблар ўзлари билан Шарқдаги кўпчилик халқларнинг миллий маданиятлари тараққиётидаги янги босқич, уларнинг ижодий алоқаларининг, бирлигининг мустаҳкамланишидаги босқич бўлиб қолди.

Утган давр мобайнида бизнинг ҳаракатимиз камол топди, кучга тўлди, ёшарди: унга ёш ёзувчилар — янги, навқирон кучлар — ижодларини эндигина бошлаган публицистлар, татқиқчилар келиб қўшилди. Бу ҳол мутлақо асосли суратда бизнинг кўнглимизни кўтаради, Осиё ва Африка ёзувчилари ҳаракатининг келажагига, унинг янги улкан ғалабасига қатъий ишончимизни мустаҳкамлайди.

Йигирма йил муқаддам, мана шу зал бағрида хайрлаша туриб, бир-биримизга, янги учрашувларгача, Тошкент тупроғида яна янги қувончли учрашувларгача! — деган эдик.

Бу орзумиз ушалди, мана, бугун ҳам: азиз дўстлар, хуш келибсизлар, Осиё ва Африканинг кўп тилли адабиётларининг муносиб, шонли вакиллари, хуш келибсизлар, миллатларнинг социалистик ҳамдўстлиги мамлакатларидан келган бизнинг азиз, муҳтарам меҳмонлар, хуш келибсизлар, Европа ҳамда Америка мамлакатларидан келган маданиятнинг илғор санъаткорлари, хуш келибсизлар! деб айтаяпмиз. Қўҳна ва абадий навқирон Ўзбекистон тупроғи сизга бундан йигирма йил аввал бўлганидек, яна ўз қучоғини очади!

Биз сизларни бу давр ичида қўлга киритган ютуқларимиз, амалга оширган ишларимиз — индустриямизнинг янги гигантлари, илгари қақроқ чўл бўлган ерларда инсон қўли-ла яратилган денгизлар билан, эртақлардагидай ҳашаматли саройлар билан, Совет Шарқида биринчи атом реактори ва Тошкент метрополитени, янги илмий, лабораториялар, китоблар, совет кишиларининг янги авлодлари — сизларнинг содиқ ва ишончли дўстларингиз билан таништиришдан мамнун бўламиз. Биз сизларни социализм, халқлар дўстлиги ҳамда қардошлиги уларга нималар бериши мумкин ва нималар бермоқда эканлиги билан таништирамиз.

Сизларга ва сизлар орқали Осиё ҳамда Африка адабиётчиларига, социалистик ҳамдўстлик мамлакатлари ва Ғарбнинг тараққийпарвар санъаткорларига, башариятга керакли улкан ижодий ютуқлар, сиҳат-саломатлик ва бахт-саодат тилашга руҳсат бергайсиз!

То Хоай,

(Вьетнам)

ЯҚДИЛЛИК АСОСИ

Йигирма йил муқаддам Тошкентда Осиё ва Африка ёзувчилари уюшмаси ташкил топганда Вьетнам ёзувчилари ҳам бу ерга ташриф буюришган ва мазкур воқеадан беҳад қувониб, шодлигини дўстлар билан ўртоқлашишган эди. Шундан буён уюшманинг барча учрашувларида мунтазам иштирок этиб, Осиё ва Африка ёзувчиларининг як-

диллиги, бирдамлиги ва ҳамжиҳатлигига улусимизни қўшиб келмоқдамиз.

Байрут, Деҳли, Олмаотадаги тарихий учрашувлар ҳеч қачон ёдимиздан чиқмайди. Ушанда ватанимиз нимталанган жонлиғдай иккига ажралиб ётган эди. Сизлар бир туғишган биродарларимиздек атрофимизни қуршашиб, кўнгил сўрашган, ҳамдардлик билдиришган эдингиз бизга. Йўлимизнинг ҳақ эканлигини айтиб, бизни қутлаган эдингизлар.

Осиё ва Африка ёзувчилари Вьетнам халқининг озодлик ва мустақиллик йўлидаги барча курашларини ҳамisha ҳайрихоҳлик билан қўллаб-қувватлаб келган. Биз миннатдорчилик билдирамиз бунинг учун, қадрли ўртоқлар!

1975 йилнинг апрель ойида Вьетнам халқи ва армияси ўз Ватанини бутунлай озод қилди, Ватанимиз бир бутун ҳолга келди. Халқимизнинг асрий орзулари — мустақиллик ва тенглик рўёбга чиқди. Вьетнам социалистик республикаси, эллик миллионли мамлакат жаҳон тараққийпарвар халқларининг қўллаб-қувватлаши орқасида том маънодаги янги ҳаётни қура бошлади.

Лекин, бахтга қарши, яна бир масала йўлимизга кўндаланг бўлди: қадимдан халқимизга дўстона муносабатда бўлиб келган Кампучия ва Хитой мамлакатлари қутилмаганда халқимизга нисбатан тескари муносабатда бўлиб қолди. Яқингинада қутулган урушдан орттирган яраларимизни янгилаб юборди.

Халқимиз шаънига Хитой ёлгон айблар тақамоқда, чегараларимизда турли зиддиятлар вужудга келтирмоқда, эфир тўлқинларида муттасил бўҳтонлар ёғдирмоқда. Буларнинг барчасига сабаб битта. У ҳам бўлса, йўлимизнинг ҳақ эканлиги, озод ва мустақил, тинч, фаровон яшашга бўлган интилишимиз, янги ҳаётимизни бир изга солиб олиш йўлида олиб бораётган курашларимиздир. Юксак ва саодатли идеалларимизга содиқ туриб курашар эканмиз, биз адолат йўлида, адолатнинг ҳимояси йўлида курашаётганлигимизни беш қўлдай аён биламиз.

Шуни мамнуният билан таъкидлашни истардимки, Ватанимизда рўй бераётган воқеаларни синчковлик билан кўзатиб бораётган жаҳондаги барча дўстларимиз «Сизнинг овозингиз — адолат овозидир, адолатнинг жарангосидир!» дейишмоқда. Жаҳон афкор оммаси тилида, тараққийпарвар элларнинг газета ва журналларида Америка агрессорлари билан тўқнашувларимиз кечган даврлардаги каби: «Вьетнамни қўллаб-қувватлаш керак!», «Вьетнамдан қўлингни торт!», «Вьетнам биз билан!» каби шиорлар пайдо бўлди. Яна шуни ҳам яхши биламизки, сиз — бу ерга йиғилган дўстлар, Ёзувчилар союзининг фаолиятига ҳам диққат-эътибор билан қарайсизлар, уни қўллаб-қувватлаб, янгидан-янги муваффақиятлар сари чорлайсизлар!

Биз, ярим асрча вақтдан бери жанг қилиб келаётган халқ ҳамдардлигингиз учун сизларга чуқур миннатдорчилик билдирамиз. Мустақиллик ва озодлик — бу икки тушунча халқимиз ҳаётининг асоси — мағзини ташкил этган.

Бугунги кунда, ўз сафларида икки буюк қитъанинг тараққийпарвар адабиётчиларини бирлаштирган Осиё ва Африка ёзувчиларининг уюшмаси ташкил топганлигига йигирма йил тўлган бир пайтда, юрагимдаги сиз — азизларга бўлган меҳру муҳаббатимни, дил розимни, миннатдорчилигимни яна бир бор изҳор этаман.

Чингиз Айтматов,
(СССР)

КЕЛАЖАКНИНГ ТАЛАБИ

Шундай замонлар бўлганки, бир даврда, лекин бошқа-бошқа мамлакатларда яшаган ёзувчилар бир-бирларини танимаганлар, билмаганлар. Уларни давлатларнинг чегаралари, тил билмаслик, диний фарқ, денгиз ва океанлар ажратиб турган.

Бизнинг кунларимизда бу каби тарқоқликни тушунтириш жуда қийин. Тарихий ёлғизлик ўз ижоди билан замонасига мумкин қадар кўпроқ таъсир ўтказмоқчи бўлган санъаткорга яхши йўл очолмайди.

Биз кишини ҳайратда қолдирадиган вақтда, жаҳоншумул ҳаракатлар ва интернационализм даврида яшамоқдамиз. Алоқаларимиз, учрашувларимиз, ахборотлар ва санъат асарларини айирбошлаб туришларимиз, ҳаётини муштарак масалаларни биргаликда муҳокама қилишимиз, жаҳон майдонидаги бирлигимиз — булар иккинчи жаҳон урушидан кейин инсоният ривожланиши йўлидаги бош тенденцияни — халқларнинг империализмга қарши ҳамда унинг инсонни асоратга солувчи ва гаҳқирловчи бутун системасига қарши, даставвал мустамлакачиликка, ирқчиликка ва миллий камситишга қарши муросасиз, қудратли курашнинг акс эттирувчи замонавий адабиётлар ва маданиятлар ўзаро алоқаси улкан тараққиётининг кўрсаткичидир. Осиё ва Африка мамлакатлари ёзувчиларининг бу йил йигирма ёшга тўлган бирдамлиги худди ана шу тарихий жараён замида вужудга келди.

Тошкентдаги биринчи анжумандан кейин қанчадан-қанча сувлар оқиб кетди. Бу давр ичида инсониятнинг учдан икки қисми мустамлака зулмидан қутилди, Осиё ва Африка мамлакатлари қайтадан ўз номларига эга бўлдилар. Жами инсониятнинг турмуш тарзи ўзгарди, янги-ланди, мураккаблашди. Кўплар бунинг сабабини, бизни маданиятнинг янги жабҳасига олиб чиқувчи, инсон даҳоси ва қудратини ҳайрон қоларлик даражада рўёбга чиқарувчи, макон ва замон ичра мавжудлигимизнинг янги структураларига етакловчи ИТР дан кўрмоқчи бўладилар. Менимча эса, бу асосий сабаб эмас. Асосий сабаб шундаки, инсоният 1917 йил Октябрь инқилобидан кейин ўзининг ўтмиши ва бугунини, илгари шаклланган тарихий, фалсафий, ижтимоий ва маданий концепцияларни тубдан қайта кўриб чиқа бошлади. Куррамизнинг иккита энг катта қитъасидаги миллий-озодлик ҳаракатлари ҳам ана шу илгариги шарт-шароитни ва кучлар нисбатини ўзгартириб юборишга сезиларли таъсир қилмоқда. Қайта баҳолаш эса, халқлар орасида бутунлай бошқача муносабатларни, ҳатто одамлар ўртасида ҳам бутунлай бошқача муносабатларни тақозо этади, бу тақозо эса, айни пайтда, бонг уриб келаётган келажакнинг талабидир.

Ошқора мустамлакачилик, империализм умрининг тугаганлиги бизлар учун курашнинг янги мавзуи — маданий қулликка қарши курашнинг бошланганлигидан далолат беради. Бу кураш Осиё, Африка қитъалари билан чегараланмай, бутун жаҳон маданиятини қамрайди ва бир томондан, социализм тажрибасининг умумжаҳон аҳамияти борлигини кўрсатиб, катта имкониятларини намоён қилса, иккинчи томондан, текинхўр жамият маданиятининг сўниб боришини, инқирозини очиб ташлайди.

Мен бу жараённинг бир жабҳасига сизларнинг этиборларингизни

тортмоқчи эдим. Осиё ва Африкадаги юз бераётган муқаррар ўзгаришлар, колониализм асоратларига, неоколониализмнинг сохта афзалликларига қарши курашдаги асосий омиллардан бири бўлган миллий маданиятларни барпо қилиш масаласини биринчи ўринга қўймоқда.

Бундай шароитлардаги маданият ривожланишлари камолот касалликларига йўлиқиши мумкин. Биз гоят ҳушёрлик, сезгирлик ва донолик кўрсатишимиз зарур. Мен тафаккурда, ижодда халқлар руҳи учун бегона, империализмнинг миллий маданиятларни тўзатиш ва йўқ қилишдан иборат бўлган узоқ муддатли сиёсатининг меваси бўлмиш миллатчилик ва шовинизмнинг пайдо бўлишини назарда тутяпман. Ҳозирги замон империализм ва унга ёрдам бераётган кучлар бизнинг чатишиб кетган маънавий ва руҳий бирликларимизни бузиш учун, бир-биримизни тушунишимиз ва бир-биримиздан озиқланишимизни йўқ қилиш учун худди мана шу нозик жойлардан фойдаланмоқчи бўладилар. Бунда улар гоҳ миллий ўзига хослик ва ажралиб туриш каби ҳисларимизни қитиқласалар, гоҳ мағрурлик ва манманлик, ўзини бошқаларга қарши қўйишни сунъий равишда тарғиб қилмоқчи бўладилар. Буларнинг ҳаммаси маданий мустабидликдан қўтилишимиз йўлидаги жуда хавфли бурилишлардир. Заминда бизларни якка-якка қилиб қўйишдек хатарларни яшириб олган офатлардир. Шунинг учун ўта зукколик, зийраклик ва донолик қилишимиз керак. Зеро, ҳозирги шароитда миллий маданиятни ривожлантириш — ўз ғурурини, ўз маданий бойликларини сақлаб, бошқа маданиятларнинг бойлиги ва тажрибасидан ижодий фойдаланишдек катта маҳоратни талаб этади.

Бизнинг тажрибамиз, кўп миллатли совет маданиятининг тажрибаси, интернационализм принципларига асосланган, барча тиллар ва адабиётлар тенг ҳуқуқли ривожланиш тажрибаси бу йўл тарих синовидан ўтган йўл эканлигини айтиш имкониятини беради ва биз келажакни ана шу йўлда кўраимиз.

Биз бугун айта оламизки, ҳаракатимизнинг 20 йиллиги якунлари даврининг илғор интилишлари ва эҳтиёжлари билан тўла ҳамоҳангдир. Бизнинг бурчимизни, санъаткорнинг доимий бурчини ҳамisha мазлумлар томонида бўлиш, ҳақиқат ва адолат томонида бўлиш, инсонпарварлик, тинчлик, эркин фикр томонида бўлиш бурчини батамом тасдиқлайди.

Анатолий Софронов,

(СССР)

ҲАМҚОРЛИК ВОСИТАСИ

Йигирма йил бурун Тошкент Осиё ва Африка мамлакатларидан ташриф буюрган меҳмонларни кутиб олган эди. Орадан кўп вақт ўтмагандай кўринади. Лекин у вақтларда Африканинг катта қисми мустамлака зулмидан озод бўлмаган эди. Баъзи делегатлар чегарадан яширин равишда ўтиб келишга мажбур бўлган эдилар, аммо Осиё ва Африка мамлакатлари ассоциацияси ташкил этилганлиги фактга айланган эди.

Навоний номли театр биносининг юксак минбаридан туриб атоқли ўзбек ёзувчиси, ташкилий комитетнинг раиси, жамоат арбоби, бизнинг

ажойиб дўстимиз Шароф Рашидович Рашидовнинг айтган сўзлари ҳеч қайсимизнинг ёдимиздан чиқмайди.

— Осиё ва Африка мамлакатлари ёзувчиларининг биринчи конференциясини очиқ деб эълон қиламан!— деган эди у.

Тобора кенгайиб, ижодий кучга кириб ва дўстона алоқалари мустақамланиб бораётган Осиё ва Африка ёзувчилари ташкилоти шундай туғилган эди.

Иккинчи конференция 1962 йили Қоҳирада бўлиб ўтди. 1967 йилда Байрут шаҳрида бўлиб ўтган Учинчи конференцияни ҳам эслаб ўтгим келади. «Нилуфар» журнаliga ўша ерда асос солинган эди. Бу ерда М. Шульц сўзга чиқди, ГДРдаги Осиё ва Африка бирдамлиги комитети вакили Кюн ҳам ҳозир шу ерда, Ассоциация номидан немис дўстларимизга журнални нашр этишда берган ёрдамлари учун чин кўнгилдан ташаккур билдиргим келади.

Ассоциация ишлари билан чуқурроқ танишиш учун ўнлаб тилларда, Осиё ва Африка ёзувчилари томонидан битилган, миллионлаб ўқувчиларнинг руҳий озуқасига айланган юзлаб-минглаб томлардаги китобларни кўз олдимизга келтириш керак бўлади.

Мен Осиё-Африка ёзувчилари ҳаракатига ўзининг кўп йиллик меҳнатини қўшган Нозим Ҳикматни эсламай ўтолмайман. Улуғ Робиндранат Тагорнинг меросхўрлари бўлмиш кўп ҳинд ёзувчиларини қайд этгим келади. Худди мана шу йилларда Фаластин адабиёти ўсди ва кучайди. Бу адабиёт вакиллари сафида курашчи-шоирлар Маҳмуд Дарвеш ва Муин Бсиулар бор. Ташкилотни тузишда узоқни кўроладиган, адабиёт кучини яхши англайдиган инсон Жамол Абдул Носир катта ҳисса қўшган эди, биз у билан бир неча бор учрашганмиз. Ливан социалистик партиясининг бошлиғи Камол Жумбулат ҳам шундай дўстларимиздан бири эди.

Ассоциациямиз бошлиғи Юсуф ас-Сибойнинг фожиаона ҳалоқатини биз чуқур қайғу билан эслаймиз.

Адабиётимиз таъсири географик жиҳатдан ҳам кенгайиб бормоқда. Кейинги йилларда Ассоциация билан яқин алоқада бўлган Филиппин, Сингапур, Малайзия ёзувчиларининг номларини айтиш мумкин.

Ассоциация иши юзасидан гапирар эканмиз, адабиётни империализм, колониализм, ирқчилик ва сионизм учун курашнинг юқори поғонасига олиб чиққан, замонамиз қудратли ҳаракатининг марказида турган Совет ёзувчиларини айтиб ўтмоқ лозим. Мен бу ўринда Александр Фадеев, Николай Тихонов, Шароф Рашидов, Мирзо Турсунзода, Георгий Марков, Комил Яшин, Виталий Озеров, Мирза Иброҳимов, Анвар Олимжонов, Чингиз Айтматов, Григол Абашидзе, Қайсин Қулиев, Имрон Қосимов, Аали Тоқумбоев, Расул Ҳамзатов, Давид Кугултинов, Юрий Ритхеу, Дамба Жалсараев ва бошқаларни назарда тутаянман. Совет адабиёти яна шунинг билан мағрурлана оладикки, «Нилуфар» мукофоти олганлар орасида М. Шолохов ва Зулфиянинг номлари ҳам бор.

Мана, яна Тошкентдамиз. Яна Навоий номли театр. Л. И. Брежнев чин юракдан йўллаган табригини ўртоқ Рашидов ўқиб берди. Ассоциациямизнинг йигирма йиллик тўйи. Партиямизнинг Бош секретарига Осиё ва Африка ёзувчиларига берган эътибори, уларга муваффақиятлар тилаб йўллаган табриги учун ташаккур билдирамиз.

Қора кучларнинг сиртдан қилаётган иғволари, империализм ва колониализм уринишлари, Пекин гегемонистлари қилмишларидан қатъий назар, биз галаба қиламиз! Биз бугун бемалол айта оламизки, Осиё ва Африка ёзувчилари йигирма йилдирки ўз юксак инсонпарварлик миссияларини шараф билан адо этмоқдалар.

ҚУДРАТЛИ БИРЛИК

Худди мана шу ерда, Тошкентда, туғилаётган ҳар бир янги кунидан ўзи ҳам янгидан таваллуд топаётгандай ажойиб шаҳарда, буюк туғилиш даврига 20 йил тўлган кун Осиё ва Африка ёзувчилари босиб ўтган йўлга Озодлик учун курашнинг буюк жабҳасида ўз халқлари олиб бораётган курашда ўзлари тутган ўриннинг ҳосиласини кутиш ва етарли баҳо бериш учун назар ташлайдилар.

Бу тантананинг ҳозирги кунда алоҳида аҳамияти бор, ундан ташқари умумий ўзгаришлар жараёнида ўтилган йўлни ҳолисона баҳолашдир. Келажак сари интилиш — жамоатчилигимиз ҳаракатининг асосий йўналишларидан бирига айланиб бораётир.

Йигирма йил давомида ягона оилада яшаш — имкониятларимиз ва вазифаларимиз мазмунини билдирувчи ёшлик руҳини қайта тиклашга чақириқ, яқдиллигимизни янада мустаҳкамлашдир, қолаверса икки қитъа биродарлиги ва мустаҳкам бирлигини акс эттирувчи ташкилот шаклан ҳам, мазмунан ҳам ҳаётбахш қудрат эканлигига ишонччи мустаҳкамлашдир.

Ўтмишга мурожаат қилишимизнинг сабаби шундаки, бир вақтнинг ўзида ҳам осон, ҳам мураккаб кўринадиган бугунги муҳим масалаларни қайтадан, янги куч билан ўртага ташлаш, бу масалалар ҳали ҳам ўз кучини йўқотмаганлигини таъкидлаб ўтиш лозим бўлди. Бу ерда биз қандай роль ўйнашимиз мумкин? Осиё ва Африка шароитида бу масалаларни бир маънода, Озодликни қадрлаш, англаш маъносида кўрмоқ керак. Биз озодликни қўлга киритдикми? Мутлоқ озодликка эришдикми? Агар сўз эркинлиги озодлик кўринишларидан бири бўлса — биз шундай савол беришга ҳақлимиз. Ёзувчининг сўзи ўзидан бошқа бирон кимсага эркинлик бердими? Яъни у ўзгартувчи қудратга айлана олдимми? Бу саволга ҳам «ҳа», ҳам «йўқ» деб жавоб бериш мумкин. Шунинг билан бирга сўз ва унинг мазмунидаги бегоналикни камайтириш учун хизмат қиладиган янги-янги услублар излашдан биз ҳеч қачон қайтмаймиз.

Бизнинг буюк дарёмиздан кўп сув ва қон оқиб ўтди, у сув ва қонлар кўп ўтмиш қолдиқлари ва қолюқликни ювиб кетди. Бизнинг қаршимизда, баъзан ҳатто ўз орамизда келажак сари элтувчи йўлни тўсиб турувчи деворлар ҳамон учраб туради. Улар турли кўринишларга — яккахонлик, қолюқлик, нодонлик, эгалик қилишга, босиб олишга интилиш, ирқчилик, сотқинлик, маданий талон-торожликни билдирувчи амофик шаклланиш, бошқалар қошида қулларча таъзимкорлик кўринишларига эга. Ишонамизки, бизнинг жўшқин дарёмиз ўтмишнинг мана шу иллатларини ҳам ювиб кетади.

Арабистон оламида рўй бераётган асосий воқеа — асосан ўтмиш билан янгилик ўртасида бораётган курашдир. Тўғри, бизнинг Араб юртимиз озодлигининг баъзи асосий нуқталари ҳужумга учраши хавфи бор. Фаластинни ер юзидан йўқ қилиб юборишга интилаётганлар бор. Аслида бу озодлик учун курашимизнинг бир қисми ҳолос. Империализм кучлари, сионизм ва реакция ўз ихтиёри билан қуролини ташламайди. Лекин империализм, миср ва сионизм учлиги янги пактига қарамай, бизни ҳеч ким ўтмишга қайтишга мажбур қилолмайди. Кэмп-Девидда

бўлган учрашувни ҳисобга олмаслик хавfli бўлган бўларди, аммо ўтмиш ҳаётга ёпишиб олган қора кучлар курашининг бир кўринишигина эканлигидан ортиқроқ деб баҳо бериш ҳам тўғри бўлмас. Бу пакт империализм ва сионизмни кризисдан қутқариб қолади, деб ўйлаш ҳам хавfliдир. Ясама революцион элементларга эга бўлган баъзи кучлар ёрдамга суянаётган бу пактга қарши Арабистонда прогрессив ва демократик кучлар, Осиё ва Африка, Совет Иттифоқи бошчилигидаги социалистик давлатлар иттифоқи турибди. Улар билан дўстлик ё душманлик — ғалаба ёки мағлубият масаласидир. Миллатнинг бутун руҳини ифодаловчи Фаластин революцияси бир хил эмас. Фаластин руҳи, Фаластин рамзи, Фаластин истиқболи эндиликда фақат фаластинликларгагина тааллуқли бўлмай қолди. Фаластин проблемасига нисбатан муносабат — муносабатлар ва позицияларнинг самимийлиги учун буюк синов бўлиб қолди. Шу муносабат билан Фаластин проблема-ларини ёритишда, тушунтиришда, унинг миллий-озодлик ҳаракатининг муҳим ўрин эгаллашида бизнинг ташкилотимиз ўйнаган ролни ғурур билан қайд этишга ҳақлимиз.

Ҳозирги кунда Яқин Шарқда ягона ҳақиқий тинчлик — Фаластин проблемасининг одилона ҳал қилинишига ёрдам берувчи кучдир. Бундан бошқаси — агрессив уруш нормаларидан бир кўринишидир, холос.

Йигирма йил — ёшлик муддати. Биз бу ёшликни қандай асраб қолишни биламиз. Бизнинг бирдамлигимиз халқларнинг ижодий имкониятларини кўрсатадиган кучлар бирлигидир. Бизга қарши қилинадиган ва қилинаётган ташвиқотлар бизни бу бирликни қайта кўриб чиқишга мажбур қилолмайди, аксинча, бирлигимизни янада мустаҳкамлаш зарурлигини таъкидлайди.

Бизнинг уюшмамиз қуёш ва шеърятдан баҳрамандликнинг ёрқин йўлидан бораётганларнинг ҳаммаси учун ягона биродарлик рамзи бўлиб қолаверади.

Мирза Иброҳимов,

(СССР)

Осиё ва Африка мамлакатлари билан бирдамлик совет комитетининг раиси

БИРОДАРЛИК ҲАРАКАТИ

Биз учрашаётган шаҳар — буюк ва кўпмиллатли Совет ватанимиздаги гўзал республикалардан бири марказидир. Бу ажойиб шаҳар бугунги кунда талантили ўзбек халқининг қайта тикланиш маскани ҳамдир. Тошкент тинчлик ва тараққиёт йўлидаги кўпгина машҳур анжуманларнинг маркази, биз бугунги йиғилган уюшмамизнинг бешиги, халқлар биродарлиги ва ҳамжиҳатлигининг рамзидир.

Бадий сўз усталари ва бирдамлик ҳаракати иштирокчиларини муштарак олижаноб мақсадлар — империалистик жабр-зулмга, ирқчиликка, апартеид ва реакцияга қарши, қоқоқлик ва шафқатсиз эксплуатацияга қарши, ўзининг миллий ва инсоний ҳуқуқлари учун ҳаққоний мақсадлари бирлаштиради.

Ўзининг йигирма йиллик фаолияти давомида Осиё-Африка ёзувчилар ҳаракати тарихий тараққиётга катта ҳисса қўшгани учун ер юзи илғор қишиларининг кўпгина буюк давлат арборларининг меҳр-муҳаб-

батини қозонди. Осиё, Африка халқларининг содиқ дўсти, уларнинг озодлиги ва гуллаб-яшнаши учун ҳормас-толмас курашчи, Совет Иттифоқи Коммунистик партиясининг Бош секретари, СССР Олий Совети Президиумининг Раиси ўртоқ Л. И. Брежнев ўзининг Осиё-Африка ёзувчиларининг V конференциясига йўллаган табрик хатига бу қитъалар мамлакатларининг озодлик курашларига юқори баҳо бериб, шундай деган эди: «Бу мамлакатларнинг ёзувчилари энг яхши халқ анъаналарини ривожлантириб, ижтимоий тараққиёт, эркинлик ва миллий тикланиш, биродарлик, бир-бирини маданий бойитиш йўлидан бораётган халқларнинг битмас-туганмас ижодий имкониятларига, инсоннинг ақлу заковатига чексиз ишонч билан йўғрилган асарлар яратмоқдалар».

Африка-Осиё ёзувчилари ҳаракати ва бирдамлик ҳаракати — давримизнинг қудратли, ҳамжиҳат илғор ҳаракатидир. Йигирма йил олдин ташкил этилган Совет бирдамлик комитети кенг жамоатчилик фикрига амал қилиб, озодлик ва мустақиллик учун курашувчиларга доимий равишда моддий ва маънавий ёрдам бериб келмоқда.

Сўнгги пайтдаги воқеалар шуни кўрсатмоқдаки, Осиё, Африка ва Лотин Америкаси эзилган халқлари озодлик ҳаракатининг авж олиб кетганлигидан ташвишга тушган империалистик кучлар ва реакция янги-янги қонхўрликлар, янги-янги ҳийла-найранг ва кўзбўямачиликлар қилмоқда. Ғарб давлатлари ўзларининг ирқчи малайларига таянган ҳолда, курашаётган Зимбабве ва Намибия халқларини янги мустамлакачилик йўлидан боришга ундамоқдалар, мустабид Жанубий Африка тузумига эса ҳар томонлама ёрдам бермоқдалар.

Сионизм ва араб реакциясининг қора гуруҳчиларига таяниб Яқин Шарқда мустаҳкам тинчлик ўрнатилишига қаршилик қилмоқдалар, жафокаш Фаластин халқининг миллий ва инсоний ҳақ-ҳуқуқларини поймал этиб, хавфли вазият яратмоқдалар. Кэмп-Девидда АҚШ президенти иштирокида Миср ва Исроил раҳбарлари ўртасидаги келишув ҳам худди мана шу маккорона мақсадга йўналтирилгандир.

Азиз ўртоқлар, дўстлар!

Биродарлик ҳаракати иштирокчиларининг миллионлаб намоёндалари сизларнинг муваффақиятларингизга чин дилдан қувонадилар, сизларнинг ажойиб асарларингизни севиб ўқийдилар ва улардан илҳомланадилар, ўзларининг ижодий ва амалий фаолиятлари билан Сизларнинг фаолиятларингиз орасида муштараклик сезадилар. Совет биродарлик жамиятининг биринчи раиси, катта шоир ва жамоат арбоби Мирзо Турсунзоданинг Осиё, Африка ёзувчилари уюшмасининг ташкилотчи ва раҳбарларидан бири бўлганлиги ҳам бизнинг мақсад ва маслақларимизнинг бирлигига ёрқин далил бўла олади.

Ажойиб, серқуёш ўзбек дёридаги бу учрашувимиз республика меҳнаткашлари ўнинчи беш йилликнинг учинчи йилига яқун ясаётган, янги ғалабаларни қўлга киритаётган бир даврда рўй бермоқда. Бу ғалабалар, бизнинг совет республикаларимиз Совет Иттифоқи, халқларининг оиласида, ленинча Коммунистик партия раҳбарлигида ижтимоий-сиёсий иқтисодий ва маданий жабҳаларда қанчалик гавнақ топганини кўрсатиб турибди. Уларнинг тарихий тажрибалари Осиё, Африка халқларининг озодлик ва тараққиёт йўлидаги курашларида илҳомлантирувчи ўрнак бўлишини комил ишонч билан айтиш мумкин.

ОСИЁ ВА АФРИКА МАМЛАКАТЛАРИ ЎЗУВЧИЛАРИНИНГ ТОШКЕНТДА БЎЛИБ ЎТГАН ХАЛҚАРО УЧРАШУВИ ДЕКЛАРАЦИЯСИ

Инсоният тарихида биринчи марта ташкил топган икки буюк қитъа бадиий сўз усталари уюшмаси — Осие ва Африка ёзувчилари ассоциациясига 20 йил тўлди. Бундан йигирма йил бурун меҳмондўст Ўзбекистон тупроғида «Бизни, адабиётлар — халқлар тақдири билан чамбарчас боғлиқдир, деган ишонч бирлаштирди. Бутун жаҳон ёзувчилари биз сизларни адолатсизликка қарши, колониализмга қарши, эксплуатацияга қарши курашга чақирамиз. Биз сизларни инсоннинг олий фазилатларини, озодликни, барча халқларимизнинг бахтли келажagini куйлашга чақирамиз» — шiori жаҳон бўйлаб баралла янграган эди.

Бизнинг Ассоциациямиз озодлик ҳаракатининг зарблари остида колониализм қалъаси йиқила бошлаган пайтларда, озодликка эришмоқ учун прогрессив кучларнинг бирлашиши, керак бўлиб қолган, бир-биримизни тузукроқ танлаб олиш лозим бўлган, кейинги пайтларда империализм узиб қўйган қадимий маданий алоқаларни яна тиклаш керак бўлган даврда туғилди.

Бу ҳақда умумий ҳаракатимизнинг ветеранлари, кўзга кўринган ёзувчиларимиз Ассоциацияни ташкил қилар эканлар, мана шу масалалар устида фикрлашдилар. Ассоциациянинг асосий йўналишини белгилаб бердилар.

Бугун, орадан йигирма йил ўтгандан сўнг, айта оламизки, Тошкент конференциясининг чақирилиши жаҳон халқлари диққатини ўзига торта олди, тўғри йўл танланганлиги аниқ бўлди. Бизнинг ҳаёт йўлимизда Қоҳира ва Байрут, Деҳли ва Олмаота конференциялари унутилмас воқеа бўлиб қолди. Ассоциация конференциядан-конференцияга ўсиб, тажрибалар билан бойиб, унинг сафи янги-янги адабий кучлар билан тўлиб борди. Ассоциация ҳаракати давримизнинг талаби ва асосий интилишларига ҳамоҳанг бўлди. Осие ва Африка ёзувчилари ҳаракати барча қитъаларнинг революцион ва демократик кучлари билан бирлашиб кетади, тинчлик учун, озодлик учун, жаҳон халқлари биродарлиги учун курашнинг виждонига айланди.

Ўтган йигирма йил — миллий маданиятларнинг тараққиёти, империализм томонидан хўрланган, оёқ ости қилинган бадиий анъаналар ва маънавий бойликларнинг қайта тикланиш даври бўлди. Яқиндагина ўз номларига эга бўлган мамлакатлар ёш адабиётлари майдонга чиқдилар, халқлар ҳаёти ва курашидан илҳомланиб ёзилган юзлаб ва минглаб адабий асарлар пайдо бўлди ва бу курашга янги куч бўлиб

қўшилди. Шу билан бирга биз шуни назардан қочирмадикки, биронта адабиёт ҳам чегараланган, бошқа адабиётлардан ажралган ҳолда ривожлана олмайди, бир халқнинг ижодий ютуқлари барчанинг мулкига айланиб қолади. Шу сабабдан ҳам биз ёзувчиларнинг бир-бирлари билан яқиндан алоқада бўлишларига, энг яхши бадиий асарларни бошқа халқлар тилларига таржима қилиниб борилишига алоҳида эътибор билан қарадик.

Биз босиб ўтган йўлимизга ғурур билан кўз ташлаймиз, келажакни бир дақиқа ҳам унутмаймиз. Осиё ва Африка халқлари миллий ва социал озодлиги, уларнинг маданий тикланиш йўлида ҳам қийинчиликлар ва тўсқинликлар оз эмас. Империализм ўзининг бирон позициясини курашсиз топшириб қўя қолмайди. У халқларни мустамлакачилик занжирида тутиб туришининг янги-янги услубларини излайди, реакциянинг ҳар қандай кучларини иложи борича оширишга, ўзига хизмат қилдиришга ҳаракат қилади.

Биз, икки қитъа ёзувчилари, барча прогрессив кучлар қатори гуноҳсиз кишиларнинг қони тўкилишига, озодлик учун курашаётганларнинг қамоқхоналарда азоб чекишига, бизнинг қадимий она тупроғимизда очлик ва касалликлар, қашшоқлик ва нодонликлар ҳукм суришига ҳеч қачон бефарқ қараб туролмаймиз. Яқин Шарқда тинчликка қарши чиқаётганлар билан ҳеч қачон келиша олмаймиз, Америка қитъасида реакция ва ирқчиликни қўллаб-қувватлаётганлар билан чиқиша олмаймиз. Биз ўз ҳаётимизни инсониятнинг тинчлик учун курашига, тўла-тўқис ва умумий қуролсизланиш, халқлар хавфсизлиги ва тараққиёти учун курашга бағишлаймиз.

Биз, Тошкент учрашуви қатнашчилари, Осиё ва Африка ёзувчилари биринчи конференциясининг 20 йиллигини нишонлар эканмиз, олдимизда турган ижодий вазифаларнинг турли-туманлиги ва мураккаблигини, профессионал проблемаларни яхши тушунамиз. Биз Ассоциациямиз миқёсини иложи борича кенгайтиришга, сафини мустаҳкамлашга, янги-янги адабий кучларни ва ижодкор ёшларни жалб қилишга ҳаракат қиламиз.

Халқларнинг интилишлари ва орзу-умидлари ҳеч қачон ҳозирги кундагидек бир-бирига тааллуқдор бўлган эмас. Бу ҳолат бизларга ўз талантимизни халқларимизнинг бир-бирини тушуниши, ҳамкорлиги учун бағишлаш мажбуриятини, ёрқин келажак сари ҳормай-толмай йўналиш мажбуриятини юклайди.

Лазиз Қайумов

ҚАЛДИРҒОЧ...

Ленин комсомоли 60 ёшда, Ҳамза таваллудига 90 йил тўлмоқда. Шу мўътабар саналарга бағишланади.

Автор

ИККИ ПАРДА, УН БИР КҮРИНИШДАН ИБОРАТ МУҚАДДИМА ВА ХОТИМАЛИ
РОМАНТИК ДРАМА

ИШТИРОҚ ЭТУВЧИЛАР

МУРОД РУЗИ — Рассом, 75 ёш.
ҲАМЗА ҲАКИМЗОДА НИЁЗИЙ — адиб ва арбоб, 27 ёш.
МАҲМУДХУЖА ЭШОНХУЖА УҒЛИ — зиёли, 27 ёш.
ШАРИФ БОБО — чоракор, деҳқон — 60 ёш.
АСАЛХОН — Қалдирғочнинг аммаси, 30 ёш.
САМИН ҚАССОБ — қушхона хўжайини.
ИЛЭС ЧЕВАР — «Ле мод дё ла Франс» ательесининг хўжайини, 35 ёш.
ЭРГАШ ТИРТИҚ — ўғри боши, 48 ёш.
ҚАЛДИРҒОЧ — етим қиз, 14 ёш.
МУРОД САҒИР — етим бола, рассом, 14 ёш.
КОМИЛ КОМАНДИР — тақачининг шогирди, 17 ёш.
КҮКАН, лақаби «Какку» — етим, безори, 14 ёш.
МАМАТ ДАЙДИ — етим, безори, 15 ёш.
КАРИМ МИТТИ — етим, безори, 13 ёш.
МАКСИМ ЧАЙКА — етим бола, 15 ёш.
НАЗИРҚУЛ, лақаби «Дарбадар» — етим бола, 14 ёш.
ФАХРИДДИН, лақаби «Тавба» — баққолнинг югурдаги, 15 ёш.
МУМИН, лақаби «Писмиқ» — даллолнинг боласи, 15 ёш.

МУҚАДДИМА

Зал ва сахна — рассом ижодхонаси. Халқ рассоми Мурод Рўзи «Меҳри дарё» суратини излаб тугатаяпти. Залга мурожаат қилади:

Мурод Рўзи. Салом, азизларим! Сизни кўриб жуда хурсанд бўлдим, Хуш келибсиз! Ешим ошган сари ёшлигимни қўмсайман. Утмишга назар ташлаб, бугунги ҳаётни чуқурроқ идрок этиш учун. Мен жуда омадли одамман. Биринчи устозим — Ҳамза Ҳақимзода Ниёзий..

Сахна қоронғилашади.

Биринчи парда

БИРИНЧИ ҚҰРИНИШ

1916 йил сентябрь. Қўқон бозори. Самин қассоб Мурод сағирни калтакляпти, суратларини йиртиб ташляпти.

Илёс. Уринг, уринг бу дўзахини. Обрўли одамларни калака қилиш қандай бўлишини билиб қўйсин.

Самин қассоб. Ахир одамнинг ҳам суратини солиб бўладими? Тавба қил, гумроҳ, тавба!

Мурод сағир. Урманг, амакижон, расмларимни йиртманг.

Самин. Йиртманг? Мани масхараю, тасқара қилиб яна ўзингни гўлликка соляпсанми? (Суратни кўрсатиб). Мана шунга ҳақ тўлаган-мидим санга? Ман жаллодмас, қассобман, қассоб.

Қўқан какку. Ҳой, қизталоқ. Онангни учқўрғондан кўрсатиб қўймасимдан қўйиб юбор уни. Жаллодсан-да! Қурт босган чандирни гўшт деб сотиб, харидорни терисини тириклай шиласан-ку?

Бақ-бақалоқ меш қорин, Қаллоб қассоб сан Самин.

Самин. Унингни ўчир, ташландиқ итвачча!

Қўқан. Қоч, Мурод! Қочсанг-чи!

Самин. Қочиб бўлибди. Икковингни ҳам терингга сомон тикаман. Қани, берироқ кел-чи, ҳароми?

Қўқан. Ҳамма сандан аҳмоқми, галварс? (Қўлига тош олиб). Қимни ташландиқ дединг?

Мурод. Тўхта, Какку! Улдириб қўяди. Амакижон, қўйиб юборинг. Борини чиздим-да.

Самин. Ҳали тавба ҳам қилмайсанми? Мана бўлмасам... Мана...

Мурод. Дод, аяжон! Қутқаринг! Аяжоним, қаттасиз? Вой-дод!

Ҳамза (югуриб кириб). Бас қилинг! Болани қийнаманг!

Самин. Қимсан ўзинг? Тириклигингда туёғингни шиқиллат!

Ҳамза. Қелиб-келиб кучингиз ёш болага етдими? Нимангизни олди? Айтинг, пулини мен тўлай.

Ҳамза сочилиб ётган суратлардан бирини олиб, ўзини тутолмай кулиб юборади.

Самин. Сан ҳам мани устимдан кулаяпсанми? Тошингни тер.

Ҳамза. Болани қўйиб юборинг. Мен билан гаплашинг.

Самин. Хўп майли. Узингдан кўр...

Енгини шимариб, Ҳамзанинг бошига болта кўтаради. Ҳамза қассобнинг кўзига тик қарайди. Самин қассоб ғазаб билан болтани кундага уради. Кунда икки бўлиниб кетади. Ҳамза болаларни етаклаб чиқади. Узоқдан Каккунинг овози:

Бақ-бақалоқ меш қорин, қаллоб қассоб бу Самин.

Саҳна қоронғилашади.

ИККИНЧИ ҚҰРИНИШ

Уша бозор. Орадан бир ҳафта ўтган. Фахриддин тумор, эзиб ички, кўзmunчоқ сотаяпти. Мўмин писмиқ пичоқ пулламоқчи.

Мамат (кириб). Ҳой, писмиқ! Каккуни кўрмадингми?

Мўмин. Шу ерда юрувди.

Мамат. Бирпасда қаёққа гумдон бўлди бу хумпар.

Мўмин. Қелиб қолар. Мана бу пичоқни олмайсанми? Чуст пичоғи. Бебаҳо буюм. Бегонага бир сўмга ҳам сотмайман-у, майли, санга икки танга.

Мамат. Ёмонмас. Пичоқ манга ёқди *(тақиб олади)*.

Мўмин. Ҳақини ким беради?

Мамат. Ҳақини, хоҳласанг, шу пичоқдан оласан. Икки энлик...

Фахриддин. Тавба, қўйинглар, қўйинглар.

Мўмин. Ҳақини чўз. Дадам бозордан йўқ қилиб юбормасин тагин.

Мамат. Даданга пичоқни кимдан ўмарганингни ҳам айт, даюс. Ма, ол! Итдан тарқаган.

Мўмин. Бер, насиб қилган харидори чиқиб қолар.

Мамат, Кўканни ахтариб чиқиб кетади. Бозорнинг чеккасида Мурод билан Кўкан пайдо бўлади. Мурод қўнидан нон чиқариб Кўканга тутлади.

Мурод. Мана е...

Кўкан. Яшавор. Нонни қаттан топдинг?

Мурод. Узумини егин-у, боғини суриштирма.

Кўкан. Тўхта-тўхта, нима дединг? Ақлингни едингми?

Мурод. Йўқ. Бугундан бошлаб ман ўғриман, ўғри.

Кўкан. Агар яна бирор нарса ўмарсанг, каллангни сапчадек узиб оламан.

Мурод. Узинг-чи?

Кўкан. Мен билан ишинг бўлмасин, тирранча. Сани йўлинг бошқа. Сан рассомсан, рассом. *(Нонни бўлиб ярмини Муродга беради)*. Ма, е! Ўғри эмиш. Ҳамма айб лаънати меш қоринда. Шошмай тур, ман уни шундай боплай-ки. Ушани деб ҳеч ким бизга иш бермай қўйди. Ҳамманинг тўрт кўзи бизда. Уф! Тўхта. Топдим *(Масхарабозларга тақлид қилиб, томоша бошлайди)*. Эй кеб қолинг, кеб қолинг. Ажойиб томоша, ғаройиб томоша, кўрмаганлар армонда!

Ҳеч ким йиғилмайди. Ҳамма ўз иши билан овора. Қопдан парда қилиб кўғирчоқ ўйинини бошлайди.

Кўкан.

Ман Каккуман, ман Каккуман, как-ку,

Сезяпсизми, зор бўзлайман, как-ку

Онажонимни излайман, как-ку!

Аяжонлар, чачвонингиз ортида

Дарак беринг, мани онам бормикин?

Ҳаётмикин, дийдоримга зормикин?

У ҳам мандек ғам-аламга ёрмикин?

Сезяпсизми зор бўзлайман как-ку,

Онажонимни излайман, как-ку!

Ман Каккуман, ман Каккуман, как-ку!

Одам йиғилади. Томоша пайтида Мурод Кўканинг похол шляпасини тутиб одамлардан пул йиғади.

Кўкан. Ташланг, ташланг. Кўп яшанг. Равшан бўлсин йўлингиз. Дард кўрмасин қўлингиз. *(Асалхон олдинга чиқади)*. Вой, аяжон, мунча оз *(Асалхон танга тутлади)*. Мана, энди соз. Раҳмат, ая! *(Кўлидан тангани олади)*.

Асалхон. Вай, ўлай, торт қўлингни. Ҳой, яшшамагур, беҳаё.

Кўкан. Аяжон, ман...

Асалхон. Паст пастлигини қилади-да. Бетавфиқ. *(Кетади)*.

Мурод. Мана, энди ошиғимиз олчи. *(Ерга қараб)*. Какку, как-ку! Ман... энди... ҳеч қачон... ҳеч нарса ўмармайман.

Кўкан. Бас, бас, тирранча.

Мурод бошини кўтаради. Кўкан қоп пардани олади. Унинг кўзида ёш. Шариф бобо унинг олдида келади.

Ш а р и ф б о б о. Баракалла, бўтам. Юрагимни эзиб юбординг. Берай десам пулим йўқ, (белбоғидан нон чиқариб синдиради), борини баҳам кўрайлик.

М у р о д. Раҳмат, бобо. Какку, егин, ширин экан зоғора. Шаҳарда бунақаси йўқ.

Ш а р и ф б о б о. Ол бўтам, ош бўлсин. Мани неварам ҳам қатларда бир парча нонга зор бўлиб юргандир. Камбағаллик қурсин. Кўк а н. Ийе, неварам деяпсиз-ку. Нега энди кўчада тентирайди?

Ш а р и ф б о б о. Ярамга туз сепма, бўтам. Бола нодон, мандан яшириниб юрибди. Бўйи ҳам сандай. Бошида бир қарич кокили бор. Чайир. Тиниб-тинчимас. Раҳматли отаси. Жўрабойнинг худди ўзи. Яхшиси, айт. Неварам Назирқулни кўрмаганмисан?

К ў к а н. Йўқ, Назирқул деган болани билмайман.

Ш а р и ф б о б о. Сан-чи, бўтам?

М у р о д. Ман ҳам.

Ш а р и ф б о б о. Бормаган жойим, суриштираман одамим қолмади... Уғлимнинг хайити ўтмасдан, неварамдан тириклайин жудо бўлдим. Бу ёқдан эшони пирим дағдаға қилади, дўзахи бўлдинг деб. Бу кўргиликлар ҳам бор экан пешонамда. Дўзах билан кўрқитади. Ёлғизликнинг ўзи дўзах-ку!

М у р о д. Буважон!

Ш а р и ф б о б о. Ё олло! Овозинг ҳам ўхшайди-я. Парвардигор, неварамни топиб бер. Дийдорини насиб эт. Кўзим очиқлигида кўриб қолай. Эй, худо, отаси бу лаънати шаҳарда йўқолгани етмасмиди.

К ў к а н. Бас, бобо, бас. Топамиз. Албатта, топамиз. Ман ҳам қидираман. Мурод ҳам.

Ш а р и ф б о б о. Топсанг айт. Мани кечирсин. Қари бобосига раҳми келсин, уйга қайтсин. Агар гапларингга кирмаса, манга, Учкўприкка хабар қилинглар. Абсамат бойнинг чоракори Шариф бува десангиз ҳамма билади. Хайр, бўтам. Худо сизларни ҳам ўз паноҳида асрасин!

К ў к а н. Кетдик, Мурод. Бир базми жамшид қурайлик.

М а м а т д а й д и. Ҳой, шоввозлар, биз ҳам қуруқ қолмайлик. Каккужон, бирам сайрадингни, юрагим мумдай эриб кетди-я. Чўтални чўз! Мулла жирингнинг овози бутун бозорни тугиб кетди.

М ў м и н. Худди шундай. Булар бозорни ўзлариники қилиб олишди.

К ў к а н. Қанақа чўтал? Қимор ўйнаганимиз йўқ-ку.

М а м а т. Қизиқ. Қарзларинг-чи?! Бир ҳафтадан бери сани ҳиссангни ўзим тўлаяпман. Отахоннинг феъли ўзингга маълум, билиб қолса, иккаламиз ҳам... Чўтал жуда қимматга тушиб кетади.

К ў к а н. Мамат, жонга тегиб кетди-ку бу ҳаёт. Бас қилсак-чи?

М а м а т. Жинни бўлдингми? Отахоннинг қўли узун. Беному нишон йўқолиб кетганлар камми? Гапни қисқа қил. Чўтални чўз, даюс!

К ў к а н. Сан ҳам отахоннинг қўлини ялаган бир кўппаксан-да! Ма, ма, ол! Баҳ, баҳ!

М а м а т. Акиллама, даюс. Ҳозиргинг жўра девдинг. Ман сани...

Уриб йиқитади. Тепа бошлайди.

М у р о д. Мамат, урма уни!

М а м а т. Тумшугингни тикма, тирранча.

Кўкан. Мурод, сен аралашма! Қўлингни синдиради. Ман ўзим.
 Четга чиқ. Ман ўзим, ман ўзим!
 Комил тақачи (*кириб*). Мамат, турқингни кўрсат!
 Мамат. А, тақачи, санмисан қора қўнғиз.
 Комил. Ҳа.

Иккаласи муштлашади. Мўмин пичоқ узатади.

Мўмин. Мана бунни ол, Мамат!
 Кўкан. Ҳа, писмиқ, номарддигингни қилдинг-а!
 Фахриддин (*кириб*). Тавба, қон тўкиш гуноҳ. Худо ҳаққи
 тўхтанглар. Гуноҳ бу, гуноҳ!
 Мамат. Ё Жамшид... Ма!

Комил Маматнинг қўлини қайириб, пичоқни тортиб олади.

Фахриддин. Тавба, худога шукур...
 Комил. Ма (*пичоқни қайтариб беради*). Етим етимнинг бур-
 нини қонатса-я. Хайф сендек йигитга.
 Мўмин. Пичоғимни қайтиб бер. Дадамга айтаман.
 Мамат (*Мўминга*). Фингшима! (*Комилга*). Ҳали учрашамиз.
 Комил. Албатта.
 Ҳамза (*кириб*). Жамоат жам-ку? Мурод, яна нима бўлди?
 Кўкан. Ўзимиз шундай. Ҳазиллашдик.
 Ҳамза. Бунақа ҳазилни қўйинг, жувонмарг бўласиз. Сизларни
 зўрға қидириб топдим. Хушxabар бор. Мактаб очишга рухсат олдик.
 Мурод. Мактаб? Бу яхши гап. Расм чизишни ҳам ўргатасизми?
 Ҳамза. Ҳа, албатта.
 Мурод. Ундай бўлса, ман жон деб ўқийман.
 Комил. Нима, шунақа пулинг кўпми? Уқишга ҳақ тўлаш керак.
 Ҳамза. Йўқ, Комилжон. Бизнинг мактаб бепул. Дорилайтом.
 Фақир ва етимлар бепул қабул қилинади. Қалам, дафтарни ҳам мак-
 таб беради. Хайр-саҳоватли одамлар бор бу дунёда.
 Мамат. Саҳоватли одамлар бор дедингизми? Уларни кўрса бў-
 ладими? Қаерда экан?

Ҳамза. Қиноянғизни тушунмадим, Маматхон?

Мамат. Қачон, қаерда биров бировга беғараз бир тийин пул
 ёки бир парча нон берибди. Бу дунё ўрмон, одамлар эса бир-бирига
 бўри. Сиз нима, худомидингиз, одамларни қайта яратадиган? Қўйинг,
 бу эртакни. Уқиганларни кўряпмиз. Биттаси қози, биттаси имомми?
 Энг мараз ва аблаҳлар ўшалар... Бизни тинч қўйинг. Ҳамма ҳам Самин
 қассоб эмас. Эҳтиёт бўлинг. Кўкан, жўнадик.

Кўкан. Агар изним ўзимда бўлса, албатта, ўқир эдим. Минг
 афсуски...

Фахриддин. Уқимоқ ҳар бир мусулмонга фарз. Нима, қуръон-
 ни шариллатиб ўқиб ташласанг ёмонми? Аммо таёқ билан фаллоқ
 ёмонда. Ушани деб қочганман мактабдан. Яна ўз оёғи билан калтак
 егани борадиган нодон йўқ.

Ҳамза. Тўғри айтасиз, Фахриддин. Аммо дорилайтомда бундай
 бидъатлар бўлмайди.

Мўмин. Савдо-сотиққа ҳисоб-китоб керак. Домла, шуни ҳам
 ўргатасизми?

Ҳамза. Ҳа, ҳисоб-китоб, она тили, рус тили ўргатилади.

Мўмин. Дадамга маслаҳат солай-чи.

Ҳамза. Азизларим, ўйлаб кўринг. Сиз, албатта, ўқишингиз ке-
 рак. Мен «Садойи Фарғона»га эълон бердим. Сизлар ҳам жўралари-
 нгизга хабар қилинг. Чалчиқдаги Алихон ҳожининг саройига эртагаёқ
 йиғилишсин. Хўпми?

Саҳна қоронғилашади.

УЧИНЧИ ҚУРИНИШ

Алихон ҳожининг саройи мактабга айлантирилган. Ҳамза ва Мурод уни жиҳозлаяпти. Кўкан киради.

Мурод. Кўкан, келдингми, жўражон?

Кўкан. Барибир бир кун ҳаммамиз итдек ўламиз.

Мурод. Нега ундай дейсан?

Ҳамза. Азизим, ноумид шайтон. Ҳаёт, албатта, ўзгаради.

Кўкан. Сиз бундай дейсиз. Отахон тескарисини айтади. Ростини айтсам, ман ҳеч кимга ишонмай қўйдим. Митти ўлди... Уни ўлдиришди... Мани кичкина укам бор эди. Кичкинагина. Биз уни Миттибой дердик. Яқинда...

Ҳамза. Азизим, гапиринг. Қўрқманг. Нима гап? Қим у?

Кўкан. Қасам ичинг, онангиз номи билан қасам ичинг. Бировга айтмасликка.

Ҳамза. Менга ишонинг. Бировга айтмайман.

Кўкан. Дайди... Нима деяпман? Мамат яхши бола. Сизни бекорга огоҳлантиргани йўқ. Бизнинг сиримизни билиб қолган одам бехосдан йўқ бўлиб қолади. Отахон ёмон, бўридек из қолдирмай иш қилади. Мана Миттини ҳам...

Саҳна айланади. Вайроназор. Кабристоннинг бир бурчаги. Чалажон Миттини олиб киришади.

Миттининг овози. Ая, аяжон. Ҳаммаёқ ўт-олов. Найнов қаёққа? Арқонни ташла! Қочма, қочма, дейман. Мани ташлаб кетма. Урманлар, урманлар. Ман ҳеч нарса олганим йўқ. Қўйворинглар. Ёниб кетяпман. Сув беринглар, сув.

Кўкан. Митти, Миттижон. Мана сув. Ич, ахир. Ич. Мамат, қарасангчи, ахир. У ҳеч нарсани кўрмаяпти. Ёниб турган машъаллар билан калтаклашибди. Азойи бадани куйиб кетибди. Жони йўқ деб ташлаб кетишган экан. Зўра топиб келдим. Наҳотки у ўлса.

Эргаш (кириб). Нима шовқин?

Мамат. Митти алаҳсираб ётибди. Гап сўрасам тушунмайди. Найнов бўлса қозихонада.

Эргаш. Улжа қани?

Мамат. Билмайман.

Митти. Сув, сув беринглар, аяжон, ёниб кетяпман!

Эргаш Миттининг устига келади. Бирдан энгашиб уни силай бошлайди-да, кўлагининг ичига қўл тиқиб узун марварид тасбеҳини суғуриб олади. Белбоғидан наша олиб сувга эзиб Миттига ичиради.

Эргаш. Атанг, Митти чаққон эди.

Мамат. Нима деяпсиз? Миттини табибга олиб бориш керак.

Эргаш. Қалтак ўғрини ўғри қилади. Бир-икки калтакка чидасанг оёғинг чаққон, бошинг тез ишлайдиган бўлиб қолади. Иккинчи қўлга тушмайсан. Табиб керакмас. Алаҳсираб ҳаммамизни сотиб қўяди. Ноилож. Минг афсус. Ман ҳам ачинаман.

Кўкан. Отахон, эски жўралардан учовимиз қолдик. Мамат, ман, Митти. Ака-ука бўлиб қолганмиз. Унга раҳмингиз келсин.

Эргаш. Раҳм-шафқат бу — ожизлик. Шу мазор раҳмдиллар билан лиқ тўла. Қанчаси қоронғида кўнгли бўшлиқ қилиб йўл бергану, биқинига пичоқ еган. Бу дунёда мандан бошқа ҳеч кимга ишонманглар. Найновни эса, қозихонадан ўзим сотиб оламан. Ман ҳали ҳеч кимни оғир аҳволда қолдирмаганман. Ман бор, ташвишларинг бўлмайди. Устинг бут, қорнинг тўқ.

Мамат. Миттини-чи? Ман уни барибир табибга олиб бораман.

Эргаш. Мамат! Бир нарса дегандай бўлдингми ё қулоғимга чалиндими?

М а м а т. Кар эмассиз-ку (Пичоқ чиқаради). Йўлимни тўсманг, отахон (Кўкан ҳам Маматнинг ёнига ўтади).

Э р г а ш. Эҳтиёт бўл, тишларингни қоқиб олмай, тагин.

М и т т и. Сув, сув, сув беринг, аяжон!

Митти жим бўлиб қолади.

Э р г а ш. Омади йўқ экан. Худо раҳмат қилсин. Шу ерга кўминглар. Бир мурда деб яна қон тўкасанми, Мамат? Чаққон шогирдимсан. Қўлинг олтин. Лекин ҳаддингдан ошма. Эшитдингми?

К ў к а н. Митти, Митти, укажон.

Э р г а ш. Бас, ҳезалакдек кўз ёши қилаверма. Бандалик. Унинг ўрнини янги дўстинг расмом бола босар. Мурод ҳам етим. Савобликка ман бошини силай. Санга эса ҳамроҳ бўлади. Миттидан кейин ёлғиз қолмайсан. Хўпми?

К ў к а н. Йўқ, йўқ унинг ота-онаси бор. Қишлоқда.

Э р г а ш. Ҳа, майли. Бу ҳақда кейинроқ бафуржа гаплашамиз. Барибир ўз оёғи билан келади. Қаёққа ҳам борарди? Мамат, бугун топганларинг ўзларингга. Билиб қўйинглар: отахонларинг сахий, меҳрибон. Аммо гапимга кирмаган ўзидан кўрсин. Ерга кирса қулоғидан, осмонга чиқса оёғидан тортиб оламан!

Саҳна қоронғилашади, ёришганида Ҳамза, Мурод ва Кўкан пайдо бўлади.

Ҳ а м з а. Қандай даҳшат! Ҳаёт — бешафқат! Аммо қўрқманг, азизим!

М а м а т (киради). Хайрият, шу ерда экансизлар. Какку, ман сизларни ёлғиз қолдиролмайман. Муродди ҳам иши чатоқ. Отахон икковини қаердан бўлса ҳам топиб кел, деб буюрди. Нима қилишимни билмай қолдим?

Ҳ а м з а. Болалар ҳеч қаёққа бормайди. Сиз ҳам, Маматхон, шу ерда қоласиз. Отахонингиз билан мен гаплашаман.

М а м а т. Домла, беҳуда овора бўласиз. Яхшиси, тўппонча сотиб олинг. Отахон мактабни кузатиб турибди, эҳтиёт бўлинг, домла.

Ҳ а м з а. Ўзингиз-чи? Шунча хавф-хатарга қарамай кўчага чиқибсиз, мактабга келибсиз.

М а м а т. Сиз ҳам ёлғиз юрибсиз-ку.

Ҳ а м з а. Одам ўз қўрқувини ўзи енгса уни бошқа ҳеч ким енга олмайди. Ва яна мақсад қувват беради менга. Етимлик нималигини мен яхши биламан. Мақсадим эса етим-есирни ҳимоя қилиш, бошини силаш. Қимдир биров шу савобли ишни бўйнига олиши керак-ку, ахир!

Саҳна қоронғилашади.

ТУРТИНЧИ ҚУРИНИШ

Алихон ҳожининг саройидаги мактаб. Ҳамза Максим билан Шодмонни етаклаб киради.

Ҳ а м з а. Мана, келдик. Мўминжон! Рўйхатга Максим билан Шодмонни ҳам қўшиб қўйинг! Танишинглар. Баковулимиз Мўминжон!

М ў м и н. Хуш кўрдик, хуш кўрдик. Домлажон! Булар ҳам мактабда овқатланишадими?

Ҳ а м з а. Ҳа, нима эди? Максим, Шодмон, сизлар ҳовлига чиқиб, талабалар билан танишинглар.

Максим билан Шодмон чиқиб кетади.

Хўш, Мўминжон, нима гап?

М ў м и н. Домла, кун сайин кўпайяпмиз. Мана, яна иккитасини бошлаб келдингиз.

Ҳ а м з а. Яна иккитасини деганингиз нимаси? Мўминжон, инсонни ҳеч қачон камситманг.

М ў м и н. Узр, домлажон.

Ҳ а м з а. Хўш, нима демоқчийдингиз?

М ў м и н. Домла, бугун тушлик бўлмайди. Ҳеч вақо йўқ. Нима қилишимга ҳайронман.

Ҳ а м з а. Гаров ҳақи етмадимиз?

М ў м и н. Аллақачон тугарди-ю, бир амаллаб шу кунгача етказиб келдим-да. Баққол насияга унамай қўйди. Қайтага қарзингизни қистаяпти.

Ҳ а м з а. Мен бир гаплашай-чи?

М ў м и н. Фойдаси йўқ, домла. Бозордаги юлғичлар нақдига имонини ҳам сотишга тайёр-у, насияга ҳеч тоби йўқ. Булар берган қўлни ялаб; тилаганни тишлаб ўрганган.

Ҳ а м з а. На илож, бир уриниб кўрай. Болаларга айтмай турунг.

Чиқади.

М ў м и н (*ўзи билан ўзи гаплашиб*). Аввал таом, кейин калом. Бу домла тушмагур чалпак осмондан ёғади, деб ўйлайди. Оч қорин билан ўқиб бўлармиди. Дадам ҳам қизиқ-да. Бепул экан, ҳарна ўқиб ол, деб мани шунча қийнапти. Аллақачон қочиб кетардим-у, Сотимхонбой-вачча ҳисоб-китобни билиб олсанг, ўзим тумашта қилиб оламан, девдилар-да. Бу ерда эса панд-насиҳат, адолат, инсоф ҳақида сафсата! Бозорда нима кераги бор буларни. Илмнинг зўри зар, пул бўлса чангалда шўрва. Зар бўлса ақли борларда бўлади.

Қ ў к а н (*кириб*). Мўмин, ҳеч нарсанинг иси йўқ, ошхўрак бўлди-ку?

М ў м и н. Ошимни ширин қилган домланинг масаллиғи. Масаллиғ бўлса ҳали бозорда.

Қ ў к а н. Яна домла ўзлари кетибди-да. Сан-чи? Боя бозорда нима қилиб юрувдинг. Нимани пулладинг?

М ў м и н. Фақат домлани айтганини қилдим. У буни гаровга қўйиб келгин девдилар. Улай агар, судхўр қарзимизга босиб қолди.

Қ ў к а н. Бозордаги гапларинг бу ерда кетмайди. Лўттибозлик қилма.

М ў м и н. Тушундим, Каккужон, тушундим. Қўлингдан келса мани қозонга тиқ-у, аммо айбим йўқ. Бугун тушлик бўлмайди.

Қ ў к а н. Сани бошимга ураманми? Умарганингни чиқар.

М ў м и н. Алдасам, тил тортмай ўлай. Еган бўлсам тешиб чиқсин.

Қ ў к а н. Албатта, тешиб чиқади. Болаларни йиғ!

М ў м и н. Нима қилмоқчисан, каккужон? Мана бу қуртни шимиб тур. Атайлаб санга олиб қўювдим.

Қ ў к а н. Сан мани ким деб ўйлаяпсан, мараз. Чақир ҳаммани.

М ў м и н. Хўп, хўп, Каккужон!

Санг ура бошлайди. Бирин-кетин болалар киради.

Қ ў к а н. Жўралар! Домла яна бозорга ўзлари кетибдилар. Олма пиш, оғзимга туш деб ўлтираверамизми? Бугундан бошлаб ҳамма топганини ўртага тўксин. Хой, писмиқ, бундан кейин нима бўлса ҳаммага тенг бўлиш! Бўлмаса, ростдан ҳам ўзингни қозонга тиқамиз. Тушундингми?

М ў м и н. Тушунганда қандоқ!

К а к к у. Жўралар! Бугун ошхўрак бўлмайди. Ҳеч ким фингшимасин. Келишдикми?

М а м а т. Яна эски ҳаммом, эски тос. Домла ўғирлик ҳаром дейди, ҳалоли қани? Нима, тиланчилик қилайми? Ундан ўлганим яхши.

Мурод. Ҳеч ким санга, тиланчилик қил, дегани йўқ. Биз гадоёмасмиз.

Мамат. Бўлмаса Комил тақачига ўхшаб бир бурда нон учун эртадан кечгача меш пуфлаб ёш умримни хазон қилайми? Ишлайдиган аҳмоқ йўқ.

Фохриддин. Сабр-тоқат қилиш керак. Пешонага ёзгани бўлади. Бандасининг насибасини худо ўзи етказди.

Қўкан. Худо етказгунча, ўзинг унинг олдига равона бўласан.

Фохриддин. Шаккоклик қилма! Ҳаммамизни худо урмасин тагин. Тавба қил, тавба!

Қўкан. Ҳаммамизни худо қўш қўллаб урган. Бундан ортиқ нима бўларди.

Мамат. Нима бўларди? Боягию бояги, бойхўжанинг таёғи. Домла айтган ҳаёт ҳеч қачон келмайди. Биз кимга ҳам керак эдик. Ўзинг учун ўл етим.

Ҳамза киради.

Ҳамза. Маматхон, бундай деманг. *(Қўлидаги туғунни беради)*. Мўминжон, мана буни баҳам кўриб турунглар. Миркомил ҳозир ионачилар олдида, қуруқ қайтмас ахир. Маматхон, ҳар инсон ўзича азиз. Тақдири ҳам ўз қўлида. Ўқиган одам хор бўлмайди. Қани, Муроджон, ўтган дарсда илм тўғрисида нима девдик?

Мурод. Ҳар муроду мақсадингга етмоқ истарсан мурод, Кўз очиб бедор бўл, даркор илм, даркор илм.

Ҳамза. Мана, Маматхон, ибрат олинг. Ҳаракатда баракат. Икки ойда шунчалик ўқийдиган бўлди-я.

Мамат. Мурод ёш. Зеҳни ўткир. Ман-чи?

Ҳамза. Сизга нима қилибди? Сизнинг ҳам зеҳнингиз яхши.

Мамат. Очигини айтганда, йўқ пулга ҳисоб не ҳожат. Билимим бўлгани билан ким ҳам мани ишга оларди?

Ҳамза. Ўйлама, ўлгунча ҳар ким бу разолатда кетар,

Шоҳлар бир кун гадо, бир кун гадо шаҳзоддир.

Мўмин. Узр, домлажон. Бу гаплар фақат эртақда. Дадам айтадиларки, дунё бир бозор, одам бўлса ҳаёт билан ўлим орасидаги бир даллол. Ширинкомонаси еган-ичгани, ўйнаб-кулгани. У ҳам насиб қилганга. Дадам ҳали савдода адашганмас.

Ҳамза. Эҳтимол, дадангиз бозорни яхши биларлар. Аммо умр бозор савдоси эмас. Эртақдаги ҳаёт бир кун келур. Чунки у одамларнинг орзу-умиди. Уни рўёбга чиқариш бўлса сизу бизга боғлиқ. Бунинг учун аввало ўқиш даркор.

Қўкан. Мўмин, домлани бўлмағур гаплар билан чалғитма. Вақт зое кетмасин. Дарсга ўтайлик.

Ҳамза. Азизларим! *(Дарсликдан ўқий бошлайди)*. Не нарса боқий бу дунёда? Ботирнинг ишию дононинг сўзи. Доналар демишларким, зулмдан зиёд гуноҳ йўқдир. Зулм деб ўзидан бошқаларни куч, макр ва тadbир ила қақшатмоқни айтилуру. Чунончи, етим ва сағирларнинг ҳаққини емоқ, бечораларни хизматкор қилиб ишлатмоқ, ҳақ бермай ҳайдамоқ, одамни ўз нафси ва фойдаси учун ҳар хил азобга солиб қийнамоқни зулм дейилур. Бу ёмон феълни қилувчига золим, қилувчига мазлум дейилур. Золим бир кун бўлурки, ўзи бир улуг ба-лога дучор бўлур.

Зулмнинг зидди раҳмдир. Раҳм марҳаматдан иборат бўлиб, фақир ва мискинларга меҳрибонлик қилмоқдир. Раҳмдил...

Маҳмудхўжа киради.

Маҳмудхўжа. Маъзур тутинг, Ҳамза афанди!

Болалар. Ассалому алайкум!

Ҳамза. Марҳамат, Маҳмудхўжа афанди. Азизларим сиз озод!
Маҳмудхўжа. Йўқ, йўқ, талабалар тўхтасин.

Ҳамза. Утиринг, азизлар!

Маҳмудхўжа. Ҳоким ҳазратлари қизиқяптилар, мактабингиз билан. Бу ўзи қандай мактаб, деяптилар.

Ҳамза. Кўриб турибсизки оддий, ибтидоий мактаб. Дорилайтом. Уттизтача етимпарвар ҳимматига қараб иона берган. Савобликка етимларни ўқитяпмиз. Хат-савод ўргатдик. Ҳисоб ҳам.

Маҳмудхўжа. Шундоқдир-ку-я, аммо локигин қўлимиздаги маълумотларда бошқа гаплар битилган. Дорилайтомда подшоҳи оламнинг етимпарварликларига шак келтирилибди. Бу ерда қуръон тиловати эшитилмасмиш. Мединский жаноби олийлари текшириб, чоға кўришни буюрдилар.

Ҳамза. Чора? Етимпарварликнинг неси гуноҳ?

Маҳмудхўжа. Маълумингизким, ҳар бандани мўминнинг тақдири оллоҳнинг хоҳиши. Худо бировни бой, бировни фақир, бировни мулло, бировни етим қилиб қўйган. Ундан ташқари, ҳамма мулло бўлиб кетса подани ким боқади? Бу ялангоёқларга савод бериб, сиз қанотсиз парвозга чорляяпсиз. Бу жиноятмасми?

Ҳамза. Йўқ, бу савоб. Мактаб масжиддан ҳам муқаддас жой. Болалар фариштадек пок бўлади. Масжид ҳар қандай гуноҳни кечиради. Гуноҳкорни тузатмайди. Мактаб бўлса адашганни тўғри йўлга солади. Мақсадим — етимларни ҳақиқий инсон қилиб етиштирмақ.

Маҳмудхўжа. Эҳтимол шундайдир-ку. Ҳоким тўрага нима деб тушунтираман буни. Менга ҳам осон тутманг. Бирор тузукроқ совғасалом билан ҳазратнинг кўнгилларини олиб, шикоятни гумдон қилмасак, сизга жабр бўлармикин деб қўрқаман. Нима керак сизга бу ташвишлар. Бу гадоиваччалардан бир кун қассоб чиқиб, бир қадоқ гўштни сизга бесуяк сотармиди?

Ҳамза. Болалардан ким чиқишини тақдир билади. Аммо етим ҳақини егандан кўра сиз ҳам, ҳазратнингиз ҳам қассобгузарда без теринг!

Маҳмудхўжа. Кимни ҳақорат қилаётганингизни биласизми, ўзи?

Ҳамза. Биламан. Сиз ҳам билингки, келажак мана шу ҳақоратланган етимларники. Сиз...

Кўкан. Домлажон, рухсат беринг ман жавоб берай!

Олим бўлсак дунёда,
Келур ҳар иш бунёда,
Биз ҳам сув остин кезуб
Ҳам учармиз ҳавода.

Маҳмудхўжа. Овозингни ўчир, ҳароми!

Ҳамма.

Олим бўлсак бўлармиз.
Яхши ҳаёт қураармиз.
Дунёда энг роҳатда.
Яшаб умр сурармиз.

Маҳмудхўжа. Бу куфур байтлар сизники бўлса керак?

Ҳамза. Худди шундай, тақсир.

Маҳмудхўжа. Мана сизнинг таълимингиз. Ҳоким ҳазрат Мединский жаноби олийларининг ваколатлари билан амр қиламанки, шу ондан бошлаб бу мактаби бедин беркилди. Уқиш қатъиян-таъқиқ.

Ҳамза. Бу адолатсизлик. Мен...

Маҳмудхўжа. Сиз бўлса шаккоқлигингиз учун жаноби олий ҳазратлари олдида жавоб берасиз.

Чиқиб кетади.

Қ а к к у. Ана халос, пишди гилос.

Ф а х р и д д и н. Тавба, бу қандай бўлди?

К о м и л (*кириб*). Домла, ишимиз чатоқ. Даҳрий мактабга иона йўқ, деб мани ҳақоратлаб ҳайдашди лаънати савдогарлар.

Ҳ а м з а. Наҳотки?

М а м а т. Даус, етимни оғзи ошга етганда бурнидан қон келар-канда. Бизга рухсат, домла.

Ҳ а м з а. Маматхон!

М а м а т. Хайр. (*Чиқади*).

Ф а х р и д д и н. Худонинг хоҳиши шу эканда. Хайр, пешонада борини кўрармиз.

Ҳ а м з а. Фахриддин!

Ф а х р и д д и н. Худо ҳофиз. (*Чиқади*).

Ш о д м о н. Умид билан ўқишга келувдик.

М а к с и м. Мана ўқидик ҳам. Кўзингни каттароқ оч, ука. Бу ҳам ҳаёт дарси. Вася амаким матрос — денгизда ҳам, ҳаётда ҳам тўлқинларни енга билиши керак, дерди. Қани, кетдик.

Ҳ а м з а. Кетманглар.

Ш о д м о н, М а к с и м. Узр, домлажон. Хайр, домла! (*Чиқишади*).

М ў м и н. Ноилжон, домлажон. Ҳаймага мутеъмиз. Дадам Сотим-хонбойвачанинг дўконига ўтиб кел девдилар. Ман ғириллаб бориб келаман (*Чиқади*).

Қ ў к а н. Домла, энди нима қилдик?

Ҳ а м з а. Билмадим

М у р о д. Домла, биз сизни ташлаб кетмаймиз.

Иккаласи Ҳамзанинг ёнига келишади.

Ҳ а м з а. Азизларим, сизга минг раҳмат! Аммо мен энди сизга бирор наф етказмоқдан ожизман, ожиз!

Саҳна қоронғилашади.

БЕШИНЧИ КҮРИНИШ

1917 йил. Май. Кўқон. «Хуррият» журнали редакцияси. Мурод плакат чизяпти. Кўкан унга ёрдамчи. Ҳамза даъватнома ёзаяпти.

Ҳ а м з а. Муроджон, суратлар тайёрми?

М у р о д. Ҳозир. Тугатяпман, домла. Тайёрларини кўринг-чи, қандоқ чиқдийкин?

Ҳ а м з а. Яхши, жуда яхши. «Хуррият, тенглик, байналминал дўстлик, иш соатини камайтириш, аёллар ва болаларга имтиёз». Яхши, жуда яхши. Таъсирли чиқибди. Айниқса кўзларни ўхшатибсиз. Бу кўзларда алам ва ғазаб чақнайди. Тугилган муштларда, оҳ, қанча қудрат бор. Кечаги митингда гапирган тўртинчиларнинг худди ўзи.

Қ ў к а н. Даъватномаларимиз қўлма-қўл бўлиб кетади. Кўрасизлар.

М а ҳ м у д х ў ж а (*кириб*). Ҳорманг, ҳорманг, Ҳамза афанди. Илҳом парисини учириб юборган бўлсам, узр. Яна бир фельетонни қоқ белидан бўлдим шекилли. Дўстим, ҳамиша яхшиликка ёмонлик эканда. Журналингизда мени фельетон қилибсиз. Нега менга мунча бўҳтон тоши ёғдирасиз?

Ҳ а м з а. Хўш, ёзилганларнинг нимаси бўҳтон экан?

М а ҳ м у д х ў ж а. Ҳамза афанди, биродари азизим! Ахир мен сизга нима ёмонлик қилдим. Агар дорилайтом бўлса, менда нима айб. Ҳокимнинг буйруғини бажарганман. Мардикор воқеалари куни марказга, Петербургга, подшоҳга халойиқдан хат уюштирдигиз. Воқеанавислар ҳокимга хабар қилишди. Мен ўзимни билмаганга олдим. Эс-

ки ҳукуматдан ким кўп жабр кўрган бўлса, бу — камина. Икки ўт орасида туриб ишладим. Худога минг қатла шукурки, ҳуррият замонларини ҳам мана кўрдик. Муаллимлар жамиятига бош бўлишим биланоқ журналга рухсат олдим. «Кенгаш»нинг муҳаррирлигини сизга мен таклиф қилганман. Айбим шуми?

Ҳ а м з а. Қўйинг, «Кенгаш»даги мубҳак ҳолларни ёдимга солманг. Ҳаётда ўзгариш деса, рангларингизда қон қолмайди. Худога шукурдан бошқа шиорларинг йўқ.

М а ҳ м у д х ў ж а. Ношуқур бўлманг, дўстим. Қандай яхши замонларга етишдик. Ҳуррият, мусовот, адолат, «Шўрои ислом»ни айтмайсизми? Шарият йўллари инқилоб ғоялари билан чамбарчас. Миллат эркин нафас олмақда. Халқ бахтиёр. Яна нима керак ахир?

Ҳ а м з а. Худонинг номини рўкач қилиб, халқ асрлар бўйи зулматда сақлангани етар. Халқ бахтиёр дейсиз. Нима ўзгарди бу ҳаётда? Ҳануз ишчи қора тер тўкиб меҳнатда, заводчи бой роҳатда. Хирмондаги дон бойники, сомони деҳқонники. Аёлларга озодлик қани? Етимесирнинг аҳволи қуллиёвмин баттар. Бечора болаларнинг аҳволини кўрсангиз юрагингиз эзилиб кетади. Заводчи бой кунига ярим танга ҳақ берадими, йўқми, аммо энг оғир иш шуларнинг бўйнида. Шу иш ҳам топилгани улар учун бир байрам. Бу лаънати меҳнатга бола у ёқда турсин, туя ҳам бардош беролмайди. Силласи қуриб йиқилиб қолганлар қанча. Биров унга қараса-чи? Замона зулми жамики фуқарога баробар, аммо у айниқса етимга бешафқат. Бечора болалар бошпанасиз. Қўпи оч, яланғоч. Дардини кимга айтади.

М у р о д. Эҳ, қишлоқларда аҳвол бундан ҳам ёмон. Битта Афғонбоғда юздан ортиқ сағир. Етим ҳақи ажратиш ҳеч кимнинг хаёлига келмайди.

М а ҳ м у д х ў ж а. Сиз шундай деманг, биродари азиз, Ҳамза афанди. Сиз миллатнинг ифтихорисиз. Маликул каломи давронсиз. Қўшиқларингиз эл оғзида. Театрунгиздан ҳамма ҳайратда. Мана, «Ҳуррият»га муҳаррирсиз. Нутқи ирод қилсангиз, оломон оғзини очиб тинглайди. Шу обрўй, шу иззатга шукрона айтиш керак. Сиз биз билан бўлишингиз керак. Сиз бўлсангиз, «Шўрои ислом» нозир қилиб кўтарса, истеъфо бериб қайтибсиз. Қаландархонада рабўчилар митингида даъватнома кўтариб юрган эмишсиз. Қўйинг шу баचना, ўзингизга ярашмаган қилиқларни. Бирон кори ҳолдан худо сақласин. Сизу биздек зиёлилар, миллат намоёндалари, улуг ишларга ўзимизни асрашимиз керак. Ахир, биз миллатнинг ақлимиз. Сиз бўлса ўзингизни ўтга урасиз.

Ҳ а м з а. Худди шу шоир виждони мени минбарга тортади. Зероки, сиз малайлик қилган бу ҳукумат аслида янгидан бўлган истибдод. Унга гап тушунтириш эса, ҳўкизнинг қулоғига танбур чертган билан баробар. Мен уни қатъиян рад қиламан. Жамиятнинг келажаги рабўчилар ҳаракатида, большевиклар сиёсатида, ҳақиқий инқилобда, деб биламан. Узр, менинг зарур ишларим бор.

М а ҳ м у д х ў ж а. Ножўя, куфрона хатти-ҳаракатлардан сизни огоҳ қилиш менга ҳам фарз, ҳам қарз эди. Энди ўзингиздан кўринг.

Жаҳл билан чиқиб кетади.

М у р о д. (карикатурани кўрсатиб). Домла, башараси ўхшабдими? Ҳ а м з а. Худди ўзи-я?

Кулги.

Қани ёзинг, Муроджон! «Талаб қиламиз: ёш ўсмирларни панжаи истебдоддан қутқарув! Тўртинчиларнинг шиорлари шулар! Халойиқ, сифимизга ўтинг! Уз ҳақ-ҳуқуқингиз учун курашин! Яшасин меҳнаткашлар, деҳқонлар! Битсин киши кучи ила яшовчилар!» Сиз, иним,

даъватномаларни заводга етқазинг. Нишон Ризога айтинг, Бабушкиннинг илтимосини биз Муроджон билан кечки сменагача тайёрлаб қўямиз.

Қўқан. Хўп, домла, ман заводга чопдим.

Ҳамза. Эҳтиёт бўлинг, иним. Қўча тўла айғоқчи.

Қўқан. Хавотир бўлманг, домла (*Чиқади*).

ОЛТИНЧИ КУРИНИШ

1818 йил. Октябрь. Қўқон, «Ле мод дё ла Франс» ательеси. Пештоқида катта қизил байроқ. Бир тўда юпун болалар ателье залига шовқин-сурон билан кириб келади.

Илёс. (*ичкаридан чиқиб*). Қайт, орқангга, безорилар! Ҳой, ким қўйди буларни бу ерга?

Мамат. Сурма ичган итдай вангиллама. Қулоқни қоматга келтирдинг. Танимаяпсанми, даюс!

Илёс. Сенмисан, дайди?

Мамат. Худди шундай. Энди замон камбағалники. Олиб чиқасраб қўйган зўр матоларингни.

Ҳамза. Бас қилинг, Маматхон! Буларни мен олиб келдим. Маъзур тутинг, уста. Интернат болалари булар. Кийинтириш керак.

Илёс. Жуда яхши, жуда яхши, Ҳамза муаллим. Лекин на илож, менда на мато бор, на булар боп тайёр кийим.

Ҳамза. Мато топилади. Мусодара қилинган икки той мовут матони ревомком интернатга ажратди. Шўролар даврида етимлар бир яйрайдиган бўлди-да. Бичимини олинг, тезроқ!

Комил (*Қодирга*). Қаёққа? Тўхта. Яна қочмоқчимисан? Кир бу ёққа.

Қодир. Қирмайман. Қаёққа олиб кетяпсан мани? Қўйиб юбор! Уғирлик қилганим йўқ-ку!

Комил. Қочма, бўлмаса камар билан боғлаб қўяман.

Қодир. Итмидим санга, боғлаб қўядиган.

Мамат. Эҳтиёт бўл, командир, тишлаб олмасин.

Комил. Домла! Жонимга тегди. Жангда минг марта осонроқ. Бу зумрашаларни кетидан югуравериб ўлиб бўлдим-ку. Илтимос қиламан. Ревкомга айтинг. Мани фронтга қайтаришсин. Мана яна биттаси. На отини айтади, на гапга кўнади. Қаранг, ҳамма ёғимни тирнаб ташлади.

Ҳамза. Миркомил, бу ерда жанг кетаяпти. Шу болалар ҳаёти учун курашда сиздек мураббийлар керак. (*Қодирга қараб*). Тинчланинг азизим. Сизни бу ерда ҳеч ким хафа қилмайди. Қани бошлаймизми, уста?

Илёс. Йўқ, мен бу заказни бажаролмайман. Бошқа устахонага боринглар.

Комил. Бошқа устахонага бормаймиз. Ўзинг тикасан. Элликта кийим бош беш кунда тайёр бўлсин.

Илёс. Уҳ-хў. Шу мато шуларгами, увол-ку!

Комил. Нима дединг! Сан аксилинқилобий унсур Париждаги мисъеларинг олдига қочиб улгурмагансан-да. Ёки хўжайинларинг яна қайтиб келади деган умидинг борми? Ут бу ёққа! Деворга тур!

Илёс. Ҳамза афанди, ўртоқ муаллим! Худо ҳаққи мени ажратиб олинг! Болаларимга раҳмингиз келсин.

Комил. Болаларинг эсингга тушдими? Булар-чи?

Илёс. Ахир тушунинг, машиначиларим қолмаган. Эру хотин эртаю кеч тинмай тикканда ҳам айтганларингизни қилишга бир ой муҳ-

лат керак... Етимлар бир ой кечроқ олифта бўлса осмон ўпирилиб тушмас.

Ҳамза. Йўқ, ўпирилиб тушади.

Илёс. Осмон ўпирилгани қанақа бўлади, муаллим?

Ҳамза. Унинг қандай бўлишини ўз кўзингиз билан кўрасиз, агар... Инқилоб болаларининг уст-боши беш кунда бут бўлмаса!

Комил. Бу ревкомнинг буйруғи. Машиначинг бўлмаса, ёрдамга учта машиначи топамиз. Инқилобий жавобгарлик ҳисси билан тез бажар буйруқни. Бўлмаса инқилоб номи билан...

Илёс. Тушундим, тушундим, ўртоқ командир. Фақат жулдурларини ечиб ташлашсин.

Ҳамза. Азизларим, ечининглар!

Қодир. Шу ерда-я!

Комил. Бу нима деганинг. Буйруқ бажарилсин!

Ҳамма ечина бошлайди.

Комил. (Қодирга қараб). Санга алоҳида буйруқ керакми?

Қодир. Ечинмайман.

Комил. Нима? Вақт зиқ. Тез бўл. Қани, ечин!

Қодир. Қўлингни торт. Биқинингдан дарча очиб қўяман. (Пичоқ чиқаради).

Мамат. Яша, шоввоз. Командирнинг наганини кесиб ол.

Ҳамза. Пичоқ билан ўйнашманг. Менга беринг.

Қодир. Сиз ҳам яқинлашманг, домла.

Комил. Эй, зумраша! Бас қил, ҳазилни!

Қодир. Бичимини шундай олаверсин! Ечинмайман.

Комил. Ечинасан.

Кўлидан пичоқни тортиб олиб, ечинтира бошлайди.

Қодир Комилнинг кўлини тишлаб олади.

Комил. Хумпар, тишлашини қаранг.

Жаҳл билан Қодирнинг бошига туртади. Қодирнинг телпаги тушиб кетади, узун сочлари елкасига ёйилади.

Қодир. Вой ўлай!

Комил. Ия, қиз бола-ку!

Ҳамза. Тортинманг, азизим. Кимнинг фарзандисиз. Исмингиз нима?

Қодир. Ота-онам йўқ. Босмачилар ўлдирган. Исмин Қалдирғоч.

Ҳамза. Қалдирғоч. Исмингиз чиройли экан, синглим.

Комил. Интернат, буйруғимни эшит! Ечиниш тўхтатилсин. Уста, сан Қалдирғочнинг бичимини шундай олавер.

Ҳамза. Уста Илёс, бу синглимизга энг гўзал матодан кўйлак тиқиб беринг. У инқилобдан бахт топган ўзбек қизи, биринчи озод қалдирғочимиз. Азизларим, Қалдирғоч қандай қушлигини биласизми?

Қўкан. Биламиз, кўкси оқ, қора қуш-да.

Ҳамза. Йўқ, кўнгли оқ, фидойи қуш. У баҳор нишонаси. Янгилик рамзи. Мардлиги инқилобчиларга моһанд. Афсона бор: Жониворлар подшоси илон — арига буюрибди: «Барча этни татиб кўр, энг ширини меники». Бу гапдан воқиф бўлган қалдирғоч аридан: Қимнинг эти ширин экан?» деб сўрабди. Ари: «Одам...» дейиши билан қалдирғоч бир чўқиб тилини узиб олибди. Илонга эса, энг тотли эт қурбақа деб тушунтирибди. Шундан буён ари гунг, илон бўлса қурбақага ўч экан. Шу-шу илон қалдирғочга душман, инсон бўлса унга дўст, меҳрибон экан. Сиз янги ҳаёт қалдирғочларисиз!

Саҳна қоронғилашади. Шуъла рассомда қолади.

Мурод Рўзи. Азизларим. Биз янги ҳаёт қалдирғочлари эдик. Аммо мудҳиш ўтмиш, етимлик қисмати, сарсон-саргардонлик қўрқинчи-ли тушдек ҳамиша ёдимда... Яхшиси, мана бу суратларни кўринг. Уларда бизнинг ҳаёт битилган. Мени кечиринг. Чарчадим. Давомини албатта, айтиб бераман.

Т а н а ф ф у с.

Иккинчи парда

Рассом ижодхонаси. Мурод Рўзи кириб келади.

Мурод Рўзи. Азизларим, шундай қилиб ҳаёт саҳнасига инқилоб тўфони кириб келди. Унинг аҳамиятини дарҳол англаб етдик деб айта олмайман. Аммо буюк бир воқеа рўй берганини қалбан сезардик.

ЕТТИНЧИ КҮРИНИШ

1919 йил, 25 июнь. Интернатнинг катта зали. Болалар ухляпти. Ҳамза столда лампани газета билан беркитиб ижод қилапти. Урнидан туради. Ухлаётган болаларни айланиб чиқади. Куканнинг кўрпасини ёпиб қўяди. Максимнинг ёстиғини тузатади. Шу вақт кўчадан ўқ овози эшитилади. Тўппончасини ўқлаб эшикка чиқади.

М а м а т. Яна отишма... Мурод, уйғоқмисан?

М у р о д. Ҳа, ухлашга қўйишармиди?!

М а м а т. Мен бўлса ҳеч ҳам ухломмайман. Кўзимни юмсам онам кўринади. Кўзлари юлдуздек милтираб туради. Ўзлари ҳам юлдуздек олис. Суратларини чизиб бермайсанми? Қора қош, қора соч. Юзлари ойдек.

М у р о д. Хўп, худди сен айтгандек қилиб чизиб бераман.

К ў к а н. Қандай бахтлисизлар-а! Одамнинг ҳаваси келади. Ота, она деб тилингиз чиққан. Мен бу ширин сўзларни умримда айтмаганман. Қакку боласини тўғри келган инга ташлаб кетаркан. Мен ўз номим билан Қаккуман-да, Қакку. Аммо Қакку ҳам она. Онанинг ёмони бўлмайди.

М у р о д. Тўғри. Отанинг ҳам. Отам қуёшга интил дерди. Бувим айтган эртақларда қуёш ҳаётбахш, меҳрибон эди. Лекин унинг қанчалик бераҳм, шафқатсизлигини ўша лаънати очарчилик йилларида кўрдик. Қуёш ҳамма нарсани куйдириб ташлади. Далада на сув бор, на ҳаёт. Ҳовлимиздаги катта балх тути қовжираб, қоп-қора бўлиб кетди. Худди дадамга ўхшаб. Улар ҳам ўзлари севган офтоб остида оғир меҳнатдан адои тамом бўлдилар. Онам охириги марта манга бир бурда нон берганда ўзи очликдан шишиб ётарди. Кейин билсам, кунжара еган экан. «Аканг билан шаҳарга кет. Бу ерда очдан ўласизлар. Энди сизларга ким қарайди, бахти қора онангни кечир»,— деб туриб жон берди. Акамни эса, шаҳар йўлида йўқотдим. Ҳалигача тополмайман.

М а к с и м. Жўралар! Шаҳар нотинч. Босмачилар хуружи тинмайди. Тенгқурларимиз жанг майдонида. Мана комсомол Абдулла Набиев. У шундай ишлар қиляптики, одамнинг ҳаваси келади. Биз эса бу ерда текинтомоқ бўлиб... Ким у?

К ў к а н. Қимсан? Яна гап пойлаяпсанми, писмиқ?

О в о з. Бу — мен. Қалдирғоч!

М а м а н. Санга нима керак? Кечаси кўчага чиқма девдим-ку! Яна қир-пичоқ бўлайликми?

Қ а л д и р ғ о ч (кўриниб). Хавотир олманг, Мамат ака. Раҳмат! Нега мендан сир сақлаяпсизлар?

Максим. Нима бўлса ҳам қиз боласан-да. Тушунсанг-чи, ахир. Қалдирғоч. Ҳозир ҳамманинг ҳуқуқи баробар. Нима қилмоқчи бўлаётганларингни билмайди, деб ўйлайсанми? Мен ҳам бораман.

Максим. Қаёққа?

Қалдирғоч. Қишлоққа.

Максим. Қаёқдан била қолдинг?

Қалдирғоч. Шодмон эртаю кеч қишлоқ, босмачи, етимлар дейди-ку.

Максим. Худди шундай. У ерда босмачи бор. Уруш қиз боланинг ишимас.

Қалдирғоч. Паранжидаги аёлларга инқилобни сен тушунтирасанми? Бораман, дедим, бораман. Қалдирғочнинг ортга қараб учганини кўрганмисан?

Максим. Майли. Аризани беринглар. Қалдирғоч ҳам қўл қўйсин.

Мурод. Домладан сўраймиз, ревкомга етказади.

Шодмон. Рухсат беришмаса, ўзимиз кетамиз фронтга.

Қўқан. Тўғри. Биз баҳтимиз учун курашишимиз керак. Жойимиз жангда.

Қалдирғоч. Уқиш ҳам жанг, жаҳолатга қарши жанг. Шўро даврида биронта саводсиз қолмаслиги керак. Мен домламга ўхшаб ўқитувчи бўлгим келади.

Шодмон. Манга қолса, болалар бор ҳамма жойни гулзор қилардим. Уруш ҳам тугайди. Ҳаммамиз қишлоқларимизга қайтамиз. Мен ерни соғинганман. Баҳорда кетмон чопганмисиз? Гуллаган боғларни кўрганмисиз? Ҳаммаёқ оппоқ. Бошингда кўм-кўк осмон. Осмон тўла қалдирғоч.

Мамат. Орзу, умид, хаёл одамни қаёқларга олиб кетмайди. Ҳозир, эса гўзал Фарғонада боғлар ёнапти. Босмачилар зулмидан элнинг фарёди кўкка етган. Қанча бола ота-онасидан жудо бўлди. Мен шундай жойда йшлайки, қилар ишим етим-есирга гамхўрлик бўлсин.

Максим. Жўралар, мендан, эҳтимол, хафа бўларсизлар. Аммо ростини айтай: тушларимда оппоқ елканларни, тезорар кемаларни кўраман, чайкалар қичқиригини, тўлқин товушларини эшитаман. Денгиз шамоли олис ўлкаларга, сирли диёрларга чорлайди. Мен матрос бўламан. Фарғонада Шўро ҳокимиятини барқарор қиламизу сўнг орзуим кетидан кетаман.

Қўқан. Орзу кетидан... Бу гап яхши. Ман саҳнани орзу қиламан. Домланинг гаплари ёдларингдами: «Театр — ҳаёт мактаби, халқнинг ҳамдарди, синфий кураш майдони. Санъат — бу мўъжиза. Бу соҳада ҳам фидойилар керак». Ман домладек санъаткор бўламан.

Мурод. Ҳа, жўралар. Биз ҳаётда ҳам, санъатда ҳам янги инсон учун, ҳақиқат учун курашамиз.

Мамат. Аризани-ку, ёздинг-а, аммо қизил аскарликка ҳаммани ҳам олавермайди, ижтимоий келиб чиқишига қарайди, дейишади. Унақа бўлса, биз нима деймиз.

Максим. Инқилобни алдаб бўлмайди. Вася амаким инқилоб бу ҳақиқат дерди. У мени Одессада, денгиз соҳилида топиб олган. Ушанда тўрт ёшларда бўлсам керак. Ота-онам балиқчи эди. Бир кун улар денгиздан қайтишмади. Қирғоқда мену, мендан ҳам оч чағалоқлар. Қўрқиб қичқирдим. Ушанда Вася амаки пайдо бўлиб мени бағрига босди. «Держись, братишка. Живи будем не помрём. Балиқчи ҳам чайкадан кўрқадими? Чайка — матроснинг қалби-ку», — деди. Шундан буён Вася амаки билан ота-боламиз. Уни сиёсий хавфли деб бу ёққа сургун қилишди. Мен ҳам бирга келдим... Ижтимоий келиб чиқишим шу. Шуни ёзаман.

Шодмон. Тўхта, тўхта. Дадам раҳматлик, заводда матрос дўстим бор, у жуда яхши ўрис, дерди. Отам галаён кунлари шаҳарга тушиб, қайтиб чиқмади. Сен отамни учратмаганмисан? Исми Жўрабой эди. Мани асли номим Назиркул.

Кўкан. Бўлмаса, бобонг Учкўприкдаги Абсамат бойнинг чорақори эмасми?

Шодмон. Ҳа, ўша. Исмлари Шариф бобо.

Мурод. Биз бобонгни кўрганмиз. Кўзим очиқлигида неварамни кўриб қолсам, деб йиғларди. Албатта бор унинг олдига. Агар мени ҳам бобом бўлганда, ҳеч вақт қўлини қўйиб юбормасдим.

Шодмон. У жуда меҳрибон, аммо ўта кетган мутаассиб-да. Назир қилингансан, устига қарзимиз ҳам бор, деб мани эшонга элтиб бермоқчи бўлди. Қочиб кетдим. Ҳануз отамни излайман.

Максим. Шодмон, бўлмаса, дадангни ман кўрганман.

Шодмон. Нима, қаерда?

Максим. Қазаклар оломонга от қўйганда Вася амаким билан бирга эди. Улар ёнма-ён туриб жанг қилишди. Уларни бирга кўмишган, ўртоқлар қабристониди.

Шодмон. Наҳотки... Дада, дадажон!..

Қалдирғоч. Шодмон, бас, бас. Жўраларим, ширинларим, қадрдонларим. Биз умрбод биргамиз, ака-укамиз!

Саҳна қоронғилашади.

САККИЗИНЧИ КҮРИНИШ

Интернат. 1919 йил, октябрь,

Ҳамза. Азизлар! Октябр инқилобининг икки йиллиги билан барчангизни табрик этаман. Шу улуг айёмга атаб талабамиз Муроджон ажойиб совға тайёрлади. «Истиқбол» интернати номидан совғани қабул қилиб олиш шарафини синглимиз Қалдирғочга топширамиз. Муроджон азизим, совғани топшинг.

В. И. Лениннинг газета ўқиб ўтирган сурати тақдим этилади.

Комил (бирин-кетин ўқ узади). Яшасин ўртоқ Ленин! Яшасин жаҳон инқилоби!

Кўкан. Яша Шўро, Яша Шўро!
Сен яшайдурғон замон.
Ишчи ўғли шуҳратингдан
Балқисин рўйи жаҳон!
Чиқиб эрклик қуёши,
Тинди мазлум кўз ёши,
Кул бўлди тожу тахтлар,
Етим бўлди — эл боши.

Қалдирғоч. Опа-сингилга энди,
Маориф нури инди.
Чачвон-паранжи ёниб
Қафаслар мангу синди.

Максим. Ленин биз учун атаб
Очди «ўқи» деб, мактаб.
Уқийлик келинг, ёшлар,
Ленин отани олқаб!

Шодмон. Энди нега ётайлик!
Эрклик таъмин тотайлик!
Лениндан билим олиб,

Жаҳонни уйғотайлик!
 Мурод. Бўлмайди Ниҳон ниҳон,
 Нурланди қора жаҳон.
 Шўро яшасин!— дейди
 Лабларим доим хандон.
 Мамат. Ленин бизнинг отамиз,
 Энди кимдан қўрқамиз?
 У берган қурол билан
 Душманларни отамиз.

Шу пайт жонли манзара пайдо бўлади.

Қўкан. Уртоқлар! Мана инқилоб душманлари, ёрқин ҳаётимизнинг қора қузғунлари. Таниб олинг. Нишонингиз бехато бўлсин!
 Ҳамма. Биз агар ишчи, деҳқон ҳам қизил аскар,
 Бирлашсак фирқамиз бўлиб раҳбар,
 Тўкамиз тутдек дунёдан шаҳаншоҳлик, сарватни.
 Тўзамиз янги турмушни замон ичра.
 Абадий сўнгра яшармиз жаҳон ичра.

Комил. Уртоқлар, «Истиқбол» интернатимизнинг бир гуруҳ талабалари ревкомга ариза ёзишган. Улар, жойимиз синфий кураш майдонида, деб фронтга юборишни сўраганлар. Ревком инқилобнинг бу чин фарзандларини иштирокиюнчи ёшлар иттифоқига тавсия қилди. (Қарсақлар). Мана улар:

Максим Чайка,
 Мурод Сағир,
 Қалдирғоч,
 Шодмон дарбадар,
 Қўкан какку,
 Мамат дайди.

Маҳмудхўжа. Мен шўро маориф шўъбасининг вакили сифатида бу инқилобнинг чин фарзандларини қалбан қутлайман. Ой бориб, омон келишсин. Фақат бу шарафга ҳамма ҳам арзирмикан. Шу маънода Мамат дайди номзодига отвод бераман.

Комил. Сабаб, асос, нега?

Маҳмудхўжа. Чунки бу дайдининг қилмаган гуноҳи йўқ. Иштирокиюнчи ёшлар иттифоқига кимни тавсия қилишимизни яхши ўйлаб кўриш керак. Бу масалага инқилобий жавобгарлик ҳисси билан ёндашайлик.

Ҳамза. Маҳмудхўжа, афанди, қачондан бери сиз инқилобий жавобгарлик ҳисси билан иш қиладиган бўлиб қолдингиз?

Маҳмудхўжа. Менинг таржимаи ҳолимни бу масалага қандай даҳли бор? Инқилобга мен ўз хоҳишим билан келганман. Мана ҳақол хизмат қилаяпман.

Ҳамза. Инсон ҳеч бўлмаса ўз виждони олдида пок бўлиши керак.

Маҳмудхўжа. Мен машъум эски тузум шароитида ҳам она халқим, миллатимни маърифатли қилишга қўлимдан келганича ҳатто, ундан ҳам ортиқроқ хизмат қилдим.

Ҳамза. Октябрь инқилоби етим-есирга бахт йўлини очди. Сиз унга ров бўлмоқчисиз. Тўғри, интернатимизда баъзан аянчли воқеалар ҳам юз берди. Уғрилиқ ҳам, безорилиқ ҳам; қочиб кетганлар ҳам бўлди. Лекин Мамат сафимизда қолди-ку!

Комил. Домла. Маматнинг ўзи гапирсин. Гапир, Мамат!

Маҳмудхўжа. Нима ҳам дейиши мумкин. Ҳаммаси аён.

М а м а т. Нима? Сиз нимани билардингиз? Мен умр бўйи фақат иккита сўзни эшитаман. Дайди ва ташландиқ, ташландиқ ва дайди. Дайди итдек бу лақабларга кўникиб қолган эдим. Энди истамайман. Сиз ҳам мажбур қилолмайсиз. Мани ҳам онам бор эди... У йўқчиликдан фоҳишахонага тушди. Кейин эса номусга чидамай ўзига ўт қўйди: «Энди нобуд бўлмайсан, кечир ўғлим, онанг жувонмарг, онангнинг қасосини ол»,— деди. Мен ташландиқман. Бозордаги гадой кампир мени катта қилди. Таълимни лаънати бозор берди. Мактабда ҳам сиз мани гадойвачча деган эдингиз. Онамни зўрлаган золим гадо эмас, бой эди, бой. Агар уни топсам, онам учун ҳам, ўзим учун ҳам қасос оламан. Тўғри, мен ўғри, қиморбоз эдим. Бунга ҳам айбдорманми? Ман одамларнинг майда пулини ўғриладим, сиз ва сизга ўхшаганлар эса, умримни хазон қилдингиз, энди келажакимни ҳам йўқ қилмоқчисиз?

Ҳ а м з а. Қўйинг, Маматхон. Энди у кунлар қайтмайди. Келажак эса сизники. Сиз ҳаммангиз заҳарли ҳаёт меваларисиз. Қуш уясида кўрганни қилади. Албатта, бу ҳаёт ҳар бирингизда ўз изини қолдирган. Лекин инқилоб нурлари бу заҳар изларни йўқотади, тозалайди. Инқилоб сизни иккинчи маротаба дунёга келтирди. Бугун сиз янги ҳаётга қадам қўйдингиз.

К о м и л. Мана ҳужжатингиз: «Берилди ушбу гувоҳнома...» (Ҳамзага қараб) Домла, Мурод сағир деб ёзамизми?

Ҳ а м з а. Муроджон, отангизнинг исми нима?

М у р о д. Рўзи боғбон.

Ҳ а м з а. Демак, бугундан бошлаб Мурод сағир йўқ. Мурод Рўзи.

К о м и л. «Берилди ушбу гувоҳнома Мурод Рўзи ўртоққа шул ҳақдаким, ҳақиқатан бу ўртоқ Қўқон шаҳар иштирокиюнчи ёшлар иттифоқининг аъзосидир.

Ревком раиси Нишон Ризо» (Қарсақлар).

Ҳ а м з а. Қалдирғоч синглим, отангизнинг исми нима?

Қ а л д и р ғ о ч. Мен Қалдирғоч Раҳим қизи.

Ш о д м о н. Шодмон дарбадар эмас, Назир Жўра.

М а к с и м. Мен Чайка эмас, Максим Васильевич Чайкинман.

К ў к а н. Домла, инқилоб — нур дедингиз. Мен Какку эмас, Кўкан Нурий бўламан.

М а м а т. Мен Мамат дайди эмас, Мамат Меҳриман. Онам қалбимда ҳам, номимда ҳам бўлсин.

К о м и л. Ревком номидан ҳаммангизни табриклайман. Биз машаққатли ёшлигимизни унутмаймиз. Бизни алангали йиллар кутмоқда.

А с а л х о н (кириб). Топдим. Қизгинамни топдим. Вой бўйгинангдан ўргилай. Отагинанг кўрса қандай қувонарди-я! Отанг ўлмай, мен ўлсам бўлмасмиди, болажоним, болам.

Қ а л д и р ғ о ч. Амма, отамни тилингизга олманг. Ҳаққингиз йўқ. Сиз ундан воз кечгансиз-ку. Бутун қишлоқни бошингизга кўтариб лаънатлаганингиз эсингиздан чиқдими? Болам деманг! Бу туққан онамнинг ҳаққи.

А с а л х о н. Тавба қилдим. Бад қилдим. Сендан уэр сўрагани келдим. Энди бир умр ажралмайлик. Юр, бизникига. Даданг мени кечирган. Сан ҳам мани кечир.

Қ а л д и р ғ о ч. Отамнинг қони тўкилган ўша уйга бормайман. Йўқ, йўқ.

А с а л х о н. Нимага ундай дейсан. Ахир дадангни босмачилар ўлдирганку. Манда айб йўқ. Мен бир ожизаман. Эримни қули эдим. Нима қилган бўлсам, сани ўйлаганман, сани! Жувонмарг бўлмагин дедим.

Қалдирғоч. Шунинг учун ҳам отамнинг қотилига мени сотмоқчи бўлган экансиз-да.

Асалхон. Сани бахтингни ўйловдим. Йўқ, десам, иккаламиз ҳам жувонмарг бўлардик. Сан қочиб кетгандан кейин не азоб, не қийноқларга солишмади мани. Диндан чиққан акангни биз томонга ўтишга унда, дейишди. Зор-зор йиғладим. Акам эса бошимни силаб видолашди. «Қалдирғочни кўз қорачиғингдай асра!» деди. У ҳамиша сени сўрарди. «Бизга ўт, таслим бўл, қизинг тирик қолади» — дейишди. «Бехуда овора бўласиз», деб жавоб берди у. Акамни кўз олдимда отишди. Отангнинг чироғини сўндирма. Ожиза аммангни ҳам ўйла. Сандан бошқа кимим бор? Нега индамайсан, Қалдирғоч!

Қалдирғоч. Нима ҳам дердим, амма. Лекин сизни кечиришга ҳақким йўқ. Сиз ва сизга ўхшаганларнинг субутсизлиги, фақат ўзини ўйлаши қанчадан-қанча менга ўхшаш бечораларнинг бошига етди. Таҳқирланган, хўрланган, зўрланган қизларнинг хунини ким тўлайди, ким? Ерўлада яшириниб ётганимда мени қандай қийноқлар қутаётганини билардим. Улимимга рози эдим. Отам тортаётган азоблар эса, ўлимдан ҳам баттар эди. Отам, отамнинг охирги сўзлари қалбимда ўт бўлиб ёнапти. «Йигитлар! Мен нима учун жон фидо қилаётганимни билман. Сизчи? Сиз кўршапалаксиз! Бойлар-ку, мол-мулки, давлатидан айрилиб қолмай, деб қон тўқади. Сиз-чи? Сиз мана шу малъунлар деб қонхўрлик қиляпсиз. Нима учун босмачи бўлдингиз?» Жавобини эшитолмадим. Уқ гўмбирлади. У даҳшатлар ҳали ҳам кўз олдимда. Дадамнинг қасосини оламан.

Комил. Биз ҳам онт ичамиз. Отанг учун қасос оламиз.

Саҳна қоронғилашади.

ТУҚҚИЗИНЧИ КУРИНИШ

Қалдирғоч кўшиқ айтиб туриб кир юваяпти.

Максим (киради). Сенинг овозинг одамни маҳлиё қилади. Худди коинотдан, юлдузлар орасидан келаётганга ўхшайди.

Қалдирғоч. Наҳотки? Мен бўлсам ана шу юлдузларга учгим келади.

Максим. Албатта, учасан. Ахир сен Қалдирғочсан-ку.

Қалдирғоч. Тушларимда учаман. Бепоен кўм-кўк осмон, мен эса худди қалдирғочдек қуёш томон парвоз қиламан. Қувончим қалбимга сизмайди. Бутун дунёга эшиттириб куйлагим келади.

Максим. Сен... Сен ажойибсан. Қанча гўзаллигингни ўзинг ҳам тасаввур қилолмайсан.

Қалдирғоч (мағзавадан қўлларини чиқариб). Айниқса ҳозир. Афсуски, тушларим мана шу совун кўпигидек йўқ бўлади-қолади. Лекин, барибир, мен жуда бахтиёрман. Ахир энди ҳаётда эркин, озод парвоз қилишим мумкин...

Максим. Мен... Мен сен билан бир гаплашмоқчи эдим...

Қалдирғоч. Боядан бери гаплашяпмиз-ку, ахир...

Максим. Йўқ, бу бўлак гап.

Қалдирғоч. Нима деяётганингни тушунмадим. Сенга нима бўлди, ўзи?

Максим. Узимни ўзим йўқотиб қўйдим.

Қалдирғоч. Қаердан қидиришни билмайман-да. Бўлмаса, албатта, топиб берардим.

Максим. Ҳа, тўғри айтдинг. Сен, фақат сен топиб беришинг мумкин.

Қалдирғоч. Уҳ-ҳў, яна мени ўғрига чиқармагин тагин.

Максим. Ҳазиллашма. Бу чин гап.

Қалдирғоч. Сен ўзинг-чи, нима деяётганингни биласанми?

Максим. Нима дейишимни ўйлавериб миям айниб кетди. Гапларим кўпол, бесўнақай. Сенга қаттиқ тегиши мумкин. Мени нотўғри тушунишингдан қўрқаман. Биз эртага фронтга жўнаймиз. Сен эса, қишлоққа кетасан. Худди бутун умрга ажралишаётгандайман. Шунинг учун ҳам... Лекин, барибир, мен сени ҳеч қачон ва ҳеч қаерда...

Қалдирғоч. Максим, мени кечир!

Максим. Фақат йўқ дема. Жавобингни умр бўйи кутишга тайёрман.

Қалдирғоч. Сизларга осон. Қизлар юрак сирини биринчи бўлиб очмайди. Севгимиз тилимизда эмас, дилимизда, кўзимизда.

Хўл гимнастёркани бағрига босади.

Максим. Ҳаёт қизиқ-да, сен бировни севсанг, севганинг бировни севса. «Зоримиз бор зўримиз йўқ», деб шуни айтишаркан-да.

Қалдирғоч. У нима деганинг?

Максим. Бу гап ҳеч вақт сенинг бошингга тушмасин... Мана бу мендан сенга эсдалик.

Учбурчак денгиз садафини беради.

Қалдирғоч. Раҳмат, Максим. Мана бу сурат мендан сенга эсдалик бўлсин. Бу сурат мен учун жуда қадрли. Мурод чизган.

Максим. Бахтли бўл. Денгиз ҳам, мен ҳам сен билан бирга бўламиз. (Чиқади).

Саҳна қоронғилашади.

УНИНЧИ КУРИНИШ

Шаҳар чеккасидаги хароба.

Мамат. Ҳей, ким бор? Нима бало, ер ютганми ҳаммасини.

Кўкан. Мамат, чакки қилмаяпмизмикан-да? Ревкомга айтмасдан, домлага маслаҳат солмасдан бу ишни бошладик.

Мамат. Жўра, ўйни уйига етгунча, таваккалчи... Ҳей!!!

Кўкан. Хайр, охири бахайр бўлсин.

Мамат. Бу ишни, албатта, биз қилишимиз керак. Вақт ғанимат. Эртага фронтга кетамиз. Болаларни отахоннинг чангалида қолдириб кетиб бўлмайди. Юр, ё қўрқасанми?

Кўкан. Ревкомга борсак қурол берармиди?

Мамат. Қуролнинг нима кераги бор... Эй, отахон?

Эргаш. Ёмон шогирд эдинг, Мамат, шундайлигингча қолибсан. Ҳамма иш аста-секин, бешовқин қилинади, деб ўргатганман-ку! Бор-мисан? Қўришмаганимизга ҳам анча бўлиб қолди.

Мамат. Мен ўғирликка чиққаним йўқ. Таълимингизни эса, умр бўйи унутолмайман.

Эргаш. Утган ишга саловат. Комсомолга кириб яхши қилибсизлар. Янги ҳукуматни ҳам ўзимизники қилиб оламиз. Ҳозир ит эгасини танимаган пайт. Лойқа сувда балиқ тутиш...

Кўкан. Бу гапларни қўйинг, отахон!

Эргаш. Катталарнинг гапига аралашма. Комсомол тилингни чиқариб қўйибди. Худо ураман деган одамнинг тили узун бўлиб қолади.

Мамат. Тўхта, жўра. Отахон билан мен гаплашай. Биз бир-биримизни тезроқ тушунамиз.

Эргаш. Эҳ-ҳе, Мамат! Сен ҳам комсомолсан-да! Қани, эшитай-дики!

М а м а т. Болаларни интернатга олиб кетгани келдим.

Э р г а ш. Интернатга... *(Хуштак чалиб чақиради. Болалар киради)*. Мана ўзлари айтишсин. Кетаман, дейишса, тўрт томонлари қибла. Лекин ким кетарди, отахонини ташлаб? Бу ердаги базми жамшиду эркинликни ярим қадоқ қора нону сувда пишган карам билан эртаю кеч қора меҳнатга алмаштирадиган ахлоқ топилармикан?

М а м а т. Қўлингизда беҳуда нобуд бўлган болаларнинг хунини тўлайдиган пайт келди. Тушўнсангиз-чи, ахир, замон ўзгарди. Шўролар ҳокимияти етим-есирни ўз паноҳига олди. Эртами-кечми болалар янги ҳаёт ҳақиқатини тушунади, уларни ҳеч ким эскича яшашга мажбур қилолмайди.

Э р г а ш. Тарқал ҳамманг!

М а м а т. Дўқ-пўписани қўйинг. Сиз умр бўйи қўрқиб-писиб яшадингиз. Чиябўрининг ўзисиз. Шу ҳам ҳаётми? Биз инсонмиз, инсондек яшашимиз керак.

К ў к а н. Шўро ҳокимияти бошқача яшашга йўл қўймайди.

М а м а т *(болаларга мурожаат қилади)*. Жўралар! Отахон сизларга бойқуш ҳаётини ўргатяпти. Қўрқа-писа кечқурун овга чиқасиз. Кундузлари эл нафратидан яшириниб юрасиз. Бутун умрингиз тундек қора. Жирканч ва бешафқат йиртқичга ўхшайсиз. Отахон сизларни Мадамин қўрбошига кўтарасига сотган. Ўзи билан тоққа олиб кетмоқчи. Юринг ман билан!

Э р г а ш. Ҳой, комсомол, кетингдан ажал қувиб етмасин, тагин!

М а м а т. Одам ўлдириш сизга ота касб. Бошга тушганни кўз кўрар.

Э р г а ш. Ҳа, бошга тушганни кўз кўради. Ман ҳам етим-есирни ҳимоя қилиб, сағирларнинг ҳақини бойлардан ундириб келганман. Санлар учун, ўзимнинг хўрланган ҳаётим учун қасос олдим бу бойлардан. Оқ подшонинг авахтасию амирнинг зиндони, оломоннинг уркалтаги-ю миршабнинг қамчиси — кўрмаганим қолмаган. Яккамохов бўлиб умрим ўтди. На оила бор, на фарзанд. Мани болаларим — сизлар. Топган-тутганим бари сизларники. Ўзим билан нариги дунёга олиб кетармидим. Ахир, ман ҳам сизлардай етим ўсдим. Ўзинг учун ўл етим. Ҳаётнинг оқу қорасини ажратиб, шуни билдимки, фақат пул ва бойлик инсонни инсон қиларкан.

М а м а т. Зое кетган умр. Пулга ҳаётингизни тикдингизу, барибир бой бердингиз. Ютуғи бир қути зару маржон, аммо, беҳуда ўтган умрни ким қайтаради?

Э р г а ш. Бу лаънати дунёда биров бировни аямайди. Раҳмдилларни ҳаёт бешафқат янчиб ташлайди. Одамлар — инсон деяпсан. Агар у малъунларнинг ҳақиқий башарасини кўрсанг, сан ҳам мандан баттар бўлардинг. Ман ёшимни яшаб, ошимни ошаб бўлдим. Бу сафсатаанга ишонмайман. Болалар бўлса йўлини ўзи танласин. Санга, қайт, демайман. На илож. Жўра эдик, кел, жўралардек хайрлашайлик.

Кучоқлашади.

М а м а т. Ҳаёт барибир бир кун кўзингизни очади. Хайр!

Э р г а ш. Емон шогирдлингича кетдинг. Хайр.

Мамат қайрилиши билан елкасига дичоқ санчади.

М а м а т. Ая, аяжон!

К ў к а н. Нима қилиб қўйдинг, мараз?

Э р г а ш. Худонинг ўзи кечиради. Одамлар ҳукмига бўлса тупурдим. Қасамдан тонганнинг жазоси шу.

М а м а т. Эҳ, номард!

Эргаш. Айтмовдимми? Одамга ишонмагин деб. Жойинг жаннатда бўлсин.

Болалар турган жойида қотиб қолади.

Қўкан. Жўралар! Нега қараб турибсиз. Босинглар уни?

Болалар Эргашга ташланишади. Саҳна қоронғилашади.

УН БИРИНЧИ КҮРИНИШ

1919 йил, ноябрь. Қўкон. Интернатнинг катта зали. Қалдирғоч билан Комил кириб келишади.

Комил. Демак, сиз ўз қишлоғингизда, Бешарикда бўласиз.

Қалдирғоч. Ҳа, женотдел ихтиёрида. Мактаб очамиз. Мен болаларни ўқитаман. Аёлларни ҳам.

Комил. Қишлоқда ҳозир хавфли. Ҳар нарса бўлиши мумкин. Мана буни олинг (*маузерини беради*). Мана бундай ўқланади. Мана бу тепкини босганда отилади. Қани, нишонга олиб кўринг-чи? Мана бундай. Тўғри. Аммо қўлингиз қалтирамасин. (*Қўлини силаб*). Бу но-зик қўлларга узук ярашади. Ман бўлсам сизга қўпол қурол беряпман.

Қалдирғоч. Комилжон ака, сиз бор жойда ҳеч нарсадан кўрқмайман. Наҳотки бу охирги учрашишимиз бўлса.

Комил. Қалдирғоч, бизнинг отряд Туркфронт ихтиёрига ўтди. Махсус топшириқ бор. Лаънати босмачиларни тугатайлик, кейин яна бирга бўламиз.

Қалдирғоч. Қачон, қачон ахир?!

Комил. Бу сиз билан бизга боғлиқ.

Қалдирғоч. Сиз ҳеч нарсани кўрмайсиз, кўрсиз, кўр.

Комил. Нима?

Ҳамза ва Маҳмудхўжа киради.

Ҳамза. Азизларим. Сизларни кўрсам дилим яйрайди.

Маҳмудхўжа. Шундоқ-ку, лекин, Қалдирғоч синглим, сизнинг юриш-туришингизга қараб халойиқ юзи очиқ аёллар ҳақида тасаввур пайдо қилади. Бунинг унутманг.

Ҳамза. Талабаларимизга инқилоб тақдирини ишониб топширяпмиз. Эртага Комил босмачилар билан юзма-юз туради. Қалдирғоч эса, аёллар орасида фирқа ташвиқотчиси. Сиз бўлса уни қайта паранжигатикмоқчи бўласиз.

Маҳмудхўжа. Ҳамзахон, мен интернатнинг обрўйини...

Фахриддин (*кириб*). Домла, Маматни ўлдиришингиз. Тавба, тавба!

Ҳамза. Нима, ким, Мамат?

Қўкан. Мана, Мамат болаларни олиб келди.

Бир тўда болалар киради.

Қалдирғоч. Ҳеч нарсага тушунмайман. Бўлиши мумкин эмас. Мамат ака, қадроним!

Ҳамза. Ким, ким деяпман! Нега?

Қўкан. Эргаш тиртиқ... Ҳаммасига ман айбдорман, домла, ман. Нега уни тўхтатиб қололмадим. Энди қандай яшайман, Мамат жўражон!

Ҳамза. Нима бўлди ўзи, ахир?

Қўкан. «Биз болаларни интернатга олиб келишимиз керак. Бўлмаса беҳудага нобуд бўлишади. Бу ишни, албатта, ман қилишим керак», деб туриб олди. Ман эса...

Комил. Отряд, ман билан юр! Қаерда қолди у, қаерда?

Қўқан. Уша жойда... Биз ўзимиз... Лекин Мамат тирилмайди-ку қайтадан! Уху, уларнинг ҳаммасини, қириб ташлаш керак, ҳаммасини!

Хамза. У яшашни, пок инсон бўлиб яшашни истарди. Навқирон ҳаёт ипи бешафқат узилди. Йўқ, Маматнинг ҳаёти бир машғалга айланди. Бу машғал бизни, дўстларим, янги ҳаёт учун курашга чорлайди!

Фахриддин. Худо раҳмат қилсин. (Фотиҳа ўқийди). Худо... Қанақа худо? Худода раҳм-шафқат борми? Унинг ўзи борми? Бўлса, бу жабр-зулмга нега йўл қўйяпти, Худо!.. Қани сани қудратинг? Меҳринг, шафқатинг? Бу азоб уқубатларни бошимизга ўзинг соялсанми? Ахир инсонни ўзинг яратган бўлсанг, уни шунчалар қийнайсанми? Жавоб бер, жавоб! Ҳа, худо, жавоб бермайсан. Беролмайсан ҳам. Чунки сан йўқсан! Сан саробсан! Сан манинг ожизлигимсан. Қўрқувимсан, ваҳимамсан. Сан мани эмас, ман сани яратганман. Ман энди сандан қўрқмайман. Комил, илтимос! Мани Маматнинг ўрнига отрядингга ол.

Мурод. Эҳ, Мамат, жўражон!

Маҳмудхўжа. Мамат Меҳри инқилобнинг ҳақиқий фарзанди эди. Тарихни шундай қаҳрамонлар тебратади. У интернатимиз тарбияси билан, сизу бизнинг таъсиримизда ўтмишдаги хатолардан халос бўлди, ҳақиқий ҳаёт йўлини топди. Унга мангу шон-шараф бўлсин!

Қўқан. Бас қилинг; Маматнинг хотирасини хорламанг.

Комил. Кетинг, бу ердан. Қўзимизга кўринманг!

Хамза. Кетсангиз-чи, ахир, Маҳмудхўжа. Сиз бу ерда бегонасиз.

Қўқан. Домла, мана унинг ҳужжатлари (Қонга беланган комсомол билети ва онасининг суратини беради).

Хамза. Азизларим! Уртоқлар! Сиз синфий кураш майдонига қадам қўйдингиз. Кураш қурбонсиз бўлмайди. Шу ҳаяжонли дамларда ўтмишни эслайман. Асрлар бўйи қетмон Чопиб, қадди букилган ночор деҳқонни кўраман. Келажакка назар ташлайман. Инқилоб туфайли қомат ростлаб, қалдирғочдек фазоларга парвоз қилган инсон кўз олдимга келади. Ана шу порлоқ келажакнинг ҳар нафасида биз ҳам бўламиз!

Саҳна қоронғилашади.

ХОТИМА

Шу кунги Тошкент. Рассом ижодхонаси.

Мурод. Ҳа, устоз, порлоқ келажакнинг ҳар нафасида биз ҳам бўламиз.

Парда орқасида ҳамма болалар пайдо бўлишади.

Мурод (ёш). Урманг, амакижон, расмларимни йиртманг.

Мурод (кекса). Менинг тақдирим сизга маълум.

Қўқан.

Аяжонлар, чачвонингиз ортида

Дарак беринг мани онам бормикин?

Ҳаётмикин, дийдоримга зормикин?

У ҳам мандек ғам-аламга ёрмикин?

Рассом. Қўқан ҳозир машҳур артист.

Қалдирғоч. Мен юлдузларга учгим келади.

Рассом. Қалдирғочимиз эса олима, педагог, профессор.

Максим. Инқилоб бу — ҳақиқат!

Р а с с о м. Максим Испанияда интербригадада жанг қилиб ҳалок бўлди.

М а м а т. Эртами, кечми болалар янги ҳаёт ҳақиқатини тушунади. Уларни ҳеч ким эскича яшашга мажбур қилолмайди.

Р а с с о м. Мамат...

Ф а х р и д д и н. Худо! Сан саробсан, сан манинг ожизлигимсан, кўрқувимсан, ваҳимамсан. Сан мани эмас, ман сани яратганман. Ман энди сандан кўрқмайман!

Р а с с о м. Фахриддин коинот сирларини ўрганеди. Доимо телескоп ёнида.

Ш о д м о н. Ман эса болалар бор ҳамма жойни гулзор қилардим. Уруш ҳам тугайди. Ҳаммамиз қишлоқларимизга қайтамиз. Ман ерни жуда соғинганман.

Р а с с о м. Биринчи колхознинг биринчи раиси Назиркул Жўраев ўша йилларда қулоқ ўқидан ҳалок бўлди.

К о м и л. Биз машаққатли ёшлигимизни унутмаймиз. Бизни алангали йиллар кутмоқда.

Р а с с о м. Гвардиячи майор Комил Шарафиддинов. Берлин осто-насида 1945 йил 2 майда қаҳрамонларча ҳалок бўлди.

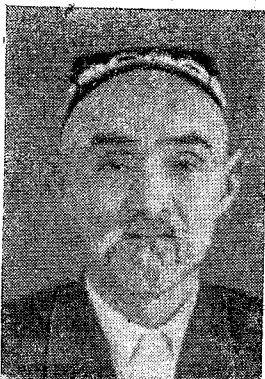
Ҳ а м з а. Тузамиз янги турмушни замон ичра,
Абадий сўнгра яшармиз жаҳон ичра!

Аста-секин ҳамма ғойиб бўлади.

Р а с с о м. Биз омадли одамлармиз. Биринчи устозимиз Ҳамза Ҳа-кимзода Ниёзий...

Ҳамза портретига тикилиб туриб қолади.
Саҳна қоронғилашади.

Ҳабибий

Таърих

Бахту иқбол

Соя солди бошим узра бахту иқболим менинг,
Энди парвоз айлайин, чиқди пару-болим менинг.

Бир муборак қўл силаб бошимни, кўнгил овлади,
Бўлди бу оғзимдаги аччиқ ошим болим менинг.

Ҳар улуғ одамни дерлар илтифоти ҳам улуғ,
Офарин деб жумлаи аҳбобу ҳам солим менинг.

Оилам аъзоларининг боши кўкларга етиб,
Кенг ҳавода учди дер рутбамни даллолим менинг.

То ҳаётим борича шукр этсам арзир, дўстлар,
Қоматим бўлди алифдек тўғри чундолим менинг.

Ғайрати рустамча эркан, ҳиммати ҳотамча бор,
Менда эрди орзу, ҳал бўлди ишколим менинг.

Ҳуда-беҳуда юриб ўтмиш баҳорим, ёшлигим,
Яхши бўлди бу муборак давр ила ҳолим менинг.

Ҳар оғирни қилди енгил, кўп узоқларни яқин,
Бу кароматларни кўрган эл бўлур лолим менинг.

Мен, Ҳабибий, илм учун юрганларимни ўйласам,
Ақли йўқ девонадек ўтмиш маҳу солим менинг.

Бошлиқ

Нахуш Ватанда улуғ олиму расо бошлиқ,
Ҳар ишда жонкуяру элга ошино бошлиқ.

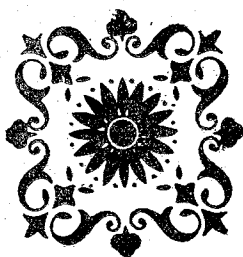
Ҳамиша ишлар унумлик бўлишин кўзда тутиб,
Гоҳ далада шомгача юргай раҳнамо бошлиқ.

Пахтани ўйлаб куну тун кўзида йўқ уйқу,
У қайда эрса ҳозир, айна муддао бошлиқ.

Экинга етса касаллик агар табиатдан,
Қилур ўз илми билан яхшилаб даво бошлиқ.

У халқин севар доим, пахтани севар доим,
Қадам етурмаса гар гулламайди то бошлиқ.

Ишонгай халқ қудратига Ҳабибий ҳар ишда,
Ҳур ўлка узра турар бахт учун хумо бошлиқ.

Рамз Бобожон

ҚАДРДОНИМ, ҚОРА КЎЗЛИГИМ

Болгария

Денгиз оёғимда, бошимда офтоб,
Осмонни ютгудай оламан нафас.
Гўзал Болгария — зарварақ китоб,
Ҳар боб,

ҳар саҳифа азиз,

муқаддас...

Найлай! Узрлиман сенинг қошингда,
Илк марта учрашув,

биринчи висол...

Денгиз ёқасида ётган тошингда
Нуқта кўрдим десам, бор экан савол:

— Қайдансан?

— Дўстингман,

Ўзбекистондан,

Фафурлар куйлаган боғу бўстондан...

— Йўл бўлсин?

— Қардошлар,

сизга,

сиз томон!

Чорлайди чироқлар,

Янги қирғоқлар,

Юлдуз чашмасидай

ярқираб Болқон!..

Билаган,
         бу элда севилганлар бор,
 Севганлар барқарор —
 Утли юраклар,
 Олий тилаклар...
 Билаган,
         Благоев тор камерада
 Беқиёс кенгликни этарди ҳаёл —
 Янги Болгария кўҳна куррада,
 Кошкийди, кўрсатса қуёшдай жамол!
 Билаган Георгий Димитровни,
 Рейхстаг ёнганда ёнган қўшилиб.
 Ёнган,
         Аммо тухматдан тонган!..
         Фашизм кемаси отгану тўпни,
         Узи ҳалок бўлган таги тешилиб...
 Шонли Болгария!
         Хурсандман,
                 хурсанд
 Тўкин кўрганимдан   қашшоқ тупроқни...
 Ленин нурларидан бўлиб баҳраманд,
 Балли,
         яна баланд кўтар байроқни!
 Ишчи станокда кўради нақдин,
 Деҳқоннинг орзуси даласидай бой...
 Коммунист елларга совурмас аҳдин,
 Тинчлик номи билан тиклайди Сарой!
 Бу элда нур десанг,
         нур,
 Гул десанг,
         гул кўп...
 Севсанг,
         бағрин очар севги тайгриси,
 Денгизни тўшга бос,
         тўлқинларни ўп,
 Денгиз қучоғида илҳом париси.
 Севаман бу элни,
         шеърят эли,
 Қаламқаш дўстларим   тонгдан кутади,
 Шошил,
         эй азизим, Болқон соҳили
 Сенга   чаманлардан чечак туттади.

«ТУ — 154»

Булут бағрин ёрар самолёт
 Ҳамлага ўч соатларида...
 Кўтарилиб борар самолёт,
 Хоки замин қанотларида:
 Мен ўзимни боғлайман бортга,

Тутқунликдан топгандай ором...
 Йўқ!
 тутқунлик мен ўсган юртга,
 Менга,
     шахсан, бегона,
                     бадном!
 Аммо
     Ватан гарди кўнган
                     бу —
 Самолётга вужудим эмас,
 гўё
     қалбим,
             руҳим чамбарчас,
 Боғланган мангу!
 ...Кўтарилиб борар самолёт.

Қора кўзлигим

Қора денгиз, бахмал денгизим,
 Сен, наздимда, бир коса шароб,
 Даст кўтардим беҳазил, белоф,
 На Нептундан сўрадим изн...

Шодман! Буни яхшиликка жўй,
 Қамситди деб, ранжима, кечир!
 Ҳеч бўлмаса бир қултум ичир,
 Биродарлик шарафига қуй!

Мен уйимдан узоқман, узоқ,
 Қардош элда меҳмонман, дилкаш...
 Юрагимда на ҳадиқ, на ғаш,
 Дўстлик ҳисси ҳамиша уйғоқ.

Жаҳон кездим; жаҳонгашталиқ —
 Одат бўлиб қолди эҳтимол...

Бундан икки йил аввал Болгарияга сафар қилиб, у ерда уч ҳафтача бўлдим, оз бўлса ҳам, саз ўтган ўша кунлар ҳамон хотирамда! Айниқса, эски дўстлар билан бўлган янги учрашувлардан; янги дўстлар билан. эски қадрдонлардай юз кўришганлигимиздан хурсандман. Қисқа вақт ичида қардош халқ ҳаётидан, туриши-турмушидан баракали хабар топдим, очигини айтганда; Болгария билан она Ватаним — Совет Иттифоқи, шу жумладан, Ўзбекистон тупроғи ўртасида ҳайратомуз муштараклик барлигини ўз кўзим билан кўрдим, қалбим билан ҳис этдим. Қора денгизнинг жанубидаги тоғлар, водийлар, гавжум шаҳарлар, заҳматкаш қишлоқлар, сокин ўтлоқлар ҳар қадамда менга узоқдаги гўзал Фарғонани эслатиб турарди.

Яна шуниси диққатга сазоворки, Болгарияда бўлганимда илҳомим ўз-ўзидан қуйилиб келдими, билмадим, оз кунда жуда кўп шеър ёздим. Одатда қалб чашмаси тўлқинлан-

Ҳар манзилда учрашув, висол,
Ҳар манзилда ҳижрон, ташналик...

Тонготарлаб чиққанман йўлга,
Кипригимда — хоки муқаддас.
Мен ўзбекман бекин, беғараз,
Болгария, дилрабо ўлка!

Руҳим баланд, кайфиятим зўр,
Қадрдоним, қора кўзлигим.
Қалби қайноқ, янгроқ сўзлигим,
Инонмасанг, мана, ўзинг кўр!

Кўнгил яқин, йўл эса олис,
Олис йўлда учрашдик икков —
Икки давлат, иккита ялов...
Қора денгиз, ҳей, Қора денгиз!..

Қўкда ёнган гуж-гуж юлдузлар қани?
Бўрон учирдими,
                                дўл учирдими,
Хувиллаб қолди-ку олов маскани?!
Ё мафтун қалбларга кўз кўчирдими?!

Тонг отди. Тонг билан уйғонди борлиқ,
Қора денгиз шовқин соларди ҳамон.
Шовқиндан чайқалар оларди ҳордиқ,
Шовқиндан қоматга келарди инсон.

Юлдузлар тўкилди тун этагидан,
Ўша тонг гулзорда гул бўлиб ёнди.
Балки бўса олиб ер куртагидан,
Ерга ошиқ бўлиб, ўзликдан тонди
Юлдузлар,
Гуж-гуж юлдузлар...

тирган таассуротлар сафар ўтмиши билан тиниб, тиниқ тортиб, сўнг қоғозга тушарди. Бу гал бошқача бўлди — Болгария ҳақидаги шеърлар туркумини сафар кунлари ёзиб тамолладим, эсласам, ҳамон юрагим орқамга тортади, йигирма уч шеър бир дафтар! Қолбуки, буюк болгар шоири Христо Ботев умр бўйи ҳаммаси бўлиб йигирма учта шеър ёзган холос! Бундай ажиб бир тақовуллик менга сира тинчлик бермади, зиммамга бекиёс масъулиятни юклади. Йўл-йўлакай, то қайтувнча тиниб-тинчимадим, мисралар устида ишладим, тузатдим, сайқал бердим, «Қадрдоним, қоракўзлигим»га қайта-қайта муружаат этдим. Ниҳоят, ушбу шеърлар илк таассуротлар акс садоси эканлигини тушундим, лекин илк таассурот энг кучли таассурот эканлигига яна бир марта иқрор бўлдим. Шундай мулоҳаза билан, азиз ўқувчим, Болгария ҳақидаги шеърларни сизнинг диққатингизга ҳавола қиламан.

1978, февраль.

Водийларга оқшом чўккандай
 Қора денгиз ясланиб ётар.
 Ой ҳовучлаб кумуш тўккандай
 Тўлқинланар, оқ кўпик отар...

Бир лаҳзада минг бир хил қилиқ,
 Нур манбаи қалқиб кетгандай,
 Гоҳ қоядан сирғанар силлиқ,
 Гоҳ маррага бориб етгандай...

Гул қатида товланади нур
 Нурга гарқдай денгиз ва қирғоқ.
 Тош бағрида нафас олар гул,
 Ҳаётга чанқоқ...

ОҚШОМ

Йордон Милевга

Чайкалар чўққида чағирлаб қолди,
 Офтоб чўкиб кетди денгиз тагига.
 Шаббода энтикиб, чуқур тин олди,
 Қўланка ташланди ер этагига.

Нурсиз соҳилларда сукунат ҳоким...
 Жимлик оро кирар кимнинг жонига!?
 Вожаб!

Бир лаҳза бутун борлиқ жим,
 Оқшомни тортгудай ўз камронига...

Одамлар қум кечиб, қайтди денгиздан,
 Баланд-пастликларда ёнди чироқлар...
 Чироқсиз уйга нур томди юлдуздан,
 Нур қўнган кўзларда қуёш ярақлар.

Олтин қумга беланган соҳил,
 Қош қоқарди Қора денгиздан.
 Биз томонда қизлар қирқ кокил,
 Бу томонда сув кечар тиздан.
 Бари гўзал бири-биридан,
 Қатъий назар ўсган еридан...

Болгар қизи бўлди ҳамроҳим,
 Қадам қўйдим боғлардан боққа...
 Қулф ургандай меҳри гиёҳи,
 Мени тутди ногоҳ сўроққа:
 — Севаман, деб айтоласанми,
 Бу ўлкадан қайтоласанми?

Ватаним бор, йўқса қолардим,
 Чаманларни бағримга босиб,
 Тўлқинларни миниб олардим,
 Қояларни осмонга осиб...
 Ўз юртим бор, йўқ, қололмайман,
 Ватанимсиз тин ололмайман.

Мен шарқлиман, бошимда дўппи,
 Кўксимда ёл, белимда белбоғ,
 Болгар қизи, юзлари лўппи,
 Муҳаббатдан қилмагил сўроқ.
 Севгилим бор, якка-ягона,
 У шамчироқ мен бир парвона!..

Ям-яшил йўл, тоғ-тошли қирғоқ,
 Учиб борар қизил автобус.
 Тўлқинларда товланар бўёқ,
 Осмон яшил, ям-яшил денгиз...

Ям-яшил йўл, гуллар дастма-даст,
 Бағрин очиб кутади кўклам...
 Фақатгина кентларни эмас,
 Бирлаштирар юракларни ҳам...

Йўловчилар манзилма-манзил,
 Кўзда ёнар ташвиш, ташаббус...
 Ям-яшил йўл, яшил, ям-яшил,
 Учиб борар қизил автобус.

Ёмғир ёғиб ўтди, ёнди камалак,
 Осмон тиниқ тортди кўзни олгудай,
 Гулларнинг бағрида еллар қолгудай...
 Мажнун тол гўё тул, ғариб келинчак
 Соҳилдан нарида кўринди хомуш,
 Оқар сув хилватда сўйларди эртақ,
 Бир чайка, тўлқинга уриб ўтди тўш!
 Унгми, туш?
 ... Ёнди камалак.

Денгиз қалқиб кетди, учди чайкалар...
 (Қалқиган денгизми ё тубсиз хаёл?)
 Муаттар бўй эсди, гуллар чайқалар,
 Офтоб сув тагида кўрсатди жамол,
 Мен сени кутардим, олис юлдузим...

Кема сузиб борар денгизни ёриб,
 Кемага тушганни жони бир, дерлар
 Ортда оқ кўпиклар қолар оқариб,
 Олдинда кутади олтин соҳиллар...

Тўлқинлар ҳансираб, толиқиб, ҳориб,
 Метин қирғоқлардан мушт еб, қочгандай.
 Кема сузиб борар денгизни ёриб,
 Ариқ қазиб, қўриқ очгандай...

Икки тупроқ — нурафшон қирғоқ,
 Варақланган эзгу китобдай,
 Ризқ-рўзи мўл, бахти ярқироқ,
 Бири ою, бири офтобдай.

Икки ватан, иккиси азиз,
 Бири опа, бири сингилдай.
 Қора денгиз, тим қора денгиз,
 Икки танда жўшқин бир дилдай.

Ширин

(Ҳазил)

Болгар қизи, қизалоқ,
 Кўзлари бир жуфт чироқ,
 Мўлтиларди, ёнарди,
 Боқсанг меҳринг қонарди...

Чироқ десам, чироқмас,
 Худди денгизнинг ўзи.
 Юлдузлардан йироқмас,
 Ҳатто ёнар кундузи...

Тили тотли, бол татир,
 Навойдан ним сатр:
 Ширин:
 Аслида Ирен!

Калина Малина

Унутмайман, сўзинг эртақдай,
 Ўзинг гўдақдай,
 Соддадил,
 Оқ кўнгил,
 Утмишдан бир шингил
 Афсонадай,
 Болаликка онадай...
 Сен билан учрашдик
 денгиз бўйида,

Ижод уйида,
 Азизим,
 ардоқлагим,

Шеърда синоқлигим,
 Илҳомга ўчсан,
 Қулгига кучсан,
 Қувноқсан, қувноқ,
 Қалбларга чироқ...
 Тилга кирсанг
 Шарқироқ сойсан,
 Дилга кирсанг
 Ярқироқ ойсан,
 Қайдан
                   бунча тетиклик,
 Етуклик?
 Ким берган,
 Қайси валломат,
 Ёшликми, кексалик?
 Кимдан эсдалик?
 Таажжуб!

Аломат!!!

Таклиф бор

(Ҳазил)

Чайкалар ўйнайди денгиз бўйида,
 Шоирлар ўйлайди ижод уйида...

Мен рози эмасман, бу менга ёқмас,
 Бу ҳолат кўнгилга қулиб ҳам боқмас.

Ҳар кимда ўзига хос бир истеъдод,
 Айниқса шоирга керакдир қанот!

Кўкка учар бўлса чайкадан ўтсин,
 Денгизда тўлқинга айланиб кетсин!

Ижозат этилса, менда таклиф бор;
 Балки, бир илтимос, эҳтимол шior:

Чайкалар қувилсин денгиз бўйидан,
 Шунингдек шоирлар Ижод уйидан!

Чайкалар боқувга қўйилсин, майли,
 Соҳиби қаламга табиат сайри!

Завқ олсин, шавқ олсин, денгиз кўркидан,
 Кун илиқ, воз кечсин эски бўркидан!

Шоирлар куйласин денгиз бўйида,
 Чайкалар ухласин «Ижод» уйида!

Пўлат қуювчилар шаҳридан ўтдим —
 Мардларнинг жуссаси, алпларнинг афти...
 Она-Ватанимдан олислаб кетдим,
 Аммо юрагимда меҳрининг тафти.

Пўлат қуювчилар сулоласига
 Ҳавас билан боқдим, ўзимни ёқдим.
 Эриган пўлатнинг шалоласига
 Хаёлим қўшилиб оққандай, оқдим...

Пўлат эгилади инсон қўлида,
 Ҳазрати Инсондан кучли нима бор?
 Ҳеч нима! Ҳолбуки, ҳаёт йўлида —
 Пўлатдан мустаҳкам имон барқарор!

Пўлат қуювчилар шаҳридан ўтдим,
 Кўз олдимга келди узоқ Бекобод...
 Дўстлар маррасига,
 муродга етдим —
 Тагимда учқур от,
 пўлатдан қанот.

Ўроқчи қизлар

Гўзал Болгария лавҳаларга бой,
 Одамлари эса дилбар, дилрабо...
 Тоғлар этагида шарқираган сой
 Табиат шаънига қилгудай наво...

Ўроқчи қизларнинг куйин тинглайман
 Пичанзор ёнидан ўтиб борганда...
 Гоҳ ичга ютаман,
 гоҳи индайман —
 Ҳазилни чин қилиб, забтга олганда.

Пичанга барака, ишққа барака,
 Ҳаётга барака тилаб йўлма-йўл,
 Қизларни қутлайман кўтариб кўкка,
 Бир пичан гулини олиб қўлма-қўл.

Евтим Евтимов қадаҳига жавоб

Сен мени мақтадинг,
 мақтовлар етар!
 Бундай мақтовларга вазминлик керак!
 Бундай мақтовларни
 ким таҳқир этар?
 Оқламоққа
 даъват қилади юрак!

Сен тоғли ўлкада,
                     тоғ фарзандисан,
 Тоғларни тошидан йўнгансан қалам.
 Қўшиқнинг авжисан,
                     сарбаландисан,
 Олижанобликда одамсан,
                                     одам!
 Богда булбул ёниб,
                     қуйлайди чаҳ-чаҳ,
 Сен ҳам шоирона юрагингни ёқ!
 Мен сенга
                     ҳурмат-ла тутаман қадаҳ,
 Болгария учун оқ урайлик,
                                     оқ!..

Ҳайкал

Маршал Толбухига қўйилган ҳайкал
 Россияга таъзим,
                     раҳматдай,
 Қутлуғ дастхатдай
 Муаззам,
                     гўзал...
 Бир қучоқ гул сочдим пойига,
                                     мен ҳам,
 Тирикдай ҳис этдим,
 Тўлғониб кетдим...
 Халоскор
                     ҳамиша барҳаёт,
                                     бардам!..

Пахта гулли пиёла,
 Синглим сенга ҳавола,
 Хоҳи чой ич, хоҳ шароб,
 Ғариб дилни давола!

Соғингансан ёрингни,
 Кўрку ифтихорингни,

Қошки, ушбу пиёла
 Гарқатса хуморингни...

Севганинг бизнинг ёқда,
 Уз юртдан йироқда.
 Ҳам шогирду, ҳам устод,
 Сенинг қалбинг синоқда.

Шипка мардларига

Шипкада ўт ёнса, Болқонда тутун,
 Болқон отилгудек ернинг остидан.
 Болгарияда бағри бормикан бутун,
 Туркларнинг дастидан, қаҳру қасдидан...
 Нега босқинчилик,
                     нега очкўзлик,

Бировлар ғози-ю,

бировлар шаҳид?

Шоҳлар номард бўлса, халқ бор ўз сўзлик,
Халқ бахтига

ҳеч ким соломас таҳдид!

Шипка чўққисида буюк обида
Мардлар шарафига,

алплар шаънига!

Жаҳонгир етмаган,

ҳатто хобида —

Бундай ғалабани кўриб, маънига...
Асрлар нарёғи —

Шипка кишлоғи

Қароқчи қароғин тортган ўзига.
Жангоҳга айланган Болқон тупроғи,
Қора қон сачраган тиниқ юзига...
Тунджи водисиди сув эмас, кўз ёш,
Оналар фарёди қизлар йиғиси...
Босқинчи туркларга қўлда сўнги тош,
Қалбларда қасоскор элнинг туйғуси...
Дарё ёқасида жанг борарди, жанг,
Ҳаёт-мамот жанги,
қаттол,

беомон,

Кўмакка рус келди, турkning ҳоли танг...
Кўмакка қиш келди — совуқ, қаҳратон.
Ёв қочди,

довондан ошару ошмас —

Йиқилди етмасдан ўз манзилига...
Жуда саз! Эҳтимол, ҳаддидан ошмас,
Учмас эҳтироснинг жўн ҳазилига!
Жуда саз!

Куймайман,

ачинмайман ҳеч,

Бадният,

шумқадам кўпроқ тишласа,

Эй юрак!

Бундай пайт шафқатлардан кеч,

Шафқатсиз

сени ё дўстни мушлатса!

Ёв қочди, турк қочди,

болғарлар ғолиб,

Зулумот чекиниб, таралгандай нур...

Руснинг генерали қувди от солиб,

Шипка мардларига табрик,

ташаккур!..

Болгария нигоҳи хушнуд,

Дил шод,

Эл шод,

Фақат қабристон устида сукут,

остида сукут,

Минг-минглаб аскар ётади,
нафар ётади —

Жанг қурбонлари,
Юрт ўғлонлари...
Инсон ётади,
Имон ётади —
Урушда
Юришда

ҳамнафас,
ҳамдард,

Улимга

Юзма-юз кела олган мард!..

Қуролдошлар ётади,
Қардошлар ётади —
Узини тинчликка гаров қўйганлар,
Урушдан тўйганлар,
Эртанинг ошиқлари,
Бугуннинг қўшиқлари...

Мен қайтаман она элимга,
Манзилларда юлдуз чарақлар.
Сен ҳаяжон солдинг дилимга,
Тилим сени,
Сени сўроқлар...

Хайр, Варна! Яхши қол, денгиз!
Тугаб қолди сафар муддати...
Меҳрим сенда отгандай илдиз,
Тўлқинлардан кучли шиддати...

Бошим узра сочилган сочиқ —
Оқ тангадай оппоқ чайқалар.
Йўлим очиқ, йўлларим очиқ,
Нур чайқалар, денгиз чайқалар.

1976 йил,
Варна — Тошкент

Айёмий

ЛЕНИН

Саодат мулкени бахш айлаган дохий, қадрдонсан,
Жаҳон ичра яратдинг бир жаҳон, танлардаги жонсан.

Ки халқим топди мақсудин сенинг ўлмас шуурингдин,
Бўлиб масрурлиги олам каби дилларда дostonсан.

Жаҳонким кўрмади сендек заковот аҳлига устод,
Тафаккур боғига олам аро аллома боғбонсан.

Бировлар ўтди оламдин нишон қолдирмайин номин,
Башарда мангулик сенга насиб этди, нурафшонсан.

Жаҳон тақдири ҳал бўлди сенинг ақлу законг бирла,
Шу боис меҳнат аҳлин томирида мавж урар қонсан.

Сенинг мадҳинг ёзиб етмишга етдим бахтиёрликда,
Яна Айёмий бахтин сарбаланд қилмоқға имконсан.

Уз ижодини фелъетон ва шеърлар ёзишдан бошлаган Айёмий (Юнус Юсупов) Ўзбекистонда драматургиянинг ривожланишига муносиб ҳисса қўшган, илк пьесалари билан эски тузум ҳомийларига қарши қақшатқич зарба берган кекса отахон адилларимиз сирасига киради. Унинг қаламига мансуб «Мавлоно Огаҳий», «Ошиқ Фариб ва Шоҳсанам», «Республика ўт ичида», «Қизлар исёни», «Маузерли қиз» драмалари республика театрларида бир неча бор муваффақият билан қўйилган. Унинг Аваз Утар, Мунис Хоразмий сингари шоирлар ижодига оид илмий асарлари адабий жамоатчилик томонидан муносиб баҳоланди. Ўзининг етмиш йиллик қутлуғ юбилейини нишонлаган Айёмий хануз жўшқин ижод қилмоқда. Утган йили шоирнинг танланган асарларини ўз ичига олган «Қалбимда даверон» китоби ўқувчилар томонидан илқ қутиб олинди. Сиз қуйида шоирнинг айрим ғазаллари билан танишасиз.

Инсон мадҳин ёзаман

Эй, ҳаёт боғбони, фазлинг завқидан шодёнаман,
Ҳатто соянг теграсида куну тун парвонаман.

Сен менинг нури муаззам оташин қалбимдасан,
Шу сифат фаҳри биланким то абад ҳурономан.

Ҳар нигоҳингдан топиб шеърим—камолот дафтари,
Мисли гулзордек ранго-ранг сержило мастонаман.

Ишқ-муҳаббат кўкида қалбинг ёнар зухро каби,
Одатимдур изламак, сен қайда бўлсанг бораман.

Лоф эмас Юнус сўзи, ул ўзга касб этмайин —
Яъни мен умрим бўйи инсоннинг мадҳин ёзаман.

Бўлгай, бўлмагай

Ишқингда мендек эй малак, бир зор бўлгай, бўлмагай,
Даврон боғида сен каби гулзор бўлгай, бўлмагай.

Соянг кабиким судралур икки қаро зулфинг сенинг,
Васфингни қилмаклик менга душвор бўлгай, бўлмагай.

Бу дил муҳаббат боғини қилмиш мусаффо оразинг,
Билмам сенингдек бир гўзал такрор бўлгай, бўлмагай.

Фазлингга бўлганман асир, умрим гули сўлмас экан,
Васлинг учунким мен каби хумор бўлгай, бўлмагай.

Хусну вафо бўстонида машҳури бир давронсан,
Ақли закода сен каби дилдор бўлгай, бўлмагай.

Қурби етарми Юнуснинг жононлигинг тасвирига,
Назм мулкида тўзмоқ ғазал, ашъор бўлгай, бўлмагай.

Эй гўзал

Утга тушган қил каби ҳажрингда ёр тўлғонмасун,
Ҳозиқин топмай азобдин кимса ҳеч зорланмасун.

Ваъдаи васлинг демакким, бу юрак қасри эрур,
Унга ҳар ким мустаҳиқ деб нораво чорланмасун.

Ул муҳаббат шеваси ҳам, ҳусни ҳам ёшда эмас,
Бўлса қалб дарёси пок, бас, бунга ҳайронланмасун.

Қўп дурурким ул садоқат аҳлидин ақли зако,
Они қўйиб бенаволар асло тақдирланмасун.

Кексаликнинг юки елканг узра-ку Юнус, деманг,
Қалбда дарёий муҳаббат они тақдирланмасун.

Асад Асиров

Ҳолис хизмат

ЁШИМ ўттиздан ошиб кетсаям ҳануз уйланганим йўқ. Қандоқ қилай, юлдузим ҳеч кимнинг юлдузига тўғри келмаса! Менга ёқса мен ёқмайман, мени хуш кўрганга кўнглим чопмайди. Уйдагилар қолиб, кўчадагилар ҳам: «Қачон уйланасан?» дея ҳоли-жонимга қўйишмайди. Исми Қарим. Дашном бериш учунми, олдин Қарим-қария деб юришди, кейинроқ қария деб қўя қоладиган бўлишди. Аввал алам қилди, бора-бора кўникдим.

Баҳорнинг энг чарақлаган кунларидан бирида дўстлар билан лола сайлига отландик. Йўлга чиқиш олдидан йигитлар бир нимани пичирлашиб ҳал қилишаётган эди, кейин бир учини менга ҳам чиқаришди.

— Боши очиқ бўлса бас, автобусимизга биринчи бўлиб қўл кўтарган қизга, албатта, уйлантирамиз сени!

— Ахир, қандоқ қилиб?— эътироз билдирдим.— Мен хоҳлаганим билан у ёқтирмаса-чи?

— Бунинг йўли осон,— деди йўқ ердаги ишларни бошлаб юрадиган Саид.— Бир амаллармиз...

— Сен умр йўлдош топиб берасан-у, мен йўқ дейманми,— ҳазилга ҳазил билан жавоб бердим. Қўл ташлашдик.

Кўнишга кўндим-у, сал хавотирга ҳам тушиб қолдим. Чунки, Саид бир ишга бекорга бел боғламайди. Ишқилиб, аёл зотидан биронгаси автобусимизга қўл кўтармасин-да!

Оббо, бу ёғи қандоқ бўлди! Тоғ йўлига бурилиш жойида оқ кўйлакли бир аёлнинг шарпаси кўзимга чалинди.

— Ана, пешонангга ёзилгани!

Саиднинг бу гапидан ҳамма гурра кулиб юборди. Менинг эса пешонамдан совуқ тер чиқди. Автобусни кўрган қиз йўлнинг ўнг томони-га ўтиб, ўнг қўлидаги сумкачасини билагига осди ва ийманибгина қўл кўтарди. Уз-ўзидан маълум, рулни бошқариб бораётган Содиржон дарҳол тормозни босди. Эшик очилиб, қиз чиқди. Қўрқа-писа ер остидан

секин назар солдим. Аввал пошнаси баландроқ оқ туфлиларни, сўнг капрон пайпоқли бежирим оёқларни кўрдим. Нигоҳим юқорилаган сари руҳим ҳам кўтарилиб борарди. Лоладек кўркам бу тоғ қизининг оҳудек ҳуркак ва ибولى кўзлари айниқса қалбимни ҳаяжонга солиб қўйди. Бундоқ атрофимга кўз ташласам, бир мен эмас, автобусдаги ҳамма йигитлар ҳам уялмай-нетмай, (ахир бу қиз менга тегишли-ку) қизга бақрайиб қараб туришарди. Саиднинг эса оғзи биратўла очилиб қолибди. У мушукникидек ёниб турган чағир кўзларини қиздан узмаган ҳолда ўрндан турди ва унга яқинлашиб борди. Нуқул йигитлар билан тўлган автобусга билмай чиқиб қолган бу қиз шундоғ ҳам кўр-қиброқ турган эди, тикка бостириб келаётган «безори»ни кўргач, ўтакаси ёрилиб, орқага тисарилди.

— Тўхтатинг, тўхтатинг, тушаман!— бақриб юборди у жон ҳолатда.

Саид нақ очкўз мушуг-у, қиз қаноти қирқилган чумчуқча эди. «Безори» қизнинг оппоқ билагидан тутиб, ўзига торта бошлади:

— Қани берироқ кел-чи, оппоқ қиз!

— Тегманг! Тегманг деяпман!! Опажон!!

Саиднинг ҳаёсизларча бу қилигини кўриб турса ҳам, ҳеч ким чурқ этмасди. Нима, шу шилқимдан ҳамма қўрқяптими! Қолаверса, қизни негадир қизғониб, шартта ўрнимдан турдим-да, Саиднинг ёқасидан олдим:

— Торт қўлингни, абжағингни чиқараман!

Важоҳатим Саидга заррача таъсир этмади.

— Ие, қария! Қачондан бери қизларнинг тарафини оладиган бўлиб қолдинг?

У мени ҳақоратлагани етмагандек бармоқларининг учи билан энгагимдан кўтариб юборди. Ер ёрилмади, ерга кириб кетмадим қиз олдида!

Мени одамлар жуда ювош бола дейишарди. Умрим бино бўлиб, бировга мушт кўтармаганман. Ҳозир эса...

— Мана сенга!..

Бор кучим билан Саиднинг юзига тушириб қолдим-ку! Қутмаган эканми, Саид дўмбалоқ ошиб кетди. Шерикларимиз ажратиб қўйишмаса, билмадим, ростдан ҳам Саиднинг абжағини чиқариб қўярмидим! Саид ўрндан турди, чап кўзининг усти кўқаринқираб, шиша бошлаган...

— Аҳмоқ экансан, қария! Сен билан тоғда гаплашаман!

— Бўпти!

Шу зумда мабодо қизга юз киши ташланса барига қарши чиқишдан қайтмайдиган важоҳатда эдим. Мен қизни ўрнимга ўтиришга таклиф этдим. Қизнинг миннатдорчилик билан порлаб турган юзи ёришиб кетди.

— Раҳмат, Қаримжон ака (исмимни шерикларимнинг шивир-шивирларидан билиб олган бўлса керак), — деди самимий.

Йўлимиз Бўстонбоғ деб аталган тоғлар орасидаги қишлоқ ёнидан ўтаётганда қиз тушиш тараддудини кўриб, менга юзланди ва ийманибгина қўл узатди:

— Исмим Манзура!— кейин ерга қараб секин шивирлади.— Мен билан туша қолинг. Бошқа машинада кетарсиз. Ановилар тагин сизни бир нима қилиб қўйишмасин!

— Раҳмат, Манзураҳон,— дедим мен қандайдир ҳиссиётга тўлиб,— омон бўлсак бошқа кун меҳмонга келармиз.

Қизнинг юзлари «лов» қизарди. Автобус эшиги ёпилиши билан унинг: «Эшигимиз сиз учун ҳар доим очиқ», деган гоят ёқимли овозини эшитдим.

Қиз тушиб кетиши билан Саид ёнимга ўтирди. Энди менга барибир, урса ҳам розиман, майли, аламини олволсин: Шу хаёллар билан жимгина ўтиравердим.

— Шунақа урасанми одамни!

— Сен-чи, холис хизматинг шуми? Наҳотки, сен мен учун безорилик қилган бўлсанг! Мен ўйлабман...

Саид қўлини елкамга қўйди.

— Шундоқ қилмасак, режамиз ишончли чиқмасди, амалга ҳам ошмасди-ям, дўстим!

— Раҳмат, дўстим!— деб юборибман беихтиёр.

Режанинг кутилмаган даражада кўнгилли чиққанидан ҳамма мамнун эди-ю, биргина Саидга оғир тушганди бу холис хизмат!

Вафодор

Л АЙЛАК қор эринибгина ёғар, биз катта-катта одим ташлаб бир маромда кетиб борардик. Далалар шип-шийдам. Онда-сонда барглари тўкилай деб қолган дарахтлар қор остида хаёлга чўмгандай бошларини эгиб, вазмин тумтайиб туришарди. Қишлоқдаги тажрибали овчиларнинг: «Енгил, қуруқ қор ёққандан сўнг, ов яхши бўлади», деган сўзлари билан йўлга чиққан эдик.

Ортиқали ўзининг ов хотираларидан гапириб борарди. Гап билан бўлиб, тоғ бағрига етиб қолганимизни ҳам пайқамай қолибмиз. Дўстим анча тажрибали овчи бўлганидан бугун бўладиган ов режаларини менга, тушунтирди. Унинг гапига қараганда мен Қоратош тоғининг чап ёнбағри билан йўл бўйи ов қилиб, Қоратош тагига ўтар эканман, у бўлса Қоратошнинг ўнг ён бағридан Тешиктош тагигача борар экан.

— Шундай қилганимиздагина бугунги овдан бирор натижа кутса бўлади. Чунки, мenden учган ёки қочган ов сенга, сендан қайтганлари менга тўқнаш бўлади,— изоҳ берди Ортиқали.

Мен тошлар орасидан эҳтиётлик билан жўнадим. Кўп йўл юрмасимданоқ какликлар, учрай бошлади. Улар ҳар томонимдан — тошлар орасидан учиб чиқар, мен бўлсам отиш у ёқда турсин, ҳатто чўчиб кетардим-да, какликларнинг гўзал парвозига ҳавас билан қараб қолардим. Қийнала-қийнала, ниҳоят, айтилган маррага ҳам яқинлашдим. Шу пайт Тешиктошдан тумбурлаб чиққан ўқ овози тоғларни янграшиб юборди. Бир гала каклик мен томонга учиб кела бошлади. Мен уларнинг «ғийт-ғийт» овоз чиқариб учишларига маҳлиё бўлиб, қаққайганимча тураверибман. Какликлар мени кўргач яна баландроқ кўтарилиб, нариги тоққа ўтиб кетишди.

— Ношудлигим қурсин,— дедим ўзимга-ўзим.— Агар тажрибалироқ овчи бўлганида менга ўхшаб какликлардан қуруқ қолиб ўтирмасди...

Ортиқали тузган режасига тан берган ҳолда катта тошлар ораси-

дан бир боп жой топдим-да, ёнбошладим. Теварак-атроф нақадар чиройли. Кунгай жойлардаги тошлар орасидан ҳар хил кўкатлар униб чиқяпти. Ҳаёт ишқи шунчалар кучлики, бу кўкатлар кишининг ҳукмидан ҳайиқмай дадил бош кўтармоқдалар. Қуёш тафтидан эриётган қор сувлари чак-чак томиб тушиб, ерга сингиб кетяпти...

Нариги тоғдан ҳар замонда ўқ отиларди. Ҳар бир ўқ овози эшитилгандек юрагим бир орзиқиб тушарди. Шу пайт қандайдир қушларнинг майин қанот қоққан овозлари ҳаёлимни бузди. Энди абжирлик қилмоқчи бўлдим. Урнимдан секин қўзғалиб тошлар орасидан мўраладим. Ана, сенга ов! Эллик-олтмиш қадам чамаси наридаги катта юмалоқ тошда бир гала ёввойи каптарлар ўтирарди. Мен изламасам ҳам, ўзлари келишибди-ку! Қани, мерганлигимни бир синаб кўрай-чи? Милтиқни қўлимга олиб каптарларни қоқ ўртасини мўлжалладим-да, қўзимни чирт юмиб, тепкини босдим. Гумбирлаш билан бирга кучли зарб мени орқага силтаб ташлади. Каптарлар гуриллашиб ҳавога кўтарилдилар. Улар орасидан биттаси учаман деб тўлғандида, тошдан-тошга урилиб, пастга қулаб кетди.

Мен қувончдан энтикканимча ўрнимдан туриб у томон югурдим. Жон талваса қилиб типирчилаётган каптар ёнига етиб келгач, бу безор қушнинг аҳволига беихтиёр ачиниб, бўшашганимча туриб қолдим. Бунинг устига шу зумда юз берган антиқа синоат мени янада ажаблантирди. Не кўз билан кўрайки, узоқлашиб учиб бораётган каптарлар орасидан тўсатдан биттаси айрилди-да, тўппа-тўғри мен томонга уча бошлади. Ун метрлар чамаси, худди мен отган каптар тушган жойга келиб қўнди. Бу иккинчи каптар қўнган жойида бетоқатланар, чиройли бўйнини чўзиб ҳар томонга аланглар ва ҳар қандай хавф-хатарни унутиб, ўз жуфтини ахтарарди. Менинг кўнглимга хурсандчилик ҳис-ҳаяжони қандай келса, шундай тезликда йўқолиб, ўрнини ғамгинлик, ачиниш ҳисси эгаллади. Ўзимни катта жинойт устида қўлга тушгандек ҳис қилдим. Қандай кўнгилсиз иш қилиб қўйганлигим энди аён эди. Лекин, вақт ўтган, кўз қурғур кеч очилган эди. Юрагимда йиғилган хасталикни туфугим билан «қулт» этиб ютдим. Кўзимда ёш бўлмаса ҳам кўнглим тош устида мунғайиб ўтирган каптар билан қўшилиб йиғларди.

Ёнига уч-тўртта каклик осиб олган Ортиқалининг тошдан-тошга сақраб тушиб келаётган шарпаси каптарни ноилож учишга мажбур қилди. У ўқтин-ўқтин қанот қоқиб, тепамизда бир-икки айланди-да, кейин катта тоғ орқасига ўтиб кўздан ғойиб бўлди.

— Ҳа, дўстим, ов чакки эмас-ку,— деди у ўлиб ётган каптарга имо қилар экан.— Энди қайтамызми?

Мен маънос бош ирғадим. Кўнглимга ҳеч нарса сиғмас эди. Йўлда келар эканмиз, Ортиқали бугунги овнинг муваффақиятли чиққанидан, ўзининг қандай моҳирлик билан ҳаракат қилганидан сўзларди.

Менинг ҳаёлимдан эса тош устидаги хомуш якка ўтирган каптарнинг қиёфаси кетмасди. Тажрибали овчиларнинг: «Каптарни отган, унинг уволига қолади, қушлар ичида каптар ўз жуфтига содиқ бўлади», деган гапларида жон борлигига ишонч ҳосил қилдим.

Тошкент.

Анзират

М АШИНА овозини эшитган Анзират бир сесканиб тушди. Бу — ўша! Юраги гупиллаб ура бошлади, сўнг ўтириб Узоқжоновга айтадиган гапларини ўйлай бошлади.

Анзират бу одам билан тасодифан танишиб қолган эди. Уша куни ўғлини боғчага топшириб қайтаётганида, жигарранг «Жигули» унинг ёнгинасига келиб тўхтади. Шофёр йигит эшикни очди-да, машинага таклиф қилди.

Анзират бир лаҳза иккиланиб турди: ёт эркак бўлса...

— Қўрқманг, олиб қочмайман,— деди у Анзиратнинг фикрини уққандай.

У ўзини ичкарига олди. Машина юриши билан унинг кўнглида аллақандай хавотирланиш билан бирга қониқиш, ҳаловат туйғуси пайдо бўлди: машинада юриш нақадар роҳат...

— Уйга қетяпсизми?— эски танишлардай бамайлихотир сўради шофер кўзини йўлдан олмай. Сўнг Анзиратнинг жавобини ҳам кутмай қўшиб қўйди.— Уша ёққа боряпман, ташлаб ўтаман.

Шундай қилиб улар гаплашиб кетишди. Янги таниши ўзини Узоқжонов деб таништиргандан, газетада суратчи бўлиб ишлашини айтгандан кейин Анзират ҳам номини айтди.

— Жуда жозибали ном экан,— жавоб берди Узоқжонов.

Анзират бу одамнинг гапга чечан, қувноқ табиатли, дилкаш эканлигини, хотин-қизларни эъзозлашини, ҳушомадни ҳам қийиб қўйишини дарҳол ҳис қилди. Ҳатто уй олдида машинадан тушиб, ёқимлигина хайрлашгандан кейин ҳам дилида бу одамга нисбатан қандайдир ташналик асорати қолди.

Орадан кўп ўтмай жигарранг «Жигули» худди ўша жойда, ўша алпозда унинг ёнига келиб тўхтади. Кабинада Узоқжоновнинг таниш табассуми балқиб турарди. Гарчанд бу ҳол қандайдир сирлидай бўлиб туюлса-да, Анзират қувониб кетди, индамай машинага ўтирди. Улар қуюққина кўришдилар.

— Анзиратхон, энди йўл-йўлакай бизникига кириб ўтамиз-да, фотоплёнка олишни унутибман,— илтижо оҳангида деди Узоқжонов.

Анзират индамади. Машина микрорайон томон бурилди.

Беш қаватли бино қаршисида тўхтаганларида Анзират уни машинада кутиб турмоқчи бўлди. Аммо Узоқжонов кўярда-қўймай уйига таклиф қилди. Ҳадемай улар иккинчи қаватга кўтарилдилар. Анзират яна бир оз иккиланиб турди-да, остона ҳатлади. Унинг эътиборини энг аввал эшик ва деразалардаги оч яшил парда жалб қилди. Утган йил худди шунақа пардадан олайлик деганида эри унамаганди. Бу одамда дид анча баландга ўхшайди.

Уй тўрида Узоқжоновнинг катта портрети илинган бўлиб, унда анча навқирон ва янада хушқомат кўринарди бу одам. Унинг атрофида жуда кўп қиз-жувонларнинг турли ҳолатда туширилган суратлари.

— Бу суратларнинг барини ўзим олганман,— изоҳ берди Узоқжонов,— сизнинг ҳам суратингизни шунақа қилиб оламан. Журналга чиқарамиз. Сиз суратга яхши тушасиз. Хушқоматсиз. Этюд қиламиз.

— Ойлангиз қаердалар?— сўради Анзират.

— У йўқ.

— Нега?

— Бу ҳақда кейин,— истамай қўл силтади мезбон.

Хоналарда тўқис-тугаллик: қимматбаҳо мебеллар, уларга ҳамранг гиламлар; ҳамма деразаларга тортилган оч яшил пардалар ҳавас қилса арзигулик эди.

Анзиратлар яшайдиган уйнинг лоақал даҳлизи ҳам йўқ. Ташқаридан шундайгина уйга кирилади. У эски, тор. Машина ўтгудай бўлса шифтидан шириллаб тупроқ тўкилади. Ўзлари-ку бу ҳолга анча кўникиб қолишган, аммо қишлоқдан меҳмон келганида эзилиб кетишади. Анзиратни бундай пайтда қайси қўшниникига бориб ётишдан кўра меҳмоннинг маломати кўпроқ хавотирга солади: қишлоқда не-не йигитларга тегмаган қиз шундай шароитда тирикчилик қилаётганини таъна қилишларидан чўчийди.

— Булар бари вақтинчалик,— дейди ўқсинган пайтларида эри, бари ўтиб кетади. Келаси йил уй оламиз, диссертация ҳам тайёр бўлиб қолди. Ҳаётимиз яхши бўлади...

Уч йил илгари — тўйдан кейин ҳам шундай деганди у. Аммо ҳозиргача на уйдан дарак бор, на ҳимоядан. Бунинг устига эри лоақал мана бу одамдай хушмуомала ҳам эмас. У билан суҳбат бошласангиз, гапни қандайдир фотосинтезлар, протеинлар, молекуляр биологияга буради. Оладиган озгина мойнасини ҳам машинисткаларга беради ёки Анзиратга нотаниш бўлган олимларнинг китобларини қиммат-қиронга сотиб олади...

Ишга шошилаётганларига қарамай Узоқжонов зудлик билан дастурхон ёзди. Анзиратнинг эътирозига қарамай вино, рюмка олди.

— Дўстлашганимиз учун, Келиб турасиз деган умиддаман.

— Мен ичмайман...

— Бир қултумгина!

Анзират бир қултум ичдию, кетишга шошилди. Узоқжонов ҳам қаршилик қилмади, тавозе билан унинг плашчини кийгизди. Пастга тушгач машина эшигини очиб, эҳтиром ила ичкарига таклиф этди.

«Хўш, шундай олижаноб, дилкаш одам билан дўстлашишнинг нимаси ёмон,— ўйлади биринчи бор Анзират.— Уладиган дунёда кўнгил-хушлик ҳам керак».

Узоқжонов Анзиратни уйи олдида туширар экан, деди:

— Демак, эратага худди шу вақтда келаман. Интизор қилмайсиз. Меникига кетамиз...

Анзират бу борада аниқроқ хулосага келмагани учун индамай қўяқолди. Хайрлашаётиб, майин табассум қилди, холос.

Эри ишга отланаётган экан. У хотинининг юзидаги ўзгаришларни дарҳол сизди.

— Қайфингиз йўқроқ, Анзир?

— ...

— Сиз зериккансиз. Шунинг учун паришонроқсиз. Яхшиси, юринг, участкамизга олиб бораман. Ҳозир тажрибадаги ўсимликларнинг бари гуллаган, жуда гўзал бўлган.

Эри тоғда ўсадиган анзур ўсимлигини маданийлаштириш устида ишлайди. Анзират участкага бир марта борганида эри тоғдан тупроқ ташиб солаётган экаң. Эккан экини ўсиб ҳам чиқмабди. Унинг гуллаганини кўриш иштиёқида бугун эрига эргашди.

Анзур қийғос гуллаб, жозибали манзара кашф этганди. Усим-

ликнинг ўғитланмаганлиги, суғорилмаганлиги Анзиратни ажаблантирди.

— Буларни суғориш, ўғитлаш мумкин эмас,— тушунтирди эри.— Тоғнинг табиий шароити яратиб берилмаса, қуриб қолади. Тупроғини ҳам, сувини ҳам тоғдан ташиб келганман.

— Нега бундай— ажабланди Анзират.

— Тоққа садоқати баланд-да,— кулиб жавоб берди эри.

— Ундай бўлса маданийлаштириш ҳам мумкин эмасдир-да.

— Айрим олимлар шунақа фикрда бўлганликлари учун ҳам ишим орқага сурилди-да. Аслида мумкин. Лекин фақат тоғли зоналарида. Бу ҳақдаги тавсияларимизни маъқуллашди. Қолхозлар дастлабки ҳосилни ҳам олишди. Табриклашингиз мумкин, Анзир, эртага ҳимоя.

— Ростданми?!— қувониб кетди Анзират,— нега эртароқ айтмадингиз?

— Энди, ҳаммаси яхши бўлиб кетади,— унинг саволига жавоб ҳам бермай завқ-шавқ билан гапида давом этарди эри.— Кўп хонали уй оламиз. Ҳамма деразаларимизга оч яшил рангдаги парда сотиб оламиз. Мебелларимиз ҳам бўлади...

Анзират кутилмаганда чўчиб тушди, кейин дилини илиқ бир туйғу эгаллади, негадир эрининг елкасига бош қўйиб тўйиб-тўйиб йиғлагиси келарди.

Улар уйга қайтдилар.

Узоқжонов учинчи бор сигнал берганидан кейингина Анзират ташқарига чиқди. Узоқжонов уни кўриб қувонди.

— Бунчалик ҳаяллайсиз деб ўйламагандим, дўстим.

«Дўстим» сўзи Анзиратга оғир ботди.

— Эркак зотидан биттагина дўстим бор, у ҳам бўлса эрим,— жавоб берди Анзират.— Бугун у ҳимоя қилади... Бизни табриклашингиз мумкин!

Орага совуқ сукунат тушди. Узоқжонов бир оз талмовсираб турди-да, индамай газни босди. Жигарранг «Жигули» тобора узоқлашиб борарди.

Самарқанд.

Рустам Раҳмон

Кўпмиз Қадам

РОМАН

Салом, Дилмурод,
хайр, Дилмурод!

Д ИЛМУРОДНИ совхоз марказига тушириб қўйдилар. — Хоҳласангиз даласига боринг, — деди шофёр меҳмонга йўл кўрсатиб. — Шу ерда кутаман десангиз, Холбуви кампирниқига боринг, кечқурун ўзи келади.

Дилмурод иккиланиб қолди: «Далага борсаммикин? Шу атрофда юрмаганмикин?» деб, у ён-бу ённи кузата бошлади. Уйлар бир хил экан. Оппоқ, бежирим. Демак Озода шу ерда яшайди, уни ҳамма танийди. У ҳеч қаёққа шошмайди. Бу ернинг шаршараси йўқ. Қалби ҳам бўм-бўш, албатта. Унда севги ҳисси қолган эмас... Балки биронтасига кўнгил бергандир? Нима қипти, ҳаққи йўқми?

Бу аламли ўкинч уни ҳушига келтирди. У йўл ўртасида турарди. Далага борсинми ё кампирниқига?.. Далага боргани дуруст. Йўл юргани яхши.

Дилмурод шағал тўшалган дала йўлида тебраниб бораркан, яна ўйларига эрк берди: улар ўртасида яқинлик қолганми ўзи? Тўғри, бир-

¹ Давоми. Боши ўтган сонда.

бирини ҳаддан зиёд севарди, аҳд-паймон қилишган эди. Бироқ Дилмурод поймол қилди-ку уни! Яна нима қилиб юрибди бу ерларда?

Дилмурод ярим йўлда тўхтади. Оёқларидан мадор кетди. Юраги: «Боравер!» деса, идроки: «Эсинг борида қайт!» дер эди. Ширинбулоқдан Мирзачўлгача босиб ўтилган йўл кўз олдидан ўтди. Шунча йўл юриб келиб, Озодага етишга, уни кўришга озгина қолганда кўролмай кетиш аламли туюлди. Таъна эшитиш андишасидан ёр дийдорини кўриш истаги ғолиб келди.

Беихтиёр олдинга одимлади. Кеч кириб, атроф кул ранг тус ола бошлади. Йўлга тўкилган шағалнинг ўрнашиб улгурмаган тошлари оёқ остидан сирғаниб чиқар, юришга ҳалақит берарди. Учакишгандай қорни ҳам очди. Уйлаб кўрса, тушлик ҳам қилмаган экан. Очликдан кўз олди жимирлаб борарди.

Рўпарадан мотор овози эшитилди, Дилмурод ўзини четга олганда мотореллёр ғувуллаб ўтиб кетди. Рулда қиз бола ўтирарди. «Озодамасмикин-а?» деб хаёллади. Қайрилиб, мотореллёр изидан кўтарилган чангни кўрди. Боя шофернинг «кечқурун келади» деганини эслади.

У жадаллаброқ юрди. Осма нов ариқ ортида бино, олов шуъласи кўринди. Яқинлаганда ғовур-ғувур эшитилди. Дилига андак ёруғлик тушди. Берироқдан томоқ кириб ўзини билдирди. Учоқ ёнида куйманиб юрган одам ўт шуъласидан тўсиниб, қоронғиликка тикилди. Нотаниш кишини кўриб, ишидан тўхтади.

— Кимсиз?— деди шерикларига эшиттириб.

— Мен,— деб яқин борди Дилмурод.— Ҳорманглар!

— Келинг, ока,— деб ўрнидан турди ёш йигит. Сўнг шийпон томон бурилиб товуш қилди.— Зайнобиддин ока, бу ёққа чиқинг, меҳмон келди!

Шийпондан кулча юзли биққи йигит чиқиб келди.

— Келинг, меҳмон,— деб қўл узатди Зайнобиддин. Қосимжон ҳам келиб қўшилди.— Қани, шийпонга кирайлик.

Дилмурод мезбонга эргашди. Шийпонда фонус чироқнинг хира ёруғида яна бир озгин йигит кўринди. У ўрнидан қўзғолмасдан тунги меҳмонга синовчан қаради-да, ўтирган жойида индамай қўл узатди. Дилмурод бориб қўлини олди.

— Мен Ширинбулоқдан келдим, Озодахоннинг ҳамқишлоғи бўлман,— деди у.

— Йўлда кўришдиларингизми?— сўради Зайнобиддин нон қирқа туриб.

— Йўқ,— Дилмурод: «Ҳа-а, бояги ўша экан-да?» деди ўзича.

Ҳасан билан Зайнобиддин кўз уриштиришди.

— Ҳозир кетувди-ку?— биққи йигит ҳайрон бўлди.

— Шошиб кетаётган экан шекилли, пайқамай қолди. Мен ҳам... Қосимжон кирди.

— Зайнобиддин ока, ўзингиз сузинг.

— Обкелаверинг, шоввоз.

Қосимжон мис косаларга шўрва сузиб кирди.

— Яхши меҳмон ош устида,— деди Зайнобиддин косани Дилмурод олдига қўяр экан.— Чўл шўрвасидан ичиб кўринг, меҳмон. Пазанда-си — тошканлик, овқатни гапиртирворади.

— Қўйсангиз-чи,— деди эшикдан шўрва олиб кираётган йигитча,— доим сиз мақтаганда овқат бузилади. Бугунгиси шўрроқ бўлқопти.

— Зарари йўқ, шоввоз, Сирдарёнинг суви кўп, ичгани етади!

Шўрва ичиб бўлингунча гап қовушмай турди. Зайнобиддин секин-аста суриштириб, меҳмоннинг Озодага синфдош эканлигини, уйланганини, бу тарафларга йўл-йўлакай келганини билиб олди.

Озода кўзларини очиб ўзини зимистонда кўрди. Нимадир чийил-

лайди, нимадир қирсиллайди. Нима бўляпти? У қаерда? Ақлини пеншламоқчи, бўладию ҳадеганда ҳушини йиғиб ололмайди: «Нима бало, зилзилами?» Ташқарида бўрон увларди, унинг зарбидан эшик, деразалар қарсилларди. Яна Бекобод шамоли бошланибди-да! Энди уч кунгача тиним йўқ. Ергаги намни қоқлаб қуритади, экинни ажали бу...

Ёнбошламоқчи эди, алланима уринди. Пайпаслади. Хотира дафтари. Уқиб ётиб ухлаб қолибди-да! Кўзларини ишқалади. Кўз ёши киприкларига қотиб қолганидан дағал уринди. Дилмурод келиб, қалбига гулу тушган эди. Кечқурун идорадан қайтгач, чамадонидан дафтарини олиб ўқиган эди... «Дилмурод қаёқда қолдийкин-а?— унинг ташвишини чекарди.— Келишидан муддаоси нимайкин? Бир йўла келдимикин, ё бир кўриниш бериб ярамни янгилаб кетмоқчимиз?.. Йигитлар тузукроқ кутиб олишдимикин?..»

Озода хавотир оларди. Унинг назарида, Дилмурод кўчада қолгандай эди. Лекин ташқарига қулоқ тутиб, шундай тўполонда кўчада юрмаса керак, дерди ўзига таскин бериб. Шамол симларга урилиб чийиллар, ёпирилиб келиб деразани қўпормоқчидай гупиллаб уриларди. Холбуви ҳар замон ўзича: «Ўзинг асра, худойим!» деб илтижо қилиб кўяди. Озодага бу илтижо Дилмуродни ўзинг асра деяётгандай туюлади.

Озода чарчади шекилли, ҳолсизланиб ётиб, ухлаб қолди. Эрталаб ташқарига чиқиб, девор ёнидаги мотореллёрни таниёлмади: бир энли чанг қошлабди. Артиб тозаллагунча алламаҳал бўлди. Чойга ҳам қарамай далага жўнади. Мотореллёрни катта йўлга аранг олиб чиқди, шамолнинг запти жўн юргани қўймасди. Дала йўлига чиққач эса, мотореллёрни шамол итариб кета бошлади, Озода шийпонга бораборгунча тормозни босиб борди.

Дилмурод йўлда ҳориб келганидан донг қотиб ухлади. Аммо ода-тича барвақт уйғонди. Кўзини очар-очмас шовуллаган шарпа эшитди. Турмоқчи бўлди, қимирлай олмади: аъзои бадани зил-замбил эди. Чунонам чарчаган экан, қўлларини қўзғотишга ҳам мадори йўқ. У ён-бу ёнига қаради: йигитлар пишиллаб ухлашаяпти. Ўзини базўр тутиб ёнбошлади. Бош тарафга буқлаб қўйган костюмини пайпаслаб топди-да, чўнтагидаги ялпоқ шишани олди. Ён-верига аланглаб туриб шиша қопқоғини очди-да, оҳиста лабига келтирди. Ичимлик томир-томирига таралиб, гўё унга жон бағишлади. Туриб ташқарига чиқди.

Шамол шаштидан тушадиганга ўхшамасди. Борган сари авж олса олардики, пасаймасди. Дилмурод шу ҳолатда қандай қилиб Озода билан кўришиш, нима деб гаплашишни ўйларди. Ҳозиргина ичилган вину уни карахт қила бошлаган эди.

Дилмурод нов ариқ орқасига ўтганида, Озода келди. Чангдан ачишган кўзларини ишқалаб, шийпонга мўралади. Дилмурод кўринмади. Шамол қизнинг ёмғирпўшини қасир-қусир силтаб юлқирди.

— Тагин бошланди-ку!— деди Озода норози оҳангда.

— Чатоқ бўляпти!— Зайнобиддин ғўза ниҳолларига ишора қилди.

Озода далага бурилди. Чинбарг чиқара бошлаган нимжон ғўзаларни шамол пушта кесакларга уриб ўйнарди. Бригадирнинг хайфи келиб ғўзаларга яқин борди, чўккалаб мурғак ғўзаларга разм солди. Ниҳолларнинг баъзилари чала ўлган сичқонлардай пушталарга ёнбошлаб ётарди, баъзиларнинг барги куйинди тусига кирган эди. Суяровнинг сўзлари ёдига тушди: «Ҳали шамоли бор, тошбақаси бор бу чўлнинг. Анча-мунчаси нобуд бўлади...» Рост экан. Ушанда Озодага шунчаки ваҳимадай туюлган эди. Мана энди ғўзалари кўз олдида нобуд бўляпти. Алам қиладиган жойи шундаки, уларни қутқариш қўлидан келмайди шу топда. Мана, томошабин бўлиб турибди. Суяров ҳақ экан!

— Меҳмон келди,— деди Зайнобиддин экин ташвишини қилиб бўлгач.

— Кўринмайди-ку?— деди Озода атрофга қараб.

Зайнобиддин ҳайрон бўлди: «Кўришмадик деган эди-ку?»

Шу пайт нов ариқ ортидан костюмчан Дилмурод кела бошлади. Негадир Озоданинг юраги гупиллаб уриб кетди. У: «Йигитлар олдида кўришмайлик», деди-да, у томон юрди. Дилмурод гоҳ тўхтар, гоҳ бирикки одим юрар, шамолдан юзини ўгирганида ўсиқ қора сочлари пешонасига осилиб тушар эди. Зайнобиддин шийпонда туриб уларни зимдан кузатарди.

— Келдинг,— деди Озода қўл узатиб, гўё шунчаки танишдай.

Дилмурод жуда ўзгариб кетган эди. Юзидан қон томчиб турадиган йигит бир йилдаёқ ранги сарғайиб, курка товуққа ўхшаб қопти: елкалари чиққан, бўйни эгик... «Ёпирай, шу Дилмуродми?!— Озоданинг юраги ачиди. — Мен туфайли шу кепатага тушдимми?.. Йўқ, ҳаммасига ўзи айбдор! Узи, фақат ўзи!..»

Шундай бўлса ҳам унга ачинарди.

— Яхшимисиз?— Дилмурод қизнинг қайноқ кафтини олди. Кўзлар оний нигоҳ ила тўқнашди. Бу қарашда қанча-қанча бахтиёрлик ва аини пайтда битмас-туганмас ўкинч сезиларди. Болалик самимияти билан севишиб, илоҳий ҳиссиёт даражасига кўтарилган муқаддас туйғуни ўжар ўсмирлик довулидан асраб олиб ўтиб, мустақил ҳаёт бўсағасигача етказиб келинганида шунчаки бир тошга қўқиниб барбод қилганлар юзма-юз турардилар! Бекобод шамоли уларни тебратгудек куч билан чийилларди, бироқ бу довул ўкинган ва соғинган икки дил қаърида туғён ураётган довул олдида ҳеч нима эди!

Дилмурод қалбини ларзага солган ачиқ ҳақиқат лоп этиб юзага чиққандай бўлди. У Озодани севди, қизни умидвор этди, вафога ишонтирди, пиравордида ота-онанинг мўмин ва итоаткорлик фарзанди бўлишни ўз бахти учун курашишдан афзал кўрди, сўнг эса бундан тубан кетди—майпараеллик кўчасига кириб, мусаффо ва муқаддас қалб эътиқодига ҳиёнат қилди, ишқнинг беқиёс поклигини ҳурмат этмади...

— Шийпонга кирайлик,— Озода кулимсиради.

Дилмурод гуноҳкор кўзларини олиб қочди. Бир нима деб минғиллади, Озода шамолда унинг гапини эшитмади. Меҳмонни шийпон томон бошламоқчи бўлиб бир неча одим юрди. Дилмурод қоққан қозиқдек ўрнидан кўзголмасди.

— Шийпонга юринг.

— Раҳмат, мен кетаман,— деди Дилмурод бўшашиб.

Озода бу тортинчоқликка ажабланмади, Дилмурод азалдан шунча серистихолали йигит.

— Гапни гапга қўшмайди, бу отинг ўчгур!— деб шамолни қаргади Озода. Бемалолроқ гаплашиб бўлмаса бу ерда, у бўлса шийпонга киришга кўнмаса — нима қилиш керак? Ҳойнаҳой, бирон гапи бордирки, шунча йўл босиб келипти. Агар Озода «бўпти» деса кетаверадиган важоҳати бор: «Товба, ҳали ҳам ўша тортинчоқлик, ўша журъатсизлик! Ё йигитларимиз хафа қилишдимикин?»— Озода шийпонга кирди.

— Меҳмон билан танишдиларингизми?— Озода учала йигитдан сўради.

— Ҳамқишлоғингиз эканини билдик-у, кўпам ёзилиб гаплашмади биз билан,— деди Қосимжон бидирлаб.

— Зайнобиддин ака, сиз чақириб келинг,— деди Озода.

Дилмурод Мирзақўлга отланганида кўпроқ туришни кўзлаган эди. Озода билан кўришгач, бу ерда узоқ қолиши мумкин эмаслигини пайқади. Қиз ундан қисиняпти, шерикларидан уяляпти. Бунинг устига, Озоданинг дили шу маҳалда чироқ ёқса ҳам ёришмасди: шамол тиним

билмай гувуллаб ер намини зулукдеқ сўриб оляпти, яралгандан бери сийнасига энди омоч теккан ерларда не машаққатлар билан кўкартирган гўзаларни жон-ҳолига қўймай кесакларга уриб нобуд қиляпти. Буни кўрган сари қизнинг пешонаси аламдан тиришиб, кўзлари намланяпти.

Мана, Озодани кўрди—соғ экан. Чўл ҳавоси уни тоблабди, юзлари хандалакдай тўрлаб, янада балоғат қашф этибди. Аввалги мулоийм қўллар дағаллашибди. Фироқ аламини торта-торта тақдирга тан берганиданми ё бошидан иссиқ-совуқни кечира-кечира пишганиданми—қарашлари ҳам, ҳаракатлари ҳам кескин. Илгари кишига бирон ширин сўз гадосидай боқарди. Қувликни билмаганидан бир кўрган одамига юрагини очиб сўзлаб, ўзига яқинлик пайдо қиларди.

Ҳа, Дилмурод бу ерда ортиқча. Унинг ҳеч бир кераги йўқ. Озода Зайнобиддинга ўхшаган тоғни урса талқон қиладиган абжир йигитлар билан ишляпти. Энди Дилмурод унинг тенги эмас. Озода уни бошига урадими? Пияниста. Бу ҳавасга барҳам берса, Озодага қайта эришиши мумкинмикин? Буни қандай билса бўлади? Озоданинг ўзи бирон умидлантирувчи сўз айтармикин? Бордию бунинг акси бўлиб, боя ўзи кўнглидан кечирган аччиқ ҳақиқатни юзига солса-чи? Йўқ, йўқ, Дилмуродни бир йўла адон тамом қиладиган сўз айтилмаслиги керак! Бу сўзни кутиш—ажал билан тенг. Унинг Озода ҳақидаги хаёлий орзулари ўзи билан бирга кетиши лозим, бу унга умид бағишлайди, тўғри йўлга чиқиб олишида куч пайдо қилади.

Дилмурод ташқарига қулоқ солди. Чўл шамоли ҳамон ўз ҳукмини ўтказяпти: увуллаб-чийиллаб қолган-қутган хас-ҳашакларни Қизилқум томон тўзғитиб кетяпти. Хайриятки, хўроз қўндоқдан тушиб улгурмай кайф бўлиб олганини Озода сезмаяпти. Ҳозир сезмагани билан ҳалироқ барибир билади, кайфи тарқала бошлаганида қўллари қалтирайди. Ушандай ҳолатга тушмасидан олдинроқ жўнаб қолиши, тезроқ кетиши керак.

Дилмурод ўрнидан турди. Ҳасан сўради:

— Ҳа, ошна?

— Мен кетай...

— Шамолни кўрмаяпсизми? Сиз бир қадам боссангиз, шамол икки қадам орқага силтаворади.

— Майли, кетавераман. Озодахонга салом айтиб қўясиз.

Бояроқда Озода Қосимжон билан Зайнобиддинни бошлаб иш тепасига кетган эди.

Дилмурод бемаврид келганидан ҳамон хижолатда эди. Бунинг устига қиздан бирон умидбахш ваъда эшитишга ишончи қолмаган эди. У бир-бир босиб шийпондан чиқди...

Дилмурод шағал тўшалган йўлда шамолга қарши зўр-базўр қадам босарди. Чўл шамоли уни «кетма, қол!» деётгандай кўкрагидан итарар, йўлга чиққан бу йигитни тўхтатиб қолишга қурби етмагач, кийимларини ечиб қолмоқчидай этагидан юлқиб-юлқиб тортарди.

Лена табиатан мулоийм, соф кўнгил эди. У ҳаммани ўзи сингари деб ўйларди. Рост гап билан ёлғонни айира билмас эди. Умаровнинг баландпарвоз гаплари бошини гангитиб, маст-аласт қиларди. Шундай кезларда лаблари кулгидан аримай қолар, мовий кўзлари учқунлаб ёнар, Умаров ваъда қилган «Кўксарой» тасаввурида жонланарди. Шундай бўлса ҳам Лена ўз қадрини биларди, салгина шамолга эгилавермасди. Умаровнинг қилиқлари чегарадан чиқа бошлаганида бир-икки бор тўнг ҳам гапирган. Бироқ қилни қирқ ёриб ўрганган Умаровга бу тўнглик чивин чаққанчалик таъсир қилмасди. Ахир унинг мавқеи, пули бор. Шунлардан фойдаланиб, қанча-қанча номаъқулчиликлар қилмаган у! Лена ҳам ёш, гўзал қиз. Унинг ҳам ўйнаб-кулгиси келади, ёшликнинг

нашъу намосини сургиси келади. Буни устамон Берди Умаров билмайди, сезмайди дейсими? У Ленани юз нағма билан бошини айлантирди.

Олдинлари директор кучоғида типирчиланган асов қиз кейинкейин Умаров кучоқ очгани ҳамон ўзини отадиган, юз-кўзларию томоғидан ўлганида, нозик лабларига пўрдоқ лабларини босиб, тилидан сўрганида раъй қилиб турадиган бўлди. Лена оқибатини ўйламасди, Берди Умаров охирини ўйлашга имкон бермасди. Кунлар бир-биридан ширин ва лаззатли ўтар эди. Лена чексиз бахтиёр эди. Бироқ чексиз-чексарасиз бахт йўқ. Кўп ўтмай бу ўзини сездира бошлади. Ленанинг ишонган тераклари бирин-бирин қулай бошлади. Аввалги ширин-шаккар сўзлар ўрнини дағал гаплар эгаллай бошлади. Айниқса, сўнгги қилиғи Ленанинг дунёсини қоронғи қилди.

Кутилмаганда Лена ҳомиладор бўлиб қолди. Буни сезган Умаровнинг пайтавасига қурт тушди. Ленани исканжага олди: «Сени нима жин урди? Нега олдинроқ айтмадинг?!»—деб талвасага тушди. Тошкентга боришни, болани олдириб ташлашни талаб қилди, қўлига пул чангаллатди. Лепа пулни гижимлаганча Берди Умаровни ғажиб ташлағудай бўлиб ўқрайди: «Ахир, ваъдалар бошқача эди-ку! Мен сени хотин қилиб оламан, сени умрбод бошимда кўтараман, деган одамнинг қилиғини қара-я!»

Барибир Умаров вафо қилмайди. Буни қиз билади. Шу бола овунчоқ бўлиб қолади! «Бола сизга керак бўлмаса, менга керак! Уни ўлдирмайман. Бир марта гапингизга кириб бу ишни қилганман. Бу—менинг болам бўлади, қўрқманг, уни ўзим боқаман», деди хуни-бийрон йиғлаб. Умаров ўзича хуноби ортиб, Ленани совхоздан жилдириш керак, шунда босди-босди бўлиб кетиши мумкин, деб уйлади. У яна тил-ёғламалик йўлига ўтди. Ленани кетишга қистай бошлади. Бироқ Лена, кетмайман ҳеч қаёққа, деди. Бу орада мишмишлар кўпайиб, узунқулоқ гаплар райкомгача бориб етди.

Райкомда аввалига ётиғича гаплашдилар, кейин бюро муҳокама-сига қўйиб, охириги жазо бердилар. Ишда қолиш-қолмаслиги пахта планининг бажарилишига қараб ҳал этилсин, деган қарорга келинди. Арқоннинг бунчалик узун ташлаб қўйилишида гап бор эди: дала ишлари айни қизиган пайтда директор алмаштирилса, хўжаликда бесаранжомлик бўлиши мумкин эди...

Директор қалбулхонага кирганида Лена телефонда гаплашиб ўтирар эди.

— Мана, ўзи келди,—деб трубкани узатди. Ленанинг катталашган кўзлари Умаровга ғалатиноқ кўринди. Секретардан назарини узмай трубкани қулоғига тутди.

— Эшитаман...—ўзини тутиб жиддийлашди, Ленадан ўгирилди.— Салом, ўртоқ Қамолов. Ҳа, мен... Хўп-хўп...

Трубкани жойига қўймай, тик турган Ленага узатди. Қия очиқ қолган эшикка хавотирланиб қараб қўйди-да, Ленанинг белидан қучоқлаб ўзига тортиди.

— Вой, бола бор!—деди Лена зорланиб.

Умаров бўшашиди, сўнг безовта оҳангда сўради:

— Ҳали ҳам фикрингдан қайтмадингми?

— Энди вақт ўтди,—деди Лена директорнинг нимага шама қилаётганини англаб.

— Ундай бўлса, Тошкентда турасан, ўзимизнинг кампир онамизникида. Хў бирда меҳмонга келган ўртоғим ишга жойлаштириб қўяди. Бу ерда қолсанг, ўзинг биласан, оқибати ёмон бўлади.

— У ерда қандай яшайман?—зорланди Лена.

— Ҳар ҳафтада бораман деяпман-ку, нега тушунмайсан?!

— Энди керагим йўқ-да-а?

— Мени бұғма, жонгинам! Ҳозир Камолов келади, Озоданинг ғўзасини кўрармиш.

— Ҳа-а, энди Озода бор, бизга йўл бўлсин!— деди Лена аламдан.

— Аммо-чи! Узинг ҳам, Лена, баъзан одамни хит қилиб юборасанда! Сенга нима бўлди, чап ёнинг билан турганмисан бугун?! Қўй, бор, дамингни ол,— Умаров Ленанинг кифтига қўл ташлаб, эшик томон бошлади.

Лена итоаткорлик билан хонадан чиқди.

Лобархон Ленанинг ҳомиласини, Берди Умаров райком бюросида жазо олганини эшитганда кўз олди қоронғилашиб, турган жойида чўккалаб қолди. Қулоқлари шанғиллаб, аъзои бадани қалт-қалт титрарди. «Вой, шўрим, бу қандай шармандалик! Шунча кўргиликлар етмаганмиди?!»— дерди ўзича. Кечгача ёнди, куйди, ўчди, яна ёнди! Эрининг келишини кутди. Болаларини «ўйнаб келинлар» деб чиқариб юборди. Ташқарида оёқ шарпасини эшитиб, ликоплардан бирини қўлига олди. Эшик очилгани ҳамон эрига қаратиб улоқтирди. Ликоп эшик қиррасига тегиб чил-чил синди. Умаров юзини тўсди. Лобархон иккинчи ликопни қўлига олиб, боши узра кўтарганда Умаров шахдам келиб ушлаб қолди. Аччиқ устида хотинини бир тарсаки урди.

— Жинни бўлдингизми?— деди хотинидан баланд келиб. Аслида, бу машмашани олдинроқ, бюродан қайтган куниеқ кутган эди, унга қарши тайёрланиб ҳам қўйган эди.— Қўни-қўшнилар эшитса уят эмасми?!

— Эл-юрт олдида шарманда бўлган одамга қўни-қўшни нима деган гап!— деб қичқирди Лобархон, аламидан овози бўғилиб чиқди. Ортиқ гапиролмади, хўнг-хўнг йиғларди. У ўз қадрига йиғларди. Уни юзхотир қилмай, шу эрни деб қариб кетаётганини тирноқча писанд айламай ифлос кўчага кирган эрни нима қилиш керак?! Йўқ, энди ортиқ чидаб туролмайди! У кетади. Юртига, ота-онасиникига бориб, эрсиз умр кечиради! Эр шунақа бўлса, уругига ўт тушсин!— Лобархон туриб лашлушларини йиғиштира бошлади. Берди Умаров қарасаки, иш чаппасига кетяпти: агар хотини болаларини бошлаб «Гулшан»дан жўнай-диган бўлса, у кўчага чиқолмай қолади.

Умаров тулкилик йўлига ўтди:

— Утиринг, бир оғиз гапим бор, эшитинг.

— Йўқ, эшитмайман, ўтирмайман ҳам. Бас, жонимдан тўйиб кетдим!— хотини яна эшикка интилди.

Умаров билагидан ушлаб, ўзига қаратди. Қўлларини қўшиб, белидан гирра солиб кўкрагига тортди. Лобархон ҳарчанд юлқинди, бўшана олмади. Шу ҳолатда эри гап очди:

— Ишоняпсизми шу гапларга?

— Ҳи, ёлғонми?— деб гезанди Лобархон эри қучоғида.

— Тўхмат!— деди Умаров.— Мени кўролмайдиганлар устимдан шундай деб ёзишган...

— Мени ишонади шу гапга деб ўйлаяпсизми? Райкомдагилар анон одамларми? Сенда нима қасди бор уларнинг? Ундан кўра, ўғил болалик қилинг-да, «шунақа номаъқулчилик қилиб қўйдим, мени кечир» дег.

Лобархоннинг сўз оҳангида аввалги шашт йўқ эди. Буни сезган Умаров уни оҳиста бўшатди-да, диванга ўтқазди. Бошини эгиб, узоқ ўтирди. Лобархон сўзсиз ўрнидан турди, ўзи истамаган ҳолда ойна рўпарасига борди. Унинг қадди-қомати чўкқандай эди.

Бўрондан кейинги ғўзани кўрган одам ачинмай туролмайди. Кесақ еб, чалажон бўлган ғўзаларнинг қад ростлашига ақл бовар қилмасди.

Бош агроном Суяров ҳаммани биринчи бўлимга, ғўзалари энг кўп зарарланган далага тўплади. Шамол шаштидан тушгандаёқ экинга сув қуйишган эди. Томирига нам етган ғўзалар анча жонланиб қопти. Дала тепасида маслаҳатлашиб, экинларга дарҳол сув тарашга қарор қилишди.

Сув таралсин дейиш осон! Озода биргадасида чўл шаронтини яхши биладиган сувчи ҳам, Шодмонга ўхшаган кўзли-қўлли тракторчи ҳам йўқ. Учта бўз бола билан нима қилолади. Яқинда келган Ҳабибулла билан Абдуқаҳҳор шамол турган кунлари болаларини совхоз марказига кўчириб кетишга мажбур бўлишди. Тахтадан шунчаки тикланган айвончаларда яшаш қийин-да. Мана энди ҳар куни пиёда қатнаб ишлашяпти.

Нов ариқ билан Сирдарёдан оқиб келган сув сифонлардан ошиб, брезент шлангларнинг тугмача тешикларидан камалак шаклида отилиб эгатларга қуйиларди. Сув эмган сарғиш тупроқ қорамтир тусга кириб борарди. Оҳ, бу дамларнинг қувончи! Тупроқ гўё тирик жондай сув симиряпти!

Зайнобиддин шланг охирида туриб, тешикчалардан бир маёёрда оқиб тушаётган об-ҳаётга бир олам завқ билан тикиларди. Шу пайт пушталарнинг бирдан тухумдек кесак эгатга юмалаб тушди. Зайнобиддин ҳайрон бўлди: ҳали у ерга нам етгани йўқ-ку, нега жонланяпти? Тикилиброқ қаради: алланима қимирларди. «Ие, тошбақа-ку! Қаёқдан келди бу занғар?!»— деди-да, бориб қўлига олди. Тошбақа хавфни сезиб, бош-оёқларини косаси ичига яширди. Зайнобиддин у ёқ-бу ёғига жаланглаб, яна бир нечта тошбақанинг ўрмалаб юрганини кўрди. Уларнинг биттаси оҳиста бориб, ғўзани қиртишлаб еди. Почасидан қирқилган ғўза кесилган теракдай эгат ичига қулаб тушди. Зайнобиддин чидаб туролмади. Қўлидаги тошбақани ғўзани нобуд қилганига чоғлаб туриб, қулочкашлаб урди. Ҳар иккиси оёқларини чўзганича сулайиб қолди.

Зайнобиддин узоқдан Озодага қаради. Бориб айтса, қандай ҳолатга тушаркин бечора! Қуйиб-ёниб экинга энди сув келтирганида мана бу фалокат орадан чиқиб турибди.

Йигит йўл-йўлакай бир нечта тошбақани териб кўтариб олди. Озода унинг қўлидаги тошбақаларни яқин келгандагина пайқади.

— Вой, нима у, Зайнобиддин ака?!— деди хавотир билан.

— Бу зараркунанда ғўзани бемалол қиртишлаб еяпти.

— Қўпми?— у атрофга синчиклаб назар солди. Ҳар жой-ҳар жойда тупроқни кечиб юрган тошбақаларни кўриб, ранги қув ўчди.

Озода «ўзимни ўтга ураман» деб қасдланганида бу қадар кетмакет зарбага учрашини асло ўйламаган эди. Аслида омади йўқми ё ростдан ҳам тақдир уни синаяптими? Агар шундай бўлмаганида бошига шу кунлар тушармиди?! Хаёлига келтирмаган ишлар бўляпти: бўрон офатидан, сув ташвишидан энди қутилганида тошбақа балоси чиқиб турибди-я!

Озода Зайнобиддин қўлидаги тошбақага қаради. Ниҳоятда бадбашара, хунук кўринди. Ўзини кўндирши керак. Бари бир, йигитларга қўшилиб, бу зормандаларни шудгордан битталаб териб олади энди. Шу ўй билан кўзларини чирт юмиб туриб, Зайнобиддин қўлидаги тошбақага қўлини узатди.

— Кўрқманг, Озодахон чақмайди,— деди йигит қулиб,— ўзи юввош, ожиз бир маҳлуқ. Фақат бу ерларда бошқа ейдиган овқати йўқлиги учун ғўзаларни еяпти. Америкада бунинг тухуми, гўшти жуда тансиқ ҳисобланади.

— Нима қиламиз, Зайнобиддин ака?

— Териб оламиз-да, бу занғарларни.

Озода шудгорга, атрофида ивирсиб юрган тошбақаларга қаради. Биттаси ғўза ёнига бориб, бўйнини чўзди, энг сара ниҳолнинг поясига оғиз солди. Озода улгурмади, бориб то тепгунича ғўзани қирқиб қулатди. Озода инграб юборди. Вой, қандай чидайди! Еб қўйяпти-ку! Тек қўйса битта қўймай еб тугатади! Ғўзаларидан айрилиб қолади.

Наҳотки шунча қилган меҳнати ҳавога кетса?! Эл-юрт олдида, Ботирқул, Берди Умаров сингари томошагўйлар олдида шарманда бўладими?! Зайнобиддин териб оламиз деяпти-ю, беш-олти киши юз гектар ерда сойнинг тошидек қалашиб ётган шунча тошбақани териб удда қилолмайди. Суяровга бориб айтиб, ёрдам сўраши керак. Лекин улар то маслаҳат қилиб, ёрдам бергунича қанчадан-қанча ғўза нобуд бўлиб кетади. Унга қараб ўтирмасдан бор одамларини чақириб келиб, дарров ишга солмаса — оқибати ёмон бўлади.

Зайнобиддин шерикларини чақириб келишга, ўзи бўлса совхоздан қоп олиб келишга жўнади. Шийпон томон борар экан, ўзини қойиди: «Меҳнатдан нолияпсанми? Мирзачўлга ўйнагани келмагансан-ку? Ўзингни ўтга солмоқчи эдинг, мана шу азоблар — ўша сен тилаган ўт!..»

Ўпкаси тўлиб, мотореллёрни шийпондан олиб чиқди. Шу пайт шийпон олдида райкомнинг машинаси келиб тўхтади. Ундан Камолов билан Берди Умаров тушиб келишди. Озода хизирга йўлиққандай суюниб кетди. Мотореллёрга апил-тапил тиргак қўйиб, кийим-бошини қоқиб, силанди. Райком секретари кулимсираб қўл узатди.

— Ҳорманг, бригадир қизим! — деди сўраша туриб.

Директорнинг Озода бригадасига бу йил биринчи келиши эди, шунинг учун йўл бўйидаги шийпонга «дарров битибди-да?» дегандай қараб қўйди. Камолов шийпон билан нов ариқ ўртасида янги барг ёзган чинорларга кўзи тушиб, тиниб қолди. Индамай, чинорлар яқинига борди. Аввал кўчатлар остига, чамбарак шаклида уйиб қўйилган тупроқ намига, сўнг оҳиста бош кўтариб тепага қаради.

— Қаердан топдингиз бу кўчатларни? Мирзачўлда йўқ бунақа кўчатлар? — деб сўради, астойдил қизиқиб.

— Қишлоқдан олиб келгандим, — деди Озода.

Камолов эса таъсирланиб, аллақандай мамнун бир қиёфада жилмайди. У Берди Умаровга бир ров қараб қўйди. Ҳушёр директор фаҳмлади: «Шунча йил ишлаб сенинг хаёлингга келганми?» демоқчи бўлди.

— Ишлар қалай боряпти? — далага кириб бораётиб ҳол сўради райком секретари.

Қалай бўларди: шамол ғўзаларни ўласа қилиб кетди! Тошбақа деган маҳлуқ малаҳдек ўрмалаб, экиннинг қолган-қутганини кемиряпти! Совхозда сув сўраб у саргаймаган раҳбар қолмади! Ҳеч ким «аҳволинг қалай» деб қайрилиб қарамаса! Озоданинг қадри шуми? Анави, отинг ўчқир Берди Умаров шунчадан бери хабар олмай, Озоданинг ишлари расво бўлиб турганида томоша кўргани келдимми?!

Озода хўрлиги келиб йиғлаб юборди. Камолов тўхтаб Озодага бурилди.

— Нега йиғлайсиз, қизим? Қийин бўляптими?

Қийналиш ҳам гапми, тўйиб кетди-ку! Бу нима деган гап: биров чўлга меҳнат қиламан, деб келса-ю, биров ўз ҳаром нафси илинжида азоб берса?! Қани инсоф, адолат?!

Камолов бригадирнинг кифтига эркалаб уриб юпата бошлади:

— Вой бў-ў-й, кап-катта қиз ҳам йиғлайдими?

— Кечиринг, ўртоқ Камолов, — Озода бу хатоликни ўнглаш чорасини топди, кўз ёшини артар экан, — сизни кўриб дадам эсимга тушиб кетди, — деди. Камолов эса Озоданинг сўзидан таъсирланиб ота-онасини суриштира бошлади:

— Дадангиз ҳаёт бўлсалар керак?

— Йўқ.

— Онагиз-чи?

— Онам бор.

— Сиз билан биргами?

— Йўқ. Ширинбулоқда.

Райком секретари қиз йиғисининг сабабини англагандай бўлди: «онасини соғинган кўринади».

Улар ғўзаларни кўзда кечира бошладилар.

— Шамол анча шикаст етказибди,— деди Камолов, пушталардаги ғўзаларга энгашиб. Озода нарироқда қимирлаган тошбақани сезиб-бориб бир тепди. Райком секретари атрофига назар ташаб:

— Кўпми?— деб сўради. У тошбақа офатини кўп кўрган, ҳатто тошбақаларга қарши кураш масаласини бюро мажлисларида муҳокамага қўйган. Шунинг учун босиқлик билан мулоҳаза қилди.— Дори се-пиб ўлдириш мумкин, лекин оғир бўлса ҳам териб олган маъқулроқ. Буларни тезда териб йўқотилмаса, экинга анча-мунча зиён етказди,— Камолов директорга савол назари билан қаради:— Хўш?

— Ёрдам берамиз, ўртоқ Камолов,— деди Умаров қулоғини силаб.

— Эртадан қолмасин... Мактаб ўқувчиларини, маъмурий аппаратни сафарбар этиш керак. Ташиб кетгани ўзим машина юбораман.

Улар далани кўндалангига кесиб ўтишди. Ҳар жой, ҳар жойда тўхтаб, ғўза тупларини назардан ўтказишди. Озода бригадасига келганларидан бери Берди Умаров бир оғиз ҳам гапирмади, Озода ҳам унга лом-мим демади. Бу, Камолов эътиборидан четда қолмади. Қизнинг бесабаб йиғламаганига ақли етиб турарди.

— Астойдил бўлаверинг, ғўзаларингиз у қадар ёмон эмас,— деди Камолов.— Уғитдан ёрдам берамиз. Ишловини бўшаштирмасаларингиз ўнглаб оласизлар. Уч кундан кейин ўзим хабар оламан. Умуман, энди менинг алоҳида ҳисобимда бўласиз, бригадангизга ўзим оталиқ қиламан.

— Раҳмат,— деди Озода кўнгли андак ёришиб.

Райком секретарининг бу сўзлари унга далда бўлди, Озода энди кенг, равон йўл бошида тургандай сизди ўзини.

Хуш қадам

ДИЛМУРОД келиб кетгандан буён Озодани ҳар хил ўй қийноққа солади: товба, тушга киргандай бир кўриндию ғойиб бўлди. Ахир, шунча йўл босиб келишдан бирон муддаоси бўлиши керак-ку? Дарров кетди-қолди. Ё Озода уни яхши кўтиб ололмадимми? Йигитлардан тортиндимми ё қизгондимми, ҳайтовур боши келиб, оёғи кетди. Бир маҳаллар Дилмуроднинг қадами шарпасига юраги бежо урарди, уни тезроқ кўришга кўзлари нигорон бўларди. Энди эса, унинг ёқимли суҳбати, мўмин қарашлари ҳаёлидан тобора йироқлашиб боряпти. Иш, ташвиш қўплигиданми, кейинги пайтларда Дилмуродни кўпам ўйламайди, энг қувончли дамлардаю оғир кечинмалар гирдобига тушгандагина уни эслаб қолади...

Кейинги кунларда Озоданинг ишлари юришиб боряпти. Райком секретари келди, ишларини кўриб, ғайратини мақтади. далаларда қумурсқадек ўрмалаган тошбақаларни уч кунда тердириб, автомашиналарда аллақаёққа ташиттириб кетди...

Бу орада осмондан лайлатулқадр тушгандек яна бир қувончли иш бўлди. Озода кечки пайт бош ювामан, деб магазинга қатиққа чиққан эди, йўлда Лобархон учраб қолди. У Озодадан тортингандек терс қараганча ўта бошлади. Озода ўзича: «Нима жин урди? Ё... Тошкентда-

ги можаро қулоғига етганмикин-а?» деб безовталанди. Аммо хатти-ҳаракати, лабларининг кулгига мойиллиги шумлик қилаётганидан дарақ бериб турарди. Тахмини тўғри чиқди, ёнидан ўтаётиб гўё Озодани юмдаламоқчидай унга ташланди. Икковлари қучоқлаша кетдилар.

— Билдик, жа-а, передовой бригадир экансиз!— деди Лобархон ўпкаланиб.— Қачон бормайин, энангиз «далада» дейди. Нима бало, далага эрга текканмисиз?

— Нима қиппан?— Озода ёқимли кулди.

— Тагин нима қиппан дейди-я, бу қиз! Жа-а соғиниб кетдим, ўргилай!— Лобархон қизнинг иккала бетидан чўпиллатиб ўпди.

— Сиз бизни унутворган бўлсангиз ҳам, биз сизнинг гамингизда юрибмиз, ўргилай!— деди Лобархон.

— Нима қилиб?

— Вой, анави қизни-я! Шодмон акам бормадами?

— Кўрганим йўқ.

— Вой, Озодахон, эшитмабсиз-да! Қизиқ бўлди: уч кундан бери Шодмон акамнинг катта ўғли иситмалаб ётибди. Кеца тушда кўнгли бўлмай, боласидан хабар олгани тракторини миниб келган экан, ўша ўзингиз билган аччиқ қалампир бригадири бор-ку, ўша билан гижиллашиб қолибди-да, тракторини ташлаб келаверибди. Кечқурун Ойсулув бизникига чиқиб ҳасрат қилиб қолди. Шодмон акам: «Олис бўлса ҳам Озодахонга ўтиб ишлайман. Агар катталар унамаса юртимга кўчиб кетаман», депти. Берди акангиз: «Майли хафа бўлмасин, бригадирга чора кўрамиз» деганди, Ойсулув кўнмади. Мен чидамадим, юрагимга туккан гапларимни айтиб олдим: «Ўша муштдеккина бир қизни тошбақазорга юбориб қўйиб, кейинини ўйламайсизми? Ердам беринг, Шодмон акани юборинг унга» дедим. Бирдан «Бўпти, ўтиб ишласин», деб қолди... Ана кўрдингизми, гамингизни еганим роғт эканми?..

— Раҳмат, Лобар опа,— деди Озода уни маҳкам қучиб...

МИРЗАЧЎЛ ЁЗИ

Оддий иш кунлари

БАҲОР ташвишлари ортда қолди. Бекобод шамолининг дами кесилди. Уртоқ Камоловнинг бот-бот келиб туриши Берди Умаровни оёғи куйган товукдек типирчилатиб қўйди. Одам ҳам топилди, тошбақалар териб олинди.

Бригадага Шодмон келиб, Озоданинг кўнгли тоғдек кўтарилди. У ҳалол тракторчигина эмас, бригадирнинг «ўнг қўл вазири», даладаги экиннинг аҳволини билдириб турадиган «барометр». Негаки механизатор доимо экиннинг ичида юради, чанқаган гўзани ҳам, ола жойларни ҳам кўради.

Озода Лобархонга дуч келган куни тўғри Шодмонларникига борди. У бетоб ўғли тепасида ўтирарди. Озодани кўриб, ҳурмат юзасидан тишининг оқини кўрсатиб ўрнидан турди.

— Утираверинг, Шодмон ака,— бемор устига энгашди.— Қалай, иситмаси қолдими?— деб боланинг пещонасици ушлади.

— Ҳа, опаси, бир оз яхши энди,— деди Ойсулув.

— Қалай, чарчамай ишляяпсизми?— Шодмондан ҳол сўради Озода.

— Э-э укам,— деди Ойсулув гал бермай.— Сизнинг ўрнигизни сотиб олган анави Ҳазратқул бор-ку, ўша отинг ўчкур ақангизни хафа қип қўйди!

— Нималар деб шанғилляяпсан!— зардаси қайнади Шодмоннинг —

Гапингга туз солиб гапирсанг-чи, бригадирликни ҳам сотиб оладими?!

Ойсулув бўш келмади;

— Сиз тек ўтиринг, тарафини олмай! Сотиб олмаса, Озодахоннинг ўзи ишлайвермасмиди? Битта мен эмас, ҳамма гапиряпти.

— Гапирса-гапирар, сенинг ишинг бўлмасин,— Шодмон Озодага воқеани изоҳлади.— Бригадир билан жиндай гижиллашиб қолдик: Алам устида кетвормоқчийдим...

— Сизда ишлайдиган бўлди, Озодахон,— деди Ойсулув.— Манави бола сал ўзига келиб олсин, кейин ишга чиқади.

— Жуда яхши бўпти-да! Ҳозир Лобар опамдан эшитдим.

— У ёқдан-бу ёққа тентираб юрадиганларни жиним суймасди, энди ўзимнинг бошимга тушиб турибди,— деди Шодмон афсусланиб.

— Нима қипти! Утсангиз ўзингизнинг синглингизнинг бригадасига ўтасиз-да.

... Шодмон Озода бригадасида ғўзаларни культивация қияпти. Экин ҳали ҳам ўзига келолгани йўқ, барглари илма-тешик. Ишловдан кейин, нам эмиб, офтоб еса ўнгланиб кетади дейишяпти мутахассислар. Озодани бу гаплар анча овутиб турибди. Эртаю кеч далада, ҳар туп ғўза атрофида гирди-капалак. Қаттиқ уриниши керак, ахир ўртада орият бор, ҳолинг шу экан-ку, дейдиган ботир оғизлар бор. Улардан таъна эшитсинми?

Утган йили кўтар-кўтар қилишиб, ҳар гапинг орасида «қалб амри билан!» дейишиб, Озодани руҳан эзишган эди. Мана энди айтишса ярашади! Эрта баҳорда Ширинбулоқдан қайтиб келганида бу ёққа тайинланганини эшитибоқ индамай қайтиб кетвориши мумкин эди. Ундай қилмади. Қизиқ, ростдан ҳам, нега ўша пайтда шу ўй хаёлига келмади-а? Бу ерда озми-кўпми меҳнати сингиб қолганиданмикин? Эҳтимол, чекинишга йўл йўқлигидандир? Агар бултур шунақа оғир шароитга тушганида, эҳтимол, бардош қилолмай кетиб қолармиди? Ҳар ҳолда иқболидан нолимаса бўлар экан. Мана энди ҳеч ким тайёрга айёр демайди. Унга кўпчилик ёрдам берапти.

— Нима қилиб ўтирибсан иссиқда? — Озода бу овоздан чўчиб кетди. Қим? Озода қаерда ҳозир?... Қўлида пақир. Ҳа, нов ариқдан сув олгани чиққан эди.

У орқага ўгирилди. Тоға теппасида турарди.

— Э, келинг, тоға,— Озода туриб тоғасига қўл бериб кўришди.

— Юрибсанми, чарчамай ишлаб?

— Ҳа. Янгам, укаларим ўтиришибдими?

— Салом айтишди. Манави сенинг ерларингми? — Тоға шийпон олдидаги яхлит далага тикилди.— Ғўзаларинг тузук.

— Шамол эзиб ташлаган, тоға,— деди ўкиниб.

— Бизникини ҳам қўймади шамол. Ҳў тракторда Шодмонми? Сенга ўтгани яхши бўпти, жияним. Битта-иккита шунга ўхшаган азамат керак ҳар бригадага.— Тоға шийпон ёнидаги чинорларга суқланиб қолди.— Жияним, манави кўчатларни қаёқдан топдиларинг?

— Қишлоқдан олиб келгандим, тоға.

— Оббо, азамат-ей! Яхши қилган экансан! Қара, шунча бораман, ҳеч хаёлимга келмаган экан-а, мен ҳам бир-икки туп экиб қўйсам бўларкан эшик олдига. Бизнинг авлоддан сен пишиқ чиқдинг-да, Озода... Кеча эшитдингларми, радиода сизларни роса мақтади.

Озода радиого йўллаган мактубини эслади. Чигитни экиб бўлган куни уйда радиодан концерт тинглаб ўтириб, яхши кайфият устида талабнома ёзган эди. Унда бригаданинг ишларини таърифлаб, ишчи кучининг камлигини айтиб, ёшларни Мирзачўлга келиб ишлашга даъват этган эди. Май байрами арафасида аясига музикали салом йўллаб, «Онажон» қўшиғини эшиттиришларини илтимос қилган эди.

- Демак, ўша хатни энди эшиттирибди-да...
- Тоғанинг йўл босиб, атайин шу гапни айтгани келмаганини сезиб нов ариқдан сув олди-да, уни шийпонга бошлади.
- Менга қара, шошма, қовун-повун экдингми? — сўради Тоға.
- Озода мийиғида кулди. Тоғасига қолса-ку, ишини ташлаб, бу ёқларга келмасди-я! Ҳойнаҳой, Янгил янга қўярда-қўймай жўнатган.
- Экдик, шийпон олдига пича...
- Узингга-чи?
- Ҳаммамизга етади-да шу: Битта бошимга...
- Вой, тентак-ей,— Тоға жиянидан ўпкаланди.— Доим шундай юрармидинг! Узингни ўйламанг, аянгни, укангни ўйламайсанми?
- Уларга ойлигимдан юбориб турибман.
- Қўй, унақа бола гапларингни! Ер борми? Айт, ўзим экиб берман. Ҳў бирда айтган эдим-ку, эсингдан чиқдимми?
- Тоға-ей,— деди қиз нима дейшини билмай,— баҳордан бери нима ишлар бўлди-ю, қовун эсга келадими? Энди сал ўзимга келдим.
- Рост айтасан,— тан берди Тоға.— Майли, ҳали ҳам кеч эмас.
- Пича ер қолдириб қўйган эдим,— атайин ачингандай гапирди Озода,— директор кўриб қолиб чигит эктириб юборди.
- Панароқдан қолдирмаган экансан-да?
- Панароқдан қолдирган еримни Шодмон акамга бердим.
- Ҳм,— Тоға ҳардамхаёл бўлиб қолди. Озода қистади:
- Юринг, тоға, шийпонга кирайлик, чой тайёр.
- Йўқ, мен борай, сувим бор эди. Янганг хабар олинг, деб қўймади. Шошиб қуруқ келавардим. Уйга ўт, жияним.
- Озода Тоғани йўлгача кузатиб чиқди. Берида қолдирган пақирни кўтариб шийпонга қайтар экан, ҳайрон бўлди: эндигина юриб турган трактор бир ёнбошга қийшайиб қопти. «Вой, Шодмон акам тракторини ағанатворганми?» Тикилиброқ қаради: Шодмон пастда тракторни айланиб юарди. Пақирни шийпон олдида қолдириб югуриб кетди. Ун-гача тепадан Ҳасан билан Зайнобиддин чопиб келишди.
- Нима бўлди, Шодмон ака? — беридан ҳовлиқиб сўради Озода.
- Шодмон кир дўпписи устидан бошини қашиб туриб, жавоб қилди:
- Ботиб кетди. Ура бор экан шекилли.
- Тракторнинг орқа гилдираги бутунлай чўкиб кетган эди. Бунақа ўралар биринчи марта сув ичган далаларда кўп учрайди. Ҳар сафар Шодмон бу ўраларни четлаб ўтарди.
- Сезмай қолдим,— деди хижолат бўлиб.
- Кўтарсак чиқара оласизми? — деб ўзича чамалади Зайнобиддин.
- Кўтариб бўлмайди, оғир,— деди Шодмон ҳамон тракторининг орқа-олдига ўтиб.— Устахонадан кран олиб келиш керак.
- Зайнобиддин Шодмоннинг кўнглини кўтариш учун:
- Бу нима деган нарса, армияда ботқоққа ботиб қолган танкларни чиқариб олардик-ку! Озодахон, мен бориб кранни олиб келайми? — деди.
- Узим бора қолай...
- Шодмон бекор ўтирмаслик учун культиваторнинг ишчи органларини қайта созлашга тутинди.

Ошиқлар

КАМОЛОВ кўпдан бери «Гулшан»ни бошдан-оёқ айланиб кўрмоқчи эди. Кеча шофёрига барвақт жавоб бериб, эртарақ келишни таяинлади.

«Гулшан»га келганларида тонг бўзара бошлади. Биринчи бўлим-

нинг бир нечта бригадасига борди. Қалин кийиниб олган сувчилар эгат оралаб юришарди. Дам қадрини билган айрим механизаторлар ишга киришгандилар, айримларнинг трактори эса шийпон олдида қантарилган отдай турарди. Осма нов ариқ ёнидаги сўқмоқдан кажавали мотоцикл тупроқ чангитганча ўтиб кетди. «Раҳбарлардан биронтаси бўлса керак», деди ўзича Камолов. Икки бригадирни уйқусида босди. Уттиз чақирим олисдан райком секретари етиб келиб, далада юрсаю ҳали ҳам боқи беғамлар нозик уйқуда ётишса? Бу аҳволда деҳқончилик қилиш мумкинми? Ҳозир уйда ётадиган пайтми? Бригадир шу топда сувчилар ёнида ётмаса, куздаги хирмондан умид қилмаса ҳам бўлади!

Камолов иккинчи бўлимнинг трактор саройини кўздан кечириб турганида Берди Умаров етиб келди. Камолов унга биринчи бўлимда кўрганларини бирма-бир гапириб берди. Гап орасида Берди Умаров «Тузатамиз, ўртоқ Камолов, ўнглаймиз», деб турди.

— Бир нарсаяга тушунолмаيمان, — деди райком секретари техника сақланаётган саройни кўрсатиб, — ҳамма ерда бир хил касаллик: буни қаранг, Берди Умарович, манави қисмларни анави бўш турган айвонга тартиб билан териб қўйилса бўлмайдими? Бўлади-а? Нариги ҳандақни қаранг, анави тепалик тупроғини суриб, умуман, бу ерда бульдозер ҳам сақланади-а, шуни ярим соат ишлатиб, саройни ойнадек текислаб қўйилса бўлмайдими? Одамларимиз яхши меҳнат қилишади. Уларни тартибли ўтиришга ҳам ўргатиш керак. Тўғрими? Келинг, шуни ўзимиз қилиб кўрсатайлик...

Берди Умаров яна боягидай «тузатамиз, ўртоқ Камолов, ўнглаймиз!» деди. Камолов бир зум кулимсираб турди-да:

— Гапимга тушунмадингиз шекилли, Берди Умарович, — деди.

— Йўқ, йўқ, тушундим, ўртоқ Камолов, тузатамиз! — деди директор.

— Доим шундай бўлади: айтамиз, ваъда берилади, аммо биз кетгач аҳвол боягидай қолаверади. Келинг, шуни ўзимиз бош бўлиб қилдириб кетайлик. Қани, одамларингизни тўпланг-чи.

Берди Умаров уларга эргашиб юрган гараж мудирига ишора қилди. Бирпасда ўн чоғли одам йиғилди. Камолов шоферини ҳам чақирди.

— Қани, йигитлар, бу ёққа келинглар... Анави темир-терсакларни керагини бир ёққа, яроқсизларини ҳў нариги тарафга тўплаймиз. Қани, бошладик, — Камолов шофери билан оғир темир парчасини кўтарди.

Берди Умаров нима дейишини билмай, дам Камоловга, дам ёпирилиб ишга уннаб кетган одамларга қаради-да:

— Ўртоқ Камолов, уринманг, ўзимиз тартибга соламиз, — деб райком секретарига эланди.

— Майли, сиз ҳам шоферингизни чақиринг. Бирпаслик иш, — Камолов эрмак учун уринаётгандай ишларди.

Темир-терсакларнинг вазминроқлари четда қолди.

— Автокранларингиз бордир? Буларни ҳам жой-жойига қўяйлик.

Сарой қоровули чой дамлаб келди-да, бир пиёла қуйиб узатди. Камолов мой юқи қўллари билан пиёлани авайлаб ушлади.

Автомашинага ўрнатилган кран оғир темирларни тележкаларга ортди, баланд айвонга элтиб туширди. Қўрғон саҳнидаги темир-терсаклар йиғиштириб олинди. Ёввойи ўтлар қолди, холос.

— Энди бульдозерни юргизинглар.

Аввал қўрғоннинг бир тарафи текисланди. Ялангликда турган терим машиналари, ҳайдов тракторлари, автоприцепларни судратиб текисланган тарафга қўйилди. Қўрғоннинг қолган қисми ҳам текисланди. Саройга файз кириб қолди. Ремонтчиларнинг ҳам чеҳралари очилди.

— Тараққиёт мана шу каби кичик ишлардан, биринчи навбатда, тартиб-интизомдан бошланади,— деди райком секретари уларга.

Сарой қоровули пақирда сув келтириб, совун тутди. Камолов Берди Умаровга маъноли боққан эди, директор хушёрлик қилди:

— Бугуноқ ювинадиган жой қилдирамиз, ўртоқ Камолов.

Райком секретари қўлини арта туриб, директорга тайинлади:

— Қолган бўлимлардаги саройларни шундай тартибга келтирасиз.

— Бундан ортиқ калтак бўлмайди, ўртоқ Камолов,— Берди Умаров райком секретарига қўшилиб кулди.

Улар бирга жўнадилар. Бир даладан иккинчи далага, у бригадadan бу бригадага ўтдилар. Учинчи бўлимдан қайтиб совхоз марказидан ўта бошладилар. Райком секретари соатига қараб қўйди.

— Ўртоқ Камолов, бир пиёла чой...

— Ичамиз-да,— деди секретарь директорнинг муддаосини пайқаб.— Чой борми, ўзи?

Берди Умаров, райком секретари кечагина бюрода қораланган директор билан чой ичмаса керак, деб ўйлаб, шунчаки манзират қилган эди. Камолов эса, ҳеч иккиланмай, ройишлик билдирди. Қаерга бошласин уни? Совхоз меҳмонхонасига таклиф қилиши мумкин. Аммо у ерда тайёргарлик кўрилмаган. Камоловнинг совхозда бунчалик узоқ юришини билганида олдинроқ шоферини юборган бўларди. Энди уйга таклиф қилади-да. Лобархон тушликка ҳамиша нимадир тайёрлайди.

— Уйга қирамиз, ўртоқ Камолов...

Лобархон бўй-бастига монанд тушмаган чаққонлик билан бирпасда дастурхон ёзди. Дастурхонга ноз-неъмат келтириб қўйди.

— Бизнинг ўртоғимиз Салимахон сиз билан танишишга кўпдан бери орзуманд бўлиб юради,— деди Камолов Лобархон чой олиб кирганида.— У киши ҳам асли фарғоналик-да.

— Мен ҳам бораман дейман, уйимдан, болаларимдан ортиб бир жойга чиқолмайман,— деди Лобархон.— Учта ўғлимиз бор, бирам шўхки, подачидай кетларидан чопганим-чопган.

— Отасининг болалари-да! — деди Камолов.

Лобархон қочиримни тушуниб, уялганиздан кулимсираб ошхонага чиқди. Умаровнинг пешонаси тиришиб безовталанди. Райком секретари бу шама билан суҳбат жilовини ўзи хоҳлаган сўқмоққа буриб олди.

— Секретарь қиз нима бўлди?

— Кетди,— Берди Умаровнинг супра қулоқлари қизарди.

Камолов бу ҳақда сўз очмоқчи эмас эди. Лобархонни кўргандан кейин чидаб туrolмади: бир йигитнинг хотини бўлса Лобархончалик бўлар-да! Нега энди уйда гулдай хотини туриб, бировларга кўз олайтиради. Аллақайси китобда бир нақлни ўқиган эди. «Бир донишманддан «Дунёда кимни тузатиб бўлмайдиган аҳмоқ дейиш мумкин?» деб сўраганларида: «Бир тошга икки бор қоқинган кимсани», деб жавоб берган экан. Нега Берди Умаров доим ахлоқсизликдан қоқинади?

— Берди Умаров, кечирасиз, уйингизда ўтирибмиз,— деди Камолов,— бир нарсадан ҳайронман. Кечаги муҳокама олдидан партиявий делонгиз билан танишган эдим. Яхши вазифаларда ишлаган экансиз, лекин ҳаммасидан бир айб учун — ахлоқсизлик учун бўшатилгансиз. Наҳотки, бундан қутулиб бўлмаса? Ахир ёш бола эмассиз-ку?

Берди Умаров андак мулоҳаза қилиб турди, сўнг йўлак эшигини ёпиб келди. Жойига ўтирар экан:

— Менинг бу ишим учун энг яқин дўстларим ҳам кечиримайди,— афсусланиб гапирди у.— Бир ёстиққа бош қўйган хотиним ҳам шу ваддан мени ёмон кўради. Бу ишим — разиллик эканини биламан ўзим. Нима қилай, ростини айтсам, ўзимни тиёлмайман!

«Ахлоқсизнинг фалсафаси!» деди секретарь ўзича.

— Ҳа, гоҳо ўзимнинг ҳам бошим қотиб қолади. «Мен қаёққа кет-
япман?» дейман ўзимга-ўзим. Юз бир қасам ичаман, энди бу йўлга
кирмайман деб, лекин ўзимни идора қилолмайман.

«Нима бало, лақиллатмоқчими ё чиндан ҳам шундайми?»

— Шунда-а-й қараганимда, аёл кишининг кўнгли бўшлигини кўз-
ларидан билиб оламан. Уша топда ўзимни унутаман, мисоли шер бўп-
кетаман: эгаллаб турган вазифам, бола-чақам кўзимга кўринмай ке-
тади...

Камолов ажабланди: бунақа ҳолат нега унда рўй бермайди? Қан-
чадан-қанча хушрўй аёлларни учратган, уларнинг кўплари билан хиз-
мат юзасидан ёлғиз қолган пайтлари ҳам бўлган, бироқ ҳеч бирига
ҳирс билан қарамаган. Ё заиф одамми у? Ахир, унинг савлати Умаров-
никидан кам эмас-ку?! Ёлрон! Ёлрон гапиряпти бу тулки! Агар шу
гапи рост бўлса, у ҳолда Берди Умаровга қийин-ку? Ахир, ким ўз и-
стиқболига ўзи болта уради? Бу — фожиа-ку?!

— Наҳотки, тийилиш учун ўзингизда куч тополмасангиз?! Мен
сизнинг ожизлигингизга ишонмайман. Бунинг бирдан-бир сабаби он-
лангизга, болаларингизга меҳр қўймаганингиздан деб ўйлайман.

— Бўлса бордир. Хотиним бу ишимни доим юзимга солади. Унинг
таънасини эшитавериб бетим қотиб кетган... Айниқса, Лена воқеаси-
дан кейин ўзимга нафратим ортиб кетди...

— Тўғри... Ленага нафақа тўлашга мажбурсиз. Ахир, бола — сиз-
ники-ку, тўғрими?

Берди Умаров бюрода «бола мендан бўлмаган» деб бўйнига ол-
маган эди. Мана энди чекинишга йўл қолмади.

— Ҳа, ҳамма шунақа дегандан кейин, иложимиз қанча, тан ола-
миз-да.

У райком секретарини чалғитмоқчи бўлди. Бироқ Камолов илон-
ни думидан босиб турарди.

— Бу билан ҳам қутулиб кетолмасангиз керак?

Берди Умаров ўйланиб қолди: «Нима деяпти? Ишдан бўшашимга
шама қиялпими?— Камоловга зимдан қаради. У ҳам тикилиб ту-
рарди. Умаров тоб беролмади. Шу дамгача дилидагини рўй-рост айт-
дию бу ёғига юраги дов бермай қолди.

— Шамангизга тушунмадим, ўртоқ Камолов,— деди.

— Турдибоевани айтяпман.

Умаровнинг кўзлари чақчайди:

— Унга нима қипти? Ё...

— Сиз биласиз.

— Нега мен биларканман, ўртоқ Камолов?— суҳбат давомида
биринчи марта дадил гапирди.— Ҳеч нарса бўлгани йўқ!

— Биз ҳам шундай деб ўйлаяпмиз, акс ҳолда сиз уни бу қадар
қийнамасдингиз.

Берди Умаров бир замбил лойдек шалпайиб қолди. Демак, бу ҳа-
рақатини ҳам пайқашган. Яхшиямки, Озоданинг ён бермагани..

Эшик тикирлади. Зил кетиб ўтирган мезбон ўрнидан даст турди.
Остонада Лобархон коса узатиб турарди.

— Келин, сизни уринтириб қўйдик-да,— деб узр айтди Камолов.

Озода ишдан қайтаётиб почтахонага кирди. Унга ёзуви нотаниш
хат беришди. Озода ажабланди: кимдан экан? Хат Тошкентдан эди.
Яна биронта «ўлдим-қўйдим»дир-да, деди ўзича. Ичида сурати борга
ўхшайди, сабри чидамай конвертни очди. «Ие, Қосимжоннинг сурати-
ку?» Ҳайрон бўлди. Тўхтаб хатни ўқий бошлади:

«Ҳурматли Озодахон! — деб бошланибди хат.— Биз радиодаги

сухбатингизни эшитиб ўтириб, кутилмаганда Қосимжон номи қулоғимизга чалинди. Бизнинг ҳам Қосимжон исмли ўғлимиз бўлиб, уч ой илгари кўчага чиқиб кетганича қайтиб келмади. Шундан бери бизнинг ҳаётимиз — ҳаёт, овқатимиз — овқат эмас. Балки сиз номини тилга олган бизнинг ўғлимиздир? Сизга суратини юборяпмиз, агар малол келмаса бизга икки энлик жавоб ёзинг: бригадангизда ишлаб турган бола шу суратдаги Қосимжонми ё бошқами?»

Озода ҳайратга тушди: «Бу қандай қилиқ, ота-онани зор қақшатиб юриш? Зайнобиддин акамнинг тахмини рост чиқди-я! Қочиб келган экан-да? «Хат ёзсам кеч етади, телеграмма бера қолай!» деб шошганича уйига келди. Индамай хонасига кирди, тезда пул олиб изига қайтди.

— Ҳой, қиз, қаёққа, — деди Холбуви ҳайрон бўлиб. — Бошингни ювгани сув иситиб ўтирибман!..

Салдан кейин квитанция қоғозини ўйнатганча қайтиб келди.

— Битта савобли иш қилиб келдим, эна, — деди Озода соч ювишга тараддуланиб.

Кампир бошини ювиб бўлган, ўзини ойнага солиб, мушукнинг думидай калта, дағал сочларини тарамоқда эди. Озода Холбувининг юзига тикилиб турди-да:

— Эна, ёшлигингизда чиройлимидингиз? — деб сўради.

— Бўлмасам-чи! Мени орзу қилганлар қанча эдию!

— Толонда қолган экансиз-да-а?

— Ҳа-да, Абдулламининг отаси зўр келиб, мени обқочиб кетган.

— Вой-вой, анави хотинни! Обқочса индамай кетаверганмисиз?

— Бўлмасам-чи! Манави ерингдан теккандан кейин, — деб кўкрагига шапатилади кампир, — жон деб кетасан, ҳа-а бола! Сенга ҳам келиб юрибди-ку биттаси! Жа-а, пандавақи дема Холбуви энангни! Ҳў бирда келганида йиғлатадиган китобингни олиб берганман, ўқи-и-б олган! Билдингми?

— Вой шўрим, вой шўрим, нега ундай қилдингиз, эна?

— Ҳўб қилдим, ажаб қилдим! Бўй етиб қолган қиз юраверадими серрайиб! Эр қилиш керак, потирлатиб бола туғиш керак! Нима қиласан гулдай умрингни ўтказиб?!

Холбувининг сўнгги гаплари қулоғига кирмади. Хаёли Анварга кўчди: «Ушанда Дилмуроднинг отини тутгани бежиз эмас экан-да!? Мен бўлсам қаёқдан билдийкин деб эзилиб юрибман...»

Холбуви сочини ўриб бўлиб, Озодага сув олиб келди. Кампирнинг жағи очилиб қолган эди:

— Қанийди ўзимга келин бўп қўя қолсанг. Ҳадемай Абдуллам келади. Мана, озми-кўпми туз-намак бўлдик. Мен сенга суяниб қолдим...

Ўз ўйи билан ўтирган Озодадан садо чиқмагач, унга яқин сурилиб, қизнинг соч ўрминини ёйишга тутинди.

— Биладан, — деди Холбуви, — сенинг кўнглинг ўшанда. «Симлак симлак» деб юриб, ўзига ҳимариб олди сени. Майли, менинг Абдулламга ҳам битта-яримта кал-кўр топилиб қолар, аммо сен ўша йиғитдан қолмагин, бола! Этагини маҳкам ушла... Ҳа, бола, маҳкам бўл. Тоғанг келса, айтаман ўзим.

Озоданинг хаёли ҳамон паришон эди: «Товба, Ширинбулоқда туриб олиб, Обиджон ака ҳам қизиқ, одам устига одам қўярмиш, — Озода Раҳимжоннинг кечаги хатини эслади. — Бир марта йўқ дегандан кейин бўлди-да!... Аям бечора Обиджонга берсам, болам ёнимда бўлади дейди-да. Ушанчун бу гапни атайин Раҳимжонга айтиб ёздирганда... Анваржон! Обиджон! Абдулла! Бу ёқда Зайнобиддин акам! — Озода мийиғила кулиб қўйди. — Мен ҳам Холбуви энамга ўхшаб талашдаман ҳозир»

Дилкаш мухбир

СОБИР Узоқов «Гулшан»га тушдан кейин етиб келди. Идорада ҳеч кимни топмади. Директор қабулхонасида ўтириб, у ёқ-бу ёққа телефон қилиб кўрди. «Репортёр» халтасини елкасига ташлаб, пастга тушди. Кўчада тирик жон йўқ. Магазинга кирди. Сотувчи қиз бир четда мудраб ўтирарди.

— Келинг,— деди мингиллаб, сўнг харидор ҳурмати учун ўрнидан турди.

— Совхоз раҳбарларидан биронтаси кўринмайди-я, синглим?

— Далада-да, ҳаммалари.

Собир Узоқов ўйланди. «Қишлоқда энг осон жавоб шу: далада: Ҳар қандай баҳонага балогардон — дала. Иссиқ ёндираман деб турибдию «далада» эмиш! Шу топда раҳбарларни далага чиқариб бўлмас керак! Бирон салқин жойни топиб ётишгандир? Бизга ўхшаган мухбирлар иссиқни иссиқ, совуқни совуқ демай юришади...»

— Озода Турдибоеванинг бригадасига қаёқдан бориш мумкин?

— Бешинчи бўлимда, дейишадию, мен у тарафларга бормаганман.

— Раҳмат,— деди мухбир.

Аллақайси китобда қизиқ бир суҳбатни ўқиган эди. Йўловчи кўчада ўтирган афандисифат бир кишидан «Жуда чанқаганман, қаерда сув бор, оғайни?» деганида, ҳалиги киши пинагини бузмай «Ариқда» депти. «Ариқ қаерда?» деб сўраганида «Теракнинг тагида», деб жавоб берибди. Йўловчи тоқатсизланиб: «Терак қаерда?» деса, бояги одам: «Терак — ариқнинг бўйида-да», деган экан... Магазинчи қизнинг жавоби ҳам шунга ўхшади.

Мухбир магазиндан чиқди. Нарн-бери юрди. Туфли асфальтга чилчилп ёпишади, мумнинг ёқимсиз ҳиди димоқни ачиштиради.

Бир маҳал нефть базасидан автомашина чиқиб кела бошлади. Собир Узоқов машинанинг йўлини тўсиб, қўл кўтарди, шофёр тўхтаб, кабинадан бошини чиқарди.

— Кечирасиз, шофер ака, қай тарафга кетяпсиз?

— Тўртинчига.

— Бешинчига бормайсизми?

— У ёққа ҳам ўтаман.

— Ҳе, ўлманг, ака! Мени ола кетинг,— у кабина эшигига тирмашди.

Машина ўнгга бурилиб, дала йўлига чиқди. Мухбир халқи жим юролмайди. Шоферни гапга тутди: қачон туғилганию туриш-турмушини бола-чақасигача суриштирди. Шофер ҳам тортинадиган хилидан эмас эди. Ҳамроҳининг қора сумкасига бир қараб олди-да:

— Адашмасам, сураткашга ўхшайсиз,— деди.

— Адашдингиз, шофер ака. Радио мухбириман.

— Ҳа-а, ҳавога гапирадиганларданман денг,— кулди йигит.

— Ие-ие, ювошгина шофер десам, гуппа-тузук илмоқчи ҳам эканлар-да-а? Бу нима деганингиз? Аскиями бу ё беҳудага гапирди радионг демоқчимисиз? Озодахонларингизни бутун Ўзбекистонга машҳур қилган шу радио-я, билиб қўйинг!

— Йўғ-е!

— Ҳа-да! Мана, ўзимиз ёзганмиз-да, шофер ака! — Собир Узоқов кўкрагини ниқтаб кўрсатди.

— Озодахонни совхозга мен олиб келганман,— шофер ҳам бўш келмади.— Тоғанинг жияни бўлади. Тоғани танийсиз-а?

— Бўлмасам-чи!— ҳар эҳтимолга қарши тасдиқлади мухбир.

— Бултурги жойи яхши эди, бу йилгиси... Уша ёққа кетяпсизми?

— Ҳа. Утган йили терим маҳалида келган эдим. Яқинда радиодан хатини эшиттирдик, энди ўзим келяпман.

— Бунчалик экан аввал бешинчига ўтиб, сизни ташлаб келаман.

— Э, ўлманг ака! Билган одамнинг садагаси кетсанг арзийди!— Бу мақтовдан шофер очилиб кетди:

— Озодахонни ёзганда бизни ҳам бир четига қистириб ўтасиз-да.

— Бўпти, шофер ака, сиздан — угина, биздан — бугинада!— мухбир шарақлаб кулди.

Улар шу тариқа чақчақлашиб, саккиз чақирим йўлни бирпасда босиб қўйишди. Шофер машинани шийпон ёнига буриб тўхтатди. Шийпонда ҳеч ким йўқ эди.

— Бирпас турсангиз, келиб қолишади. Ҳайр, мен борай, Озодахонга салом айтиб қўйинг, Райимберди акангиздан салом денг...

Машина келиб тўхтаганида Зайнобиддин шийпон панасида қовун чопаётган эди. Шарпани эшитиб, яқин келди. Меҳмон билан кўришди. Шийпон ёнидаги чинорларга мухбирнинг ҳаваси келди:

— Бошлабсизлар-да! Ҳадемай, булар Тошкентдан кўринадиган бўлиб ўсади,— муболаға қилди мухбир. Бу лоф Зайнобиддинга ёқди.

— Биринчи деҳқончилигимиз-да. Озодахон Фарғонадан опкеган.

— Зўр иш бўпти. Оғайни, Озодахон кўринмайди-я?— меҳмоннинг саволи Зайнобиддинни ҳушёр торттирди.

— Бригадир далада ўтоқ қиляпти... Қани, ака, шийпонга кирайлик, сув сепиб салқинлатиб қўйганман.

— Э, ўлманг! Бор экансиз-ку,— деб ичкари юрди мухбир.

— Бу иссиқ ҳаво пахтани пиширяпти-да, ака,— деди йигит.

— Пахтангизга қўшиб биздақанги ҳўпақиларни ҳам пишириб қўймаса дейман,— Собир Узоқов ҳиқиллаб кулди.

Шийпон хоналари салқин туюлди. «Репортёр»ни сўрига қўйиб, қўйлагини ечди. Майқачан тахта қаравотга ўтирди.

— Озодахон қачон келади?

— Бу ёққа келмаса керак. Юқорида Шодмон аканинг капаси бор, ўша ерда тушлик қилишади.

— Ундай бўлса, ўша ёққа борсак бўларкан-да.

— Узингиз биласиз, ака. Мен қовун чопаётган эдим, тугатиб қўяй.

Зайнобиддин эшикка чиқиб, капани кўрсатди. Мухбир кета туриб шийпондан нарироқда тахта билан тўсилган душхонани кўриб қолди.

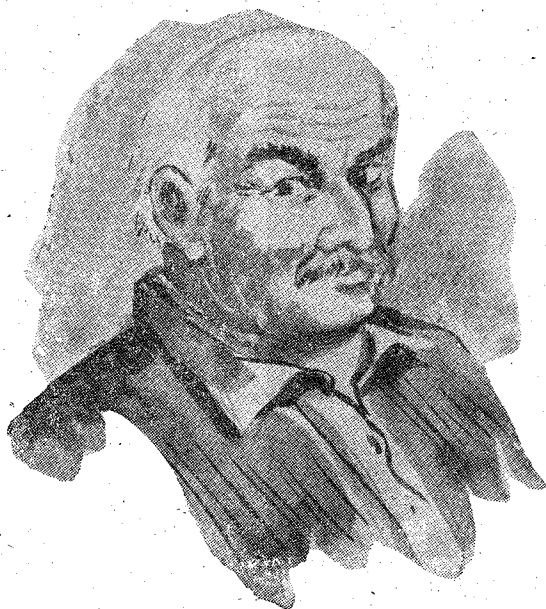
— Оғайни, душни бошлабсизлар! — деди мухбир тахта тўсиқ ичига бош суқиб.— Мирзачўлда — душ! Қандай яхши!

Зайнобиддин аллақачон нари кетиб, примусни ўт олдирмоқда эди.

Беглар Сумбатович

АНВАР вагон-уйчада келган-кетганларни кузатапти. Эшик ҳам, туйнукка ўхшаган ихчам дарчалар ҳам очиқ. Гир этган шабада йўқ. Вагон уйларга нур берадиган движок кундузлари ишлатилмагани учун электр елпигиц резина қулоқларини шалпайтириб ортиқча ҳашамдай бир четда турибди. Қуёш кўтарилиши ҳамон қоқ-қуруқ чўл ҳавоси иссиқ бошлайди; туш маҳалида, айниқса соат учлардан кейин, иссиққа тоқат қилиб бўлмайди, термометр симоби сояда эллик даражага кўтарилади. Бундай пайтда қурувчилар майкаларини ҳам ечиб ташлашади.

Самосвал, шатакли машиналарнинг кети узилмайди. Қурилаётган ёрдамчи биноларга гишт ва бошқа қурилиш материаллари, пойдевор учун бетон қоришмалари пайдар-пай келиб турибди. Бўлажак совхоз маркази томон тортилаётган электр линияси яқинлаб қолди.

Анвар буларнинг ҳаммасига иш боши. Бу ерда Анварсиз иш битмайди. Алоҳида вагон-уйда радио-телефон (рация) ўрнатилган, исталган вақтда, исталган жой билан гаплашиб, иш битириш мумкин. Анварнинг ётоқхонаси ҳам шу ерга яқин.

Мана, неча кундирки, совхоздан жилолмаяпти. Қилиб турган иши ниҳоятда гаштли, чарчаганини билмайди. У хаёлан кўриб турган янги шаҳарчанинг дастлабки кичик биноларига пойдевор қўйилляпти. Ҳарқалай, катта орзу йўлида биринчи қадамлари қўйилди.

Дамба-дам рациянинг созносозлигини суриштиради. Бир неча кундан бери пойтахтдан хабар кутмоқда: совхознинг марказий посёлкаси бош пла-

нини қайта тузиш учун лойиҳачилар келиши керак. Анвар кўп сур-сурлардан кейин шаҳар типидаги посёлка ўрнига агрошаҳар посёлкаси қуришга рухсат олди. Бироқ уни ҳукумат комиссияси тасдиғидан ўтказгунча она сути оғзига келди. Охири Марказий Комитетда Анвар тақдим этган лойиҳа маъқулланди. Энди лойиҳачилар келиб, жойнинг ўзида уни конкретлаштириб, қонулаштиришлари керак.

Вагон-идора олдида «Салом, ўртоқлар!» деган гулдирак овоз эшитилди. Анвар сескана тушди: бу — унинг бош муҳолифи Черкезовнинг овози эди.

— Директор, бормисан?! — деб тахта деворни дўпиллатди.

Анвар ҳожатмандлар орасидан ўтиб, эшикдан бошини чиқарди.

— Келинг, Беглар Сумбатович! Марҳамат, бу ёққа кираверасизми ё кенгроқ жойда ўтираимизми? — деди директор.

— Сенинг кенгроқ жойинг борми ўзи? Хонанг салқинми?

— Бу ернинг хонаси ҳам, даласи ҳам — бир гўр, — деди Анвар.

— Гапинг тўғри. Кел, мен чиқа қолай ёнингга, — деб Беглар Сумбатович зинага оёқ қўйди. Тахта зиналар ғичирлаб кетди. Черкезов директор ҳузурига келган ҳожатмандларга деди: — Ҳамма иш-ишига! Директорингга айтадиган икки оғиз байтим бор менинг.

Черкезовнинг юмалоқ, биққи қомати, калта бўйни, хум калласи, қулоқлари устига тушган оппоқ майин сочи, устки лабици бор бўйи эгаллаган мочбиринч мўйлови, кўк қалампирга ўхшаш дўнг бурни раҳбарлик салоҳиятини ошириб турарди. Унинг тўғри, дағал сўзлари бу салоҳиятга кўрк бўлиб тушарди. Унинг гапларини биринчи бор тинглаган одам ашаддий бюрократ деб ўйларди. Мирзачўлда уни билмайдиган, ундан ҳайиқмайдиган ходим йўқ эди. Черкезовни Тошкентда ҳам, Москвада ҳам билишади, ҳурматлашади. У Мирзачўлни ўзлаштириш ҳаракати бошлангандан бери бу катта ишга бош-қош бўлиб келяпти. Черкезов Мирзачўлда уй-жой, суғориш тармоқлари қуриш, янги ерларни ўзлаштириш ишларининг чин сардори...

Черкезовнинг бўйруғини эшитиб, хонага тўпланганлар бирпасда тарқаб кетишди. Беглар Сумбатович тўғри бориб Анварнинг жойини эгаллади.

— Сен бола, уй-жой қурилишини ўйлаяпсанми-йўқми? — деди даб-дурустдан Черкезов.

— Лойиҳачиларни кутяпмиз, Беглар Сумбатович,— деди Анвар бўлажак «жанг»га зимдан ўзини шайлаб. Улар биринчи марта жиққа-мушт бўлишаётгани йўқ. Черкезовнинг ҳар гал берадиган саволига қўлбола жавоби шу эди. Черкезов бирдан ловуллаб кетди:

— Ҳей, бола, нима қиялпсан ҳамманинг бошини айлантириб?! План бор-а! Давлат капитал қурилишга фалон минг ажратиб қўйган бўлса! Ундан фойдаланишинг керак. Сенинг лойиҳангни кутиб ўтиришадими қурувчилар! Ажратиб берган маблағдан фойдаланмаганинг учун, биласанми нима бўлади, калланг кетади, ҳа-а!

— «Бахт»ни сизлар тавсия қилаётган лойиҳада қуролмаймиз, Беглар Сумбатович.

— Нима, сен осмондан саланглаб тушганмисан? Ё Одам Атонинг ўнг биқинидан яралганмисан? Нима, сен элдан ажралиб, автономия бўлмоқчимисан? Кў-ў-п, бола, ҳаддингдан ошма, эл қурганни қура-вер!

— Ҳаддимдан ошганим йўқ, Беглар Сумбатович. Мен эскирган лойиҳада қурмайман.

— Ҳей, бола, кўпам қонимни қайнатмасанг-чи! Муштдеккина гўдаксан-у, осмонни тираб қолмоқчи бўласан-а! Сенинг лойиҳанг қачон келадия қачон маблағ сарфланади?!

— Лойиҳага ўзингиз ёрдам беринг, шунда тезлашади Бир оғиз айтсангиз бас.

— Ҳа-а-а, ўзимнинг совунимга ўзимга кир ювдириб қўй-и-б, ўзинг қуруқ чиқиб кетмоқчимисан?! Йў-ў-қ, бу ҳунаринг кетмайди! Бу ҳунарлар менинг чўнтагимдан тушиб қолган...

Анвар жилмайганча индамай тураверди. Черкезов ўзи ёниб, ўзи ўчди. Бироқ у давлат манфаатини кўзлаб жон койитмоқда эди. Чиндан ҳам лойиҳачилар қачон келишадия янги посёлканинг уй-жой, жамоат бинолари, коммуникациялари қачон белгиланиб, улар қачон қозга тушади, қачон тасдиқланади?.. Унгача янги совхоз қурилиши учун ажратилган маблағ чўкиб ётаверадими? Черкезов фаолиятида бунақа «чўкиб қолиш»лар бўлмаган, бўлмайди ҳам! Ё ёш директорни тайёр лойиҳа бўйича шаҳарча қурилишини бошлашга мажбур этиши керак, ёки ажратилган маблағни пландан чиқариш лозим. Бунингсиз Черкезов тиниб-тинчимайди.

— Сен бола, мени ҳурмат қилмаяпсан,— деди Черкезов қасдлангандай.— Агар аччиғимни чиқараверсанг, охири яхши бўлмайди.

— Беглар Сумбатович,— деди Анвар кулиб,— мен бир ёш мутахасисман. Биздақаларни қўллаб-қувватлаш ўрнига, бунақа дўқ-пўписа қилиб қўрқитаверсаларингиз, келгусида ўринларинг эгасиз қолиши мумкин.

Анварнинг масалага сиёсий тус бергани Черкезовга ёқмади:

— Қўй, бола, сен билан ади-бади айтишиб обрў топмайдиганга ўхшайман. Юр, райкомингга! Бугун орани очик қилмасак бўлмайди! Черкезов ўрнидан турди.

— Рацияда ўртоқ Қамоловни сўраб кўрайликми? — деди Анвар.

— Майли,— Черкезов идора биноси қурилиши томон юрди. Анвар етиб борганида Черкезов бино ичкарасини кўздан кечирмоқда эди.

— «Гулшан»да экан. Соат бир яримда райкомда бўлар экан.

Беглар Сумбатович сержун қўлига таққан соатига қараб, машинани кўзлаб юрди:

— Улгурамыз.

Улар районга бора-боргунча миқ этмадилар. Юзаки қараганда улар бепарво эдилар. Аслида эса иккови райком секретари ҳузурида «орани

очадиган жанг» ҳозирлигини кўриб борарди. Черкезовга бу «жанг» ёш бир мутахассиснинг «бурнини ерга ишқаб қўйиш» бўлса, Анвар Хўжаевга ўз эътиқоди учун курашда дастлабки жиддий синов эди. Совхоз посёлкасини тиклашда ўзи ўйлаган, шароит тақозо этган усулни ёқлаш Анвар Хўжаевга қанот бағишларди. Айниқса, бу галаба — Озода олдида эътиборини оширарди.

Черкезов уни райкомга судраб бораётгани кекса мутахассиснинг як-кама-якка олишувда енгилганини кўрсатарди. Буни Анвар унга сездирмаслиги керак, акс ҳолда дили оғринади, ўжарлиги ортади. Бир ҳисобда районга бораётгани яхши бўлди, ундан нари «Гулшан»га ўтиб, «землячка»сини кўриб қайтади.

Район партия комитетида қабулхона хизматчиси Камоловнинг уйига тушликка кирганини айтди. Черкезов Анварга қаради:

— Юр, биз ҳам бирой нарса еб чиқайлик...

Райком секретари кабинетидида тортишув яна авж пардасидан бошланди:

— Ўртоқ Камолов, сизнинг ҳузурингизда манави бола билан орани очиқ қилиб олмоқчиман.

Райком секретарига Черкезовнинг нописандлиги оғир ботди.

— Бу «бола»ни танисангиз керак: совхоз директори Анвар Хўжаев,— деди Камолов андак кесатиб.

— Биладан, лекин мулоҳазалари болаларниқига ўхшайди.

— Ёш-да, буларни сиз билан биз тарбиялаймиз-да.

— Бунинг гапларини эшитсангиз, ўзи тарбияланиб қолган дейсиз.

— Қани, эшитайлик-чи?!

— Ўзингиз биласиз, ўртоқ Камолов, «Бахт» посёлкаси қурилишини аллақачон бошлашимиз керак эди. Маблағ чўкиб ётибди. Давлат маблағини бекор тутиб туришга ҳаққимиз йўқ, ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ! Тайёр лойиҳа туриб, ўзбошимчалик қилиб, ўзим билган лойиҳада қураман деяпти.

Камоловнинг бу ишлардан хабари бор. Анвар Хўжаев билан Марказий Комитет секретарининг мулоқатини ҳам билади. Эски лойиҳанинг турмушга яроқсизлиги ҳақида одамлардан кўп эшитган.

— Хабарим бор,— деди босиқлик билан Камолов.— Аввалги лойиҳалар бир оз эскирди чамамда. Шароитимиз яхшиланиб бораётгани сари одамлар ҳам қурувчилар олдида янги талаблар қўйишяпти чоғи. Ўзингизга ҳам айтишган. Буни ҳисобга олмасак тўғри бўлмаса керак, Беглар Сумбатович?

Черкезов тушунди: Анвардан тарқалган «вирус» райком секретарига ҳам юқибди.

— Аввалги уйларнинг нимаси ёмон, ўртоқ Камолов? — Черкезовнинг нафсонияти оғринди.— Гумбурлаган хоналар: бир ёнда газ, бир ёнда сув, мўрча. Магазин, кинотеатр, ҳаммом шундоқ ёнгинасида. Яна нима керак буларга?

— «Булар»га оз бўлса ҳам алоҳида ҳовли, бир парча саҳн, битта-иккита ҳайвон сақлаш мумкин бўлган жой керак,— деди Анвар.

— Бунақа қилиб қурадиган бўлсак, биласанми, битта посёлка қанча ерни эгаллайди?

— Нима қипти, Мирзачўл торайиб қоладими! Одамларга шароит ҳам керак-да, Беглар Сумбатович!

— Биласанми, коммуникациянинг ўзигагина қанча маблағ кетишини? Эшагидан тушови қимматга тушади-я!

— Қизиқ, қандайдир темирларнинг ташвишини қиламиз-у, Мирзачўлда яшовчиларнинг эҳтиёжини ўйламаймиз.

— Мен Мирзачўлдаги уйларни айрим қолоқ фикрли кишилар дидига мослаб эмас, келажакни кўзлаб қуриш тарафдориман.

— Биз ҳам худди шуни ўйлаб гапиряпмиз-да, Беглар Сумбатович!

— Келажакда бу ерда яшовчиларга томорқа ҳам, молхона ҳам ортиқча матоҳ бўлиб қолишини унутма, бола!

Беглар Сумбатович бутун ҳаётини қурилишга сарф этиб келаётган софдил, пролетардан чиққан раҳбар. Унинг психологияси хусусий мулкчиликка тамомила ёт. Анвар Хўжаев эса деҳқон боласи. Мирзачўлда меҳнат қилаётган деҳқонларнинг дунёқараши унга таниш. Шунинг учун уларнинг эҳтиёжларини қондиришни ўйлайди. Деҳқонлар учун ерсиз ҳаёт — ҳаёт эмас.

— Сиз совхоз ишчисига саноат ишчиси назари билан қараманг-да, Беглар Сумбатович! — деди Анвар фикрини ойдинлаштириб.

— Шу фикрнинг билан Марказий Комитетдаги ўртоқларни ҳам чалғитяпсан. Мен билганнинг юздан бирини ҳам билмайсан, бола! Менинг мана бу сочларим шу чўлда оқарган!

— Сизнинг ёшингизга етсак, биз ҳам анча-мунча тажрибали бўлқолармиз...

— Мирзачўлда биз қурган шаҳарчалар бир неча авлодга хизмат қилиши керак. Бу — менинг фикрим эмас, партиямизнинг фикри.

— Жуда тўғри айтдингиз, Беглар Сумбатович. Партиямиз келажак авлодни ўйлаганда уларга тайёр қилиб қуриб беришни эмас, уларнинг улушини нес-нобуд қилмай асрашни кўзда тутлади. Агар фақат келажак учун яшаб, келажак авлод учун ишлайдиган бўлсак, ҳозиргиларнинг манфаати, эҳтиёжи қаёқда қолади? Еки улар фаровон яшашга ҳақли эмасми? Майли, бу ёғини қўйиб турайлик, хўш, келажак авлодни ўйлашимиз лозим экан, улар олдида озмунча айб қиляпмизми?

— Менми, ё сен?

— Сиз, албатта. Нуқул пахтачилик совхози тузиляпти. Нега боғдорчилик, чорвачилик, сабзавотчилик совхозлари йўқ? Янги совхозларни лойиҳалаганда нега чорвачилиги, боғдорчилиги, ипакчилиги кўзда тутилмаяпти?..

— Нега?! Чунки биз чорвачилик совхозларини тоғ этаклари, яйлов бўсағаларида тузамиз. Бу хўжаликлар Мирзачўл халқига маҳсулотни етарли миқдорда етиштириб беради. Партия талаб қилаётган ихтисослаштириш дегани мана шу бўлади, билдингми?

— Йўқ, асл муддаони айтмадингиз. Сизнинг мақсадингиз пахтани кўпайтириб, харажатни тезроқ қоплашу обрў орттириш, холос.

— Бекор айтибсан! Бу гапинг сиёсий хато!

— Йўқ, Беглар Сумбатович, сизнинг «Марказий Комитетдагиларни чалғитиб юрибсан» деган гапингиз ўзингизга сийлов.

Қамолов қўйиб берса икковининг баҳси тугамайдиган. Бунинг устига бир-бирига тобора оғир айб тўнкамоқда. Бундан умумий ишга наф йўқ.

— Бас қилинглр, — деди райком секретари. — Менимча, Беглар Сумбатович, булар ҳаммаси хотиржам гаплашиладиган масалалар. «Бахт» совхози — Мирзачўлда тузилаётган хўжаликлардан юздан бирини ҳам ташкил этмайди. Шунинг учун, майли, унга янги лойиҳада қуришга рухсат берайлик. Бу — тажриба шаҳарчаси бўла қолсин. Эҳтимол, маъқул бўлар ё бўлмас.

— Йўқ, бу касаллик; тез тарқалиб кетади. Биз бунинг олдини олишимиз керак, — деди Черкезов чўрт кесиб. Анвар тоқатсизланди:

— Марказий Комитет маъқуллаган ишни ҳеч ким бузолмайди!

— Сен уларга нотўғри информация бергансан.

Қамолов уларни тўхтатиб қолмаса, баҳс янгидан олов олиши мумкин эди. Суҳбат мавзуини бурмоқчи бўлиб:

— «Гулшан» совхозининг партком секретарини ишдан олмоқчимиз, Беглар Сумбатович,— деди райком секретари.

— Нега? — Черкезов ҳайрон бўлди.

— Аллақайси мажлисда клуб қурилиш кечикяпти деб танқид қилганда, мажлисдан кейин четга чақириб: «Сен ишдан бўшаганингда битказаман клубни», деб қурилишни тўхтатиб қўйган экансиз...

— Шуни ҳам етказишибди-да. Тўғри, аччиқ устида айтганман.

— Уч йилдан бери қурилиш тўхтаб турибди-да.

— Битта ёзги клуб нима деган гап! — ҳазилга олмоқчи бўлди Черкезов.

— Агар зарурият туғилса, бюрога расмий равишда масала киритишимиз мумкин,— деди Камолов.

— Қўйсангиз-чи, ўртоқ Камолов, битказиб бераман дедим-ку, қачон гапимни йкки қилганман?

Черкезов райкомга Анварни чикалак ошириб ағанатгани бошлаб келиб, сал бўлмаса ўзи ағанаб қолаёзди. Шундай бўлса ҳам, ўз фикрида қолди. Охири Камолов ва Хўжаев билан совуққина хайрлашиб чиқиб кетди.

— Баланд дорга осилибсиз-да? — деди Камолов Анварга. Ёш директор индамади.— Фикрларингизда мантиқ бор, лекин уни бу тарзда, жанжал тарзида қўймаслик керак. Ёшсиз-да, ғайрат, ғурур кучли... Бу масалани расмий равишда тезроқ ҳал қилиш керак. Лойиҳачилар келишмаётган бўлса ўзингиз бориб келасизми? Тезлатиш керак. Эҳтимол, бирон «тўғон»да тўсилиб қолгандир.

— Хўп, бориб келаман... Яна бир маслаҳатли иш бор эди... Қишлоқ хўжалик институтига сиртдан кирсамми деган эдим.

— Яхши қиласиз,— Камолов бир нарса ёдига тушгандай хаёлланиб қолди. Сўнг йигитга қараб кулимсиради.— Бизда ҳам битта маслаҳатли гап бор: уйланиш масаласи. Бунини унутганга ўхшайсиз?

Анвар уялиб ерга қаради:

— Қизлар хоҳлашмаяпти,— деди у ҳаммага айтиб юрадиган важини такрорлаб.

—«Гулшан»даги Озодахон билан ҳамюрт экансизлар, деб эшитдим, хоҳламасмикин-а? — Камолов йигитга синовчан тикилди.

— Хоҳламаса керак,— деди Анвар қандайдир ўкинч билан.

— Ҳарқалай, яхши қиз,— деб қўйди райком секретари.

Анвар Хўжаев секретарь ҳузуридан Озода ўйи билан чиқди.

Кураш майдони

ЭРТАЛАБ Озода далада Қосимжонга рўпара келди. Одатича бригадирга мулоимгина кулиб қўл узатди.

— Ҳа, қочқоқвой, бориб келдингизми? — деди Озода ҳол-аҳвол сўраб.— Сизга ўрганиб қолган эканмиз, соғиниб қолдик, укажоним!

— Адам, оймла салом айтвордила...

Озода Қосимжоннинг ота-онасидан хат олиб, дарҳол телеграмма берганидан уч кун кейин Тошкентдан йигитчанинг дадаси келди. Озодага кўпдан кўп миннатдорчилик изҳор қилди. Қосимжонни уч-тўрт кун туриб келгани ўзи билан бирга олиб кетди. Мана, у Тошкентдан қайтиб келди.

— Манавини оймла сизга бервордила,— деб тугунча узатди у.

Озода тугунни оларкан, ўз аясини эслади. Юраги соғинчдан алла-нечук орзиқиб тушди...

Қиз Қосимжон тутган тугунчани ечди. Унда ширмой нон, пашмак, соққалаб қуритилган қурут бор экан. Қурутдан бир нечта олди-да, қайта тугиб йигитчага узатди:

— Буни олиб қўйинг, ҳали ҳаммамиз еймиз.
 — Йўқ! Бу сизга! Бизга яна бор,— деб кўнмади Қосимжон.
 Озода совғани энасига атаб девордаги қозикқа илиб қўйди.
 — Озода опа, чой дамлаб берайми; сув қайнаотти.
 — Раҳмат. Сувдан хабар олиб келай.
 — Тўхтаг, мен ҳам бораман,— деди йигитча бурчакдаги сирланган тулука чойнакни олиб.— Ҳасан акамла яхна чой олиб боргин деб кетганла.

Улар нов ариқ ёнидаги сўқмоқдан кета бошладилар.
 — Озода опа,— деди Қосимжон сирли қилиб. Кейин иккиланиб қолди.— Шу... Ҳасан окамла ҳў-ў бирда совхознинг ишига бориб юрдилару, ўшанда битта рус опа билан танишган эканлар, ўша кепти.

Озода бу янгиликка қандай муносабатда бўлишни билмай қолди.

— Танишидир-да,— деди бошқа гап тополмай.

— Йўқ, унақамас! Энди-чи, тўйлари бўлармиш.

— Тўй?— қулоғига ғалати эшитилиб тўхтади Озода.

— Зайнобиддин окамла айтдила. Яхши қиз деяптила...

Тўй... Яхши! Ҳасан бу кунларга оғир синовлардан ўтиб етишмоқда. Мирзачўлда тўй қилади. Шу ерда туб жойли бўлиб қолади. Зайнобиддин эса ҳамон Озода илинжида, бунини Озода сезиб юрибди...

Нов ариқ ортида аллаким хиргойи қиларди. Озода тўхтади, Қосимжон ҳам қулоқ солди:

Узугим қош истайди,
 Лавлидан тош истайди,
 Кечалар мунча узун,
 Кўнглим йўлдош истайди...

— Зайнобиддин окамла,— деди Қосимжон оғзининг таноби қочиб. Бўйинини чўзиб, бир нима демоққа чоғланган эди, Озода қўймади, қўшиқнинг давомини кутди:

Узугим қош истайди,
 Лавлидан тош истайди...

Озода кулимсиради: «Бисотида бори шу экан...» Қосимжонга имо қилди. Йигитча чолларга тақлид қилиб томоқ қирди-да:

— Дў-ў-ў-ст! — деди.

Зайнобиддин Озодани кўриб ноқулай аҳволга тушди. Кейин ўзини босиб, гапни чалғитди:

— Манави сифон сув қўйворяпти.

Озода нов ариқдан ўтиб, сувчи йигит ёнига борди. Қосимжон сирланган чойнакни Ҳасанга олиб кетди. Зайнобиддин сифоннинг тешилган жойини кафти билан тўсиб турди. Озода сирачли тасма ўради. Сув тўхтагач, Зайнобиддин ўзи яна қайта-қайта тасма ўраб маҳкамлади. Озода ҳамон бояги қўшиқ таъсирида эди.

— Қўшиқингиз яхши экан.

— Меники эмас, ҳў-ў тунов кун келган мухбирдан эшитиб олгандим,— деди Зайнобиддин ўзини оқламоқчи бўлиб.

— Аттанг, давоми йўқ экан-да?

— Бор... Давомини мендан эшитасиз,— деди йигит юрак дардини бундан буён яшириб юришга сабри чидамай. Лекин қизга қараган ҳамон, бирдан бўшаши.— Озодахон, мен армиядан тўғри бу ёққа келганимни айтган эдим-а?

Озода кулиб: «Хўш?» дегандек қаради.

— Ушанда расмингизни кўрсатган эдим-а?

Қиз тасдиқлаб бош чайқади. Зайнобиддин иккиланиб қолди. Озода унинг муддаосини сезди. Бу ишни шу топдаёқ бир ёқли қилиб тинчатиш керак дерди. Шунинг учун йигитни қистади:

— У ёғини ҳам айтаверинг энди, Зайнобиддин ака.

Йигит қизнинг дадиллиги олдида хижолат бўлиб, қизариб кетди. Бошини эгиб турди-да:

— Мен сизни деб келган эдим,— деди. Унинг овозида умидсизлик бор эди. Чунки у Ҳасаннинг гапидан кейин Анвар Ҳўжаевдан шубҳаланиб юрарди.

Қизнинг ўйлари тўғри чиқди. Нима десин? Ҳарқалай, уни хафа қилмаелиги керак. Дили оғриси, ишга таъсир қилиши мумкин.

— Зайнобиддин ака, мени кечиринг,— деди Озода мулойимлик билан зўр-базўр ўзини тутиб.— Мендек қиз болага уят, лекин айтишга мажбурман, менинг бошим боғлиқ.

Йигитнинг кўзлари чақчайди. Қиздан бу жавобни кутмаган эди, тили тутилиб, лол-ҳайрон туриб қолди. Ҳамма ардоқли ўйлари чангдай тўзиб кетди. Гўё унинг бутун ишонч-умиди нов ариқдан оқиб кетаётгандай сувга тикилганча турарди.

Қиз бу хокисор йигитга ачинди. Бирон умидлантирувчи сўз айтиб, кўнглини кўтаришни ўйлади.

— Зайнобиддин ака, у ёқда ота-онангиз биронтасини чўтлаб ўтиришгандир?

Йигит қизнинг топқирлигига ҳайрон қолди: унга ялт этиб қараб, кулимсиради. Дарҳақиқат, ота-онаси «ётники — ётга, этники — этга» дейишиб, икки йилдан бери холавачасининг қизини эгаллашиб ўтиришибди. Бироқ Зайнобиддин Озодадан умидвор бўлганидан рўйхушлик бермаётган эди. Демак, Озодага эришолмайди, унинг тенги — ўша.

Эртасига Озодаги сўраб шийпонга Анвар Ҳўжаев келди. Зайнобиддин қизнинг «эгаси»ни кўриб ҳаваси келди. Уларни зимдан кузатди. Ҳамқишлоқлар йўл бўйида тик турганларича бир зумгина гаплашдилар. Чамаси Анвар шошиб турарди, алланималарни куйиб-ёниб сўзлади. Сўнг Озоданинг қўлини олди, нимадир деб пўписа қилган бўлди. Икковлари хандон отиб кулишди, шундан кейин Анвар машинасига ўтириб кетди...

Озода Анварнинг келганига эмас, унинг ишлари илгари босаётганига хурсанд эди. Ахир у кўпчиликни деб, одамларга яхши бўлишни ўйлаб жон койитяпти. Қани энди, Озода ҳам шунақа абжир, уддабурро бўлса! Унинг ҳам кўнглида катта орзулари бор.

Анвар ҳар келганида институтга тайёрланиб туришни тайинлайди. Август ойида имтиҳонлар бошланармиш. Керакли китобларни топиб берадиган бўлди. «Майли, ҳамма ўқиганда мен қараб тураманми? — деди орзуланиб.— Агроном бўлсам, пахтанинг яхшироқ навларини топарман! Нима қипти, орзуга айб йўқ дейишади-ку...»

Озода яхши кайфиятда даладан қайтди. Мотореллёр овозини эшитиб Лобархон келди. Нариданоқ дўқ ура кетди:

— Ҳа-а, ичидан пишган қиз! Сезувдим-а ўшанда! — деди Лобархон ҳамиша қиладиган илмоқли қармоғини ташлаб. Озоданинг хаёлига яна ўша хавотирли ўй келди. «Энди етибди шекилли қулоғига!» деди ўзича. Бир оз овсарланиб, сиринг очилишини кутди. Ҳар эҳтимолга Лобархонни кучиб, юзидан ўпди. Лобархон ҳамон осмон-фалакдан келар эди.

— Худо бир сақлаган экан-да, ўргилай! Сирингиз очилиб қолди-ку, мана!

Озоданинг оёқлари қалтираб кетди, тезроқ ўтириб олмаса йиқилиб кетадигандай, Лобархоннинг билагидан тутди. Ҳар нарса бўлганда ҳам бу гапни Ҳолбуви эшитмаса бўларди. Лобархонни хонасига бошлаб кирмоқчи бўлиб, етаклади.

— Нима гап, Лобар опа? — деб бўйнига осилди.

— Утирайлик, ўргилай,— деди Лобархон кўзлари билан жой қидириб. У тўшакка ўтиб ўтирди. Озода оҳиста чўккалади. Шу топда Лобархоннинг соқов бўлиб қолишини истарди. Ахир, алам-изтироблари

энди унутилаётганда ўша машъум воқеани яна эслаш осонми? Яна Лобархон тилидан эшитиш!

— Ҳай ўргилай, опа-укалик шунақа экан-да-а?— Лобархон қизнинг қўрқув тўла фусункор кўзларига тикилиб туриб, чалғиб кетди.— Аммочи, мана шу кўзларингизга беш кетаман-да, ўргилай! Узига магнитдай тортади-я, одамни! Агар эркак бўлганимда борми, шу кўзларингизга хонумонимни тикар эдим. Акамизни том айлантириб қўйган шу кўзлар бўлмасин тагин? — Лобархон қийқириб кулди. Озода мақсадни англагандай бўлди.

— Ким экан у том айланган? — ойдинлаштирмоқчи бўлиб сўради.

— Ичидан пишган қиз-ей, тагин толмовсирайди-я! Эрга тегаётган эмишсиз-ку, ўргилай?

Озоданинг таранглашган асаблари бирдан қўйворди: «Хайрият! Хавотирлиқ ўлсин-ей, шундай эзадими кишини?! Тошкентдаги воқеани айтгиптимикан деб жон-поним қолмади-я!» Айни пайтда устидан тоғ қулагандай енгил тортди. «Эрга тегаётган эмишман! Бунинг айби йўқ», — ўйлади Озода.

— Ҳа, эрга тегяпман, — деди Озода аранг кулимсираб.

— Ростдан-а? Табриклайман! — Лобархон қувониб қучоқ очди. Озода ҳам қучоқ очиб, Лобархоннинг бағрига кирди. Бир-бирининг қўчоғидан чиққач, қиз кулиб туриб сўради:

— Энди эримнинг кимлигини айтинг-чи, эштай.

Лобархон ҳайронликдан турган жойида туриб қолди.

— Менга Берди акангиз айтган эди, — деди кечирим сўрагандай.

— Анваржон акамни айтгандир-да?

— Ҳа, ўшани, ўргилай, ўшани! — деб кулимсиради Лобархон.

— Кеча келган эди, ўшанга гаши кепти-да... директоримизнинг.

— Нега гаши келади? Ё ўтказиб қўйган жойи борми, ўлсин у... Холбуви дастурхон олиб кирди.

— Утирибсизларми очилишиб-сочилишиб?

— Очилишиб ўтирибмизу, сочилганимиз йўқ, эна, — деди Лобархон.

— Ҳа-ҳа, тўлинглар, тўкилманглар, болаларим, — кампир ўтириб нон ушатди. Озода чой олиб киргани чиқди. Холбуви Озоданинг изидан қараб турди-да; эшик ёпилгач, Лобархон томон эгилиб шивирлади.

— Ҳой, Лобархон, Абдулламдан хат келди, шу ой-охирига аскарликдан бўшаб келмоқчи. Озоданинг қўйнига қўл солинг, ўзимга келин бўп қўя қолсин. Жа-а, суяниб қолганман унга... Битта зимдан келиб-кейтиб юрибди. Чамамда унга кўпам кўнгли чопмаяпти...

Лобархон кампирнинг ҳасратини эшитдию жавобига улгурмади, Озода кириб қолди. Қизнинг барибир Холбувига келин бўлмаслигини билади. Бирпас шумлик қилгиси келиб, атайин Озодага ялина бошлади.

— Менга қаранг, ўргилай, — деди кўзини қисиб. — Биттаю-битта укам бор. Фарғонада уч қаватли магазинга директор. Бирам бой-бадавлатки! Сизни ўша укамга сўраб кирувдим, ўргилай, йўқ деманг...

Лобархоннинг шумлигини пайқаб, Озода гапни улаб кетди:

— Машинаси борми?

— Бор, ўргилай, «Волга»нинг паканасидан.

— Уйлари яхшими?

— Ҳа-да, ўргилай, шундоққина сойнинг бўйида. Ҳовлисидаги узумини айтсангиз! Бултур беш тонна узумни Сибирга олиб бориб, нақ беш сўмдан сотиб келди.

Бояги изтироблар таъсирида Озоданинг саволлари мунгли чиқарди.

— Ювошми укангиз?

— Вой, ўргилай, бирам ювошки, мушук болани силаб ўтириб, миқ эткизмай жонини олади.

— Яхши экан-да, — деди Озода кулмасдан.

Дам унинг, дам бунинг оғзига тикилиб, захрини кимга сочишни билмай ўтирган Холбуви чидай олмади:

— Нимаси яхши! Бирдамас-бирда растрат қилиб, ўн йилни бўйнига илиб кетганда биласан! Еш туриб тул хотин бўлқоласан, бойлигига учма унақаларнинг!

— Вой, хола, менинг укамни нега унақа дейсиз? Озодахонни зўрга унатиб турганимда айнитманг-да!

— Келиб-келиб ҳасратимни сизга айтдимми, Лобархон? Қўйинг-е! — деб ўрнидан туриб кетди кампир.

— Хафа бўлманг, хола! Уғлингизга онаси ўпмаган қизлардан топиб бераман,— деди Лобархон Озодага кўз қисиб туриб,— Озодахонга ўхшаган амалдорни келин қила кўрманг, ўргилай хола, кечалари идорадан келгунча ўғлингиз ичикиб кетади.

Лобархон кета туриб:

— Анча хумордан чиқдим, ўргилай. Бирам диққинафас бўлкетган эдимки! — деди хурсанд бўлиб. Кейин чўзиб уҳ тортди.— Тагин кўчадиганга ўхшаймиз, ўргилай, Лена кундошим ўғил туғибди. Берди ака-нигизнинг худди ўзи эмиш!— Лобархон алам-изтироб чекиб турганида ҳам ҳазилдан тийилмайдиган ғалати бир хотин эди. Қалби йиғлаб ёнса ҳам чехраси куларди.

Озода меҳмонни кузатиб қайтиб, Холбувининг хонасига бош суқди. Кампир кафтини бошига қўйиб хуррак отарди.

Мирзачўл гўё табиатнинг улкан қозонию ундаги борлиқ жондору жонсизни шу қозонда қовуриб олмоқчидай қиздирарди офтоб. Қуёшнинг тоблагани яхши, мўл-кўлликка тобун. Одам иссиқда ўзини пананга олади, бошига пақирлаб сув қуйиб жон сақлаши мумкин. Аммо ғўзаларга қийин, айниқса тушдан кейин кесакка ўхшаб қолишади, баргини ушласанг уқаланиб кетадигандай. Ута иссиқнинг экинга фойдасини зиёни кўпроқ.

Авжи иссиқ маҳалида нов ариқ бўйига чиқсангиз ари уясига ўхшаш парча-парча нарса осилиб туради, энгашиб қарасангиз, ҳар бири чимак аридай келадиган чивинлар бир-бирига тирмашганча сув юзасида жон сақлашади. Қоронғу тушдими, чўлни инграшга ўхшаган толиқтирувчи овоз тутиб кетади. Чивинлар одамлару ҳайвонларга бало-қазодай ёпиррилади. Чақиб қонингизни сўрганига ачинмайсиз, оғриғига тоқат қилиб бўлмайди. Қашина-қашина аъзойи баданингизни яра-чақа қиласиз. Жон олиб жон бериб тонг оттирасиз. Куни билан ҳардамхаёл юрасиз. Яна кеч кира бошлаганда кечаги азоб-уқубатнинг бугун ҳам такрорланишини ўйлаб, дунёга келганингизга пушаймонлар ейсиз.

Қосимжонни чивин чақа-чақа шишириб юборди. Охири ишга ярамай қолди. Қачон қарасангиз ғурра-ғурра бўлиб кетган баданини силаб-сыйпаб ўтиради. Кеч киришини зир-зир титраб қаршилайди. Мирзачўлнинг хилма-хил қийинчиликлари бор, уларнинг ҳаммасига бардош қилиш мумкин, бироқ чивини захрига чидаб бўлмайди! Қосимжон бу ерда неча йиллардан бери яшаб ўрганган одамларнинг сабри-бардошига қойил қолади: балли шуларга! Бу бардош-учун ҳайкал қўйса арзийди. Мана, Қосимжон тишини тишига қўйса ҳам, чидаёлмаяпти.

— Окала, қандай чидавогиласиз?— дейди Зайнобиддин билан Ҳасанга эланиб. Улар нуқул йигитчадан кулгани-кулган.

— Биз дуосини ўқиймиз-да, шоввоз!

Қосимжон бу жавобдан қониқмайди, чунки дуо билан чивинни даф қилиб бўлмастегилга ақли етади. Бора-бора чивинлар Қосимжонни енгиб қўйди, ҳолдан кетиб ётиб қолди. Кечқурун чидамасдан йиғлади ҳам. Буни кўриб, Зайнобиддин Озодага маслаҳат солди:

— Шоввоз, жуда қийналди, илож қилиб пашшахона топайлик.

Озода шундай нозик бир махлуқ филдай йигитларни жонидан тўйдираётганига ачинди. Бултур Ойсулувнинг: «Шу чивин агар пахтани чаққанида қачонлар дорисини топишарди» деб кулдирганини эслади.

Орадан бир кун ўтди. Зайнобиддин одатича шерикларидан эрта-роқ уйғонди.

— Туринг, шоввоз, тонг отди,— деб ювингани чиқди. Қайтиб кириб рижимланган ўриннинг бўшлигини кўриб ажабланди. У ёқ-бу ёқни қаради, Қосимжон ҳеч ерда йўқ. Ҳасанни уйғотди:

— Шоввоз йўқ!

Ҳасан дарров гумонсиради. Утган кунни йиғлаб ўтириб: «Кетаман! Кетаман!»— деганини эшитган эди. Кетвордимикин? Туриб, у ҳам нари-берини қидириб келди. Қосимжон йўқ.

— Оббо, шоввоз-ей, жуфтакни ростлаб қолганга ўхшайди.

Зайнобиддин шоввознинг ҳеч нима демай кетиб қолганига оғринди. Тўппа-тўғри келиб: «Акалар, менга бу жойнинг шароити ёқмади, жавоб беринглар, кетаман», деса биров унинг йўлини тўсармиди?!

Улар маъюсланиб қолишди. Ҳар қалай, бир қанча вақт туз-намак бўлишган эди. Ҳасан билан Зайнобиддин етим қолган болалардай мунғайишиб нонушта қилишди.

Мотореллёрини елдириб Озода келди. Икки йигитнинг ҳомуш турганини кўриб ажабланди:

— Ҳа, пўстакларингизни кучук тортиб кетдимиз?

— Ундан баттарроқ, — деди Ҳасан.

— Шоввоз қуён бўпти...

— Йўғ-е! — деди Озода. У ўз бошидан кечираётган қийинчиликларни эслаб қолди. Ҳа, Мирзачўл шундай беадад даргоҳки, унинг қўйнига турли хил орзумандлар паноҳ излаб келишади. Бировлар мурод ҳосил қилади, бировлар қанча узоқ турса ҳам ўз ўрнини топа билмайди. Бу ернинг инжиқликлари кўп. Биров разил кишилар тузоғига тушиб қолса, бошқалар табиатнинг мана бундай қисувларига тоб беролмай зорланади. Бу ҳаётий курашда дуч келган машаққатларни қадамбақадам енгиб ўтолганларгина чинакам мирзачўллик бўлиб қола олади. Мирзачўл — шунчаки ёзлаб кетадиган ҳузурхона эмас, кураш майдони бу!

Бозорқишлоқ

БЕРДИ Умаров бюро муҳокамасига тушгандан бери шашти паст. Илгари бировга гапини бермас, унча-мунча одамни назар-писанд қилмас эди. Қўл остидаги ходимларга қаттиққўл эди. Бош агрономдан тортиб, бригадирларгача ҳаммани қаттиқ тергарди, берган топширигини бажартирмагунча қўймасди. Ҳеч ким унинг гапини икки қилмасди. Совхознинг тайинли вазифаларига ишбилармон кишиларни саралаб қўйган эди.

Берди Умаров бирон ёққа кетмаса, албатта дала айланарди, совхозда нима бўлаётганини доим билиб турарди. Агар қовоғи учиб, шаҳарга тушгиси келса, бирон баҳона топарди-да, ишларини партком секретарига ёки бош агрономга тайинлаб кетарди.

Мана энди шу қаттиққўл, уздабурро директорнинг тақдири қил устида турибди. Албатта, қилни қирқ ёрадиган Берди Умаровдек одам осонликча жон бермайди. Иссиқ ўрнини совутмаслик учун ҳаракат қил-япти. Ленани авраб юриб: «Даъво-дастуриим йўқ. Берди Умаров мени эмас, мен уни йўлдан оздирганман», деган тилхат ёздириб олди. Бу сувга чўкаётган одамнинг соҳилдаги хашакка осилиши каби нажотсиз бир ҳаракат бўлса ҳам, ҳар қалай, чиқмаган жондан умид эди.

Берди Умаров Анварни шайтон дерди. Унинг янги совхозда бошлаган ишларини беҳуда сафсата деб ҳисобларди. Чунки унинг бу ҳаракатини хойнаҳой, Черкезов қўлламаслигига ишонарди. Черкезов қўлламаган ишни Мирзачўлда ҳеч ким рўёбга чиқаролмайди ҳам! Черкезовдек фил билан олишиб, ҳеч ким обрў топган эмас! Анвар бунчалик жон олиб, жон бериб, ўз ҳалокатини яқинлаштирамоқда холос, дерди.

Йўқ, Анвар Хўжаев нима қилса қилар, Берди Умаров бу йўлни тутмайди. Аксинча, у Черкезовнинг пинжига киради, «ота-ота»— деб эритади. Ахир унинг гапи ҳамма ерда ўтади, шафқат қилиб қўллаворса ажабмас...

Берди Умаров қўнғироқ тугмасини босди. Шу он қабулхонада ҳеч ким йўқлиги ёдига тушди, Ленадан кейин қабулхона бекалигига талабгор топилмаяпти. Директор туриб эшикка йўналди. Йўлақда кутилмаганда Черкезовга рўпара келди. У иссиқда терлаб кетган, рўмолчаси билан юз-бошларини артиб келарди.

— Ассалому алайкум, Беглар Сумбатович! Хизирни йўқласам бўларкан, ҳозиргина сизни эслаб турувдим,— деб қўл узатди.

— Мен сенга Хизирни кўрсатиб қўяман, бола! — деди у, директорнинг қўлини шунчаки оларкан, дўқ уриб.

Умаров тушунолмади: «Яна нима бўлдийкин?»

— Кабинетга кирамизми, Беглар Сумбатович?

— Йўқ! Сен менга Бозорқишлоқни кўрсатасан!

Директорнинг юраги орқага тортиб кетди. Энди унга сизгинмоқчи эди. Мана ўша «Хизир» таъзирингни бераман деяпти. Айтганини қилади! Ундан бекитиқча қурилган уйлар кўпайиб, Бозорқишлоқ аталиб кетган эди. Бозорбой — янги маҳалланинг бригадири: қишлоқни унинг номига қўйиб олишган. Черкезов бирдамас-бирда бундан хабар топиши аниқ эди. Анвар Хўжаев область кенгашида сўзлаганда бунинг учини чиқариб қўйган эди. Лекин келиб-келиб бу иш Берди Умаровнинг тақдирини қил устид турганда фош бўладими?!

— Мен анави боладан хафа бўлиб юрибман,— деди зинадан тушаётиб Черкезов. «Анави бола»— Анвар Хўжаев эди. Берди Умаров шамани тушунди.— Бу ёқда сен аллақачон қовун тушириб қўйган экансану, билмаган эканман. Анави бола кенгашда айтганда эътибор бермаган эканман...

Берди Умаров индамади. Улар эшик рўпарасида турган машинага ўтирдилар.

— Аввал бир пиёла чой ичайлик, кейин...— деди Берди Умаров.

— Ҳа, ҳовридан тушади деяпсанми?! Партия-хукумат қарорига хилоф иш тутганинг учун адабингни бераман! Билиб қўй!

Уйи ёнидан ўтаётганларида Умаров шофернинг кифтига қатилди. У қараган эди, «тўхтаг» ишорасини қилди.

— Мен бир минутга уйга тайинлаб чиқай, қайтишингизда келинингизнинг бир ошам ошини еб кетинг,— деди эланиб.

Черкезов индамади... Умаров уйдан дарров қайтиб чиқди.

— Менга қара, Умаров,— Беглар Сумбатович ҳўл рўмолчаси билан елпиниб бораркан, деди: — Мен шунчалик ёмон одамманми? А?

— Нега ундай деяпсиз, Беглар Сумбатович? — ростакамига ажабланди Умаров.

— Ҳамманг менга чап берасанлар. Анави боланг бўлса, Мирзачўлни коммунистик ўлкага айлантиришимизни нотўғри талқин қилиб, ҳаммани чалғитиб юрибди. Сен бўлсанг, юзингда кўзинг борми демай, мендан яшириқча бутун бир қишлоқни қуриб олибсан. Парткоминг бўлса, ҳа майли, буни, айтишга ҳам арзимайди. Лекин клубингни барибир бу йил қурмайман, қурувчиларим сочилиб кетади.

Умаров ўз айбини хаспўнлаш пайида эди:

— Уй қуришга рухсат берган эмасман. Ўзбошимчалик билан қуришган.

Черкезов ўтирган жойида бурилиб, Умаровга синовчан тикилди:

— Сен директор бўлган жойда одамлар ўзбошимча бўлса сенинг керагинг қолмабди-да? Ўғил боламисан? Ўғил бола айбни бировга тўнкамайди, билиб қўй!

Директорнинг дами ичига тушиб кетди:

— Сизга айтаман десам, «ўртоқлар арзимаган иш учун катта одамни хафа қилишнинг нима кераги бор» дейишди. Бир кун эмас, бир кун дил хиралик бўлишини билардим, Беглар Сумбатович!

— Билиб бўпсан!.. — ўпкаланди у. Сўнг бу сирни ўзи фош қилганини айтди. — Илгари дала этагидаги зовур тупроқлари тўсиб турган эди, тупроқ сурилгандан кейин «мана мен» деб очилиб қопти...

Енгил машина дала йўлидан бориб, қатор шарқона уйлар олдида тўхтади. Чекадаги уйдан бирданига учта ит йўлни тўсиб кела бошлади.

— Ғирт ўзбек қишлоғи бўпти, — деди Черкезов машинадан тушар экан. — Бунинг нимаси яхши!? Фойдасиз айвон, хоналарини иситиб бўлмайди. Газ ўчоққа, мўрчага жой йўқ. Қишда болалар дирдирашиб, хў-ў қаёққа боришади ҳожатга. Ўзбекларингга ҳайронман! Уларга қулайлик яратиб берсанг ҳам ўзларини далага уришади. Ўзини ўйламайди, молининг ташвишини қилади. Товба, бу дунёда мол яшайдими, ё одам? Қани, менга айт-чи, мол одам учунми ё одам мол учун?!

— Албатта, мол одам учун-да.

— Ҳа, шундай экан, нега буларга тушунтирмайсан? Шляпани кийиб оли-и-б, ўзим биламан деб юраверасанми савлат тўкиб? Е сенга пахта бўлса басми?.. Айт?! — Умаров жавоб бермагач ўзи жавоб қилди. — Сенларга пахта бўлса, бас! Халқнинг ҳузур-ҳаловатини, эртасини ўйламайсан!

Черкезов куйиб-ёниб гапирарди. Аммо, у, қишлоқни бузиб бўлмаслигини биларди. Ахир, озмунчами — ўн бешта уй тикланибди. Олисдан машинани кўриб, икки ёқдан Тоға билан бригадир етиб келди.

— Ҳа, бола, бу сенинг қишлоғингми? — деди сир бой бермасдан Беглар Сумбатович. Бозорбой уни таниди.

— Ҳа, ота, бизнинг қишлоғимиз, — деди бригадир.

— Бозорқишлоқ! — Черкезов салмоқлаб айтди. — Ўн бешта уй қурибсану, дарров номинга қўйдириб олибсан-да?!

— Йўқ, ота! Ўзлари...

— Биз мана шунча совхозлар тузаямиз, шунча ер очаямиз, ҳеч ким ҳеч қаерда номимизни тилга олмайди, бу фалончининг хизмати демайди... — бу мулоҳазадан ўзи таъсирланиб, бир қадар бўшашди. Сўнг Тоғага бурилди. — Сизнинг уйингиз қайси? Мана бу четдагимиз? Шу уйни тиклашга қанча пул сарфладингиз?

Тоға ўйланиб қолди. Ҳисобини ҳам қилмаган экан. Хотини ҳар замонда фалонча кетди деб кўярди. Тоға қулоқ солмасди.

— Меҳнатдан ташқари етти-саккиз минг сўм кетгандир? — яна сўради Черкезов. Тоға унинг саволидан кўра ўзбекчалаб бурро-бурро гапирганига қойил қолаётган эди.

— Ҳа, ўшанча кетди чамамда, — деди Тоға.

— Шунча пулни деворга чаплагунча, битта қулинг ўргилсин легковой олиб мини-и-б, юрсангиз бўлмайдими, отахон?

Тоға кулди: «Бу одамлар тоғдан тушгандай гапиришади-я! Машинани сотиб олиб, далага минадими уни! Тўққиз ой эртаю кеч шудгордан чиқмасак, ишдан бўшамасак. Ҳа, энди уч ой сал бўш бўламиз, ўшанда ҳам рўзгордаги юмушлардан ортмаймиз. Юртимизга борар бўлсак, беғалва-бежанжал автобус бор, поезд бор — кетаверамиз. Биз-

га машинанинг нима кераги бор! Унинг ўрнига битта-иккита мол сақласак, туғиб кўпаяди, рўзғорга асқотади. Машина — темир бўлса, туғиб бермаса, нима қилади уни бошга бало қилиб?...»

— Мана, уйни битказиб олдик, машинани ҳам олсак олаверамиз-да, ошна,— деди Тоға ўз ўйларига зид ҳолда. Унинг «ошна» дегани Черкезовга ёқиб тушди. Тоғага яқин борди:

— Камчилик борми?

— Камчилик йўқ,— деди тоға гаплашишга хуши йўқдай.

Берди Умаров бригадирга имо қилди: «Айт арзингни!»

— Ота, электрдан, сувдан қийналяпмиз,— деди Бозорбой бир-икки қадам олдинга босиб,— ёрдам беринг, болалар қийналишяпти.

— Ҳа, қийналишяптими?! Уларни ўзинг қийноққа солиб қўйиб, энди айбни бизга тўнкаётгандирсан? Ҳали, мактаб қуриб бер ҳам дерсан!— пўписа қилди Беглар Сумбатович.— Ўзим ҳам кўриб турибман. Ахир, мунча жойга сим тортиб келишга давлатнинг қанча пули кетади, биласанми?... Ун бешта хўжалик учун биттадан сув қудуқ қазийверадиган бўлсам, нима бўлади, биласанми? Радиоси бор, гази бор ҳали...

Черкезовнинг одати шунақа: ҳеч бир ишга бефарқ қарай олмайди. Ҳар бир тийин устидан минг юмалайди. Аввал, роса ўдағайлайди, лекин қарши турмасангиз, ўзи ёниб, ўзи ўчиб, охири ҳамма эҳтиёжингизни тўғрилаб беради. Унинг одати баҳор булутига ўхшайди: қасир-қусир момагулдираги билан келадию ёмғирини шов-шув қўйиб, ер-заминни тўйдириб кетади.

Бозорқишлоқни айланиб кўриб, баъзи ишларни маъқуллади, кўпини ёқтирмади. Ўзбошимчалик — жиноятнинг боши эканини яна бир писан-да қилди-да, машинасига ўтирди. Бозорбой яна эланди:

— Ота, светимиз, сувимиз...

— Хўп дедим-ку, яна нима дейсан?! — деб дағдаға қилди. Лекин бу дағдағада озордан кўра мурувват кўпроқ сезилиб турарди.

Берди Умаровнинг елкасидан тоғ қулади. Черкезовнинг сўнги сўзларидан кейин у, яшириб юрган янги маҳаллани Черкезов назаридан ўтказиб, гўё ҳалоллаб олгандай суйинди ўзича.

Черкезов совхозда тўхтаб, Лобархон дамлаб қўйган паловни мақтаб-мақтаб еб кетди.

Чўл чорлайди

АНВАР янги хўжалик орзулари билан яшарди. Совхоз унинг тасаввурида республикада бўлмаса ҳам, Мирзачўлда ягона хўжалик бўлиши керак эди. У хаёлан бўлажак шаҳарчанинг у четидан кириб, бу четидан чиқар, аҳолига яратиладиган қулайликларни икир-чикиригача ўйлар эди.

Тошкентдаги Революция хиёбонига ҳаваси келиб юрарди. Қачонлардир унинг қўлидан бирон бир шаҳарми, қишлоқми қуриш келадиган бўлса, албатта бундан андоза олишни кўнглига туғиб қўйган эди. Мана, энди кечаю кундуз хаёлида шу ўй. «Бахт»нинг маркази доира шаклидаги истироҳат боғи бўлади! Унинг теграсида барча жамоат бинолари — идора, мактаб, почтаҳона, маиший хизмат кўрсатиш комбинати, магазинлар, маданият саройи, болалар боқча ва яслиси, касалхона, ҳатто бозорча жойлашади. Бу бинолар бевосита истироҳат боғига туташади. Уларни айлана кўча ажратиб туради. Бу марказ икки ҳалқали бўлиб, ўртаси гулзор қилинади, ҳавога сув пуркаб турадиган фонтанчалар ўрнатилади. Шаҳарча марказига саккиз тарафдан кўча келиб туташади. Шаҳарчани буғ билан таъминлайдиган марказий иситгич,

омборхоналар, техника саройлари, нефтебаза, чорвачилик фермалари марказдан ғарб томон чўзилган катта кўчага жойлаштирилади. Бунда Векобод шамолининг эсиш йўли ҳисобга олинади.

Марказдан ҳар ёққа нур каби таралиб кетган кўчаларда ишчилар учун шинам уйлар қурилади. Шаҳарчанинг ортиқча кенгайиб кетиши хавфидан сақланиш учун ҳар бир хонадонга олти ёки етти сўтих жой ажратилади. Кўча томондан тураржойлар тушади. Қўрғон этагида томи рўпарадаги қўшниники билан бирга ёпилган молхона, товукхона ва бошқа эҳтиёжлар учун бостирма шаклида айвон қурилади. Бу иморатлардан ортган ер мевали дарахт, резавор ўстириш учун қолдирилади. Ҳар бир ҳовли саҳнида четлари сополланган ҳовузчалар бўлади. Уй томининг бир тарафи ёпилмай, очиқ супа шаклида қолдирилади. Ёзнинг дим кечаларида уй эгалари томда ётишлари мумкин...

Хонадонлар марказдан иситилади, водопровод сингари қулайликлар мумкин қадар тўла яратилади. Қир суви, ювинди ва бошқа оқавалар канализация орқали четга чиқариб юборилади.

Анвар тасаввурида шаҳарчанинг энг олис чети марказдан бир километр, ошиб кетса, бир ярим километр бўлиши керак. Ишчилар агар етти сўтих томорқадан қаноатланмасалар, қолган қисмини даладан олишлари мумкин...

Еш директор қалбида ардоқлаб юрган бу режалар лойиҳачиларга, архитекторларга маъқул тушди. Уртоқ Камоловнинг маслаҳати билан Тошкентга бориб, лойиҳалаш институтига учради. Марказий Комитетдагиларнинг ёрдами билан бир гуруҳ лойиҳачиларни олиб келди.

Лойиҳачилар бир ҳафтадан бери қаттиқ ишлашяпти. Уларга ётоқхона тайёрлагунча Анварнинг эси кетди. Станциядан тўртта вагон уй судратиб келди. Мана, электр линияси ҳам битай деб қолди. Эрта-индин трансформаторни ўрнатишса, ток берилади. Ушанда вагон-уйлар атропофига фэйз кириб қолади.

Лойиҳанинг тез орада битиши тайин-а, лекин бошқа бир мушкуллик кўндаланг турибди. Озода қалбига йўл тополмаяпти! Ҳамма ташвишлари бир сарию буниси бир сари бўляпти. Пайсалга солишидан бирон узири борга ўхшайди.

Тунов куни радио Озоданинг таърифини қилди. Узи ҳам жуда самимий сўзлади. У гапиряптию Анвар типирчилайди нуқул! «Мирзачўлга келинлар, бирга ишлаб, юртимизни обод, бой-бадавлат қилайлик. Мана, ёнимизда янги «Бахт» совхози қуриляпти, ўз бахтини топмоқчи бўлганлар шу ерга келсин», деганида севинчдан Анварнинг юраги қинидан чиқиб кетаёзди. Лекин... қиз барибир йигит севгисини рад этипти. Нега?..

Бу ўйдан эзилди. Шу топда Озодани жуда-жуда кўргиси келди.

Бир неча кундан бери Озоданинг хаёлини туманли ўйлар чулғаб олган, поёнига етолмайди. Уйлаган сари хаёллари баттар чигаллашиб бормоқда. Бугун-эрта Холбувиникидан кўчиши керак. Уғли лоп этиб кириб келса, Озодага яхши бўлмайди. Анов куни Лобархон кирганда Абдулланинг аскарликдан қайтишини эшитиб, аясини кўчириб келишни ўйлаган эди. Иш билан бўлиб бу ниятини амалга оширолмаёпти.

Мана энди ўйлай-ўйлай янги фикрга келди: «Битта аямни эмас, бира-тўла ҳаммаларини кўчириб кела қолсам-чи?» Бу ўйи аясига маъқул келмаса-чи? Тушунтиради, ташвиқот қилади.

«Мана одамлар Украинадан Қозоғистонга келиб қўриқ ер очишяпти,— деб сўзлайди.— Мана, Ойсулув янгам ҳам тоғдаги ҳушҳаво юртини ташлаб келиб, туппа-тузук кўникиб кетишди. Мирзачўл ҳам ҳадемай Фарғонадан қолишмайдиган бўлади...»

Озода аяларини кўчириб келгунча Шодмонлар билан қовун қапа-да туришга қарор қилди. Кейинроқ совхоздан жой олса бўлади.

Шу ўй билан хонасига кириб, нарсаларини саранжомлай бошлади. Эшикдан Холбуви кириб ҳайрон бўлди:

— Нима қиляпсан, ҳамма ёқни тўзитиб?

Озода кампирга ўгирилиб қаради:

— Эрта-индин Абдулла акам келади, мен бошқа жойга чиқай, эна.

— Жой олдингми ё тоғангникига борасанми?

— Йўқ, Ойсулув опамлар билан тураман.

— Шу ерда туравер, болам. Хонанг ўзингга бўлади. Абдулла мен билан тураверади.

— Раҳмат, эна! Ҳали ҳам сизни анча овора қилдим.

— Вой, боласи тошмагур-ей, нима деяпсан? Сен келиб, ёлғизлигим билинмади, уйим тўлди. Энди бағримни узгандай чиқиб кетасанми?! — Холбуви кўзларига ёш олди. — Сени туғмасам ҳам тукқандай кўраман.

Озоданинг ҳам кўнгли бузилди. Бироқ на чора? Хонани бўшатиш керак.

— Жой олиб, аямларни кўчириб келмоқчиман.

— Яхши қиласан, болам! — Холбуви суйинди. — Онанг бечора сени ўйлаб қон-зардоб ютаётгандир?! Онанинг ҳолини она бўлганда биласан, болам. Ҳа-а оналарга осонмас...

Эрталаб Озода нарсаларини танғиб-чатиб қўйиб, далага жўнади. Йўлда почтахонага кирди. Аясидан анчадан бери хат-хабар йўқ эди. Аксига олиб бугун ҳам хат келмабди. Аммо почтачи қиз аллақандай откритка узатди. Аввалига нималигини англамади, синчиклаб қарагач суйиниб кетди: институтдан кириш имтиҳонлари топширишга чақирик қоғози кепти! Бир ҳисобдан яхши бўлди, шу баҳонада бир кунга Ширинбулоққа бориб, аясини олиб келади. Унгача совхоздан уй сўрайди.

Институт остонасида

ОЗОДА институтга тушдан кейин етиб борди. Қишлоқ хўжалик институти шаҳардан четроқда экан. Уни топиб боргунча иссиқда анча ҳалак бўлди. Қабул комиссиясига кириб, имтиҳон варақаси, ётоқхона учун комендантга йўлланма олди. Чамадонини кўтариб ташқарига чиққанида аллаким «Озодахон!» деб чақирди. Бурилиб қараб, севиниб кетди: наридан кучоқ очиб Анорхон келарди.

— Вой тушимми-ўнгим! — деди Озода дугонаси билан кўришаркан. Жиззахлик механизатор билан ўтган йили телестудияда кўришиб, меҳмонхонада бирга туришган эди. Ушандан бери бир-бирларидан хабарсиз эдилар.

— Қалайсиз? — ҳол сўради Анорхон. — Радиода гапирибсиз, мен эшитмабман, акам радиоузелда ишлайди, ўша айтди... Уқишга кепсизда, Озодахон? Жойлашдингизми?

— Йўқ, энди келяпман, — деди Озода тортиниб.

— Тортинманг, юринг бирга турамиз, комендантдан у-бу оламиз.

— Қачон келдингиз?

— Менми? Мен бу ерда эскиман. Бултурдан бери ўқийман.

Икковлари тўрт қаватли ғиштин бинога кириб бордилар. Комендантдан тўшак чойшап олиб, Анорхоннинг учинчи қаватдаги ётоғига чиқишди. Озода дарс тайёрлашиб ўтирган қизлар билан бир-бир кўришди.

Анорхон дарсга кетди. Озода имтиҳонлар жадвалини кўчириб олгани залга кирди. Эшик олдида ўтган-кетгани кузатиб турган давангир, паҳмоқ сочли, келишган бир йигит ҳеч нимадан ҳеч нима йўқ Озодага салом берди. Озода саломга алик олиб ичкари кирди.

Эртасига худди шу ерда яна ўша йигитга дуч келди.

— Салом. Кечирасиз, мен сизни биламан,— деди йигит пешвоз юриб. Жавоб кутмасданоқ давом этди.— Сиз «Гулшан» совхозининг донгдор бригадири Озодахон Турдибоева бўласиз.

— Қаёқдан биласиз?

— Биламиз-да, сингилжон!— деди йигит. Озоданинг гаши келди.

— Ундай бўлса нечанчи туфли кийишимни ҳам биларсиз?

— Билсак билаверамиз-да, сингилжон!— деди-да, Озоданинг оёғига (йўқ — болдирига!) тикилиб қолди.— Уттиз бешинчи.

— Топдингиз. Топағон экансиз,— Озода бу сур одамдан қутулиш чорасини қидириб, ўзини балога тикаётганини билмас эди.

— Бўлмаса институт остонасининг тупроғини ялаб юрармидик...

— Ие, шу ерда ишлайсизми? — Озода андак чўчиди: «Тагин имтиҳон оладиганлардан бўлса-я?! Институтда ишласа ҳам хокисор экан-да».

— Ҳа-да, каминага ишингиз кўп тушади, сингилжон.

Бу шама қизни довдиратиб қўйди: «Бу қанақа одам? Нега ишим кўп тушар экан? Ё каттароқ домлаларданми?... Йўқ, катта бўлса бунақа эгилиб турмас эди...»

— Агар малол олмасангиз кафега кириб, бир стакандан кофе ичамиз. Танишганимиз учун,— деб таклиф қилди йигит.

— Раҳмат,— деди Озода,— имтиҳонга тайёрланишим керак.

— Йўқ деманг, сингилжон! Илтимос. Беш минут вақтингизни оламан, холос. Кўнгли ярим одаммиз, ўксиб қоламиз, сингилжон.

Озода кўнмаса ундан қутулиши қийинлигини сизди-да, кафе томон юра бошлади. У бўлса мулойим супургидай йўл тозаларди.

— Имтиҳон топширишининг ҳам ўз йўриғи бор. Илгариги замонда «ўзгага ишонма — ўзингга ишон» дейиларди, ҳозир аксинча: «Ўзингга ишонма — ўзгага ишон» бўлиб қолган. У кафедра навбатда туриб овқат олаётганларни ёнлаб ўтди-да, икки стакан кофе билан иккита булочка олди. Озодани столга таклиф қилиб, стаканинг бирини унинг олдига қўйди.— Қани, тортинманг,— у ҳўплаб кўрди-да, норози қиёфада буфетга қараб қўйди.— Кофени ҳам иссиқроқ беришмайди... Биринчи имтиҳонингиз нимадан, сингилжон?— яна қизга тикилди.— Ҳа-а, профессор Одилов кўп инжиқ одам...

Озода кофе ичдими ё бир стакан ваҳима ичдими — билмади. Ҳали исмини билиб улгурмаган бир одамдан шунча сир-асрор эшитаётганига ишонгиси келмасди. «Бу гапларни нега менга айтяпти? Яхшилиқ қилмоқчимми? Дуч келган одамга ким яхшилиқ қилади? Йўқ, бунинг бирон илинжи бор! Пашшадек хиралиқ қилишида бир гап бор...»

— Сиз хавотир олманг, сингилжон! Профессор Одиловга мана мен ўзим балоғардон бўламан,— деди ён-веридагилар эшитмайдиган даражада шивирлаб.— Имтиҳонга кирганингизда ўзим хабар оламан, профессордан илтимос қиламан. Хўпми?

Озода ҳамон иккиланмоқда эди:

— Ўзингиз нима иш қиласиз, домла?

— Мен... айтдим-ку, шу ерда ишлайман деб. Лекин сиз мени «домла» демай, тўппа-тўғри Парпи ака деяверинг. Исмин Парпи, аммо рус болалар билан ўсганим учун «Паша» бўлиб қолганман. Ҳи-ҳи! Шунақа. Бировдан «Парпи акам қани?» деб сўрасангиз, танимайди. «Паша ака» денг. Хўпми?

— Хўп, Пашша ака,— деди Озода кулгидан ўзини аранг тийиб,

— Йў-ў-қ! — деди кулги сабабини тушуниб.— Урғуни биринчи «а»-га беринг, сиз иккинчисига беряпсиз.

Озода ўрнидан қўзғолди. Ташқари чиқдилар. Озода ётоқхонага етиб келса ҳам «Паша ака»си ажралмасди. Йўлда Анорхон учраб қолди.

— Пашшажон билан қаёқдан танишиб қолдингиз? — деди Анорхон.— Хушёр бўлинг, олғирлардан-а!

— Нима иш қилади, ўзи?

— Лаборант бўлиб ишлайди, контроль ишларни рўйхатга олади. Озода «хайрият» деб тинчланди.

Гарчи «Пашша ака»нинг кимлигини билиб олган бўлса ҳам профессор Одиловни ола-бўжи қилиб таърифлагани Озодани чўчитиб қўйган эди. Имтиҳонга кириб билет олаётганида қўллари қалтирай бошлади. Профессор кўз ойнаги тепасидан қараб қўйди.

Озода бўш жойга бориб ўтирди, саволларга жавоб ҳозирлашга тутинди. Анчадан кейин профессор йўқлади:

— Уртоқ Турдибоева, қани берироқ келинг-чи.

Озода рўпарага келиб ўтирди, билетдаги саволни ўқишга ҳозирланди. Унгача профессор кўз ойнагини олиб, столга қўйди.

— Қаерда, ким бўлиб ишлайсиз? — сўради Одилов.

— Мирзачўлдаги «Гулшан» совхозида бригадирман.— Озода саволнинг дағаллигидан баттар ташвишга тушди.

— Асли қаерликсиз?

— Андижоннинг Ширинбулоғидан.

— Ҳа-а, эшитганман. Хўп баҳаво жой дейишади. Шундай соя-сўлим қишлоқдан Мирзачўлга борибсиз, бунинг устига ўқиб, агроном бўлмоқчи экансиз, бу — таҳсинга лойиқ. Ғўзаларингиз қандай?

— Текис гулга кирган, домла.

— Ишчи кучи етарлими?

— Ҳа. Бир кишига ўн беш гектардан еримиз бор.

Профессор кулимсиради: «Бир ишчига ўн беш гектардан бўлса чакки эмас. Шуни нормал ҳол десанг, демак сендан ичи чиқади».

Шу пайт эшик очилиб «Паша ака»нинг пахмоқ сочи кўринди.

— Салом, профессор, яхшимисиз? — дедию тезгина эшикни ёпди.

— Уятсиз! — деди профессор аллақандай оҳангда. Ўз ўйи билан ўтирган Озода сўради:

— Лаббай, домла?

— Йўқ, сизнимас,— Одилов хижолат тортди.— Анави гўрсўхтани айтаёпман. Ҳар жойнинг бир ёмони бор-да... Майли, қизим, ўқинг. Бу институтда сиздақангилар ўқиши керак,— деди-да, имтиҳон варақасига бир нималарни ёзиб, имзо чекди.— Мана, олинг, «беш» қўйдим. Лекин ўқиш давомида қаттиқ сўрайман, хафа бўлмайсиз.

Озода кўзларига ишонмасди. Суйинганича чиқа туриб, остонада тўхтади:

— Ишончингиз учун раҳмат, домла! Сизни уялтирмайман,— деди.

Ширинбулоқ йўлида

ОЗОДА самолётдан тушибоқ бекатга югурди. Шаҳарга қатнайди-ган автобусга чиқиб ўтирди. Шошмаса ҳам бўларкан, автобус самолётдан тушган одамларнинг ҳаммаси жойлашгандан кейингина жўнади. Боя самолётда ёнма-ён ўтириб келган «эзма» чол уни таниб яқин келди:

— Дарров чиқиб олибсан-да, қизим! — деди чопонини тахлаб.— Нарироқ сурил, бирга келдикми, охиригача ҳамроҳ бўлайлик-да.

Озода, сурилиб жой берди. Чол чопонини буклаб тиззасига қўйдида олди очиқ яктаги ёқасини силкитиб елпина бошлади.

— Во-ей, иссиқ бирам заптига оляптики!... Мана, қизим, шаҳримизга келиб ҳам олдик. Самолётни чиқарганнинг отасига минг раҳмат! Бирпасда етказиб келди.

Автобус жилди. Чолнинг гапи ҳали-вери тугамайди. Лекин эма бўлгани билан ҳамма гапи ўринли, ибратли эди. Автобус юргач, чол елпинишдан тийилди.

— Манави чинорларни кўрясанми, қизим? — деди чол шаҳарга кираверишдаги катта йўлнинг икки четида ўсаётган дарахтларни кўрсатиб. — Ҳаммаси меники. Қулма! Рост айтяпман. Йигирма сўтих томорқам бор, унга нуқул чинор қаламча қиламан. Вояга етказиб шаҳарга бераман, — чол «сотаман» дейишга андиша қилди, бироқ ҳамсухбати ишонмаётганини сезиб, очиқроқ айтишга мажбур бўлди. — Ҳа, энди бекорга эмас, албатта. Лекин, қарагин, ўсганда кўрасан, бу чинорлар шаҳрингни кўмиб юборади...

Озода лоп этиб эслади: Тошкентдан чиққандан бери бу чолни қаредадир кўргандай бўлиб келаётган эди. Ахир, у баҳорда Мирзачўлга қайтиб кетаётганида вокзал ёнидаги бозорчада шу чолдан чинор кўчатлари сотиб олган эди-да!

— Мирзачўлда ҳам ўн туп кўчатингиз бор, — деди Озода.

— Йўқ, — деди ота қизни, калака қиляпти, деб ўйлаб. — У ёқларга кўчат бермаганман.

— Мен олиб бориб экканман-да... Эсингизда борми, баҳорда вокзал ёнидаги бозорчада яхши кўчатларингизни сотаётган экансиз, ўшандан ўнтасини олиб бориб Мирзачўлга экиб қўйдик.

— Ҳа-ҳа, кўчат олиб чиққаним тўғри, — деди чол. — Бир катта раҳбар тайинлаган эди, хил-хилидан олиб келсам, пулига чидамади. Қайтариб олиб кетаманми дедим-ў, вокзалдаёқ сотиб кетдим. Ушанда олган экансан-да, қизим. Ҳа, баракалла! Яхши кўқаряптими?

— Ҳамма ҳавас қиляпти.

— Керак бўлса кўзда яна олиб кет. Яна ўн мингта қаламча экканман, олдининг бўйи уч метрга етди...

Озода «Гулшан»даги йўлларни эслади. Қани энди шу йўл бўйларига чинор экилсаю, шамол йўлини тўсиб қўярди-я! Чинор яхши, тез ўсади, лекин Мирзачўлга соягина эмас, мева берадиган дарахтлардан экиш керак. У ерда нима кўп йўл кўп, канал-ариқ кўп. Четларига ёнғоқ экилса борми, оламни ёнғоқ меваси босиб кетарди!..

Автобус темир йўл вокзалига келиб тўхтади.

— Юр, қизим, эшикка олиб кетай, — деди чол Озоданинг чамадонига узалиб. — Дам олиб, кечки салқинда кетасан қишлоғингга.

— Раҳмат, ота. Шошиб турибман, тезроқ қайтиб боришим керак. Чол Озодага меҳрибонлик қилиб, уни такси бекатига бошлади. У қаторлашиб турган машиналар орасидан бир-бир ўтиб, дидига ёқадиған шоферни ахтарди. Бирдан «э-э бормисиз!» деб, бақалоқ бир кишининг ёнига борди. Шофер билан қуюқ кўришиб, унга нималардир деди. Шофер бош силкиб, кўкрагига қўлини босди. Чол Озодани чақирди:

— Кел, қизим, манави аканг олиб бориб ташлаб келади.

Йўлда анчагача жим кетдилар. Озода шофернинг ёнига ўтирган йигитчага дамба-дам қараб қўярди. Унинг Учтеракка бормоқчи эканини эшитгандан бери «Анваржон акамнинг ота-онасини танирмикин?» дерди ўзича. Сўрамоқчи бўларди, лекин муддаоси ошкор бўлиб қоладигандек уяларди. Шофер йигитчага қараб:

— Тошкентда ҳам шунақа иссиқми? — деб қолди.

— Билмадим, ака.

— Ие, Тошкентдан келиб билмайсизми? — деди шофер.

— Тошкентдан мен келяпман... У ёқда ҳам кун жуда иссиқ.

Йигитча ўгирилиб қараб қўйди. Озода унинг бу қарабини Анварга ўхшатди. Лекин сўрашнинг пайти эмас эди. Шофер гўзал қизнинг гапга қўшилганидан очилиб кетди:

— Тошкентда ўқийсизми, синглим?

— Йўқ, энди кирдим.

— Қаерда ишлайсиз, агар махфий бўлмаса?

— Мирзачўлда, — деди Озода шофердан кўра, йигитчага жавоб бераётгандай. Акс ҳолда «Ширинбулоқда ишлайман» деб қўя қоларди. Мирзачўл номини эшитиб, йигитча тетикланди.

— Янги совхозларда ишлайсизми? — деб бетоқат бўлди.

— Ҳа, — деди Озода суйинчилик хабар эшитиш умидида.

— Менинг акам ҳам ўша ёқда ишлайди, — деди йигитча қандайдир гурур билан.

— Анвар Хўжаевми? — Озоданинг кўзлари пирпираб кетди. «Уч-терақлик бўлса ундан бошқа ким бўлиши мумкин?» — дерди кўнглида.

— Ие, акамни танийсизми? — йигитча ҳам суйинди.

— Қўшни совхозда ишлайди. Олдин район комсомол комитетининг секретари эди.

— Тўғри! Таниркансиз! — йигитча қиз томон ўгирилди.

— Дадагиз, аянгиз соғ-саломат юришибдими? — Озода қайтиб борганда бу учрашувни Анваржонга ҳикоя қилишни ўйларди.

— Ҳа, яхши. Дадам бормоқчи бўляпти, маслаҳатга... — деб чайналди йигитча.

Озода ғашланди: «Қанақа маслаҳат?» Сўрашга тортинди, йигитча эса гапини давомини ҳамон тилида ямлаб турарди.

— Маслаҳатга? Тўй маслаҳатидир-да-а? — сўради шофер. Йигитча ўзини оиланинг хабардор кишиси қилиб кўрсатмоқчидай табассум билан жавоб берди:

— Ҳа. Акамни уйламоқчимиз.

Озода тили музлаб қолгандай миқ этолмади. Бу ёқда маслаҳату, у ёқда «ўлдим куйдим, Озодахон!» Бу — нима деган гап? Е унинг хабари йўқмикин? Йигитчани кўриб, уни таниганда суйинган эди, гапини эшитиб ўксинди. Анчадан кейин ўзини овутиди: «Уйланса нима қипти? Менга нима куйгилик? Бир ҳисобдан яхши бўпти. У тезроқ уйланса бу хоин кўнглим иккига бўлинмайди!..»

Озода Ширинбулоққа етгунча индамади. Гузарда таксидан тушиб, шоферга пул узатаркан, кўнгли учун манзират қилди:

— Қириб, битта чой ичиб кетмайсизларми?

— Раҳмат!..

Қисталанг давр бўлганидан гузарда ҳеч ким кўринмасди. Ширинбулоқда бекорчини хуш кўришмайди. Иши йўқ одам кундуз кунлари кўчада юрмайди. Озода кимсасиз кўчадан соялаб бораркан, аясини ўйлади. Бироқ, ўтган қишда келгандаги каби ваҳимали ўйларга берилмади. Аясидан олисда яшаб, хийла кўникиб қолибди шекилли... Бир қанча минутдан кейин аяси билан дийдор кўришишни, уйлари шодликка тўлишини тасаввур этиб борарди. Айни пайтда, онасини Мирзачўлга кўчириб кетиш хусусидаги гурунг аяси учун оғир бўлишини кўнглидан кечирар эди...

Озода кўча эшигидан кириб борганида Розиябуви супра тепасида хамир қораётган эди. Оёқ шарпасини эшитиб, ялт этиб қаради:

— И-и-и, — деганча ўрнидан туролмай қолди. — Ҳой, ҳой, ҳалиги!.. Ҳой, Раҳимжон! Қара, қара, опанг келди!..

Бечора она! Йўлга қарай-қарай кўзлари толиб чарчаганида, ёдидан бир зум кўтарилганда бехосдан кириб келган қизини кутиб олгани

ўрнидан туришни ҳам унутиб қўйди-я! Шошганидан олма соясида бир нималар қилиб ўтирган ўғлининг номини ҳам тополмай қолди!..

Аясининг бу аҳволига кулишини ҳам, йиғлашини ҳам билмаган қизи чамадонни саҳнда қолдириб; онаси томон толпинди. Бироқ Раҳимжон орқадан келиб опасига осилди. Озода елкадаги «юк»ка парво қилмай, ўрнидан туриб улгурган онасига ёпишди. Она-бола бир-бирини бағрига босганча қолишди. Раҳимжон эса опасига ҳамон осилиб турар, нуқул «Опажон! Опажон!» — деб эркаланар эди. Ниҳоят, Озода укасини қучоқлаб, юзларидан ўпди. Унгача Розиябуви сўрига жой қилди. Ҳаммалари бориб ўтиришди.

— Қандай шамол учирди, айланиб кетай — Розиябуви ун юқи қўллари ни қоқди. — Тоғанг тинчми? Янганг юрибдими? Ўзинг қийналмай ишлаяпсанми? Бунча озиб кетдинг, ишинг шунчалик оғирми?

Розиябуви қизининг жавобидан кўра юрагини тезроқ бўшатиш учун кўнглига туккан ўйларини тўкиб солар эди. Озода эса соғинган кўзларини аясидан узолмай, ҳамма саволларига фақат табассум билан жавоб берарди. Унинг кулиб турган лаблари, кўзлари она қалбидаги барча хавотирини барҳам топдирарди. Розиябуви қизидан кўнгли тинчигач, Раҳимжонга буюрди:

— Кир, дадангни уйғотиб чиқ, опам келди, дегин.

Озода оғринди:

— Кўйинг, ётаверсин. Қирма, Раҳимжон! Ўзимиз бирпас... Розиябуви оғрингандай қаради қизига: «Ҳеч суймади-да бир-бирини». Урта кўчада унга қийин бўлди. Қизим деса, ёмон бўлса ҳам эр деган номи бор, эрим деса, кўзининг оқу қораси... Ҳа, ҳеч бандани бева қилмасин экан...

Озоданинг дадаси вафот этгандан кейин Розиябувининг қайта эр қилиш фикри йўқ эди. Нима бўлдию шу одам маҳаллага имом бўлиб келди. Маҳалла-кўй оқсоқоллари тўпланишиб Розиябувини ўртага олишди. «Яхши одам, оғзида илми бор, вақт-бевақт куф-суф қилиб туради. Кетиб қолса маҳалла мулласиз қолади», деб аврашди. Охири бечорани кўндириб, маҳаллага керакли тошни Розиябувининг кўйнига солиб қўйишди. Угай ота Озоданинг эркин ўсаётганини кўриб, гаши келадиган, сал нарсага вайсайдиган, мусулмончиликдан амри-маъруф ўқийдиган бўлди. Шундан кейин Озода ўгай дадасини ёқтирмайдиган бўлди.

— Ҳамирингизга қарашворайми, ая?

— Қўй, йўл юриб келгансан, дамингни ол, болам, ўзим бирпасда йўғириб оламан.

Озода ўгай дадаси уйқудан уйғонгунча, қўни-қўшнилари ҳол сўраб чиққунларича дилидаги мақсадини аясига айтиб олишга шошиларди. У Ширинбулоқда узоқ қололмасди. Ишига тезроқ етиб бориши керак, ҳали ҳам имтиҳон топшираман деб, йигирма кундан кўпроқ юриб қолди. Маслаҳатга тоғасини юбориши ёки хатлашиб ҳам битириши мумкин эди. Лекин ҳар икки ҳолатда ҳам Озоданинг айтгани бўлмай қолиш хавфи бор эди. Ўзи келгани яхши бўлди. Онаси билан тиллашадди, диллашади, нима қилиб бўлса ҳам кўндиради.

Озода аяси ёнига келди.

— Уқишга ўтдингми? — деб сўради Розиябуви хамир қора туриб.

— Утдим, — Озодани бошқа нарса қизиқтирарди. — Уқишга кетаётиб совхоздан уй олдим.

— Турган жойинг-чи?

— Кампир энамнинг ўғли армиядан келяпти.

— Тоғангникида туравермабсан-да, айланиб кетай?

— Олис, — Озода Янғил янгасининг нағмасини айтмай қўя қолди. Розиябуви ишидан тўхтаб, қизига қаради:

— Елғиз турасанми, айланиб кетай?

— Ая,— деди Озода мақсадга ўтишга чоғланиб.— Ростини айтайми? Сизларни олиб кетгани келдим. Бирга турамиз энди.

Розиябувининг қўллари тоғора ичида қолди.

— Биз қандай борамиз, айланиб кетай, шунча рўзгорни ташлаб?! Бу — уй, қўрғон!

— Сизларга уй, қўрғон керакми ё мен? — Озода оловланди.— Нима, мен шу эски уйдан ҳам қадрсизманми? — деди зорланиб.

— Ундай дема, айланиб кетай! Бу ерда қанча авлодимиз ўтган, уларнинг арвоҳларини оғринтириб кетсак яхши бўладими, болам, ўйлаб гапиряпсанми?

— Ая,— Озода онасининг енгидан тутди.— Тоғамлар кетди-ку, ё уларга авлод, арвоҳ керакмасиди? Яшайпти-ку, Мирзачўлда!

— Улар ўрганишиб кетган ўша ёққа.

— Биз ҳам ўрганиб кетамиз! Тоғамнинг ёнида бўламиз.

— Туғилган жойим...

— Вой, ая-ей! Туғилган жойингизни биров еб қўйяптими?!— Озода тажанг бўла бошлади.— Дунё кенг. У ер ҳам ўз жойимиз. Ахир, одамлар Ойга учяпти! Сиз бўлсангиз Ширинбулоққа ёпишиб олмоқчисиз. Бу қишлоқдан бир қадам нарига чиқмагансиз, ҳеч ерни кўрмагансиз, ўйласам ачиниб кетаман.

— Қўй, айланиб кетай, ачинма. Ўзинг кетдинг, ўзинг яшайвер, ўша Мирзачўлингда!

— Нима, мен сизга керак эмасманми?— Қизнинг хўрлиги келди.

— Вой, нималар деяпсан, айланиб кетай! Нега керак эмас экансан?! Ахир, мен сени деб яшайпман-ку!

— Мени деб яшасангиз, мен билан бирга борасиз.

— Даданг бормайди, болам.

— Майли, бормаса, ўзимиз кетаверамиз.

Розиябуви яна ишидан тўхтади:

— Бу нима деганинг? Ахир мен унинг хасми-никоҳидаман-ку, айланиб кетай! Шариатга тўғри келмайди бу гапинг. Мен дадангдан берухсат ҳеч қаёққа боролмайман. Билмайсанми?

Озода, оилада мен зўрман, деб ўйларди, урф-одатимиз зўр экан, инсонларни ипсиз жиловлаб тураркан. У ҳолда Озода кимга керак? Аясидан бу жавобни кутмаган эди. «Ё мен хато ўйлапманми? Утмишимдан қочиб чўлга кетдим. Энди аямни юртидан, ўрганган жойидан, ширин-шакар қўни-қўшниларидан айириб, яна бир хатога йўл очмаяпманми?.. Дилмуроднинг аясига келин бўлганимда балки менда ҳам Мирзачўл ҳаваси туғилмасиди? Мен ҳам аямга ўхшаб, дунё фақат Ширинбулоқдан иборат деб ўтаверармидим?!»

Озода ўз ўйлари билан банд бўлиб, жим қолган эди. Розиябуви эса, қизининг мунғайиб ўтиришидан эзиларди. Нима қилсин: қизим деса — эр, эрим деса — қизи бор. «У бармоғимни тишласам ҳам оғрийди, буниси ҳам. Озода ўт бўлиб ёняпти. Раҳимжон билан беш-ўн кунга бориб ҳовридан тушгунча туриб келай»,— деди ўзича.

— Уканг билан ҳовлига ўтиб гилос теринглар,— деди Розиябуви қизини чалғитиш учун.— Қўни-қўшнилар эшитиб чиқишади ҳали.

Озода хушламайроқ ўрнидан турди. Қўрғон этагида Шаршарага кетадиган сўқмоқни кўриб, юраги орзиқди. Дилмурод ёдига тушди.

— Раҳимжон! — у укасини эркалаб елкасидан силади.

— Нима дейсиз, опа? — Раҳимжон тикилиб қаради.

— Дилмурод акангни кўряпсанми? — Озода гилос шохига узалиб туриб гўё шунчаки сўради.

— Дилмурод акам йўқ, Тошкентга докторга кетган...

(Давоми бор.)

Эркин Самандаров

ҚАВУЛ СОАТЛАРИ

Тўрт баҳсдан иборат драматик достон

МУҚАДДИМА

Қаттабулоқ ором олар
Оҳиста тун қўйнида.
Чарх уради муаммолар
Секретарнинг ўйида.
Улкан район, режаси чўнг,
Вақт тигиз, кўк нохуш.
Чироқ ёқиб, Шодмонов сўнг
Хона ичра фаромуш,

Бир ниманинг хаёлида.
Юрди, турди, ўтирди.
Будильникка қаради-да,
Абажурни ўчирди...
Яна ёқди... Тонг отмасдан
Ҳозирланди йўлга бот.
Сўнг ТошМИда касал ётган
Хотинига ёзди хат:

Азизам Моҳира! Қалам бир бошдан
Ёзишга ожиздир тилагимизни.
Бўёқ сурилмаган кўз билан қошдай
Оддийдир сўзимиз! Юрагимиздан
Сизга орзу каби бағоят чексиз
Матонат тилаймиз ҳамда дадил руҳ.
Юрсак-да, ўтирсак, ёдимизда Сиз,
Сизнингсиз кўнглимиз ўксик ва мажруҳ.
Сизни дарддан фориғ, гулгун, безавол
Қўрмоқлик умиди билан гоҳида
Бахтиёр кунларга боқамиз хушҳол,

Яшаймиз ҳаётбахш орзу бағрида.
 Ширин хаёлимиз чинга айланиб,
 Соғайиб қайтсангиз уйга тез аро,
 Тоғларнинг бағрига икков отланиб,
 Худди аввалгидек кезардик шайдо.
 Чўққидан боқардик Каттабулоққа,
 Шарқироқ сойларни тинглардик тўйиб.
 Эсингизда борми, чиққанда тоққа
 Булутлар гулдираб, сўнг жала қуйиб,
 Шалаббо чопгандик қалтис сўқмоқдан.
 Ушанда мен Сизни кўтариб қўлда,
 Хатлаб борар эдим жилға — ирмоқдан,
 Шодмон югурардим мен тошлоқ йўлда.
 Ҳали кўп йўлларни босиб ўтармиз,
 Йўлда дуч келармиз гул билан тошга.
 Орзу боғларига ҳуррам ётармиз,
 Ушанда мен Сизни қўлгамас, бошга —
 Кўтариб, олқишлай сўнгсиз ардоқда,
 Қутлайин оройиш иқболлар билан.
 Мен Сизни соғиниб аммо бу чоқда
 Мактуб ёзмоқдаман хаёллар билан.
 Ишлар тигиз келиб, боролмадим, узр,
 Оёқдан олмоқда инжиқ об-ҳаво.
 Яна сел қутурди графикни бузиб,
 Яна булутларнинг авзойи бежо.
 ...Ота Сизни ўйлаб ўқсир безовта,
 Тошкентга бораё деб этар тиқилинч.
 Ҳа, соғлиқни ўйламас Ота,
 Ёлғиз қизим дейди! Сиз келиб севинч
 Ва шодлик бахш этиб кўнглига, беҳад
 Оғир ўйларини қувган аснода
 Унут бўлиб кетар изтиробу дард,
 Биздан бахтли одам бўлмас дунёда!
 Шошиб ёздим хатни. Яна колхозга
 Жўнаб кетмоқдаман. Тонг отиб келар,
 Янги тонг, янги кун Сиз билан бизга
 Висол севинчларин уйғотиб келар!
 Дарвоқе, чоршанба, биласиз, зўр кун,
 Сутка — йигирма тўрт соат бизга кам.
 Шахсий масалалар бўйича бугун
 Тушдан сўнг райкомда бордир қабул ҳам...

БИРИНЧИ БАҲС

Дарё, тоғлар орасида
 Иш қайнаган бир чоқда,
 Шодмоновнинг хонасида
 Қабул давом этмоқда.
 Чори чўпчи арзга келган,
 Оғзида чўп. (Шу сабаб
 Чўпчи деган лақаб олган)
 Шодмоновга тик қараб,
 Муддоага кўчди Чори.
 Унинг сўзин тингларкан
 Бизнинг босиқ секретарни
 Ғазаб қучди дафъатан.

Ш о д м о н о в

Сизга характеристика беролмайман.

Ч о р и

Сабаб?

Ш о д м о н о в

Дилингизда бир оз инсоф, бир оз шáрм ва эҳтиёж
Учқунлари бўлсайди, шу учқунларнинг чўғ каби
Тафти бор деб шиширсак ҳам майли эди ноилож.

Ч о р и

Ичимда чўғ бўлмаганда куярмидим жизиллаб?

Ш о д м о н о в

Жизиллатган бошқа нарса. Агар уни чўғ десак,
Ушал чўғнинг оти — ғараз!

Ч о р и

Сўзларингиз ҳазилми?
Еки чинми? Еқмайди-да, биз фактни гапирсак...

Ш о д м о н о в

Шу районда, беш йил бўлди, секретарман.

Ч о р и

Факт, Хўш?

Ш о д м о н о в

Хатто ишга келмасимдан аввал огоҳ бўлганман,
Чўпчи деган шуҳратпараст, анонимчи сўзфуруш
Борлигини, унинг ўта шумлигини билганман.

Ч о р и

Бундан чиқди, хўш, сизнинг ҳам факт бериб турувчи,
Эл оғзини искаб юрган одамингиз лайчадай,
Хизматингиз қиларкан-да.. Сизларга гап ташувчи
Махсус типлар борлигини ёзиб қўяй, а, лаббай!
Кўп секретарь келиб кетган... Факт. Бари чўпчининг
Қаламига таъзим этган...

Ш о д м о н о в

Андишанинг отини

Қўрқоқ қўйиб, мақсадимга етаман деб ўйламанг.
Ҳали айтдим, алангага йўйманг фириб ўтини.
Сизнинг чўтда белгиликдир ёмонликнинг ҳисоби,
Сизнинг қора дафтарларда сатр-сатр оғу бор.
Менга келсак, адоватнинг тигларига инсофни,
Яхшиликни қалқон этмоқ майлин қилдим ихтиёр.
Минг афсуски, адашибман!

Ч о р и

Сиз районнинг каттаси,

Ердам бериш вазифангиз.

Ш о д м о н о в

Иғвогарни суямоқ

Вазифага кирганида, найрангларнинг ҳаммаси.
Яъни бўҳтон, макру ҳийла, қабиҳлик, кўз бўямоқ
Ҳукмронлик қилмасмиди ҳалолликнинг устидан?!

Ч о р и

Ишдан олиб одамни, хўш, партиядан ўчириш,
Бадном этиш гар яхшилик ҳисобланса, мен доим
Давлатингиз соясига гилам солиб ўтириб,
Сизни дуо этиш билан шуғуллансам бўларкан!

Ш о д м о н о в

На иложки, ҳар бир кимса ўз экканин ўраркан...

Чори ўйга чўмди ногоҳ,
Чайнади тиш чўпини.
Ёндафтарин варақлар гоҳ,
Ўйлаб айтар гапини.
Ўз-ўзича кулиб қўяр,
Бошин чайқар телбаваш.
Мўлтирайди кўзи айёр,
Типирчилар дили гаш.

Ч о р и

(ўз-ўзига)

Аноймас бу секретарь, ер остида гар илон —
Қимирласа кўра олар. Дилда қандай сириг бор,
Гўё билиб-ўқиб турар. Сен қаерда ва қачон.
Не юмушга ружу этдинг, ҳаммасидан хабардор.
Уни алдаш амри маҳол, ўйнашмоқлик эса нақ
Ёнғинга бош урмоқ билан баробардир. Ё тавба!
Райижроком раисига қалам билан қазиб чоҳ,
Ўзим қулаб кетаёздим, бўлаёздим бадарға.

(Ш о д м о н о в га)

Бош эгилса, қилич кесмас... Ўтинаман, сиз менга
Характеристика беринг. Партияга тикланиб
Олишимга кафил бўлинг. Қайтаринг ўз ўрнимга.

Ш о д м о н о в

Қандай журъат этолдингиз шу сўзларни айтгани?!

Чорининг тўнг сўзларидан
Бўғилгандай азоблар,
Шодмоновнинг кўзларида
Учқунланди ғазаблар.

Ш о д м о н о в

(ўз-ўзига)

Партияга тикланг эмиш... Мана истак, илтимос!
Сендайлардан қанча холи бўлса агар партия,
Шунча яхши, сафи шунча тоза, иши шунча соз!
Сен — гулларнинг орасида томир ёйган шумғия,
Қанча озор етказмадинг кўнгилларга, кўзларга.
Сен беобрў беиш йиғлаб келганингда олдимга
Тавбасига таянгандир, дедим. Сени ўзгарар,

Одам бўлар, деб иш бердим. Сен ўшанда қалбимга
 Кўп ўтмайин оёқ босдинг... Бухгалтерсан, пок ният —
 Билан холис чўтинг қоқиш ўрнига сен нобакор
 Жанжал топдинг, иғво топдинг, тухмагчи деб, оқибат,
 Партиядан ўчирилдинг. Энди эса... О, маккор!

Шодмоновнинг ҳаёлида
 Кечаги кун жонланар.
 Шўро бува кўз ўнгида
 Айбим йўқ деб зорланар.
 Касалхона тўшагида
 Инграйди у шу топда.
 Бор вужуди азобда.
 Ҳаётини мотамсаро
 Айлаб, буткул заҳарлаб
 Қўйган одам — Чори, мана,
 Қандин уриб юрмоқчи.
 Партияни алдаб, яна
 Сафларига кирмоқчи.

Ш о д м о н о в

Кечагина шўро бува Алпомишдай забардаст,
 Уддабуро раҳбар эди, шижоатли, ёлқинли.
 Шундай одам сиз туфайли қолди, ахир, назардан
 Ҳақлигини токим исбот этгунча йиқилди.
 Порахўр деб ёздингиз-а шундай тоза одамни,
 Райижроком раисини, коммунистни... Кекса-ёш
 Уни дилдан севар эди, элнинг эди ҳамдами.
 Одамларга яхши-ёмон кунларида елкадош
 Бўлганидан, ўз ҳузурни, оромидан воз кечиб,
 Юрт бойлиги, иқболини ўйлагани учун ҳам
 Иззат-ҳурмат, обрў топиб, қадр топиб ҳар нечук,
 Элга суюк фарзанд бахтин туйган эди жамулжам.
 Уч болалик бир беванинг тилагини бажариб,
 Гултепада жой қуришга унга рухсат бераркан,
 Ул жувоннинг орқасида номи кетган чапани —
 Сафар кўнчи турганини Шўро бува билмаган.
 Текшир-текшир... Алғов-далғов... Бечоранинг асаби
 Дош бермади, ётиб қолди. Ҳали-ҳали дилхаста.
 Унинг қони нишингизда қотмай туриб ақалли
 Ўзингизни кўрсатмоқчи бўлмоқдасиз ораста...

Ч о р и

Шўро бува чин инсон-у, бизлар нима, хоинми?
 Индамасам, синфий душман дейишгача борасиз.
 Кўриб, сезиб турмоқдаман кўнглингизнинг раъини,
 Ўзингиз — оқ, факт, қолган фактлар-чи, қорами?
 Сиз мақтаган шу ижроқўм фариштами, а, лаббай.
 Йўқ. Оғзимга урманг мени, бизда факт, забон бор.
 Ижроқўм-ку, менинг билан худди бир кўз егандай,
 Қайга юрсам, йўлларимга гов босди ҳар томондан...
 Сиз устимдан кулмоқдасиз... Ҳали сизга масхара
 Бўлдикми биз? Йў-ўқ. Кўрамиз ҳали ким кимдан кулар.
 Факт кўп бу дафтарда, ҳа. Фактлардан тескари
 Юз ўгириб кетолмайсиз. Мени чўпчи дейдилар.

Ш о д м о н о в

Ҳа, сиз чўпчи! Фақатгина оғзингизда чўп чайнаб
Юрганингиз учун эмас, балки кўрар кўзларга
Чўп солиб, чанг сочишингиз боисидан бу лақаб,
Эҳтимолки, сизга мосдир...

Ч о р и

Илинтириб сўзларга,
Мени енгмоқ бўласизми? Менинг чўпим кўп ёмон,
Кўзни кўру белни майиб қилар битта чўп юки.
Белингизни маҳкам бойланг, шу бугундан бегумон
Бисотимда бор чўпларнинг энг каттаси сизники...

Ш о д м о н о в

О, марҳамат кўрсатдингиз... Шунини яхши билингки,
Чўпдан қўрққан одам бунда ишламайди. Бу курси
Ҳар хил чўпдан синмасин деб, асл дубдан қилинган...
Бу курсида ўтирганнинг бели агар букилса,
Чўпдан эмас, камарининг бўшлигидан кўради.
Менга келсак, сиз ивирсиб, изгиб ҳали қуп-қуруқ,
Ҳар ерлардан оғзингизга чўп қидириб юрганда,
Белим боғлаб олган эдим... Менинг бошқа гапим йўқ!

Ч о р и

Ё киссавур ёки каззоб-камоматчи бўлмасам,
Партияга тикланг десам, ялинсам, сиз не учун
Кўкрагимдан итарасиз? Ёки ичиб мен қасам,
Нуқсонларни ёзмайман деб тилхат берсам шу бугун,
Менга характеристика берасизми?

Ш о д м о н о в

Берамиз.

Ч о р и

Ростдан-а, а?

Ш о д м о н о в

Ҳа-ҳа, ростдан. Шундай бўлар мазмуни:
Фалон йил ва фалон ойдан биз чўпчини биламиз.
У тош қотган ёнғоқ эди. Чақиб кўрсак мағзини,
Чирик экан...

Ч о р и

Шунақами? Мағзи тўқлар далада
Ғўзаларнинг тупин санаб, планларни дўндириб,
Орден олиш пайдалар... Эртаю кеч каллада
Ҳосил юки! Сиз билмайсиз маҳалланинг тандиру
Ўчоғида ўтнинг бору йўқлигини... Бу чин факт!

Ш о д м о н о в

Орден эмас, балки тандир-ўчоқларда сиз айтган
Ўт ёнсин деб ғўза тупи саналса-чи... Бу меҳнат
Замирида ётган олий istsакларга тош отган
Кимсаларга шафқат бўлмас! Ҳеч қаерда, ҳеч қачон!

Шу пайт ногоҳ оқ телефон
Жиринглади устма-уст.
Ва Шодмонов гапдан тўхтаб
Трубкани олди сусти.

Ким бўлди бу? Нима деди?
 Борми дардин иложи?
 Телефонда Тошкент эди,
 Тош МИнинг бош ваши.
 (Нима учун ғамхўр медик
 Овозида бор ташвиш?)
 Моҳирани онкологик
 Диспансерга ўтказиш
 Лозим эмиш зудлик билан.
 Наҳотки рак?! Йўғ-е... Йўқ!
 Шу тўғрида ўйлар экан,
 Шодмоновнинг юраги чўғ
 Ичра қоврулди буткул,
 Ларзаланди жон-тани.
 Чори пайтин топиб, мушкул
 Дамда бошлар ҳамлани.

Чори

Сиз бош бўлган бизнинг район қувиб план кетидан,
 Ҳолдан тойиб ҳаллослаган отдек чопар бедармон.
 Бундай ҳолда интизомни ким назорат этади?
 Дўкончилар юлғич, факт. Ёғлиқ молни яширин
 Ютадиган йўғон-йўғон юҳолар кўп, факт бу.
 Кўзингизнинг олдида ҳам тарозининг тошини
 Тили билан юқалайди. На инсоф бор, на қўрқув.
 Омборчими, директорми, кассир борми, ё тавба,
 Бўшроқ тутсанг олиб қочар оғзингдаги ошингни.
 Сартарошнинг кийгани оқ халат эмас, пултўрва,
 Совун суркаб, пулга чақар йўқ мўйлов, йўқ сочингни.
 Олди-берди... Қўйди-чиқди... Факт. Булар ҳаммаси
 Содир бўлиб турибди қўл остингизда бетўхтов.

Чори ориқ бўйини қашлаб
 Шодмоновга қаради.
 Қўрди, сўзи мисли наштар
 Юрагига қадалди.
 Шодмоновнинг баланд бўйи
 Пасайганга ўхшарди.
 Уттиз бешга кирган йигит
 Кексайганга ўхшарди.
 Йирик, қора кўзларида
 Ғам ёнарди ўт бўлиб.
 Чори энди назарида,
 Қолди ёви мот бўлиб.
 Чори фикрин уққан каби
 Жим тикилиб бир нафас,
 Йўлбарс қувват йиққан каби
 Вазмин туриб, забардаст
 Қадам ташлаб хона бўйлаб,
 Юрагида зўр қайноқ
 Сезиб, ўзин босмоқ учун
 Сув ичди-да, Шодмонов,
 Деразадан ташқарига
 Асабий кўз ташлади.
 Сўнг Чорига нигоҳ тикиб
 Ёниб сўзлай бошлади.

Ш о д м о н о в

Кўнгил қора бўлгач, боғнинг гули рангсиз, меваси
 Аччиқ бўлиб туюлади. Булбуллари гўё соқов,
 Саъваси лол кўринади кар ҳамда гунг одамга...
 Янги-янги бўстонларни, янги соғлом ниҳолни,
 Илдиз отган сарвларни, гулга кирган бодомни,
 Бодом баргин шитирлатиб ўйноқлаган шамолни
 Кўролмайсиз!
 Шовуллаган каналларни, ирмоқларнинг авжини,
 Каналларга туташ чексиз далаларнинг рангини,
 Далаларда қайнаб тошган юракларнинг мавжини,
 Тенгсиз орзу, тенгсиз қувонч, тенгсиз пахта жангини
 Кўролмайсиз!
 Гуркираган шу ҳаётдан кўзларингиз кирдикор,
 Губор ҳамда доғ қидирар, чанг ҳамда чўп ахтарар.
 Ҳозирчалик чанг бордир, ҳозирчалик чўп ҳам бор,
 Кечаги лой қолдигидир бугунги чанг, губорлар!..
 Биз яратган бўстонларнинг ҳусни, кўрки сўнмайди,
 Келажакнинг боғларидан бахт зиёси аримас.
 У вақт ҳеч ким ҳадиксираб, кўзлар чўндан кўрқмайди,
 Чунки унда чўпчи бўлмас, чунки унда чўп бўлмас!

О, деб оғзин очди Чори
 Нимадандир ўксиниб.
 Ва туширди (эҳ, начора)
 Оғзидаги чўпини.
 Олмоқ бўлиб чўпни атай
 Энгашдию ўйланди.
 Олсинми? Ҳа. Йўқ, ноқулай...
 Гўё қўли бойланди.
 Сўзломмай чўп борасида,
 Гапсиз чиқиб кетди у.
 Ҳа, Шодмонов хонасидан
 Чўпсиз чиқиб кетди у...

ИККИНЧИ БАҲС

Жиккак аёл, руҳи ҳорғин,
 Дадил, сергак нигоҳи.
 Оқ аралаш қўнғир сочин
 Қўли билан гоҳ-гоҳи
 Солиб қўяр тартибга у.
 Юзи ёнар оташда.
 Қўй кўзида дард ва қайғу,
 (Ўтгиз саккиз — қирқ ёшда
 Эҳтиёткор, кўпни кўрган
 Оналардек виқорли)
 Шодмонов арз тинглаб ундан
 Ултирарди юқори.

Ш о д м о н о в

Қаноатхон, ҳеч тортинманг, дилингизда зўр бир дард
 Азоб бериб, тўлқин уриб турганлиги аёндир.
 Инсон дили нозик бўлар, агар унга қўнса гард,
 Токи юлиб олинмаса, ёришмоғи гумондир.
 Ҳўш, қулоғим энди сизда!

Қаноатхон

Раҳмат, ўртоқ Шодмонов.

Мени яхши танимайсиз бироқ сўзим бошласам,
 Аён бўлар сизга битта ўртанган дил достони.
 Аммо бундан енгил бўлмас сизларга ҳам, менга ҳам.
 Кеча райком бюросида Низомовнинг ишини
 Тоқат билан қулоқ солиб икки соат кўрдингиз.
 Виждонини ямлаб ютган ўша номард кишини
 Муҳокама этиб, унга қандай жазо бердингиз?
 Хайфсанми? Бу жазодан чўкмайди у, ўсади.

Шодмонов

Кечирасиз, Қаноатхон, бюронинг ҳукмини
 Муҳокама этмоқнинг ўз йўл-йўриғи бўлади.
 Агар ҳар ким билиб-билмай айтаверса фикрини...

Қаноатхон

Умрим бўйи йўлларимни тўсиб ётди харсангтош,
 Аёл бошим билан унинг азобига бердим дош.
 Шу харсангтош райком учун кераклигин билмабман...

Шодмонов

Истардимки, суҳбатимиз холи бўлсин пичингдан,
 Низомов-ку бир қурилиш трестининг бошлиғи,
 Агар ундан катта бўлган тақдирда ҳам биз унинг
 Керак бўлса, билинг, эгиб қўёламиз бошини.
 Сиз қизишиб айтган сўзлар ҳақиқатнинг ўзи-ку,
 Тозаликни мен жонимдан ортиқ кўрдим ҳамиша.
 Қирланиш бор. Нопоклик бор. Қирни ювсанг кетади,
 Нопокликнинг йўли бошқа!

Қаноатхон

Айтмоқчисиз, натижа

Белгилайди қирланганми одам ёки нопокми?
 Қизиқ мантиқ, хўш, қирланган одам нопок эмасми?

Шодмонов

Нопок. Лекин тағи тоза. Худди тоза ипакка
 Йўлда-изда доғ теккандай. Ювсанг доғи кетмасми?
 Партиянинг кучи шунда, у одамни ғубордан,
 Гард-гурдидан тозалайди, катта йўлга бошлайди.
 Лекин одам қора ният — нопок бўлса, у ҳолда
 Илдизидан суғуради, улоқтириб ташлайди.
 Улоқтириб ташлайдиган одам эмас Низомов.
 У адашиб қолди беҳос беҳисоб иш ичида.
 Кўзларини мошдек очиб кеча уни бюрода,
 Агар таъбир жоиз бўлса, тозаладик кир-чирдан.

Қаноатхон

Зарафшонми ёки Сирнинг гуркираган сувида
 Кеча-кундуз ювсангиз ҳам тоза бўлмас у одам.
 Уғлим учун мен жавобгар эмасман, деб сўзида,
 Сувдан қуруқ чиқибди-ку! Қизиқ экан бюро ҳам...

Шодмонов

Қаноатхон!

Қаноатхон

Осон эмас Сизга таъна эшитмоқ.
Яна кимдан денг-а, ўғлин эплотмаган бир бева,
Суянчиқсиз, партиясиз аёлдан.

Шодмонов

Оғир тўқмоқ...
На чораки, айтиш сиздан, тинглаш биздан, шу шева...

Қаноатхон

Фақат айтмоқ, тингламоқми?

Шодмонов

Нега энди? Таъна сиз,
Мумкин қадар қочириқсиз айтинг дилда борини.
Қочириқнинг фойдасига бунда на мен ва на сиз
Тариқча ҳам ишонамиз. Шундай экан ёрилиб...

Қаноатхон

(Шодмоновнинг сўзини бўлиб)

Келинг, Султон Шодмонович, сизга тегиб кетгувчи
Бир гап айтай. Лекин бу гап қолиб кетсин шу жойда.
Боласини офатлардан бир гал сақлаб қолгувчи
Ажабтовур қуш бор экан Қореями, Хитойда.
Бир гал сақлаб қолар экан... Сўнг ўйларкан бояқиш:
Офатлардан энди буткул омон қолди болам, деб.
Баъзи эркак зотин кўрсам эсга келар ўша қуш...
Аёл озод бўлган билан... Ахир, унинг гамин еб,
Илиқ меҳр паноҳида асраш керак умрини.

Шодмонов

Менга тегиб кетадиган жойи йўқ бу чўпчакнинг.
Низомовга келсак, бизга аён унинг кимлиги,
Биз ундаги иллатларнинг қирқиб олдик ўзагин.

Қаноатхон

Ўзак эмиш... Қилт этмади ҳатто бир барг, бир ниши.
Ёшлигимда аждаҳонинг чангалига тушганим,
Заҳрин ютиб ўн икки ой бўғилганим эсласам,
Ўн саккиз йил аввал унинг сиртмоғидан чиққаним,
Ўн саккиз йил аввал қайта туғилганим эсласам,
Ёмон тушлар кўриб тонгда уйғонаркан, оламнинг
Кенглиги ва ёруғлигин туйиб ақли тиниққан,
Ёмон тушнинг ваҳимасин қува олган одамнинг
Бир оз ҳайрон, бир оз шодон (аммо қаттиқ унниққан)
Юзларини аниқ-равшан кўрар ҳар гал кўзларим.
Гулдай умрим мажақланган, тепкиланган бўлса-да,
Артган билан киприкларим қайта ёшга тўлса-да,
Ўз бахтимни ўз қўлим-ла яратмоқни кўзладим.
Тўрт ой ўтгач, ўғил кўрдим. Баҳор эди, шаббода
Туғруқхона деразасин чертиб-чертиб ўтарди.
Менга дея гул кўтариб битта одам мабодо
Қутлуғ айлаб келарми, деб йўлга қараб ётардим.
Йўқ, келмади. Битта ўзим, қўлда ўғлим, пиёда...
Ўша кунлар Низомовнинг тўйи бўлди. Мен эсам

Болам бахтин сўрар эдим хор айлаган дунёдан.
Кўпни кўрган дунёда ҳеч айб йўқ экан сўнг билсам.

Йўлга қараш, кутиш... Эҳ-ҳа,
Қандай оғир хотира.
Шодмоновнинг хаёлига
КелдиТошМИ, Моҳира.
У ҳам интиқ йўлга қараб,
Кўзлари зор бўлгандир.
Палатада ёлғиз инграб,
Бағри ғамга тўлгандир.

Ш о д м о н о в

(Ўз-Ўзига)

Инсон зоти меҳрга зор... Ҳароратли дил майли
Туйғуларга жон бағишлар. Сўнаётган кўнгиллар
Ёр кўзида ёнган ўтнинг бир учқуни туфайли
Кулин тўкиб, оловланиб, қайта бошдан тирилар.
Кўнгли ўксик Қаноатхон меҳр истаб ҳаётдан,
Бағри қаттиқ одамларнинг жафосидан безибди.
Уқтам умри илинж топмай на яқиндан, на ётдан,
Меҳр қучмоқ қувончидан буткул умид узибди...
Менинг суюк Моҳирам-чи... Изтиробли шу дамда
Бормаганим гуноҳини кечирмоққа балки шай,
Истар мендан бир илиқ сўз, жиндек суянч ва далда,
Мингта дори-дармон битта дил меҳрига етмагай!

Қ а н о а т х о н

Ушанда мен ҳеч кимсага қилганим йўқ шикоят,
Низомовдан қутулганим хаёлидан шод эдим.
Ун саккиз йил ўтиб кетгач, мана, бугун, ниҳоят
Шикоятим айтайин деб олдингизга бот келдим.

Ш о д м о н о в

Жоним билан эшитаман.

Қ а н о а т х о н

Етимликда бурда нон

Илинжи-ла, ориққина қўлда чўлтоқ супурги,
Урушнинг муз шамолидан қақшаб, сарсон-саргардон,
Нон дўконин хор-хасини тозалаган югурдак,
Ногаҳонда бир прораб тоғасининг макридан
Ун беш ёшда «тош одам»га хотин бўлиб куйган жон,
Етимликда сийламаган тақдирининг қаҳридан
Иду таши яраланган, пораланган нотавон
Дилхастани кўрганмисиз?!

Ш о д м о н о в

Узингизни босинг!

(Ўз-Ўзига)

Аламларни енгмоқ бахтин туйганингда, не учун
Лозим кўрдинг юрагингнинг мавжларини тиймоқни.
Кўзингдаги бу ақл ва юзингдаги бу ҳусн
Шуълаларин жиловлаб сен, нима учун суймоқни,
Суйилмоқни истамадинг энг баркамол ёшингда?

Хойнаҳой, ишқ чаманзори сени илҳақ кутарди.
Низомовнинг ғуссаларин улоқтириб бошингдан,
Бир йигитнинг рўзгорини обод этсанг негарди?!

Қаноатхон

(Ўз-Ўзига)

Мени севги чаманзори чорламади ва бирон
Қобил йигит учрамади десам бўлар ноўрин.
Кўҳлик эдим. Энг аввало, она эдим навжувон,
Менинг бутун фикру ёдим, менинг бутун қалб чўғим,
Меҳрим, севгим — ўғлим эди. Мен мабодо ўзимни
Бир йигитга бағишласам, эҳтимолки, у жондан
Ортиқ мени севар эди, аммо менинг ўғлимни
Севармиди?!

(Шодмоновга)

Ҳеч ўйламанг яшаркан деб армонда,
Комбинатни ўз уйимдай яхши кўрдим ҳамиша,
Ўғлим ва иш, шу иккиси қанот бўлди мен учун.
Йиллар ўтиб, ўғлим ўсгач, яна қолдим ташвишга,
Ўғлим дея оҳ ураман қаршингизда мен бугун.

Шодмонов

Пичоқланган капитаннинг сувдан топдик жасадин,
Ўғлингиз бош — уч безори...

Қаноатхон

Оқламайман ўғлимни.

Олдингизга мени мутлоқ бошқа фикр бошлади,
Капитанни менинг ўғлим ўлдиргани тўғрими?

Шодмонов

Ҳа, ўғлингиз ўлдирган. Тергов буни исбот этди.

Қаноатхон

Сўзингизга қўшилмайман. Капитанни ўлдирган
Низомовдир!

Шодмонов

Қўйсангиз-чи, бўлмаган гап, ул пайтда,
Низомов ўз ҳовлисида кўк чой ичиб ўлтирган.

Қаноатхон

Кўк чой ичиб ўлтириб ҳам мумкин одам ўлдириш...

Шодмонов

Тушунмадим.

Қаноатхон

Бундан роса ўн икки йил илгари

Қучоғини ўғлим турли ўйинчоққа тўлдириб,
Боқчасидан милтиқ осиб келди овчи сингари.
— Қайдан олдинг, ўғлим — дедим.
— Дадам берди, ойижон!

Ўғлим сўзи гўё унинг қўлидаги милтиқдан
Бир ўқ бўлиб отилдию юрагимни этди қон,
Гўё ҳаёт чиқиб кетди ўзим чизган чизиқдан.
Таҳликали онлар шунда ўйларимни ҳар ёнга
Тўзғоқ каби тўзгитдилар, оромимни олдилар.

Орзуларим гүё илҳақ талпинганча осмонга
 Уча олмай турган қушдек бир нуқтада қолдилар.
 Ўғлим билан Низомовнинг ўртасида чўнг девор
 Тикламоқни хоҳладиму, етмади куч-қувватим.
 Инсоф бер, деб табиатга ёлворганча устивор,
 Устимдаги қора булут ваҳимасин қувладим.
 Бир кун келиб, боқчасидан эргаштириб ўғлимни
 Аллақайга опкетибди. Менинг учун бу жаҳон
 Тор ва тубсиз зиндон бўлди. Тушимми ё ўнгимми,
 Фарқин билмай телбалардек югурибман тўрт томон.
 Қора шомда кириб келди ўғлим, ялт-ялт ясанган,
 Менинг кўзим ёлғиз унинг дийдорига зор эди.
 Кўриб, ҳайрат ичра қотдим, белига тиг бойланган,
 Сумкасида қимматбаҳо ўйинчоқлар бор эди.

Ш о д м о н о в

Қизиқ... Қани, давом этинг!

Қ а н о а т х о н

Утган йилги воқеа

Ҳали-ҳали юрагимни эзар мисли чўқир тош.
 Уша кунни мен ўзимни сезар эдим бахтиёр,
 Кипригимдан томар эди юзларимга илиқ ёш.
 Қетиб борар эди ўғлим институт — ўқишга,
 Илк бор она ошенини тарк этарди полапон.
 Уринардим юрагида унинг оташ ёқишга.
 — Фақат бешга топшираман, яхши қолинг, ойижон!
 Қўлим силкиб, силжиётган поезд билан тенг юриб
 Борарканман, бир шарпанинг таъқибини сездим-да,
 Эҳтиёт бўл, ўғлим, дедим, орқасидан югуриб,
 Лекин поезд чинқириги босиб кетди сўзимни.
 Аёвсиз ул қаро шарпа — Низомовнинг кўзлари
 Истеҳзо ва ўт ичида мени таъқиб этарди.
 Мен вокзалда ҳушдан айри турар эдим бўзариб,
 Ота-бола опоқ-чапоқ бир купеда кетарди.

Ш о д м о н о в

Бу не қилиқ бўлди энди?

Қ а н о а т х о н

Қилиқми бу ёинки

Пулнинг кучи зоҳир этган зўравонлик, риёми?!
 Ўз нафсининг қаршисида йманмайди у, чунки
 Нуқул пулга қурилган деб билади бу дунёни.
 Дунё «сирин» ўғлимга у оча борди шу йўсин,
 Унинг мурғак юрагини ўз пулига бойлайди.
 Учирдиму қўлларимдан олисларга бахт қушин,
 Юлдуз қолиб, хас устига қўнганидан йиғладим.
 Уч ой ўтгач, курсдошини калтаклабди бешафқат,
 Уқишидан ҳайдашибди... Қамашибди! Эҳ, эсиз...

Ш о д м о н о в

Ҳаммасидан хабарим бор.

Қ а н о а т х о н

Кечирасиз, сиз фақат

Қамалгани, бир ой ўтиб чиққанини биласиз.

Низомовнинг катта пуллар сочиб, уни қутқариб
Қолганини билмайсиз-ку...

Уша бола бечора

Оғир калтак зарбларидан ётар хаста ва майиб.
Бу тарафда капитан... Райком, бюро овора!

Ш о д м о н о в

Инсон зоти ўз айбига қачон иқрор бўлади?!
Мана, кўринг, Низомовнинг тушунтириш хатини:
«Ўн саккиз йил бошқа турдик, ўғлим ота демади,
Бебош бўлиб ўсганига боис собиқ хотиним».

Қ а н о а т х о н

Шу сўзларга бюроингиз ишондимиз?

Ш о д м о н о в

Сизга атай ўқиб бердим бу хатни?

Нимага

Тан бераман, адашмоқлик хосдир ҳатто бюрога...
Жуда мушкул гоҳи топмоқ калаванинг учини!

Шу учунки,

Қ а н о а т х о н

(ўз-ўзига)

Шодмонов, бу — катта одам, бир районнинг отаси,
Мендан бўлак минг ташвиш бор унинг битта бошида.
Аммо жуда мушкулмикан иш юргизмоқ хатосиз?!
Шошилганда нима бўлмас, балки у ҳам шошилар...

Шодмоновнинг кўз олдига
Келди икки қиёфа.
Ушамасди бир-бирига,
Бири ҳаддан зиёда
Юмшоқ эди ва меҳрли,
Мулойим ҳам қадрдон.
Иккинчиси кўп қаҳрли,
Бейбо ва беимон.
Низомов бир юзи билан
Боқса агар шўх кулиб,
Унинг бошқа юзи-кўзи
Зарда билан тикилиб,
Гўё сочар эди оғу
Ёниб қаҳру шитобда.
Меҳрлисин очарди у,
Қаҳрлиси ниқобда.

Ш о д м о н о в

(ўз-ўзига)

Бутун бошли қуёшни жо айласа ҳам ўзига,
Қўз баъзида ожиз қолар юзга ўта усталик
Билан обдон кийдирилган ниқобларни кўришга.
Юзми, ниқоб? Юз! Кўнгилда шубҳа бўлмас қилчалик.
Баъзан сезги, баъзан туртки, баъзан хаёл барибир
Эртами-кеч ул ниқобни ва ниқобнинг қатида
Моғор босиб ётган юзни кўради-да, бирма-бир,

Қават-қават пардаларни йиртиб ҳар ён отади.
 Ёки шоир айтганидек, ниқобнинг кўп қалини
 Ичкарига на бир шуъла, на бир ҳаво ўтказар.
 Бир кун келиб танг қилади эгасининг ҳолини
 Ва ул одам ўз юзини ўзи очиб кўрсатар.

Қ а н о а т х о н

Мен биламан, ўғлим қилган гуноҳ юки кўп оғир
 Ва шуни ҳам биламанки, Низомовсиз ўсганда
 Меҳнатсевар бўларди у, бўлмас эди тошбағир!
 Оёқяланг юрган одам ногоҳ тикан босганда,
 Бунга ким ҳам ажабланар... Этик кийган одамнинг
 Оёғига тикан кирса, таажжубга сазовор.
 Этик йиртиқ ёки учи темир бўлса тиканнинг,
 Бу ҳолда ҳам одам ўзин ҳисобламас гуноҳкор!
 Ёшлигим-ку хазон бўлди, энди ўғлим қамоқда,
 Битта йигит майиб, битта офицердан юрт жудо.
 Барчасига битта киши, шу Низомов айбдор,
 Бундай одам улур номга лойиқ эмас мутлақо!
 Сиз бўлсангиз...

Ш о д м о н о в

Осон эмас партиядан ўчириш.

Қ а н о а т х о н

Партияга аъзо бўлиб турмоқ осон эканми...
 Диёнатдан, виждон билан номусдан юз ўгириш
 Ва шу ҳолда партиёга аъзо бўлиш... Мумкинми?

Даст турди-ю Қаноатхон,
 Босиб дадил ва шахдам,
 Шодмоновнинг хонасидан
 Чиқиб кетди. Хайр ҳам
 Дегани йўқ... Лол ва ҳайрон
 Чўкди хона сукутга.
 Қилдими у қанот пайдо
 Ухшаб она бургутга!

УЧИНЧИ БАҲС

Сўзи бутун раисга хос,
 Мўйлов бураб савлатли,
 Хўппа семиз ҳамда дароз,
 Тақир калла Давлатов
 Ҳар галгидек боқиб тетик
 Кабинетга кирганда
 Худди кино лентасидек
 Бир сония, бир дамда
 Шодмоновнинг хаёлидан
 Утди колхоз, Моҳира.
 Утмиш йиллар шамолидан
 Долғаланиб хотири,
 Дили-жони тугён уриб,
 Ижирғанди бетоқат.
 (Раис ҳамон мўйлов бураб
 Бадқовоқ, бадважоҳати).

Қаршисида турар эди)
 Қўз ўнгида Моҳира
 Ғамгин хаёл сураар эди.
 У гўёки оҳ уриб,
 «Қасалимга раис зомин,
 Раис зомин» дер эди.
 Раис ўйнаб шоп мўйловин
 Шу лаҳза ҳам шер эди.

Д а в л а т о в

Мен жонимдан тўйиб, сизга ўтинч билан келганман,
 Мана, олинг, аризамни, яшагани йўл қўйинг.
 Йигирма йил ишлаб, хўпми, югурганман, елганман,
 Энди етар, ишламайман, аризамга қўл қўйинг!

Ш о д м о н о в

Йигирма йил ишлабсизу қондани билмабсиз.

Д а в л а т о в

Қўл қўйсангиз, колхозчилар йўқ демайди.

Ш о д м о н о в

Обрўйинг,
 Меҳнатингни билмайди, денг колхозчилар. Ахир, сиз
 Шу колхозга раис бўлиб сайлангансиз, шундайми?
 Келинг, қўйинг даромадни. Гапнинг-чи, пўст калласин
 Айтган яхши.

Д а в л а т о в

Унда, хўпми, пўст калласин айтайми?

Ш о д м о н о в

Тушунмадим сизга, раис, «айтайми»нгиз нимаси?

Д а в л а т о в

Гап шундаки, ичимдаги ўтни очмай дегандим,
 Хўпми, энди айта қолай, бари жанжал, ғалвага
 Парткомингиз сабабчидир. У туфайли еганим
 Заққум бўлиб борлигимни заҳарлайди.

Ш о д м о н о в

Тушмасимдан олдин сизга айтай, қулоқ солингиз.
 Раис бува, ҳеч ярашмас экан сизга сохталик.
 Ўзингизни кирган лаҳза тарозига солдингиз,
 Тарозининг тоши билан ўлчанмайди катталиқ.
 Шикоятни пўписадан бошлаш энди эскирди,
 Аризани рўкач қилиш вақти ўтди, билсангиз.
 Дағдаганинг, дашномларнинг йўли буткул бекилди.
 Сиз райкомни, ўзингизни, мени ҳурмат қилсангиз,
 Уйлаб сўзланг сўзингизни. Ҳали-чи, гап ораси,
 Парткомингиз, дедингиз. Бу энди қандай киноя?
 Сўз фикрнинг ойнасидир. Раис бува, хулласи,
 Одам дилин билиш учун баъзан бир сўз кифоя.

Орага

Д а в л а т о в

Узр, Султон Шодмонович, йигирма йил раислик
Асабни ҳам, хўпми, ишдан чиқараркан ҳар қалай.

Ш о д м о н о в

Инсон учун ўта ноёб фазилатдир холислик.
Бизда эски, кўпни кўрган раҳбарлар бор бир талай,
Йигирмамас, ўттиз йиллаб ишлайдилар беминнат.
Асабни ҳам, стажни ҳам қўймайдилар ўртага.
Улар бизга худди ота, улар бизга ғанимат,
Ҳавас қилса арзир ёшлар уларнинг дил ўтига.
Лекин баъзан учраб қолар стажли ноинсофлар,
Мақтанишни ўзларига биладилар ҳусн деб.
Вой бу димоғ, гердайишлар, ўзгаларга паст назар,
Яна, қаранг, санайдилар ўзни элга устун деб.
Кимларнингдир ҳомийлиги, кимларнингдир қаноти
Уларни ҳам илаштириб олиб чиқмиш ҳавога.
Ҳар бирининг эртами-кеч муаллақдир ҳаёти,
Эртами-кеч еру кўкда ўрин қолмас риёга.
Ана шунда яқин бориб улар ҳолин кўрсангиз,
Оёқларга ястанисар гўё эски, кир намат.
Агар бир оз ўзингизни босиб олган бўлсангиз,
Бажонидил эшитаман арзингизни, марҳамат!

Д а в л а т о в

Темирқозиқ участкамиз, хўпми, оқсаб келади,
Биласиз, у посёлкадан узоқда, куч етишмас.
Ҳар йил фақат ўттиз центнер, хўпми, пахта беради,
Қирқдан берсин ҳеч бўлмаса, майли, олтмиш, етмишмас.
Шуни ўйлаб режа туздим, хўпми, ишни пишитдим,
Ун беш қизни жўнатмоқчи бўлдим Темирқозиққа.
Бу гап парторг Шокировга ёқмабди деб эшитдим,
Сўрай, дедим ундан, хўпми, парторг йигит нозик-да.
Юбормайсиз, дейди, қаранг, тегманг, дейди қизларга,
Ҳар бирининг иши бормиш, хўпми, билмас эмишман.
Мен ташвиқот-тарғиботни олмасмишман назарга,
Кутубхона ишин, хўпми, писанд қилмас эмишман.
Бекор юрган одам борми, олиб шундоқ жўнатсанг,
Жўнатмасак агар, хўпми, планимиз тўлмайди.
У десанг, йўқ, умас, дейди, бумас дейди бу десанг.
Шокировдек парторг билан, хўпми, ишлаб бўлмайди.
Чиқиб унинг ёнин олди икки-учта миждови,
Кўп олдида обрўйимни тўкиб танқид этишди.
Шокировнинг сўзларига кириб, хўпми, анови
Чамадонин олиб чиққан қизлар қайтиб кетишди...

Раис сўзлар, Шодмоновнинг
Юзларида ҳаяжон,
Юрагида тошқинга тенг,
Бўронга тенг ғалаён.
Наҳот раис сўзлари чин,
Наҳот ўшал воқеа
Сабоқ бўлмас?! У кўзларин
Юмиб, ўтли хотира
Гирдобиди кўрар ўзин.
Ун икки йил илгари

(Парторг эди) дала кезиб
 Борар экан дашт сари,
 Орқасидан қувиб уни
 Етиб келди шум хабар.
 Уйда ёлғиз, ёш хотини —
 Моҳирахон ярадор
 Оҳу каби инграр эди
 Узи юлқиб ўз сочин.
 Шиша каби синган эди
 Орзулари чилпарчин.

Шодмонов

(Ўз-ўзига)

Раисга мен ҳозир ўша мудҳиш кунни эслатсам,
 Моҳиранинг ўша кунги фарёди ва оҳидан
 Астагина гап очсам-да, ҳолатини кузатсам,
 Нималарни кўрар эдим? Йўқ, йўқ, Помир тоғидан
 Оғир унинг қизармоқ ё бўзармоғин кўрмоқлик...
 Раисман, деб парторгининг ҳомиладор хотини —
 Кутубхона мудирини беандиша, баҳадик
 Зил замбилда далага гўнг ташитмоққа ботиниб,
 Ҳомиласин нобуд этган одам балки қизармоқ,
 Бўзармоққа қобил бўлмас... Эҳ, Моҳира, Моҳира,
 Нега раис буйруғини рад этмадинг ўшал чоғ?!
 Кўрсроқ бўлсанг нетар эди... Бокирасан, бокира!

Сувлар оқди, ўтди йиллар
 Армонли ва орзули.
 Ўтди нурли, ўтли йиллар,
 Йиллар ўтди қайғули.
 Йиллар ўтди умид чорлаб,
 Зарб қўшиб дил зарбига.
 Ман-ман деган шифокорлар
 Моҳиранинг дардига
 Аммо шифо тополмади...
 Қон тўкиб дил чашмидан,
 Дол бўлганча сарв қадди,
 Етар бугун ТошМИда...
 Шундан аёл қўлларида
 Кўрса замбил ё кетмон
 Шодмоновнинг кўзларида
 Олов чақнар беомон.
 Раис бўлса бир тўп қизни
 Юкин бериб қўлига,
 Оғир ишга жўнатмоқчи
 Солиб эски йўлига...

Шодмонов

Тўғри сўзнинг заҳри аччиқ, ютиш керак, на чора,
 Бора-бора билинади, аммо, унинг фойдаси.
 Раис бува сиз билдирган баъзи фикр-ибора
 Хусусида гаплашайлик. Райком — район ойнаси,
 Улуғ даргоҳ, партиянинг уйи, штаб жанговар.
 Бу масканда ёлғон сўзга ўрин бўлмас мутлақо
 Ва виждонга хилоф юмуш ўлим билан баробар.

Одамзодда, раис, қаранг, ақл ҳам бор, кўз ҳам бор,
Нега ақл қаршисида виждон бўлар чирпирак?
Бу долғали ҳаёт ичра яшаш учун беғубор
Оддий кўзнинг ўзи етмас партиявий кўз керак!
Олтмиш йилдир, байроғимиз ҳилпирайди мардона,
Йўлларимиз маърифатнинг шуъласидан чароғон.
Эриш бўлиб туюлмасми, айтинг, шундай замонда
Сизга ўхшаб «ким раис» деб юраверсак биз ҳамон?!

Д а в л а т о в

Жаҳл келса, ақл қочар...

Ш о д м о н о в

Нима бўлар мабодо

Бир дақиқа ақли қочса агар масъул раҳбарнинг?
Сен ақлингни қайтарай деб бўлганингда овора,
Бир дақиқа ортга қайтар қўлингдаги лашкаринг.
Уни қайта олға чорлаш учун етмас дақиқа,
Жанговарлик ҳолатига қайтаришга вақт керак.
Биласизми нега буни ўлтирибман таъкидлаб,
Жанг ва меҳнат фронтининг интизоми муштарак!

Д а в л а т о в

Жангда, хўпми қўмондон бор, комиссар бор, уларнинг
Вазифаси бўлак-бўлак. Агар ҳар бир комиссар
Қўмондонман деса, ҳоли не кечади аскарнинг?

Ш о д м о н о в

Ўт билан сув қовушмайди, сув билан сув қовушар,
Сув билан сув қовушганда оқиб дарё бўлади.
Дарёларга писанд эмас йўллардаги хору хас,
Тўлқинланиб, ҳайқириб у денгиз сари боради.
Дарё бўлиб жўшмоқликни қай қўмондон истамас.
Шокировга суянинг сиз, маслаҳатим фақат шу!

Д а в л а т о в

Сув ҳақида гапирдингиз, хўпми, яхши қўшилса,
Қовушмасдан, ўз истаган томонига оқса-ю,
Нима бўлар у кераксиз жойга бориб жўш урса?

Ш о д м о н о в

Ундай деманг, Шокиров ёш, яхши йигит, билимдон,
Пахтачилик илмини у беш қўлидай билади.
Уддабурро инженер ва одамларга меҳрибон,
Ғамхўр парторг. Иши учун жонин фидо қилади,
Кўп ўқийди, ҳа, ўқийди.

...Яқинда мен суҳбатда

Бўлиб қолдим қишлоқда бир кимёгар-ла.. Қодиров,
Дея ўзин таништирди, ишлар экан мактабда.
Этигининг пошнасида бир пахса чанг бордир-ов...
Бир китоб ҳам ўқимабди, қаранг, шўрлик зиёли.
Химик учун роман ўқиш шарт эмасмиш, ёпирай!
Бу-ку олий маълумотли муаллимнинг аҳволи.
Шундан кейин бошқаларнинг нимасини гапирай...
Мана, сизни олайлик, сиз кутубхона қизларин
Темирқозиқ даласига жўнатмоқчи бўлибсиз.

Хўш, айтинг-чи, ким қиларди шу қизларнинг ишларин,
Тор ўйлабсиз, раис бува, ножўя иш қилибсиз.

Д а в л а т о в

(ўз-ўзига)

Ножўя иш нималигини тушунамиз ҳар қалай,
Сен қўлимда парторг эдинг, унутма, эй, секретарь!

(Шодмоновга)

Мунча эзиб мени, хўпми, мисоли ғўр боладай
Ҳар томонга тортқилайсиз. Иш билмасак биз агар...

Ш о д м о н о в

Яхшиларни ёмон отлиқ қилиш учун тиришмоқ
Кул ё чангни сепишдай гап, қорайсин деб, қуёшга.
Қуёш иши қораймоқмас, қуёш иши нур сочмоқ,
Қуёш иши одамларни чорламоқдир яшашга!

Д а в л а т о в

(ўз-ўзига)

Бўшатинг деб ё ростакам столининг устига
Аризани ташлаймикин?.. У қўл қўйиб юборса,
Нима бўлар?.. Ақлингни йиғ, ким бурганинг қасдига
Кўрпасини ўтга ёқар. Мен колхозни кўтарсам,
Обод қилсам, планини фалон фоиз бажарсам,
На ичсаму, на юрсам... Нега энди бу лочин
Мени эзар?! Йўқ, ариза бериб бўпман! Башарти
Эплай олса жазоласин, эплай олса бўшатсин!

Ш о д м о н о в

(ўз-ўзига)

Раис мутлоқ ўзгармабди... Бир амаллаб планни
Бажарсам деб ўйлар фақат... Кўзин очиб кўрмайди
Ён-верини, атрофини, узоқроқни, дунёни...
Бир планининг ўзи билан, ахир, яшаб бўларму!

Д а в л а т о в

(ўз-ўзига)

Йўқ, у мени бўшатмайди, мендай чайир раислар
Унга керак. Жуда керак. Қойир яхши бўлсин деб.
Чет элга ҳам бориб келдим, бўшатмоқчи бўлса гар
Юбормасди, қайгурмасди чет ўлкани кўрсин деб...

Икки раҳбар хаёл сулар,
Икки раҳбар юзма-юз,
Очиқ-ойдин баҳс қилар,
Гоҳ фикрлар юз фоиз
Қарши келар бир-бирига.
(Ҳар кимнинг ўз дунёси...)
Сўнг Шодмонов бу суҳбатга
Ясар шундай хулоса:

Ш О Д М О Н О В

Кеча иссиқ тунда бирдан шамол туриб суронли,
 Ҳатто улкан чинорларни қайириб бемураса,
 Шундай ҳам бир силкитдики, гўё еру осмонни
 Тутиб кетди япроқларнинг илтижолли садоси.
 Тонгда кўрсам, қуриб қолган новдаларнинг ҳаммаси
 Синиб, ерга тўшалибди, тўкилмабди соғ япроқ.
 Бўрон каби силкитмасак бўлмас экан чамаси
 Ҳаёт деган сершоҳ, азим чинорни ҳам гоҳ-гоҳ...

Т У Р Т И Н Ч И Б А Ҳ С

Ҳамроҳўжа Хўжаевич —
 Собиқ райком котиби,
 Пенсияда ётиб беиш
 Зерикдими ё у-бу
 Одамларнинг ташвишини
 Орқалабми, ҳар ҳолда
 Кириб келди ташриф қилиб
 Қабул тугай деганда!

Ш О Д М О Н О В

Бу нимаси бўлди энди, Ҳамроҳўжа Хўжаевич,
 Одамларни уялтириб юрасиз-да, шу тахлит.
 Кам ҳафсала бўлдикми ё ва ёки вақт тикилинч,
 Орамизнинг яқинлиги бердими ё ҳалақит,
 Сизни йўқлаб боролмадик.

Х ў ж а е в

Сўзга уста нотиклар
 Сизлардан сўз ўргансинлар. Баракалло! Офарин!
 Бизлар бўлсак пенсионер... Керагидан ортиқча
 Эрур бизнинг бўш вақтимиз.

Ш О Д М О Н О В

Ҳазиломуз гапларим
 Учун мени кечиргайсиз. Сиз каттасиз, биз — кичик.
 Ҳориб-толиб пахтазордан кеч қайтаман хонамга,
 Лекин қабул соатини, чоршанбани пойлашлик
 Шу райкомнинг саркотиби бўлган сиздай одамга
 Ўта кетган камтарликдан бошқа нарса эмасдир.

Х ў ж а е в

Бошдан ўтган табиб, дерлар. Ҳар бир куннинг, соатнинг
 Ҳисоб-китоб этилиши, олтин каби бирма-бир
 Чўтга солиб ўлчанишин биламиз.

Ш О Д М О Н О В

Шу одатни

Олиб, агар олимлар бир кўриб пасту баландин,
 Кун қадрини ўлчаш учун тарозига ўхшаган
 Бир аппарат кашф этишса, қандай яхши бўларди.
 Ана шунда битта искаб, сўнг ғижимлаб ташланган
 Гулга ўхшаш хор кунларни кўрар эдик биз яққол.
 Ҳа, хўп, майли, соғлиқ қалай?

Хўжаев

Изғиринда жон қуши
Қулаб тушай, қулаб тушай демоқдадир.

Шодмонов

Бу иши

Яхши эмас жон қушининг. У ҳали кўп яшаши
Ва учиши керак, ахир.

Хўжаев

Учиб қайга борарди...
Кўклам чоғи, қушлар аввал юрганида сайрашиб,
Бу парвозлар, бу оғозлар абадий деб билардим.

Шодмонов

Қўйсангиз-чи тушкунликни... Марс қалай, ўғлингиз?

Хўжаев

Москвада ишляпти. Қандай бола эканин
Кўп кўргансиз, мендан яхши тушунасиз ўзингиз.
Биласизми яқинда у менга нима деганин?
Белим оғриб ётиб эдим, тун ярмидан ошганда
Кўпдан бери жимиб ётган телефонга кирди тил.
Марс экан. Бори-йўғи ярим минут гаплашди,
Мен онамнинг йил ошига берай, дейди, қанча пул.
Йўқ, берай, деб айтмади у, тўппа-тўғри неча сўм
Юборишим керак, деди.

Шодмонов

Ҳали ёш-да!

Хўжаев

Уғли бор...

Сиз иқтидор эғасисиз, секретарсиз билағон.
Лекин мендай одам сизнинг олдингизда гуноҳкор
Эканлигин эшитсангиз лол қолурсиз бегумон.

Шодмонов

Сиз гуноҳкор? Бу мисоли оқ нарсани қора деб
Очиқ кўзни ишонтириб бўлмагандек битта гап.

Хўжаев

Гапнинг рости, олдингизда бўзаришни кўрмай эп,
Айтолмайин узримни мен, ҳар гал қўйиб эртага,
Неча йилки, битта айбнинг мудҳиш юки остида
Кўп эзилиб келмоқдаман. Йўқ, йўқ, бўлманг сўзимни.
Кечиринг, деб сиздан бугун ўтинмоқнинг қасдида
Мижжа қоқмай бутун кеча шайлаганман ўзимни.
Агар яна айтмай кетсам, менга бўлар кўп оғир.

Шодмонов

Ундай бўлса эшитаман.

Хўжаев

Қирқ биринчи йил эди.
Мен колхозга раис эдим. Пахтакорнинг қулоғи

Радиода, қўли ишда, мотамзада дилида
 Қайнар эди кеча-кундуз олижаноб иштиёқ,
 Курол билан, кетмон билан ёв бошини янчмоқлик
 Иштиёқи юракларга солар ларза ва зиё.
 Қахру ғазаб ва нафратнинг ўтларида ёнмоқлик
 Азоби ва роҳатига тўла эди кунимиз.
 Кеч куз эди. План чатоқ, ҳосил камдир далада,
 Пояларда йилтиллаган пахта борки — юламиз.
 Пахта учун биз жон олиб, жон берган ул паллада
 Хатто қил ҳам сиғмас эди яраланган кўнгилга.
 Пешин чоғи эди, ёнғин кўтарилди хирмонда.
 Гангиб қолдим, билолмадим, тушимми ё ўнгимми,
 Олам ўзи ўт ичида ёнаётган замонда
 Пахтага ҳам тушса ёнғин, ҳуш учаркан бошингдан.
 Борсам Шодмон, ҳа, дадангиз, ранглари қув оқариб,
 Қалт-қалт титрар. Чоллар ўтни наमत билан босишган.
 Мен Шодмонга ўзлигимни йўқотганча бақириб,
 Милиция чақирибман. Бу фирибгар, бу душман,
 Деб хулласки, бригадир дадангизни ўша кун
 Қаматириб юборганман. Менинг ўзим, ҳа, шу ман!!!
 Беш-ўн кило ёнган пахта, арзимаган иш учун
 Дадангиздан сиз ўшанда ажрагансиз, мен сабаб.

Ш о д м о н о в

Ҳечам бундай бўлган эмас.

Х ў ж а е в

Сиз қаёқдан биласиз.

Сиз у пайтлар ёш эдингиз. Шубҳа, низо ё ғазаб
 Ҳиссин гўдак юрагидан ахтармоқлик фойдасиз...

Ш о д м о н о в

Ҳамроҳўжа Хўжаевич, ундоқ деманг, гўдаклар
 Қалби илғаб олар нозик нуқталарни бир пасда.
 Губорсиз дил кўзлари-чи, кўп нарсани кўрарлар,
 Хатто гўзал эрмак топиб оладилар хор-хасдан.
 Уша пайтлар бизнинг тарғил сигиримиз бўларди,
 Дастурхонда эртаю кеч сероб эди сут, қатиқ.
 Дадам жангга кетган куни сигиримиз йўқолди,
 Онам айтди, ўғирлабди аллақайси мунофиқ.
 Тўққиз ака-ука эдик, акам кетиб урушга,
 Ишга яраб фақатгина мен қолгандим ўн яшар.
 Етти укам ожиз эди ҳали бирор юмушга,
 Саккиз оғиз бир онамга, битта қўлга қарашар.
 Энди фақат тушимизга кирар эди суту мой.
 Онам ризқу рўздан кесган ул ўгрини қаргарди.
 Эрта туриб, гоҳи кечда мен онамга сездирмай,
 Ул сигирни топайин деб кезардим дашт-тоғларни.

Х ў ж а е в

Бўлди, етар! Уша куни, пайхон этди далани,
 Деб, сигирни мен колхозга топширтириб юбордим...

Ш о д м о н о в

Ишонмайман қулоғимга, қийнаш учун сиз мени
 Атайлаб ё келдингизми?!

Х ў ж а е в

Дилимдаги губорни

Сизга очиб кўрсатай деб келганимга ишонинг.
 Шуҳрат отин минганинга гоҳ қочаркан имонинг!
 Сўнг оламдан ўтди-кетди. Мен эзмасам, эҳтимол
 Ҳозиргача яшармиди беиснод ва беғулув.
 Эҳтимолки, узоқ йиллар бўлмас эди тилим лол,
 Гуноҳимдан ўтиб мени кечирарди балки у!
 Кўзим тиниб кетар гоҳи, гўё борлиқ айланар...
 Бор гап шудир, шу ҳақиқат!

Ш о д м о н о в

«Хоҳ ёш бўл, хоҳ мўйсафид

У тутқиндир юқорида» деган экан Демокрит...
 Зугумли бир қиёфа ҳеч кетмайди кўз ўнгимдан.
 Ўйларимдан неча йиллар қувдим уни муттасил,
 Уни оқлаш учун қудрат ахтардим ўз кўнглимдан.
 Юпатмоқчи бўлиб уни, сен бошқасан, кет, десам,
 Мен ўшаман, дейди ҳар гал... Худди ўша синоат
 Такрорланиб турар ҳозир!

Х ў ж а е в

Биламан денг! Мен бўлсам...

Ш о д м о н о в

Беэтибор қолмаган ҳеч сиз кўрсатган қаромат...

Х ў ж а е в

Фақатгина таъна эмас, мен ўзимни шу дамда
 Лойиқман деб санаяпман ҳар қандайин жазога.
 Қариб, умр бир жойларга боргандан сўнг одамда
 Кўп мойиллик бўлар экан розиликка-ризога.
 Мен етмиш йил умр кўрдим. Шунинг эллик йилини
 Сарф айладим ўлкамизнинг равнақиға муттасил.
 Мен умримда бир одамнинг емадим бир тийинин,
 Қордай тоза, кундай ёруғ кун кечирдим, хулласи.
 Қор устига тушган лойдай фақат ўша доғим бор,
 Битта шу доғ минг қозоннинг қуясиға келур тенг.
 Қаршингизда бошим эгиб турибман мен умидвор,
 Сиз саховат, шафқат билан гуноҳимни кечиринг!

Ш о д м о н о в

Қизиқ бўлар, ўз йўлида кетаётган кишиға
 Бир шапалоқ туширсанг-да, ундан узр сўрасанг.
 Босиқ одам бўлса агар, тишин қўйиб тишиға,
 Кечиришға кўнар. Аммо тезобига йўлиқсанг,
 Сенинг битта шапалоғинг икки бўлиб қайтадир.
 Нима дейиш мумкин сизнинг узрингизға келганда,
 Мен билмайман, отам руҳи сизға нима айтадир?..

Х ў ж а е в

Оёғига йиқилардим Шодмон тирик бўлганда!

Ш о д м о н о в

(Ўз-Ўзига)

Одам тирик бўлганда гоҳ унга чоҳ ҳам қазарлар,
 Унинг порлоқ орзуларин гоҳ кўмарлар тириклай.
 Уни худди тупроқдаги хас ўрнида кўрарлар,
 Ўлдирган сўнг уни аммо, ҳеч нарса бўлмагандай
 Яна ҳурмат-эҳтиромнинг бошланади изҳори.
 Гурунгларда унинг номин тутадилар кўп баланд.
 Ажалидан бурун уриб ўлдирганнинг ўзлари
 Ҳатто унинг оёғига йиқилишга орзуманд!..

Шодмоновнинг вақти тугаб,
 Куюнади бетоқат.
 Самолётнинг учишига
 Қолди фақат бир соат.
 Моҳиранинг инграшлари—
 Ларзон урган қалбини
 Эшитгандай Тошкент сари,
 ТошМи сари талпинар!

Х ў ж а е в

Мен ҳар ҳолда енгил тортдим. Дилимдаги оғир тош
 Кулади-ю, энди нафас оқар эркин ва равон.
 Йўлда отинг чарчар экан, ўз юкинга аралаш
 Ўзга оғир бир юк билан тўлган бўлса араванг.
 Мени босиб-эзиб келган ўшал юкдан, шукрим,
 Мана, бугун халос бўлдим. Энди менга олам кенг...
 Хайр, Султон Шодмонович; узр, сизни ўртадим.
 Фақат мени кечиринг сиз, фақат мени кечиринг!!!

ХОТИМА

Сув сепилган асфальт йўлда
 Сал асабий силкиниб,
 Учиб борар қора «Волга».
 Йўлнинг илиқ эпкини
 Шодмоновнинг сочларини
 Сийпамоқчи бўлади.
 Лекин совуқ ўйлар унинг
 Юрагига қўнади:
 Шунча азоб етмасмикин,
 Рак бўптими хотини?
 Улаш мумкин эмасмикан
 Унга ўз ҳаётини?
 Сўнг хаёлга бугунги баҳс
 Қийноқлари киради.
 Гоҳ Хўжаев, гоҳи раис
 Кўз ўнгига келади.
 Қаноатхон ҳасратлари
 Қулоғидан кетмайди.
 Чори чўпчи (қувган сари)

Хаёлин тарк этмайди.
 Унинг учун энди бу он
 Энг қиммати — Моҳира;
 Кўзига нур, танига жон,
 Бор давлати — Моҳира.
 Моҳиранинг йиғисини
 Эшитгандай бўлар-да,
 Уйлаб у ўз қайғусини
 Дили ғамга тўлар-да,
 Шофёрини «тез, ошна» деб
 Шошилтириб боради.
 Аэропротга машинаси
 Босиб-кириб боради.
 Самолёт ҳам гувиллаб бетин
 Бесаранжом алфозда,
 Ёзганча оқ қанотларин
 Шай турарди парвозга!

1977 йил.

Убайдулла Каримов,

ЎзССР Фанлар академиясининг
мухбир аъзоси

БҮЮК АЛЛОМА

Ибн Сино жаҳон фани тараққиётига улкан ҳисса қўшган буюк сиймолардан бўлиб, унинг илмий ишлари хоразмлик буюк энциклопедист олим Абу Райҳон Беруний (973—1048) асарлари билан биргаликда ўша давр фани тараққиётининг энг юқори чўққисини ташкил этади.

Унинг тўла номи Абу Али ал-Ҳусайн ибн Абдуллоҳ ал-Ҳасан ибн Али ибн Сино бўлиб, кўпинча қисқартириб Абу Али ибн Сино ёки Ибн Сино деб юритилади. Бу исм қадимги яҳудий тилида Авен Сино шаклида ёзилган ва олимнинг Европада кенг тарқалган Авиценна шаклидаги номи шу сўзни бир оз бузиб талаффуз этишдан келиб чиққан.

Ибн Синонинг отаси Абдуллоҳ Балх шаҳридан бўлиб, Сомонийлар амири Нух ибн Мансур (976—997) даврида Бухоро томонга кўчиб келади ва ўша атрофдаги Хурмитан қишлоғига амалдор этиб тайинланади. Кейин у Афшона (Бухоро областининг ҳозирги Ромитан райони территориясида) номли қишлоқда ҳам истиқомат қилади ва шу қишлоқлик Ситора исмли қизга уйланади. Уларнинг икки ўғиллари бўлиб, шулардан каттаси Ҳусайн эди, (Ибн Синонинг болалиқдаги асл исми шундай бўлган). У 370 ҳижрий йили сафар ойининг бошида (яъни 980 йил август ойининг иккинчи ярмида) дунёга келади. Ҳусайн 5 ёшга киргач, Ибн Синолар оиласи пойтахт — Бухорога кўчиб келади ва уни ўқишга берадилар. Ибн Сино аввал қуръон ва адаб (Адаб деганда у вақтларда саводли кишининг билиши зарур бўлган тил қоидалари, баён, маоний, аруз ва қофия тушунилган) дарсларини ўқийди ва 10 ёшга

етар-етмас бу дарсларни тўла ўзлаштириб олади. Айни вақтда у арифметика ва алгебра билан шуғулланади. Булардан ташқари, уйда Абу Абдуллоҳ ан-Нотийлий раҳбарлигида мантик, геометрия ва астрономия фанларини ўқийди. Шу билан бирга Ибн Сино табиий фанлар билан ҳам жиддий шуғулланади, хусусан табобатни севиб ўрғанади. У узининг туғма истеъдодли ва фавқулодда меҳнатсеварлиги туфайли дарсларни осонлик билан ўзлаштирар ва ҳатто муаллимларга номаълум нарсаларни ҳам китобдан мустақил ўқиб билиб оларди. Айниқса, тиб илмида у жуда тез камол топа бошлайди. «Тиб илми,— деб ёзади Ибн Сино ўз таржимаи ҳолида,— қийин илмлардан эмас, шунинг учун мен қисқа бир муддатда бу (фанда жуда) илғорлаб кетдим, энди ҳатто билимдон табиблар ҳам келиб ҳузуримда тиб илмини ўқишга киришдилар. Касалларни ҳам кўра бошладим ва орттирган тажрибаларим натижа-сида муолижа эшиклари менга шу қадар очилиб кетдики, уни тавсифлаб бўлмайди».

Ибн Сино 17 ёшидаёқ Бухоро халқи орасида моҳир табиб сифатида донг чиқаради. Ўша кезларда Сомонийлар давлатининг бошлиғи Нух ибн Мансур касал бўлиб, сарой табиблари уни даволашдан ожиз эдилар. Бухоролик ёш табибнинг овози саройга ҳам етиб борган эди, уни амирни даволашга таклиф қиладилар ва у тез фурсатда беморни оёққа турғизади. Бунинг фазлига Ибн Сино сарой кутубхонасидан фойдаланиш имкониятига эга бўлади. Бу кутубхона ўша вақтда бутун Урта ва Яқин Шарқдаги энг катта ва бой кутубхоналардан саналарди. Бир неча йил даво-

мида кеча-кундуз тинмай мутолоа қилиш натижасида Ибн Сино ўз билим доирасини мислсиз даражада кенгайтирдики, у даврда шу қадр билимга эга бўлган бошқа бир кишини топиш мушкул эди.

Мантиқ, табиёт, табобат ва бошқа фанларни чуқур ўзлаштиргач, Ибн Сино ўша давр фалсафасининг асосий қисмларидан бири ҳисобланган метафизикани ўрганишга киришади. Бирок ёш олим бу фаннинг таъқиқ томонларини ўзлаштиришга Абу Наср Форобий (873—950) томондан ёзилган бир фалсафий асарни мутолоа қилгандан кейингина муваффақ бўлади.

Ибн Сионинг ўз давридаги йирик олимлар, жумладан, Абу Райҳон Беруний билан бўлган илмий мунозаралари тахминан шу йиллардан бошланган. Дастлабки илмий асарларини ҳам Бухорода 1000—1001 йилларда ёзади. Масалан: ўз кўшниси ва дўсти Абу-л-Ҳусайн ал-Арузийнинг илтимосига биноан риёзиётдан бошқа барча фанларни ўз ичига олган «Ал-ҳикмат ал-арузия» номли асарини, бошқа бир дўсти фиқҳ ва тафсир илмларининг билимдони Абу Бакр ал-Барқий ал-Хоразмийга атаб энциклопедик характерга эга бўлган 20 жилдлик «Ал-ҳосил ва л-маҳсул» деб аталган асарини ёзади. Бахтга қарши бу асарлар бизгача етиб келмаган.

999 йили Қорахонийлар Бухорони забт этиб, Сомонийлар давлатини йикитадилар. Бундан ташқари, айрим феодал ҳукмронлари орасидаги ўзаро урушлар ҳамон тинмай давом этар ва бу воқеалар Бухорода тинч ва хотиржамликда илмий ишларни давом эттиришга ҳеч қандай шароит қолдирмаган эди. Бунинг устига 1002 йили Ибн Сионинг отаси вафот этади. Оқибатда Ибн Сино ўз юрти Бухорони тарк этиб Хоразм (Урганч)га кетади.

Хоразм ҳам Урта Осиёнинг қадимий бой ва маданий вилоятларидан бири бўлиб, XI асрнинг бошларида у ерда илмий ҳаёт анча ривожланган эди. Хоразмшоҳлар Али ибн Маъмун (997—1009) ва Маъмун ибн Маъмун (1009—1017)лар даврида Урганчда кўпгина замонасининг таниқли олимлари яшар ва ижод этар эдилар. Йирик математик ва астроном Абу Наср ибн Ироқ (Берунийнинг устози, 1034-йилда вафот этган), атоқли табиб ва файласуфлар Абу Саҳл Масихий (1010 йилда вафот этган) ва Абу-л-Хайр Хаммор (942—1030), ниҳоят буюк Абу Райҳон Беруний (973—1048) шулар жумласидандир.

Ўз сиёсатида кўпроқ реакцион руҳонийларга таянадиган ва ҳар қандай ҳур фикрни бўғувчи Ғазна ҳукмрони Султон Маҳмуд (998—1030) Хоразм ерларини ўз давлатига қўшиб олишга ҳаракат қилади. Унга тобе бўлишни истаманган Ибн Сино тахминан 1010—1011 йилларда Хоразмдан маҳфий равишда чиқиб Хуросон томон йўл олади. Нисо, Абивард (бу шаҳарлар ҳозирги Туркменистон ерида бўлганлар) ва бошқа шаҳарларда қисқа вақт тургандан кейин Каспий денгизининг шарқи-жанубида жойлашган Гургон амирлигига етиб келади. Бу ерда у Абу Убайд Жузжоний билан

танишади, шундан бошлаб у йигит Ибн Синога энг яқин ва содиқ шоғирд бўлиб қолади ва устозининг охириги нафасигача ундан ажралмайди. Жузжоний Ибн Сионинг то Гургонга келгунгича бўлган таржимаи ҳолини унинг ўз оғзидан ёзиб олган, устоз ҳаётидаги ундан кейинги воқеаларни ҳам ўзи ёзиб тўлатган, шу туфайли биз Ибн Сионинг ҳаёти ва ижоди ҳақида жуда ишончли манбага эгамиз.

Кўп ўтмай Ибн Сино Гургонда ўзининг илмий ишлари ва табиблик фаолиятини бошлаб юборади. Табобатга оид машҳур асари «Китоб ал-қонун фит-т-тиб» («Тиб қонунлари»)нинг 1-китобини ва баъзи бир бошқа асарларини ёзишга киришади.

1014-йили Ибн Сино Гургонини ҳам тарк этади ва бир қанча муддат Рай ва Қазвин шаҳарларида тургандан кейин Ҳамадонга келади ва бувайхйилар ҳукмдори Шамс ад-Давла (997—1021) хизматига киради — олдин сарой табиби бўлиб ишлайди, сунгра вазирлик мансабига кўтарилади. Давлат ишлари билан банд бўлишига қарамай илмий ишларини давом эттиради ва қатор асарлар яратади, ўзининг машҳур фалсафий-қомусий асари «Китоб аш-шифо»ни ҳам шу ерда ёзишга киришади.

1023 йили Исфаҳонга кўчади ва «Китоб аш-шифо»нинг қолган қисмларини ёзишда давом этади. Бошқа бир қанча асарлар билан бир қаторда форс тилидаги фалсафий китоби «Донишнома»ни тасниф этади.

Юқорида номи зикр этилган Жузжонийнинг ёзишича, Ибн Сино жисмоний жиҳатдан ҳам жуда бақувват киши бўлган. Бироқ шаҳарма-шаҳар дарбадарликда юриш, кечалари ухламасдан узлуксиз ишлаш ва бир неча бор таъқиб остига олиниб, ҳатто ҳибсда ётишлар олимнинг саломатлигига таъсир этмай қолмади. У қуланж касаллигига чалиниб қолган эди, оқибатда шу дарддан у 428 ҳижрий йилнинг рамазон ойида (1037 йилнинг июнида) 57 ёшида Ҳамадонда вафот этди. Унинг қабри ҳозиргача сақланиб қолган.

Ибн Сино ҳақиқий қомусий олим сифатида ўз давридаги фанларнинг деярли ҳаммаси билан муваффақиятли равишда шуғулланган ва уларга оид илмий асарлар яратган. Турли манбаларда унинг 450 дан ортиқ асарлари қайд этилган бўлса ҳам, замонлар ўтиши билан уларнинг кўпи йўқолиб кетган ва бизгача фақат 240 таси етиб келган. Шу 240 дан 80 таси фалсафа, илоҳиёт ва тасаввуфга тегишли, 40 таси табобатга оид, 19 таси мантиққа, 26 таси психологияга, 23 таси табиёт илмига, 7 таси астрономияга, 1 таси математикага, 1 таси музикага, 2 таси кимёга, 9 таси этикага, 4 таси адабиётга ва 8 таси бошқа олимлар билан бўлган илмий ёзишмаларга бағишланган.

Бу асарларнинг барчаси ҳам олимлар томонидан бир хилда ўрганилган ва кенг илмий жамоатчиликка маълум бўлган, деб айта олмаемиз. Уларнинг айримлари жаҳоннинг кўп тилларига таржима этилиб асарлар давомида қайта-қайта нашр этилиб келётган бўлса, кўплари ҳали турли кутуб-

хоналарда қўлезма ҳолида ўз тадқиқотчиларини кутиб ётибди.

Олимнинг бизгача етиб келган умумий фалсафага оид асарлари қуйидагилар:

1. «Китоб аш-шифо»¹ Ибн Синонинг энг йирик фалсафий асари ҳисобланади, уни ўз даврининг илмий қомуси деса бўлади. Бу асар 4 қисмдан иборат: 1) мантиқ; 2) табиий фанлар (бу қисмида минераллар, ўсимликлар, ҳайвонот олами ва инсонлар ҳақида алоҳида-алоҳида бўлимларда гап юритилади); 3) математика, яъни риёзиёт илмлари (бунда арифметика, ҳандаса, астрономия ва музика фанлари ҳақида баҳс боради); 4) метафизика. Ёки илоҳиёт. Бу асарнинг табиий фанлар ва метафизикага тегишли қисмлари 1887—88 йили Техронда тошбосмада нашр этилган, мантиқ қисми эса 1952 йилдан бошлаб Қоҳирада бир неча жилдда босилган. У бирон тилга ҳам тўла равишда таржима этилмаган, фақат айрим бўлимларигина лотин, немис, инглиз, француз, рус, форс ва ўзбек тилларида нашр этилган.

II. «Китоб ан-нажот» («Нажот китоби»). Бу китобда «Китоб аш-шифо»нинг мазмуни қисқартиб баён этилган. Унинг арабча матни 1593 йил Римда, 1913 ва 1933 йиллари Қоҳирада босилган. Айрим қисмлари сурёний, иброний, лотин, немис, француз ва рус тилларига таржима этилган.

III. «Ал-ишорат ва ватт-танбиҳот» («Ишоралар ва танбиҳлар»). Бу Ибн Синонинг энг сўнгги йирик асари бўлиб, унда олим фалсафанинг асосий масалаларини қисқа ибораларда баён этган. Бу асарнинг арабча матни Лейденда (1892), Қоҳирада (1947), Техронда (1864), Истамбулда (1873) нашр этилган. У француз (1951) ва форс тилларида ҳам босилган (1937, 1954).

IV. «Донишнома» («Билим китоби»). Бу Ибн Синонинг форс-дарий тилида ёзилган фалсафий асарларидан энг муҳими ҳисобланади. Унинг форсча матни Хайдарободда (1891) ва Техронда (1897, 1952) нашр этилган, 1957 йили Душанбеда русча таржимаси босилиб чиққан.

Ибн Сино бу асарларида ўзидан олдинги ва ўз давридаги табиий фанлар ва фалсафанинг ютуқларидан фойдаланган ҳолда шундай бир фалсафа яратдики, бу фалсафани ўрта аср Шарқдаги назарий билимларнинг энг юқори чўққиларидан бири деб таърифлаш мумкин.

Ибн Синонинг фалсафий таълимоти ўзининг бир қанча қарама-қарши томонлари мавжудлигига қарамасдан, феодализм шароитида умуман прогрессив роль ўйнади. Унда тажриба ва мантиқий далилларга асосланган илмий билимларни диний ақидаларга қарши қўйиш каби материалистик ғоялар яққол сезилиб туради.

Фанларни маълум бир тартибда туркумларга ажратиш, яъни уларни классифика-

ция қилиш табиатшуносликнинг муҳим ва асосий масалаларидан бири бўлиб, уни ҳал қилиш учун маълум бир фалсафий нуқтаи назардан ёндашиш талаб этилади. Шунинг учун ҳам бу масала билан доимо ўз даврининг буюк мутафаккирлари бош қотириб келганлар: қадимги дунёда — Аристотель (384—322), Шарқда ўрта асрларда — Форобий (873—950), Фарбда уйғониш даврида Ф. Бэкон (1561—1626), кейинчалик Сен-Симон (1760—1825) ва Гегель (1770—1831). Диалектик материализмга асосланган ҳақиқий илмий классификацияни Ф. Энгельс яратди. Ибн Сино ҳам бу муҳим масала билан шуғулланиб, оригинал классификация тузган. Шу классификацияга биноан барча фалсафий фанлар, яъни ҳикмат (фиқҳ, илоҳиёт, грамматика ва тарихдан бошқа барча фанлар шундай аталган) аввало икки қисмга бўлинади: а) назарий қисм, бунга қирувчи фанлар инсон фаолиятига боғлиқ бўлмаган ҳолда мавжуд бўлиб турган нарсаларни ўрганати; б) амалий қисм, бу фанлар эса инсон фаолиятини ўрганати. Сўнгра ҳикматнинг назарий қисми, ўз навбатида, уч туркумга бўлинади: 1) қўйи фан, яъни табиёт; 2) ўрта фан, буни риёзиёт (математика) деб аталади, ва 3) олий фан, бу метафизика номи билан юритилади. Ибн Сино фанларни бу хилда тақсимлаганда, улар томонидан ўрганиладиган объектларни асос қилиб олади: биринчи туркум фанлар учун объект — моддий жисмлар ва ҳаракат, иккинчи туркум учун — жисмларнинг миқдорий нисбатлари, учинчи туркум учун эса руҳий мавжудотдир. Бу объектив принцип асосида тузилган классификация инглиз философи Ф. Бэконнинг Ибн Синодан 600 йил кейин тузган ва субъектив принципга асосланган классификациясидан анча юқори туради.

Ибн Сино таълимотидан моддий дунёнинг абадийлиги келиб чиқса ҳам, бироқ у ўз даврининг фарзанди сифатида, бу масалада изчил эмас эди. Унингча, моддий дунё биринчи сабаб (яъни тангри)дан келиб чиқади, аммо тангри биринчи сабаб сифатида ўз оқибати (ёки натижаси) бўлган дунёдан олдин бўлмайди, чунки нарсаларни келтириб чиқарувчи сабаб у нарсаларни ўзида тутган бўлиши керак, бошқача қилиб айтганда, моддий дунё ҳам «биринчи сабаб» сингари абадийдир.

Фалсафанинг муҳим масалаларидан бўлган билиш масаласини баён этишда Ибн Синонинг материализмга мойиллиги сезилиб туради. Унингча, билиш аввал инсоннинг ҳиссий сезгилари воситасида бошланади, бироқ бунда инсон мавжудотнинг айрим ташқи белгиларинигина била олади, уларнинг моҳияти ва қонуниятлари эса ақл воситаси ёрдамида билинади.

Психологияга оид ишларида ҳам Ибн Сино материализмга жуда яқинлашиб келади. У инсон руҳий фаолиятининг айрим турларини бош мианинг муайян қисмлари билан боғлиқ эканлигини изоҳлашга ҳаракат қилади. Олимнинг ижтимоий-сиёсий қарашларини ўрганар эканмиз, унда ҳам кўп-

¹Бу китоб инсон нафси (яъни жони)га шифо бағишловчи, бошқача қилиб айтганда, уни тўғри йўлга бошлаб, саодатга етказувчи бўлсин деган маънода шундай аталган.

гина прогрессива ғоялар борлигини кўра- миз. Буюк философ ўзининг бу хил фикр- ларини ахлоқ, оила ва фозил (яъни идеал) жамоа масалалари билан боғлаб баён эта- ди.

Ибн Сино фалсафасининг прогрессив томонлари фақат Шарқдагина эмас, балки Ғарбий Европа мамлакатларида ҳам кенг ёйилди ва Уйғониш даврида материалистик таълимотларнинг вужудга келишида катта роль ўйнади.

Ибн Синонинг табобат фани соҳасидаги хизматлари айниқса буюқдир. У ўз асар- ларида энг қадимги фанлардан бири бўл- ган медицинанинг ўзидан олдинги минг йиллик тараққиётига яқун ясабгина қолмай, уни янги юқори босқичга кўтарди, ҳатто бу фаннинг кейинги асрларда эришган бир қанча ютуқларини олдиндан кўра билди. Олимнинг бизгача «Уржуза фи-т-тибб» («Тиббий уржуза»)¹ «Аладвият ал-қал- бия» (Юрак дорилари), «Даф ал-ма- дорр ал-куллия ан-ал-абдон ал-инсо- ния...» («Инсон баданида етишган барча зарарларни йўқотиш...»), «Китоб ал-қуланж» («Қолият ҳақидаги китоб»), «Мақола фи-н- набз» («Томир уриши ҳақида мақола»), «Китоб ал-қонун фи-т-тибб» («Тиб қонунла- ри китоби») сингари табиий асарлари етиб келган. «Китоб ал-қонун фи-т-тибб» («Тиб қонунлари китоби») Ибн Синонинг табобат- га оид энг йirik ҳисобланади. Ўз давридаги медицина фанининг муфас- сал қомуси ҳисобланган бу асарда инсон соғлиги ва касалликларига оид бўлган бар- ча масалалар мантикий тартибда тўла баён этилган. «Қонун» 1012—23 йиллар мобай- нида ёзилган бўлиб, унинг қўлёзма нусха- лари тезлик билан тарқалади. Кўп ўтмай, у мавжуд ҳамма тиббий асарларни, ҳатто Абу Бакр Розий (865—925) ва Али ибн Аб- бос (994 йилда вафот этган) каби машҳур олимларнинг асарларини ҳам сиқиб чиқа- ра бошлайди.

Бу асар тезда Европада ҳам етиб келади. XII асрдаёқ Кремоналик Герард (1114— 1187) «Қонун»ни арабчадан латин тилига таржима қилади ва шундан кейин Европа университетларида медицина фани Ибн Си- но асари бўйича ўқитила бошлайди. «Қо- нун» ўзининг асосий қўлланма ва дарс- лик сифатидаги қиймати 500 йилдан ор- гикроқ вақтгача сақлаб қолди. Бу китобга бўлган талаб шунчалик зўр эдики, XV аср- да китоб босиш ихтиро этилгач, биринчи босилган китоблар орасида «Қонун» ҳам бор эди. Биринчи бор у Уйғониш даври- даги гуманизм марказларида бири бўлган Страсбург шаҳрида 1473 йилда босилиб чи-

¹ Ражаз вази (мустафьилун, мустафьилун, мустафьилун)да ёзилган шеърни араб тилида уржуза дейилади. Фақат бадий асарларгина эмас, балки илмий рисолалар (масалан, грамматика, кимё, медицина, ҳатто математикага оид илмий асарлар) ҳам шеър билан ёзилган. Мана шунинг учун Ибн Сино ҳам табобат илмини ўр- ганувчиларга мўлжаллаб ёзган бир асарини «Тиббий уржуза» деб атаган.

қади. Умуман «Қонун» 40 мартадан ортиқ тўла ҳолда нашр этилган. Айрим қисмла- рининг нашри эса сон-саноксиздир.

Унинг арабча матни 1593 йилиёқ Римда нашр этилган эди. Кейинчалик Қоҳира (1873, 77, 79), Техрон (1889), Лакнав (1906) ва Лоҳур (1905) шаҳарларида ҳам босилди. «Қонун»нинг айрим қисмлари инглиз, не- мис ва француз тилларига таржима қи- линган бўлиб, бу муҳим асар кейинги вақт- ларгача ҳозирги замон тилларидан бирон- тасига ҳам тўла ҳолда таржима қилинма- ган эди. Бу қийин ва масъулиятли ишни ўзбек шарқшунослари меδικлар билан ҳамкорликда амалга оширдилар: «Қонун»- нинг бешта китоби ҳам ўзбек ва рус тил- ларида 1954—61 йиллар мобайнида Тош- кентда нашр этилди.

Ибн Сино «Қонун»ни беш китобга бўлган.

I китобда табобатнинг умумий назария- си: инсон анатомияси ва физиологияси, касалликларнинг келиб чиқиш сабаблари ва уларнинг аломатлари, даволашнинг умумий асослари, бадан тарбия ва соғлиқни сақ- лаш тадбирлари баён этилган.

II китоб фармакологияга бағишланган бў- либ, унда ўсимлик, маъдан ва ҳайвонлар- дан олинадиган 811 хил содда дорининг номини алифбо тартибда жойлаштириб таърифланади ва ҳар бир дорининг қайси касалликка даво эканлиги кўрсатилади.

III китобда «жузъий» касалликлар, яъни инсоннинг бошидан то товонигача ҳар бир аъзосида бўладиган касалликлар, уларни аниқлаш ва даволаш усуллари баён эти- лади.

IV китоб инсоннинг бирон муайян аъзо- сига хос бўлмаган, балки бутун гавдасида юз бериши мумкин бўлган касалликлар, масалан, иситмалар, яралар, турли шишлар ва ҳоказога бағишланган. Унда яна суяк чиқиши ва синиши, заҳарлашнинг турли хиллари ва зийнат (косметика) масалалари- га ҳам алоҳида ўрин берилган.

V китобда мураккаб дорилар, яъни та- биатда тайёр ҳоҳда учрамайдиган даволар (турли тарёқлар, маъжунлар, малҳамлар) ҳаб дорилар ва ҳоказони тайёрлаш тўғри- сида гап боради.

Ибн Сино бошқа фанлар билан ҳам му- ваффақиятли шуғулланган. Унинг математика, астрономия, физика, кимё, геология, ботаника, зоология, филология, музика ва бадий адабиёт (хусусан шеърят) соҳаси- даги асарлари мавжуд.

Олимнинг табиёт фани соҳасидаги хиз- матлари тўғрисида гапирганда, аввало унинг кимё тараққиётига қўшган ҳиссаси устида тўхташ лозим. У бу фанга кўп ян- гиликлар киритди, айниқса ўша даврдаги кимёгарларнинг оддий металлларни (маса- лан, мис ёки темирни) асл металлларга (ол- тин ёки кумушга) айлантириш мумкин де- ган назарияларини қаттиқ танқид остига олдики, бу нарса ал-кимёнинг илмий кимё- га ўсиб ўтишига катта ёрдам кўрсатди.

Ибн Синонинг тоғларнинг пайдо бўлиши тўғрисидаги жуда ажойиб фикрлари ҳо- зирги илмий назарияга жуда яқин келади. Унингча, тоғлар икки сабабга биноан ву-

жудга келади: 1) кучли ер қимирлаши вақтида ер қобигининг кўтарилиши; 2) сув оқими ва ҳавонинг аста-секин таъсири натижасида чуқур жарликлар пайдо бўлиб, натижада уларнинг ёнида баландлик ҳосил бўлиб қолиши натижасида.

Ибн Сино ботаника масалалари билан ҳам жуда кўп шуғулланди, чунки табобатда ишлатиладиган доривор моддаларнинг аксарияти ўсимликлардан олинади. Машҳур швед ботаниги Карл Линней (1707—1778) Ибн Синонинг ботаника соҳасидаги хизматларини тақдирлаб, тропик мамлакатларда денгиз сувида ҳам ўсувчи ва доимо яшил ҳолда қоладиган бир дарахтни Авиценна деб атади.

Поэзия соҳасида ҳам Ибн Сино сезиларли из қолдирди. Ибн Сино ўзининг айрим илмий асарларини ражаз вазнли шеърда ёзган. Бундан ташқари, унинг бир нечта фалсафий қиссалари ҳам борки, улар кейинчалик форс-тожик адабиётига чуқур таъсир кўрсатди. Ибн Синонинг «Ат-тайр» («Қушлар») номли шеърий рисоласи билан Фаридулдин Аттор (1142—1220)нинг «Мантиқ ат-тайр» («Қушлар сўзи») дostonи орасида маълум даражада боғлиқлик бор. Бу мавзу кейинчалик Алишер Навоий (1441—1501)нинг «Лисон ат-тайр» («Қушлар тили») дostonи орқали ўзбек адабиётига ҳам кириб келади. Абдурахмон Жомий (1414—1492)нинг «Саломон ва Абсол» (ёки Ибсол) номли дostonи Ибн Синонинг шу номли қиссаси асосида ёзилган.

Булардан ташқари, Ибн Синонинг форс тилида ёзилган битта ғазали, бир нечта китъа ва фалсафий рубойлари ҳам бизга

ча етиб келган. Булардан бирига эътибор беринг:

Аз қаър-и гил-и сиёҳ то авне-и Зуҳал,
Кардаи ҳама мушкилот-и гитиро ҳал,
Бирун жастам зи қайд-и ҳар макр-у ҳиял,
Ҳар банд гушода шуд магар банд-и

ажал.
 («Қора тупроқ» (яъни ер)нинг тагидан то Зуҳал

(Сатурн)нинг теппасигача
Дунёнинг барча мушкилотларини ҳал

қилдим,
Ҳар қандай макр ва ҳийланнинг тузоғидан чиқа олдим,

Ажал кишанидан бошқа барча кишанлар ечилди»).

1980 йилда Ибн Синонинг туғилганига 1000 йил тўлади. Бу санани барча прогрессив инсоният, шу жумладан ватанимиз халқлари ҳам ажойиб маданият байрами сифатида нишонлайдилар. Юбилейга атаб Ўзбекистон Фанлар Академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтининг бир гуруҳ олимлари Ибн Синонинг ҳаёти ва ижодини ўрганиш ва унинг қатор муҳим асарларини нашр этиш устида иш олиб бормоқдалар. Жумладан, унинг «Тиб қонунлари» ўзбек ҳам рус тилларида қайтадан ишланган ҳолда чоп этилади. Ибн Сино юбилейининг кенг нишонланиши бизнинг Урта Осиёлик буюк энциклопедист олимга бўлган эътиромимизни билдирибгина қолмасдан, партия ва ҳукуматимизнинг маданий ёдгорликларни сақлаш ва ҳар томонлама ўрганиш борасидаги ғам-хўрлигини ҳам яққол кўрсатади.

Владимир Тюриков

ЛЕНИН ДЕКРЕТИ БИЛАН

Мирзачўлни ўзлаштириш йилномаси. 1918—1973 йиллар

1978 йил май ойида Мирзачўлда 500 минг десятина ернинг ўзлаштиришни кўзда тутган РСФСР Халқ Комиссарлари Советининг «Туркистонда сўғориш ишларига 50 миллион сўм ажратиш ва бу ишларни ташкил қилиш тўғрисида»ги декретини В. И. Ленин томонидан имзоланганига олтимиш йил тўлди.

Олтимиш йил... Бу унчалик узоқ муддат эмас, лекин қачонлардир кимсасиз чўл бўлган бу ерда шу давр ичида қанчалик улкан ўзгаришлар юз берди. Мирзачўлда Гулистон, Янгиер, Сирдарё, Ширин, Гагарин, Ульянов, Пахтакор шаҳарлари қад кўтарди. Бу ерда 50 дан ортиқ совхозлар тузилди, минглаб километр сўғориш каналлари ва тош йўллар қурилди. Ўзбекистон меҳнаткашлари улуг рус халқи ва мамлакатимиздаги бошқа қардош халқларнинг жуда катта ёрдами тўғрисида бу ерда ўтган йиллар ичида беш юз минг гектардан ортиқ ерни ўзлаштирдилар, бўм-бўш чўлни мамлакатга юз минглаб тонна «оқ олтин» ва бошқа қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етказиб бераётган, юксак даражада тараққий этган масканга айлантирдилар. Мирзачўл минг-минглаб ватанпарварлар учун интернационал ва меҳнат тарбияси, ғоявий чиниқиш ва жасорат мактаби, янги ерларни ўзлаштириш илгор методларининг лабораторияси бўлиб қолди.

Бу ленинча декретнинг қай тариха амалга оширилганлиги ҳақида бугун биз Мирзачўлни ўзлаштириш йилномасидан олинган фактлар тили билан ҳикоя қиламиз. Бу йил

номани журналимиз учун ёзувчи Владимир Тюриков тайёрлаб берган.

1918 йил

19 — 21 январь — Тошкентда Туркистон ўлка ишчи, солдат ва деҳқон депутатлари Советларининг IV фавқулодда съезди бўлиб ўтди. Съезд «Ирригация тўғрисида» жумладан, Мирзачўлни сўғориш тўғрисида» яқдиллик билан резолюция қабул қилди. Съезднинг большевиклик фракцияси томонидан тақдим қилинган бу резолюцияда Мирзачўлда Зарафшон ва Чу дарёлари водийсида жуда катта сўғориш ишларини амалга ошириш кўзда тутилган эди. Ана шу мақсадда съезд Марказий ҳукуматдан маблағ ва малакали кадрлар билан ёрдам беришни илтимос қилди.

Январь — Мирзачўл уездининг Славян волостидаги Сардоба қишлоғида национализация қилинган хўжаликлар базасида коммуна ташкил қилинди.

Йил охирига келиб Мирзачўлда 8 та коммуна бўлиб, булар коммуна хўжаликлари ва пахтачилик кооперацияларидан 1053745 сўм ҳажмида қарз тариқасида 190 пуд уруғлик буғдой ва арпа олдилар.

Февраль — Илгари Туркистонда ишлаган бир группа рус мутахассислари Туркистонда сўғориш ишларини амалга оширишнинг имкониятлари ва зарурати ҳақида Совет ҳукуматиға ёзма доклад юбордилар. Ёзма докладда бу ишларни амалга ошириш учун техник хўжжатлар — текшириш материаллари, каналлар ва ирригация ин-

шоотларининг лойиҳалари аллақачон мавжудлиги кўрсатиб ўтилган эди. Бунда Г. Х. Ризенкампф экспедициясининг материаллари — Мирзачўл ва Далварзин чўлини, инженер А. В. Васильевнинг Чу водийсини суғориш бўйича лойиҳалари ҳамда Зарафшон, Фарғона водийси бўйича бошқа лойиҳалар кўзда тутилган эди.

19 март — Сирдарё областига Халқ Комиссарлари Совети областда суғориш ишлари учун 50 минг сўм ажратиш ҳақида қарор қабул қилди.

24 — 25 апрель — Олий Халқ Хўжалик Кенгаши президиумида инженерлар Г. К. Ризенкампф, В. А. Васильев ва бошқа мутахассислар томонидан тузилган Туркистонда суғориш ишларининг плани кўриб чиқилди.

Апрель — В. И. Лениннинг топшириғига биноан РКП(б) МКнинг Тошкентдаги вакили П. А. Кобозев Мирзачўлни ўзлаштириш имкониятлари билан танишиб чиқиш учун ўша ерга жўнаб кетади. Кобозев Мирзачўл тўғрисида батафсил тасаввурга эга бўлишни хоҳлаган Владимир Ильич Ленинга у ерда кўрган нарсалари ҳақида хабар қилади.

17 май — В. И. Ленин РСФСР Халқ Комиссарлари Советининг «Туркистонда суғориш ишлари ва бу ишларни ташкил қилиш учун 50 млн. сўм ажратиш тўғрисида»ги декретига имзо чекади. Декретда Мирзачўлда 500 минг, Далварзин чўлида 40 минг десятина майдонни суғориш учун ирригация системаси бош ишоти билан таъминлаш, Фарғона областидаги Учқўрғон чўлида 10 минг десятина ерни суғориш кўзда тутилган эди. Бу ишларга раҳбарлик қилиш учун РСФСР Халқ Комиссарлари Совети қошида «Туркистонда ирригация ишлари бошқармаси» (ИРТур) ташкил этилди.

24 май — «Известия ВЦИК Советов» газетасида ИРТурнинг раҳбарлик состави тўғрисида В. И. Ленин имзолаган буйруқ босилиб чиқди. Буйруқда Туркистонда суғориш ишларини ташкил қилиш ва амалга ошириш учун масъул кишиларнинг номлари санаб ўтилган эди. Г. К. Ризенкампф ИРТурнинг техник директори қилиб тайинланди.

4 июль — Туркистон республикаси Халқ Комиссарлари Советининг қарори билан Сирдарё областига қарашли алоҳида Голдная степь уезди ташкил қилинди. Бу қарор суғориш тармоқлари ва умуман Мирзачўл халқ хўжалигини бошқаришни яхшилашда муҳим роль ўйнайди. Янги уезднинг аҳолиси 1918 йилда 53.831 кишидан иборат эди. Шу вақтда Мирзачўлнинг суғориладиган умумий майдони 53 минг десятина ташкил қилди.

27 — 29 июль — ИРТурнинг техника кенгаши бўлиб ўтади, бунда бош ишотларни қуриш бошқармасининг иш программаси ва 1918 йил учун харажатлар сметаси, Мирзачўлнинг шимоли-ғарбий қисмини суғориш ва Мирзачўл телефон тармоғини ўтказиш масалалари кўриб чиқилди.

Август — В. И. Ленин махсус «РСФСР Халқ Комиссарлари Советининг буйруғи»ни имзолади. Бунда, жумладан, шундай де-

йилади: «Туркистонда суғориш ишларининг алоҳида муҳим давлат аҳамиятига эга эканлиги сабабли Халқ Комиссарлари Совети барча муассасалар ва мансабдор шахсларга, мазкур ишларни амалга ошириш муносабати билан келиб чиқадиган ҳамма масалалар бўйича ИРТурга имкон борида тўлиқ ёрдам беришни буюради»...

Октябрь — ИРТур қурилиш ускуналари, машиналар ва текириш ишлари учун асбоблар, шунингдек, сув ишотлари лойиҳалари ортилган учта эшелонни Тошкентга жўнатади. Эшелон билан бирга 300га яқин мутахассис — ирригаторлар, мелиораторлар, тупроқшунослар, қурувчилар жўнаб кетади. Лекин шу вақтда Туркистон граждандлар уруши фронтларидан узилиб қолганлиги учун иккита эшелон Самарадан Москвага қайтиб кетади, битта эшелон эса биринчи имкониятдан фойдаланиб Тошкентга етиб келади.

Ноябрь — 53 кишидан иборат Мирзачўлнинг мустақил коммунистлар ячейкаси ташкил топади.

13 декабрь — Далварзин системаси Мирзачўлнинг суғориш системаси бошқармаси ихтиёрига берилди. Шундай қилиб, Мирзачўлни суғоришнинг бутун системаси битта Бошқармага бириштирилди.

15 декабрь — Голодная степь уезди ишчи, деҳқон ва мусулмон депутатларининг VII съезди ерни биринчи навбатда мусулмон ва рус батракларига бўлиб бериш ва уларни қишлоқ хўжалиги учун зарур ускуналар билан таъминлаш ҳақида қарор қабул қилди.

17 декабрь — Ленин декрети билан Туркистонда ирригация қурилиши учун турли асбоб-ускуна сотиб олишга фақат Москва хазинасининг ўзидан 22.533325 сўм сарфланган.

1919 йил

1 январь — 1 сентябрь — Саккиз ой мобайнида Мирзачўл аҳолисига ёрдам тариқасида 32.011.200 сўм сарфланган, республика бўйича эса бу мақсадларга 67.565.120 сўм маблағ ажратилган.

Март — Туркистон АССР Советларининг Фавқулодда VII съезди ўлкада суғориш ишларини ташкил қилиш ҳақида 1918 йил 17 майдаги Ленин декретини муҳокама қилди. Съезд «Мелиорация ва суғориш тўғрисида» қарор қабул қилди, ўлкада ирригацияни қайта тиклаш йўллари, Сирдарё, Зарафшон ва Чу дарёлариининг сув ресурсларидан фойдаланиш йўли билан суғориладиган майдонларни кенгайтириш имкониятларини белгилаб берди.

26 апрель — ТАССР Халқ Комиссарлари Совети республикада яшовчи 20 дан 50 ёшгача бўлган, илгари ирригация соҳасида икки йилдан кам ишлаган инженерлар, техниклар, миробларни давлат ёки бошқа муассасаларда ишлашидан қатъий назар, ирригация системасига жалб қилиш ҳақида қарор қабул қилди.

11 июль — Ер ишлари комиссарлиги Мирзачўлдаги ишлар ерларни мелиоратив ҳолатини яхшилаш соҳасидаги энг зарур

ишларни амалга ошириш учун 500 минг сўм ажратди.

24 июль — ТАССР Халқ Комиссарлари Советининг мажлисида «Мирзачўлда турар-жой бинолари қуриш ҳақида»ги масала муҳокама қилинди. Мирзачўлликларнинг қурилиш эҳтиёжлари учун Туркистон Марказий Ижроия Комитетининг 31 июлдаги қарори билан муддатсиз қарз тариқасида 12 миллион сўм ажратилди.

22 октябрь — Мирзачўлда шароит ва имкониятларнинг қийинлигини ҳисобга олиб Туркистон Марказий Ижроия Комитети Мирзачўл районини вақтинча ажратиб 1 октябрдан ҳамма тоифадаги ишловчиларнинг ойлик иш ҳақиға 50 процентдан қўшимга ҳақ тўлашга қарор қилди.

1920 йил

16—17 февраль — Олий Халқ Хўжалиги Кенгаши Президиуми ҳамма техник материалларни, ҳужжатларни, асбоб-ускуналарни ва ИРТур кутубхонасини Москвадан Тошкентга жўнатишга қарор қилди.

10 апрель — Ўлкада йирик қурилишларни бирлаштириш ва координациялаш мақсадида Туркистон Давлат иншоотлари Комитети ташкил қилинди. Ирригация иншоотлари қурилиши ва ишлаётган суғориш системаларининг капитал ременти бўйича қилинадиган ишлар шу ташкилот ихтиёрига берилди.

16 апрель — Туркистон сув хўжалиги техник ирригация комитети Мирзачўлдаги 3 минг десятина ботқоқ ерни яхшилаш учун 7188890 сўм миқдорида харажатлар сметасини тасдиқлади.

13 май — В. И. Ленин Халқ Комиссарлари Советининг «Мирзачўлни суғориш учун Олий Халқ хўжалиги Кенгашига маблағ бериш ҳақида»ги қарорини имзолади. Мирзачўлнинг шимоли-шарқий қисмидаги суғориш системаларини ремонт қилиш ва қайта қуриш учун Олий Халқ Хўжалиги Кенгашига 256 миллион сўм ажратилди.

Май — Қурилиш ишлари программасини тузиш ва йирик давлат иншоотларини текшириш учун Меҳнат ва Мудофа Совети ҳамда Олий Халқ Хўжалик Кенгашининг махсус комиссияси Тошкентга келди. Комиссия аъзолари Бухорода, Самарқанд, Сирдарё областларида бўлиб, Ленин декретида белгилаб берилган янги суғориш объектларини синчиклаб кўриб чиқдилар.

26—28 июнь — Мирзачўл уезд — шаҳар РКП конференцияси бўлиб ўтди. Конференция коммунистларнинг бутун эътиборини издан чиққан сув хўжалигини қайта тиклашга қачирди.

Август — Ирригация ходимларининг катта группаси лойиҳа-смета ҳужжатлари ва қурилиш ускуналарини олиб Москвадан Тошкентга келишди. Бу ерга келган йирик мутахассислар ичида Г. К. Ризенкампф, Б. К. Лодигин, К. И. Сундатов, Н. А. Димо, В. Ф. Булаевский, Т. А. Колпакова, К. М. Зубрик бор эди.

2 ноябрь — РСФСР Халқ Комиссарлари Советининг Туркистон ва Озарбайжон республикаларида пахтачиликни ривожлан-

тириш йўллари белгилаб берилган қарори қабул қилинди. Бу муҳим ҳужжатда ирригация системаларини қайта тиклаш ва янада ривожлантириш пробелмаларига катта эътибор берилган.

11 декабрь — ТАССР Халқ Комиссарлари Совети қошида тузилган Суғориш бўйича Олий Кенгаш (СОК)нинг биринчи мажлиси бўлиб ўтди.

* * *

Мирзачўлда суғориладиган майдон 17468 гектарни ташкил қилди.

1921 йил

11 февраль — Мирзачўл коммунистларининг умумий йиғилиши бўлди. Йиғилиш шу йил баҳоргача ҳамма ер ва сувни ҳисобга олишга қарор қилди.

19 февраль — Туркистон пахтакорларининг биринчи съезди бўлди.

20 июнь — «Экономическая жизнь» газетасида инженер-ирригатор В. Ф. Булаевскийнинг «Мирзачўлнинг бугуни ва эртаси» деган мақоласи босилиб чиқди.

1—10 сентябрь — Тошкентда Туркистон ирригаторларининг II съезди бўлди.

* * *

Иржар сув тақсимлагичи (К—18) қурилиши бошланди. Шу йили 800 дан зиёд суғориш иншооти Мирзачўл аҳолисининг кучи билан ремонт қилинди, қурилди ва тартибга солинди.

1922 йил

13 февраль — Сув хўжалиги Бош Бошқармаси (СХББ) тузилди, Мирзачўл суғориш системаларини қайта қуриш ва ундан фойдаланиш Бошқармаси ҳам унинг ихтиёрига ўтказилди.

25 апрель — Туркистон Марказий Ижроия Комитетининг қарори билан Голодная степь уезди Мирзачўл уезди деб қайта номланди.

23 декабрь — Мирзачўл уездининг Иржар волостиға қарашли, Мирзачўл канали чап ирмоғининг ўнг томонидаги 57,6 чакирим атрофидаги ер участкасини суғориш, пахтазор ташкил қилиш ва бошқа қишлоқ хўжалик экинлари етиштириш учун Туркистон республикаси Ер ишлари Халқ комиссарлиги томонидан ижара сифатида фойдаланиш учун Грузия ССРға бериш ҳақида шартнома тузилди. Шартномаға мувофиқ Грузия ССР 8 йиллик муддат ичида аренда сифатида фойдаланаётган майдонда суғориш ва сув тўпланиш тармоқлари қурилишини тугаллаши, ижара муддати тугагандан кейин эса бу ерни яхши аҳволда Ер ишлари Халқ Комиссарлиги ихтиёрига топшириши керак эди.

* * *

Шу йили К—20 каналининг қурилиши бошланди.

* * *

Мирзачўл суғориш системасига қарашли сув милицияси тузилди, унинг руҳсатисиз

каналдан сув олишга ёки олинаётган сув миқдорини ўзгартиришга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ эди.

1923 йил

20 март — Мирзачўлда суғориладиган ерларнинг умумий аҳволи ва ер фондидан фойдаланишни текшириш учун тузилган махсус техник комиссиянинг биринчи кенгаши бўлди.

10 апрель — Туркистон Республикаси Марказий Ижроия Комитети ва Халқ Комиссарлари Совети «Мирзачўлдаги тадбирлар тўғрисида» қарор қабул қилдилар, бу тадбирларда ерларни келажақда ботқоқликка айланиши ва шўр бошининг олдини олиш чоралари кўзда тутилган.

8 июнь — Туркистон республикасида биринчи йирик ирригация қурилиши — Грузия ССР ижара сифатида фойдаланган ерда янги суғориш каналининг очилиши бўлди. Бу суғориш каналига В. И. Ленин номи берилди.

* * *

Шу йили бутун Туркистонга берилган 8,8 миллион сўмдан 1,3 миллиондан зиёдроғи Мирзачўлга ажратилди.

* * *

Шу йили Мирзачўлда 37657 гектар ерга экин экилди, бу 1917 йил даражасидан анча ортиқ эди.

1924 йил

Март — Мирзачўлга биринчи марта 6 та трактор келтирилди. Йил охирига келиб бу ерда тузиладиган «Пахтаорол» совхозини учун 12 та ер ҳайдовчи трактор чет элдан сотиб олинди.

* * *

Мирзачўл уездида Сирдарё, Лиқошин ва Спасск мелиоратив ширкатлари ташкил қилинади.

* * *

Шу йили Мирзачўлда 50.137 гектар экин экилган, шундан 26672 гектарига пахта экилган.

1925 йил

27 июнь — Тошкентда Ўрта Осиё кечки гидротехникумини тугатган 29 гидротехникнинг тантанали битириб чиқиши бўлди. Йўлдош Охунбобоев табрик нутқида гидротехникларнинг сув ҳўжалиги учун жуда катта аҳамиятга эга эканлигини таъкидлади.

2 декабрь — Ўзбекистон ССР Марказий Ижроия Комитетининг Фавқулодда комиссияси ер-сув реформаси ҳақидаги декретини тасдиқлади.

* * *

«1-Боёвут» совхозини тузилди.

1926 йил

13 январь — Тошкентда Ўрта Осиё сув ҳўжалиги томонидан чиқарилган кенгаш бўлди, бунда Мирзачўлни суғориш лойиҳаси муҳоама қилинди. 23 августда лойиҳа

махсус комиссия томонидан муҳоама қилинди ва 30 декабрда ЎзССР Давлат план комиссияси Президиумининг кенгайтирилган мажлисида кўриб чиқилди.

Лойиҳада 8 йил давомида Мирзачўлда 405 минг гектардан зиёд ерни, шундан Ўзбекистон территориясида 80 минг гектар ерни суғориш кўзда тутилган эди.

29 сентябрь — Мирзачўлда Мирзачўл ва Бекобод районлари ташкил қилинди.

Октябрь — Қозоғистон ССР Халқ Комиссарлари Совети «Мирзачўлни суғориш ҳақида» қарор қабул қилди. Қарорда пахта экиладиган майдонни кўпайтириш, ўтроқлашаётган аҳолини ер билан таъминлаш кўрсатиб ўтилган.

7 декабрь — Мирзачўл суғориш системасида сувдан фойдаланиш ходимларининг бирлашган съезди бўлиб ўтди.

* * *

Мирзачўлдаги «Пахтаорол» совхозини мамлакатда биринчилардан бўлиб минерал ўғитлардан кенг фойдалана бошлади.

1927 йил

3 декабрь — Средазводхоз эксперт-техник совети Далварзин чўлининг суғориш лойиҳасини тасдиқлади.

1928 йил

26 — 27 январь — Мирзачўл район партия комитетининг кенгайтирилган пленуми бўлди. Пленум Мирзачўл каналини кенгайтириш, суғориш ишларига кенг халқ оммасини фаол сафарбар қилиш ҳақидаги масалаларни муҳоама қилди.

Январь — «Далварзинстрой» қурилиш ташкилоти тузилди. У Далварзин чўлини суғориш учун магистрал канал қуришга киришди.

25 май — ВКП(б) МК «Ўзбекистон партия ташкилотининг иши ҳақида» қарор қабул қилди, унда республикада суғориладиган ерларни кенгайтиришга муҳим ўрин берилган.

* * *

1928 йилда Мирзачўлда 67 минг гектар ер суғорилди.

* * *

Ўзбекистон КП(б) Марказий Комитети ва республика ҳўкуматининг қарори билан Мирзачўлни ўзлаштириш мақсадида Самарқанд областидаги Дарғом МТСи Мирзачўл посёлкасига кўчирилди.

* * *

«Пахтаоролда» узунлиги 27,5 километрик К—20 магистрал каналининг қурилиши тугалланди. У умумий узунлиги 217 километр келадиган 84 та тармоқ, умумий узунлиги 1300 километрдан зиёдроқ 2300 га яқин карталарни суғорувчи ариқлар ва саккизта шлюзни ўз ичига олади. Каналнинг ишга туширилиши «Пахтаорол» совхозини пахта экиладиган ер ҳажмини деярли икки баробар ошириш имконини берди.

1929 йил

27 февраль — Спасск посёлкасида 90 га яқин хўжаликни бирлаштирган «Қизил Октябрь» қишлоқ хўжалик артели тузилди. Йил охирига келиб Мирзачўлда 80 та колхоз бор эди.

18 июль — ВКП(б) МК Сиёсий Бюросининг «Главкомхознинг иши тўғрисида» қарори қабул қилинди. Унда Урта Осиё ва Зақавказье республикаларида пахтачиликни ривожлантириш вазифалари билан бир қаторда «Мирзачўлдаги янги ирригация қурилишларининг мақсадга мувофиқлиги ҳақидаги масалани махсус ўрганиш» кўрсатиб ўтилган.

Июль — Бутуниттифоқ колхозлар Совети қошида Мирзачўлда пахтачилик колхозлари қурилиши бўйича бошқарма тузилди.

Октябрь — СССР Давлат план комиссияси қошидаги сув техникаси Олий Кенгаши Ленинград политехника институтининг профессори Г. К. Ризенкамф томонидан тузилган Мирзачўлни суғоришнинг янги лойиҳасини муҳокама қилди.

11 ноябрь — СССР Давлат план комиссияси Президиуми Урта Осиёда 1929—1930 йилларда катта ирригацион қурилишлар планини тасдиқлади.

27 ноябрь — СССР Халқ Комиссарлари Совети Мирзачўлда янги ерларни ўзлаштириш ва пахтачилик совхозлари ташкил қилиш ҳақидаги масалани кўриб чиқди.

* * *

Мирзачўлдаги Марказий тажриба станциясида Урта Осиёда биринчи марта 166 гектар майдонда ёпиқ қувурли дренаж системаси қурилди.

* * *

Хилково станциясида цемент заводи қурилиши тугалланди.

1930 йил

Март — Мирзачўлда колхозчиларнинг 500дан ортиқ делегати қатнашган иккинчи конференцияси бўлди. Конференцияда Мирзачўл ерларини бундан кейин ўзлаштириш зарурлиги ҳақидаги масалага катта эътибор берилди.

17—27 ноябрь — Тошкентда СССР Ер ишлари Халқ Комиссарлиги илмий-техника Совети ва Главхлопком техника Советининг кўчма сессиясида Мирзачўлга бағишланган доклад муҳокама қилинди.

1931 йил

«Малик» совхози тузилди.

1934 йил

17 июль — СССР Марказий Ижроия Комитетининг қарори билан фидокорона меҳнати, хўжаликни аъло даражада ташкил қилгани ва пахтачилик совхозига яхши раҳбарлик қилгани, алмашлаб экишни тўғри ўтказишни таъминлагани ва юқори ҳосил олгани учун «Пахтаорол» совхозининг директори А. С. Орлов Ленин ордени билан мукофотланди.

1934 йилда Мирзачўлда суғориладиган ер 1920 йилдаги 17468 гектардан 75728 гектарга кўпайди.

1935 йил

1935 йилда Мирзачўлда ҳақиқий суғориладиган ер 77428 гектарни, шу жумладан, Ўзбекистон ССР бўйича 41121 гектарни, Қозоғистон ССР бўйича 36307 гектарни ташкил қилди.

1936 йил

Январь — Мирзачўлда 128,058 киши истиқомат қила бошлади.

Март — Тошкент шаҳридаги Ленин район партия комитети ўз оталиғидаги Мирзачўл районуни 30 кишидан иборат бригада юборди. Булар тракторларни ремонт қилишда, плуглар, турли деталлар ва эҳтиёт қисмлар тайёрлашда МТСларга катта ёрдам бердилар.

1938 йил

Декабрь — Мирзачўл районида шу йили 1600 гектар янги ер ўзлаштирилди. Пахта ҳосилдорлиги ҳар гектаридан 18 центнерга эди. Район давлатга 88 минг тонна пахта етказиб берди.

* * *

Шимолий Мирзачўл канали Киров номидаги магистрал канал деб қайта номланди ва Киров канали система бошқармаси тузилди.

1939 йил

10 февраль — Сирдарё райони тузилди.
1 апрель — Мирзачўл район партия ташкилотига 285, Сирдарё район партия ташкилотига 84 коммунист бор эди.

27 август — Мирзачўл, Сирдарё ва Пахтаорол районларининг колхозчилари Киров каналидан 21—26 км. масофада Султон Ҳовуз сув тиндирувчи иншоотининг қурилишини бошладилар. 1 сентябрда қурилиш тугалланди. Иш давомида 31 минг кубометр тупроқ қазилди.

17 сентябрь — Сирдарё районининг колхозчилари 18 километр узунликдаги қадимги, ташландиқ «Урумбой» каналини қайта тиклашни тугатдилар.

Октябрь — ВКП(б) МК «Ўзбекистоннинг сув хўжалиги тўғрисида» қарор қабул қилди. Қарорда Мирзачўл ерларининг суғоришни кенгайтириш проблемаларига катта эътибор берилган.

15—20 ноябрь — Мирзачўл райони колхозчилари 300 гектар ерни суғориш учун К—14 каналини қурдилар.

22 декабрь — «Правда» газетасида ВКП(б) МК ва СССР Халқ Комиссарлари Советининг «Ўзбекистон ССРда пахтачиликни янада ривожлантириш чоралари тўғрисида»ги қарори эълон қилинди. Бу ҳужжатда шундай дейилади: «Мирзачўл бўйича 1940—1941 йиллар мобайнида Мирзачўл ва Сирдарё районларидаги 60 минг гектар партов ерлар суғорилсин, шунга мувофиқ равишда Киров каналининг сув ўтказиш

қуввати оширилсин ва унинг бош иншооти кенгайтирилсин».

* * *

Мирзачўлнинг Ўзбекистон ССР қисмидаги колхозларнинг ялпи даромади 1939 йилда 37,5 миллион сўмни ташкил қилди. Жъами пахта ҳосили 281,9 тоннани ташкил этди.

1940 йил

Январь — Киров номли магистрал канални кенгайтириш ишлари бошланди. Мирзачўл, Сирдарё ва Тошкент области бошқа районларнинг 40 мингдан ортиқ колхозчилари канал трассасига чиқдилар.

Февраль — Шу ой ичида Мирзачўлга Фарғона областидан 3,5 минг хўжалик кўчиб келди.

15 апрель — Йил давомида Мирзачўлга 6503 хўжалик, шу жумладан, Мирзачўл районига 4051, Сирдарё районига 2452 хўжалик кўчириб келтирилди.

* * *

Мирзачўлнинг Ўзбекистон ССР қисмидаги колхозларнинг ялпи даромади 1940 йилда 46,4 миллион сўмни ташкил қилди, жъами пахта ҳосили 309,8 минг тоннани ташкил қилди.

1941 йил

10 февраль — Киров номли магистрал канални кенгайтириш ишига Тошкент областининг 15 минг колхозчилари чиқди. Канални кенгайтириш бўйича қилинадиган ишлар 20 мартда тугалланди.

Март — Мирзачўл район партия ташкилотига 610 коммунист, Сирдарё район партия ташкилотига 517 коммунист бор эди.

15 июнь — Чўлнинг суғориладиган қисмида тезкорлик билан коллектор — зовур тармоқларини қуриш учун Тошкент областининг 20 минг колхозчиси Мирзачўлга келди.

* * *

Мирзачўлнинг Ўзбекистон ССР қисмидаги колхозларнинг ялпи даромади 86,8 миллион сўмни, пахтанинг жъами ҳосили 469 минг тоннани ташкил қилди.

18 ноябрь — Давлат Мудофаа Комитети Ўзбекистонда бешта гидроэлектростанция қурилиши ҳақида қарор қабул қилди, Сирдарёдаги Фарҳод ГЭСи ҳам шу жумлага қиради.

1943 йил

Февраль — Фарҳод ГЭСини барпо қилиш бўйича оммавий қурилиш ишлари бошланиб кетди. 50 минг колхозчи канал трассаси ва бош узелда иш бошлади.

Июль — Фарҳод ГЭСи қурилишининг ишчилари, инженер-техник ходимлари ва хизматчилари «Фарҳадстроевец» номли самолёт эскадрильяси қурилиши учун давлат банкига 1.525.435 сўм топширдилар.

19 август — Фарҳод ГЭСи қурилишига Иркутск меҳнаткашларининг вакиллари 33 вагон ёғоч совға олиб келдилар.

19 декабрь — Фарҳод ГЭСи қурилишида айланма канал қурилиши тугалланди ва Сирдарё янги издан оқа бошлади.

1947 йил

27 декабрь — Фарҳод ГЭСининг биринчи агрегати фойдаланишга топширилди.

1948 йил

Февраль — Фарҳод ГЭСининг яна икки агрегати фойдаланишга топширилди.

27 апрель — Пахтадан рекорд ҳосил олганликлари учун Мирзачўл районидаги «Красная зarya» колхозининг звено бошлиғи Лола Эрбутаевага, Сирдарё районидаги «Ҳақиқат» колхозининг звено бошлиғи Назира Йулдошевага СССР Олий Совети Президиумининг Фармониға мувофиқ Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвони берилди.

28 апрель — Узунлиги 14,5 километр бўлган Боёвот каналининг қурилиши тугалланди. 23 майда канал ишга тушди.

* * *

Шу йилнинг кузида Мирзачўл ва Сирдарё районларига кўнгилли бўлиб 6447 колхозчи оиласи кўчиб келди.

Январь — Ўзбекистон комсомолининг XII съезди бўлиб ўтди. Съезд Мирзачўлни ўзлаштириш, оталиққа олиш ва у ерда ишлаш учун 20 минг йигит-қизни юбориш ҳақида қарор қабул қилди.

14 февраль — Мирзачўлга ёшларнинг Фарғона водийсидан кўчиб келаётган биринчи эшелони етиб келди.

Март — Ўзбекистон Компартиясининг X съезди бўлди. Съезд умуман суғориладиган ерларни ва биринчи галда Мирзачўлда суғориладиган ерларни кенгайтириш бўйича бир қатор тадбирларни белгилаб берди.

15 апрель — Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети ва Ўзбекистон ССР Министрлар Совети «Мирзачўлни бундан кейинги ўзлаштириш чоралари ҳақида» қарор қабул қилди.

1950 йил

17 август — КПСС Марказий Комитети ва СССР Министрлар Советининг «Суғориладиган ерлардан тўлиқ фойдаланиш ва қишлоқ хўжалик ишларини механизациялашни яхшилаш мақсадида суғоришнинг янги системасига ўтиш ҳақида»ги қарори қабул қилинди. Суғоришнинг янги системаси Мирзачўлда кенг қўлланила бошланди.

1951 йил

16 апрель — Мирзачўлда иккита янги — Гулистон ва Верхне-Волинск районлари тузилди.

1954 йил

24 май — Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети ва Ўзбекистон ССР Министрлар Советининг «Боёвот массивининг иккинчи навбатини суғориш ва Марказий Мирзачўл коллектори қурилиши тўғрисида»ги қарори қабул қилинди. Бу ишларни амалга ошириш учун 31 миллион сўм ажратилди.

1955 йил

19 апрель — Боёвут райони тузилди.

1956 йил

17 май — Шу вақтга келиб Мирзачўлдаги суғориладиган умумий майдон 250 минг гектарга етди.

6 август — КПСС Марказий Комитети ва СССР Министрлар Совети «Пахта етиштиришни кўпайтириш учун Ўзбекистон ССР ва Қозоғистон ССРдаги Мирзачўл ерларини ўзлаштириш ва суғориш тўғрисида» қарор қабул қилди. Қарорда Мирзачўлда 300 минг гектар ер ўзлаштириш ва суғориш кўзда тутилди.

Август — Ўзбекистон ССР Министрлар Советида Мирзачўл ерларини ўзлаштириш ва суғориш бўйича Бош бошқарма — «Главгоподностепстрой» тузилди.

1957 йил

15 март — Мирзачўлнинг марказида Ховос темир йўл станцияси ва 58-разъезд орасидаги территорияда область аҳамиятидаги шаҳар ташкил қилиш ва унга Янгиер деб ном бериш тўғрисида Ўзбекистон ССР Олий Советининг қарори қабул қилинди.

2 июль — Янгиер шаҳар газетаси — «Ленинская Знамя» («Ленин байроғи»)нинг 1-сон чикди.

22—25 июль — Янгиер ва Мирзачўлда Ўзбекистон ССР Фанлар Академиясининг кўчма сессияси бўлди. Мирзачўл ерларини ўзлаштириш ва суғориш масалалари муҳокама қилинди. Сессия ишида Москва, Урта Осие ва Қозоғистон республикаларининг олимлари иштирок этдилар.

6 август — Қурувчилар ва чўлқуварлар Мирзачўлни ўзлаштиришга янгидан ҳужум бошланган куннинг бир йиллигини нишонладилар. Бу давр ичида 60 минг квадрат метр турар-жой фойдаланишга топширилди, 12 минг гектар янги ер ўзлаштирилди, 6 та янги совхоз ташкил қилинди.

Ноябрь — Мирзачўлда биринчи марта кўчат ўтказиш ойлиги ўтказилди. Янгиер кўчаларида 20 мингдан ортқ меваги ва манзарали дарахт кўчатлари ўтказилди.

1958 йил

Май — Қўриқ ва бўз ерлар массивларини комплекс ўрганишнинг кенг программасини амалга ошириш учун 28 та илмий экспедиция Мирзачўлнинг ўзлаштирилаётган районларига жўнаб кетди.

14 июнь — КПСС Марказий Комитети ва СССР Министрлар Советининг «Ўзбекистон ССР, Қозоғистон ва Тожикистон ССРда Мирзачўлни суғориш бўйича ишларни янада кенгайтириш ва тезлаштириш тўғрисида»ги қарори қабул қилинди. Партия ва ҳукуматнинг янги қарори Мирзачўлни ўзлаштириш тўғрисидаги ленинча кўрсатмаларни бажариш учун илгари қабул қилинган тадбирларни янада ривожлантиришдан иборат эди.

5 июль — Янгиер қурувчилари ҳузурига атоқли совет ёзувчилари Расул Гамзатов,

Анатолий Сафронов, Мирзо Турсунзода ва бошқалар меҳмон бўлиб келишди.

8 август — СССР Олий Совети Президиумининг Фармони билан Мирзачўлдаги фидокорона меҳнати учун бетончилар бригадасининг бошлиғи М. Мамадалиевга Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвони берилди.

1959 йил

22 январь — Гулистонда В. И. Ленин ҳайкалининг очилишига бағишланган митинг бўлди.

19 март — Жанубий Мирзачўл канали трассасида ишлаш учун Мирзачўлга Новокраматорск машинасозлик заводидан янги қудратли одимловчи эксковаторлар келтирилди.

2 октябрь — Янгиерда халқ театри очилди. А. Островскийнинг «Кечиккан муҳаббат» пьесаси кўрсатилди.

1960 йил

29 январь — Мирзачўлда 6-пахтачилик совхозининг қурилиши авж олиб кетди. Шу куни бу ерга навбатдаги қурилиш материаллари ва механизмлари келтирилди.

25 декабрь — Жанубий Мирзачўл каналининг биринчи навбати ишга тушди. Фарҳод ГЭСидан чўл бағрига каналнинг 92 километрли кенг мовий лентаси ёйилди. Канал қурилиши тугалланиши муносабати билан Дмитрово посёлкасида кўп кишилик митинг бўлди. Чўлқуварларни меҳнатда эришган ажойиб ғалабалари билан КПСС МК Президиумининг аъзоси, КПСС Марказий Комитетининг секретари М. А. Суслов табриклади.

1961 йил

9 февраль — Москвада ВЛКСМ Марказий Комитетининг IX Пленуми очилди. Пленум Жанубий Мирзачўл канали иккинчи навбатининг қурилишини Бутуниттифоқ зарбдор қурилиши деб эълон қилди.

25 июнь — Ўзбекистонда ирригация қурилиши соҳасида эришилган ютуқлар билан танишиш учун чет эл мухбирларининг катта бир группаси Тошкентга келди. АҚШ, Япония, Италия, Польша, Руминия, Чили, Австрия, Венгрия ва бошқа мамлакатлардан келган журналистлар Мирзачўлга сафар қилишди.

1962 йил

2 апрель — Мирзачўлдаги янги Ю. А. Гагарин номи 5-совхознинг маркази — Янгиободда тантанали равишда В. И. Ленинга ҳайкал очилди. Митингда КПСС Марказий Комитети Президиуми аъзолигига кандидат, Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг биринчи секретари Ш. Р. Рашидов нутқ сўзлади.

1963 йил

16 февраль — Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиумининг қарори билан Сирдарё области тузилди.

10 май — Куба социалистик революция Бирлашган партияси Миллий раҳбарлиги-

нинг биринчи секретари, Революцион хукуматининг Бош министри Фидел Кастро ва унинг ҳамроҳлари Мирзачўлнинг совхозларида бўлишди.

1 июнь — Сирдарё область газетаси «Сирдарё ҳақиқати» ва «Сирдарьинская правда»нинг биринчи сонлари чиқди.

1964 йил

2 март — Гулистонда Ўзбекистон Ёзувчилар союзи область бўлимини тузишга бағишланган Сирдарё область ёзувчиларининг биринчи мажлиси бўлди.

30 апрель — Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиумининг Фармони билан Сирдарё областида Ильич райони тузилди.

10 июнь — «Пахтаорол» совхозининг «Коминтерн» номи бўлимининг меҳнаткашлари Патрис Лумумба номи университетнинг бу ерда икки ой давомида ишлаб чиқариш практикасини ўтаган студентлари билан қизғин хайрлашдилар. Совхозда Осиё, Африка ва Латин Америкасидан 24 мамлакатнинг вакиллари практикада бўлдилар.

2 июль — Гулистонда Сирдарё область механизаторларининг биринчи съезди бўлди.

9 август — Сирдарё посёлкасида В. И. Ленинга ҳайкал ўрнатилди.

8 сентябрь — Кремлнинг Свердловск залида Мирзачўлдаги кўриқ ерларни ва Қорақум канали зонасини ўзлаштирувчиларнинг партия ва совет ҳукумати раҳбарлари билан учрашуви бўлди.

9 октябрь — Сирдарёнинг суви тўсилди. Чордара сув омборига сув қуйила бошлади.

1 декабрь — КПСС Марказий Комитети ва СССР Министрлар Совети Сирдарё область меҳнаткашларини катта меҳнат ғалабаси — пахта тайёрлаш планини муваффақиятли бажарганликлари билан табриклади. Область хўжаликлари тайёрлов пунктларига 400 минг тонна пахта етказиб бердилар. Область механизаторлари ҳосилнинг салкам ярмини машиналар ёрдамида териб олдилар.

1965 йил

Март — Гулистон пахта тозалаш заводи Японияга 120 тонна пахта жўнатди. Мирзачўлдаги пахта заводлари Италия, Франция, Англия, Польша, ГДР, Финляндия, АҚШ ва ФРГ га пахта толаси тойларини жўнатдилар.

Июль — Осиё ва Африка ҳикоянависларининг Москвада бўлиб ўтган Халқаро семинари қатнашчилари бўлган бир гуруҳга чет эл адабиётчилари Мирзачўл совхозларини бориб кўрдилар.

1 октябрь — Еттисой педагогика билим юртида машғулотлар бошланди. Бу Мирзачўлдаги олтинчи урта педагогика билим юрти ҳисобланади.

1966 йил

8 январь — Марказий Мирзачўл коллекторининг 86 километрлик биринчи навбати фойдаланишга топширилди.

Январь — Кўриқ ерда қишлоқ қурилиши ва саноат — граждан уй-жой қурилишининг кенгайиб бориши муносабати билан Гулистонда республика «Ўзгипросельстрой» институтининг филиали очилди.

20—21 апрель — Ўзбекистонда белорус адабиёти ва санъати ўн кунлигининг қатнашчилари Мирзачўл чўлқуварлари хузурида меҳмон бўлишди.

8 май — Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети Андижон область Ленин районидаги Ильич номи колхоз коммунистик меҳнат бригадасининг бошлиғи Мамажон Дадажоновнинг Мирзачўлдаги «Андижон» совхозига бориб ишлаши ҳақидаги ташаббусини маъқуллади. М. Дадажонов Мирзачўлга келиб ишлаш ҳақида колхоз ва совхозларнинг барча механизаторларига, республиканинг барча ёшларига Очиқ хат билан мурожаат қилди.

1 июнь — Шу вақтда Герман Титов номи 6-совхозда 64 ёшли Соат Жабборовнинг 250 қариндош-уруғлари яшар эди. Улардан 70 таси кейинги 6 йил ичида совхозда туғилган. Совхозда Соат Жабборовнинг укалари, уларнинг болалари, набиралари ишлайди.

29 июнь — СССР мелиорация ва сув хўжалиги министрлигига қарашли «Голодно-степстрой» бошқармаси СССР Олий Совети Президиумининг Фармониға мувофиқ Меҳнат Қизил Байроқ ордени билан мукофотланди.

6 август — Партия ва ҳукумат Мирзачўлда 300 гектар ерни ўзлаштириш ва суғориш ҳақида қарор қабул қилган кунга 10 йил тўлди. Бу давр ичида Мирзачўлда 15 та янги совхоз тузилди, 112 гектар янги ер қишлоқ хўжалик оборотиға киритилди. Ватанимиз 256,2 тонна Мирзачўл пахтасини қилиб қилиб олди. Чўлда 170 километр темир йўл, 320 километр автомобиль йўллари ётқизилди, 460 километр электр линиялари тортилди. Мирзачўлда ободонлашган совхоз посёлкалари қад кўтарди. 519,6 минг квадрат метр турар жой, 18 мактаб, 43 болалар муассасалари, 19 кинотеатр, 5 клуб, 17 ошхона, 3 касалхона, 5 поликлиника, 261 дала шийони қурилди. Қурувчилар 1500 километр лоток тармоқлари, 385 километр сув ҳайдайдиган трубалар, 1691 километр ёпиқ горизонтал дренаж, 1600 километр коллектор тармоқлари қурдилар, 123 километр узунликдаги Жанубий Мирзачўл канали қуриб битказилди.

10 август — 50 дан ортиқ юк автомобилари Янгиердан Тошкентга йўл олди. Чўлқуварлар зилзиладан зарар кўрган Ўзбекистон пойтахтини тиклашга ёрдам бериш учун мамлакатимизнинг турли бурчакларидан келган қурувчиларға юз тоннадан ортиқ тарвуз, қовун ва Мирзачўлнинг бошқа совғаларини етказиб бердилар. Кўриқ совхозларининг деҳқонлари йил охиригача Тошкент қурувчиларига 1700 тонна қовун-тарвуз, мевалар ва узум жўнатдилар.

Август — 4,4 миллион киловатт қувватга эга бўлган Сирдарё ГРЭСининг қурилиши бошланди.

12 сентябрь — Ўзбекистонда болгар ма-

данияти декадасининг иштирокчилари Мирзачўлга келдилар. Улар «Пахтаорол» совхозда болгар халқининг шонли фарзанди Георгий Димитров ҳайкали пойига гулчамбар қўйдилар. Совет — болгар дўстлигига бағишланган митингга ёзувчи Крум Вилков, Болгар — совет дўстлиги умумхалқ комитетининг раиси Цола Драгойчева, Болгария Фанлари Академияси Тарих институтининг директори Христо Христов сўзга чиқдилар.

5 ноябрь — Сув ҳўжалигини лойиҳалаш, қурилиш ва Мирзачўл ерларини ўзлаштиришдаги юқори меҳнат кўрсаткичларига эришганликлари учун СССР Олий Совети Президиумининг Фармони билан 337 киши орден ва медаллар билан мукофотландилар, шу жумладан 17 киши Ленин ордени билан мукофотланди.

15 ноябрь — Ўзбекистонда туркман адабиёти ва санъати декадаси қатнашчилари Гулистон ва Янгиерда Мирзачўлни ўзлаштирувчилар билан учрашдилар.

1967 йил

1 январь — «Малик» совхозида турар жойлар ва жамоат биноларини газлаштириш тугалланди. Шу давргача Сирдарё областада олти мингга яқин квартира газ тармоқларига уланди.

20 январь — Қўриқ Сирдарё областининг пахта тозалаш заводлари ГДР, Чехославакия ва Польшага дастлабки минг тонна пахта толасини жўнатдилар.

Халқаро бозорда Мирзачўл пахтасининг тутган ўрни тобора ортиб бормоқда. Эндликда у Япония, Англия, Францияга етиб бормоқда. Экспорт қилинадиган толанинг миқдори эса 15 минг тоннага ўсди.

18 май — Мамлакатда йирик Сирдарё ГРЭСи яқинда Мирзачўл энергетикларининг янги шаҳри — Шириш шаҳри қурилиши бошланди.

2 сентябрь — Мирзачўлнинг шаҳар ва посёлкаларида Ўзбекистон адабиёти ва санъати ҳафталиги бошланди.

7 октябрь — Янгиерда Ўзбекистон КП Янгиер шаҳар ва Ховос район комитетлари, меҳнаткашлар депутатлари шаҳар ва район Советларининг органи — «Янгиерские зори» газетасининг биринчи номери чиқди.

1968 йил

1 январь — Областадаги кутубхоналар фонди 1 миллион 242 минг китобдан иборат. Булардан 83750 китобхон фойдаланади. Утган йили уларнинг ҳар бири ўртача 12 гадан китоб ўқиган.

31 январь — Ўзбекистон халқ шоири Фафур Ғулом номидаги Сирдарё Давлат педагогика институтида шоир ҳайкалининг тантанали очилиши бўлди.

17 май — Гулистонда Мирзачўлни ўзлаштириш тўғрисидаги Ленин қўл қўйган тарихий Декретнинг 50 йиллигига бағишланган тантанали мажлис бўлди. Бу муҳим санага бағишланган мажлислар қўриқ областининг ҳамма районларида бўлиб ўтди.

23—25 май — Уч кун давомида Мирзачўлда Тожикистон қўшиқлари ва кўйлари янгради. Тожиқ адабиёти ва санъати дека-

дасининг қатнашчилари қўриқ ердаги колхоз ва совхозларда, Гулистон, Янгиер, ва Жиззах саноат корхоналарида бўлдилар.

5 ноябрь — Гулистонда В. И. Ленинга ҳайкал очилди. Ҳайкал лойиҳасини Э. М. Барклай, С. М. Одилов, Ю. П. Колесников, П. А. Фролов яратганлар.

23 ноябрь — Ўзбек чўлқуварлари ҳузурига Эстония ССР адабиёти ва санъати декадаси қатнашчилари меҳмон бўлиб келдилар. «Пахтаорол»да кўп кишилиқ митинг бўлди. Митинг эстон артистлари иштирокидаги катта концерт билан тугади.

1969 йил

20 сентябрь — Эрта тонгдан Тошкентнинг ҳамма районларидан байроқ ва шиорлар кўтарган енгил автомашиналар ва автобуслар колоннаси йўлга чиқди. Улар ўз оталиқларидаги қўриқ Сирдарё областага — Уроқ ва Болға байрамига жўнаб кетдилар.

1970 йил

12 апрель — Ўзбекистонда СССР халқлари санъати байрами бошланди. Сирдарё областининг шаҳар ва посёлкаларида ўн кун давомида Қозоғистон, Туркменистон, Тожикистон, Озарбайжон ва бошқа қардош республикаларнинг санъат усталари ўз маҳоратларини намойиш қилдилар.

20 апрель — Жиззахдаги Советлар уйи майдонида В. И. Ленин ҳайкали очилиши муносабати билан тантаналар бўлди.

Июль — 6-ва «Малик» совхози ишчилари ҳузурда космонавт Герман Степанович Титов меҳмон бўлди.

6 август — 1956 йил август ойдан буён Мирзачўлда 171 минг гектар ер ўзлаштирилди ва фойдаланишга топширилди. Сарфланган маблағнинг умумий суммаси 700 миллион сўмни ташкил қилди. 14 йил мобайнида янгидан суғориладиган район совхозлари 735 минг тонна пахта етиштириб давлатга топширдилар.

7 декабрь — Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиумининг қарори билан Сирдарё области составида Ворошилов райони тузилди.

15 декабрь — Жиззах районидagi «Москва» колхозида Ҳамид Олимжон мемориал музейи очилди.

1971 йил

1 январь — Сирдарё аҳолисининг умумий сони 758 мингдан ортиқ кишини ташкил қилди.

13 февраль — СССР Олий Совети Президиумининг фармони билан қишлоқ ҳўжалиги ишлаб чиқаришини ривожлантиришда эришган катта ютуқлари ва давлатга пахта сотиш беш йиллик планини бажарганлиги учун Сирдарё область Пахтакор районидagi «Самарқанд» совхози «Хўрмат белгиси» ордени билан мукофотланди.

30 март — Москвада КПСС XXIV съезди очилди. Съезд тўққизинчи беш йилликда Мирзачўл ерларини суғориш ва ўзлаштириш ишларини тугаллаш вазифасини қўйди.

9 апрель — Қишлоқ ҳўжалиги ишлаб чи-

қаришини ривожлантиришда эришган жуда катта ютуқлари ҳамда давлатга деҳқончилик ва чорвачилик маҳсулотлари сотиш бўйича беш йиллик планларини бажарганликлари учун Сирдарё области қишлоқ хўжалик илғорларидан Ш. Турғамбоевга, А. Исаевга, И. Холматовга, Х. Худойбердиевага Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвони берилди.

28 август — Москвадаги М. Горький номида Марказий маданият ва истироҳат боғида Мирзачўлда етиштирилган қовунлар ҳафталиги тугади. Пойтахт меҳнатқашлари кўриқ ер совғасини юксак баҳоладилар.

31 август — Сирдарё области составида Оқ олтин райони тузилди.

28 сентябрь — Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиумининг Фармони билан Сирдарё посёлкаси шаҳарга айлантирилди.

2—3 октябрь — Ўзбекистонда қозоқ адабиёти ва санъати декадасининг қатнашчилари Мирзачўл деҳқонларининг меҳмони бўлдилар. Қозоғистон маданият ходимларининг делегацияси Гулистонда, Жиззахда ҳамда колхоз ва совхозларда бўлдилар.

30 ноябрь — Жиззахда Тошкент трикотаж фирмасининг филиали очилди.

11 декабрь — Гулистонда атоқли совет саркардаси М. В. Фрунзе ҳайкалининг очилиши муносабати билан тантанали митинг бўлди.

1972 йил

22 апрель — КПСС Марказий Комитети ва СССР Министрлар Советининг фан ва техника соҳасида 1972 йилги Ленин мукофотларини бериш тўғрисидаги қарори эълон қилинди.

Ленин мукофотлари Мирзачўл ерларини суғориш ва комплекс ўзлаштириш бўйича прогрессив методларни ишлаб чиққанликлари ва жорий қилганликлари учун иш раҳбари Аюп Абрамович Саркисовга, совхозлар қурилиши ва ирригация бўйича Урта Осий Бош бошқармаси бошлиғининг ўринбосари Евгений Иванович Озерскийга, «Таджикцелинстрой» трестининг бошқармачиси Абдукарим Қосимович Қосимовга, «Голодностепстрой» бошқармасининг бошқармачиси Тўхтамиш Боймировга, «Средазгипроводхлопок» институтининг директори Дмитрий Константинович Треситскийга, шу институтнинг бош мутахассиси Эмануил Моисеевич Беньяминовларга берилди.

23—25 апрель — Сирдарё областида Ўзбекистонда совет адабиёти кунлари қатнашчиларининг катта гуруппаси меҳмон бўлди. Қардош республикалардан келган ёзувчилар Ленин номи, «Малик» совхозлари ва бошқа хўжаликларда бўлдилар.

27 июнь — Ширин шаҳри тузилди.

1 сентябрь — Сирдарё областида яна иккита — Жиззах ва Ворошилов районларида ҳунар-техника билим юрти очилди. Эндиликда Мирзачўлдаги янги совхозлар, маданий-маиший корхоналар қурилиши учун 7 та ҳунар-техника билим юрти кадр тайёрламоқда.

3 ноябрь — Ўзбекистон ССР Ёзувчилар Союзи ва Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти Дўстлик районидagi Ленин номи совхозга 500 томдан иборат кутубхона совға қилди.

24 ноябрь — Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиумининг Фармони билан Сирдарё ГРЭСига ва Ворошилов районидagi «1-Сирдарё» совхозига СССР 50 йиллиги номи берилди.

14 декабрь — СССР Олий Совети Президиумининг Фармони билан ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва давлатга пахта, ғалла ва деҳқончиликнинг бошқа маҳсулотларини сотишда эришган катта муваффақиятлари учун Сирдарё районидagi «Малик» совхозининг меҳанари Н. К. Кармаровга, Оқ олтин районидagi «Фарғона» совхозининг директори С. Сиддиқовга Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвони берилди.

1973 йил

16 март — Гулистонда саёҳатлар бюроси тузилди.

2 апрель — Иржарга қувончли хабар келди. Ўзбекистон ССР Маданият министрлигининг қарори билан Мирзачўл район ҳаваскорлар ансамблига халқ ансамбли унвони берилди.

12 апрель — Сирдарё области составида Октябрь райони тузилди.

1 май — Мирзачўлдаги совхозларнинг умумий сони 37 тага етди. Улар ташкил этилгандан буён 1 миллион 400 минг тонна пахта етиштирилди, 1,5 миллиард сўмдан ортиқ маҳсулот реализация қилинди.

12 май — Мирзачўл пахтакорлари Ўзбекистонда совет адабиёти кунлари қатнашчилари — қардош республикалар адабиёти вакиллари ва социалистик мамлакатлар ёзувчиларини шод-хуррамлик билан кутиб олдилар. Уч кун давомида меҳмонлар чўлқувурлар ҳаёти ва меҳнати билан танишдилар.

10—12 октябрь — Гулистонда Сирдарё областининг ишлаб чиқариш кучларини ривожлантиришга бағишланган илмий-ишлаб чиқариш конференцияси бўлди. Конференцияни Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси, республика Госплани, Ўзбекистон ССР Қишлоқ хўжалик министрлиги Сирдарё область партия комитети билан биргаликда уюштирган. Конференцияда КПСС Марказий Комитети Сийсий Бюроси аъзолигига кандидат, Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг биринчи секретари Ш. Р. Рашидов нутқ сўзлади.

29 декабрь — Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиумининг Фармони билан Жиззах области тузилди. Унинг составига Сирдарё областидан Жиззах шаҳри, Жиззах, Дўстлик, Зомин, Мирзачўл, Октябрь, Пахтакор, Фориш районлари олиб берилди.

30 декабрь — Янги йил арафасида Гулистон тикув фабрикаси ўзининг биринчи маҳсулотини чиқарди. Бу Мирзачўлдаги енгил саноатнинг энг йирик корхонаси бўлиб, бир йилда 8 миллион сўмлик маҳсулот ишлаб чиқариш қувватига эга.

Юсуф Султонов,

Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг
мухбир аъзоси

УЛУҒ САНЪАТКОР

Ижодий фаолиятини революциядан илгари бошлаб, ўтмиш маданиятимизнинг илғор, гуманистик анъаналарини давом эттириб келган Ҳамза Ҳакимзода Ниязий Улуғ Октябрь кунлари яратган шеър, қўшиқ, драма ва музика асарлари билан ўзбек совет адабиёти ва санъатини бошлаб берди. «Владимир Маяковский, Демьян Бедний ва революция туфайли бунёдга келган бошқа улкан шоирлар,— дейди улуғ совет ёзувчиси ва жамоат арбоби Н. С. Тихонов,— рус поэзиясида новаторлик йўлларини излаган ўша тарихий даврда Ҳамза ўзининг миллий адабиётда ана шу йўлларга дадиллик билан асос солди. Ҳамза музика ва театр санъатида ҳам ана шундай муваффақият билан янги ижодий изланишлар олиб борди» («Ўзбекистон маданияти» газетаси, 1961, 11 февраль).

Ҳамза ўзининг бутун куч-қобилиятини революция ғалабаларини мустаҳкамлашга, Совет Ватанининг равнақи, совет халқининг бахт-саодати учун бағишлади ва унинг ижодий таланти ҳам Октябрь қуёши нурларидан баҳра олиб яшнаб кетди. У оташин революционер шоир ва композитор, драматург ва режиссёр, таниқли жамоат арбоби бўлиб танилди.

Ҳамза Совет ҳокимиятининг биринчи йиллари яратган юксак бадий асарлари билан ўзбек совет адабиёти ва санъатининг асосчисигина бўлиб қолмай, кўп миллатли социалистик маданиятимиз асосини яратган улкан сиймолардан бири бўлди.

Ҳамза тугʻилиб ўсган оила ўқимишли ва эътиборли эди. Ҳаким ота ўз замонининг илғор кишиларидан бўлиб, зийрак ва қобилиятли ўғли Ҳамзага яхши тарбия ва билим берди. «Отам ўқимишли бўлгани учун,— деб ёзади Ҳамза таржимаи ҳолида,—

1898 йилда ўзбекча, форсча том саводли бўлиб, 1899 йилдан 1906 йилгача мадрасада эски усул билан дарс ўқишда давом этдим». [«Шарқ юлдузи» журнали, 1963 йил, 3-сон].

Лекин мадраса дарслари, диний схоластика Ҳамзага ёқмайди, у ўзича билим олишга берилади. Рус тилини севиб ўрганади, ўзбек ва форс-тожик адабиётлари ҳамда рус адабиёти классиклари асарларини қунт билан ўқий бошлайди, ўзбек халқ қўшиқлари ва эртақларини тинглайди. Уша вақтларда чиқиб турган газета ва журналларни ҳамда революцион варақаларни ўқиб туради.

Ҳамза 1908 йилда Наманган шаҳрида ўқиб юрган вақтларда инқилобий ғоялар билан ошно бўлганини эслаб, таржимаи ҳолида шундай ёзган эди: «Қўл матбааси билан майда рисолача, эълонлар чиқариб турувчи бир татар йигити бўлиб, мен ҳар ҳафтада бир-икки унинг билан суҳбат қилар эдим. Ул мени хили дардлаган бўлса керак, шул кундан бошлаб эски подшолар турмушидан «Ҳақиқат кимда?» исми бир роман ёзган эдим... Бундан буёнги шеърларим миллий ва инқилобий тусларин ола бошлади».

Ҳамза адабиётга 1905 йили кириб келди. Ёш Ҳамза шеърятга ҳавас қўяр экан, ўтмиш классик шоирларимиз, айниқса Муқимий ва Фурқат олға сурган гуманистик фикр, туйғуларни замон билан боғлаб давом эттиради. Унинг «Ниҳон» таҳаллуси билан ёзган илк ғазалларининг кўпи навқирон шоирнинг покиза қалб туйғулари анчагина бақувват ва гўзал сатрларда самимий тараннум этилганини кўрсатади.

Ҳамза халқни бахт-саодатли қилиш тилагида маърифатчиликка берилади. У зулмат

хумронлигида сақланган элнинг кўзини очишга, онгини ёритишга интилади. 1914 йилда ёзган «Илм иста» шеърида шундай ёзади.

Оламнинг хуршиди кундир, одамнинг
хуршиди илм,
Оламнинг зулмоти тундир,
одамнинг — нодори илм.
Хар муроду мақсадингга етмоқ
истарсан мурод,
Кўз очиб бедор бўл: даркор илм,
даркор илм.

Ҳамза маърифатга қақриш билан бирга, бу йўлда амалий иш ҳам олиб борган. 1910 йили Тошкентда, Қашқар дарвоза маҳалласида, 1911 йилда Қўқон шаҳрида усул савтия мактаби очиб, ўзи ўқитувчилик қилади, дарслик ва қўлланмалар ёзади. Мактабига ўқув ёшидаги барча болаларни жалб этишга интилади. Камбағал оиладаги болалар ўқий олишлари учун моддий ёрдам уюштиради. Лекин Ҳамзанинг бундай олижаноб ташаббуси ҳоз ҳукумати ва руҳонийлар, бойлар қаршилигига дуч келади, мактабини «хавфли» деб ёпадилар ва ўзини таъқиб этадилар. У она шаҳри Қўқондан чиқиб кетишга мажбур бўлади.

Бир томондан, таъқибдан узокроқда бўлиш, иккинчидан, саёхат қилиш орзусида Ҳамза 1913 йил февраль ойида чөл элларга жунаёди. Афғонистон, Эрон орқали Ҳиндистонга боради, у ердан Арабистонга ўтади, сўнг Шом, Байрут, Истамбул шаҳарларида бўлиб, 1914 йил бошларида Одесса шаҳрига келади. Сўнг Қўқонга қайтади. У маърифатчилик ишини давом эттиради. Бунда кўпроқ бадий адабиёт ва музикадан фойдаланади.

Ҳамза кенг халқ оммасининг саводсизлигини ҳисобга олиб, халқ куйларига мослаб кўшиқлар ёзади. Куй гўё сўзга қанот бўлиб, шоир мударрасини кенг тарқалишига ёрдам беради. Унинг 1915—1917 йиллар мобайнида «Миллий ашулалар» деган умумий ном билан, чиққан «Оқ гул», «Қизил гул», «Пушти гул» каби тўпламлари шундайдир.

Халқ куйларига мослаб ёзилган бу ашулаларнинг тили содда ва равон. Шоир адабий асар тилини халқ оммаси сўзлашув тилига яқин бўлишига ҳаракат қилган. Лекин унинг бу ташаббуси бойвачча зиёлиларга ёқмайди, улар Ҳамзани «адабиётдан хабарсиз», деб айблайдилар. Бунга қарши Ҳамза норозилик билдириб, асар тилининг халқчил бўлишини олға суради. «Мен халқ учун ёзаман, асаримнинг тили ҳақиқатан ўзбек тилида экан, биз ўзбек тилига яқинлаштирмаққа киришдик», деб уларга кескин жавоб беради. «Бу—адабиётдан хабарсиз эмас, ... элимизнинг тушинувига ўнғай бўлсин учун бўлса керак, деб шояд бизнинг тарафимиздан жавоб берувчилар-да бўлур», деб ўз йўлида давом этади. («Қизил гул» тўплами, 1916 йил 1-бет).

Бадий адабиётнинг ғоявий жиҳатдан халққа хизмат қилиши учун курашган Ҳамза адабий тилнинг ҳам халқчил бўлиши учун кўп жон куйдиради.

Ҳақиқий санъаткорга хос ўткир кўз, зий-

рак ақл-идрок эгаси бўлган Ҳамза, ҳаёт воқеаларини ҳаққоний тасвирлаш билан бирга, адабиёт, умуман маданиятимиз ҳақида, унинг тараққиёт йўли ҳақида фикр юритганда ҳаёт тенденцияларини тўғри тушунганини, масаллага тўғри, илмий қараганини кўрамыз. Ўзбек халқи маданияти мамлакатимиздаги бошқа халқлар маданиятларидан ажралган ҳолда эмас, балки улар билан бирга, уларнинг ютуқ ва тажрибаларидан фойдаланиб тараққий этиши — ҳаётий ҳодиса деб билиб, уни қўллаш кераклигини тарғиб қилади. Шу муносабат билан у рус халқи маданиятининг аҳамияти, уни ўрганиш кераклиги ҳақида гапириб, бунинг учун аввал рус тилини билишга чақиради.

Халқнинг жафоли ҳаётини тасвирлашда, бойлар, руҳонийларнинг золимлигини фош этишда шоир илгари қадам ташлайди. Бу унинг «Заҳарли ҳаёт» пьесасида аниқ ифодалангандир. Бу асар 1915 йилда ёзилган ва 1916 йили литографияда нашр этилган. У тезда прогрессив жамоатчиликнинг диққатини ўзига тортади ва театр ҳаваскорлари томонидан сахнада кўрсатилади. «Ҳамза бу асариде, — деб ёзади ўз хотирасида Маннон Уйғур,— бойлар ва руҳонийларнинг меҳнаткаш халқни эзиб келишини, хотин-қизларнинг инсоний ҳуқуқларидан маҳрум бўлиб, жабр-зулмда эзилаётганликларини тасвирлайди. Биз театр ҳаваскорларини бу асар жуда қизиқтиради ва дарров сахнага қўйиш ҳаракатига тушдик. Мен бу спектаклда бой ролини ўйнадим»¹.

Пьесанинг асосий қаҳрамони меҳнаткаш косиб қизи Марямхон. У ақлли, тамизли, гўзал қиз. Ўқиб, оқ-қорани таниган Марямхон эски урф-одатларни янчиб ташлашга интилади, хотин-қизларни бир буюм каби узатиб юборилишига қарши чиқади, уларнинг ихтиёри билан ҳисоблашувни талаб қилади. Бу ишда Маҳмудхон ҳамроҳ бўлар, деб ўйлайди. Лекин Маҳмудхон ланжлик қилади, кураш олиб бормаёди. Автор аниқ лавҳаларда бойваччанинг маънавий пучлигини фош этиб ташлайди. Бу ҳолни Марямхон билан суҳбатида аниқ кўрамыз:

«Маҳмудхон. Мен кеча бир кишини отамга юборган эдим. Ул киши сўзича, отам қабул қилмаган эмиш. Майли энди, ул қабул қилмаса қийинчилик бир тарафда экан, иложи осон эди. Энди сизнинг тарафда бир мушкул борки, ҳар бир нарсадан у масала оғир.

Марямхон. Хайр, нима экан?

Маҳмудхон. Сизнинг ота-онангиз Ҳазрат Эшонга назр қилмиш эканлар (Марям чўчур), эҳтимол, шу оилар орасида тўй бўлур эмиш... Энди мен эса бу тўғрида кўп оғир ўйга қолдим».

Бойваччанинг ношудлигига қарши, Марямхон ўзининг қатъий сўзини айтади: «Қўлимдан келган қадар ўзимни ул золим қўлидан қутқаза олурман. Жоним, гап сиз-

¹ Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг Алишер Навоий номидаги Қўлёзмалар институти, Ҳамза архиви, хотиралари.

да, сиз-да ўз ваъдангизда қарор эсангиз, аяббатта, мен жон борица ҳаракатда бўлур-мен... Яна мени фақир деб ташламангиз, жоним! Мен ўзимча фақир бўлмадим».

Иш Марямхон айтгандек бўлмайди, у энди шариат йўли ва ота, онасининг қўли билан қанотлари бойланиб, Ҳазрат Эшон чанғалига топширилади. У зулм гирдобиде қолади. Эшон чанғалидан қутулиш Марямхонга жуда қийин бўлади. Эшон ҳамма ёққа тузоқ қўйган, шариат унинг қўлида, ҳукумат уни ёқлайди. Ноилож аҳволда қолган Марямхон: «Бу заҳарли ҳаётдан ўлим яхши!» дейди ва шундай қилишга мажбур бўлади. Марямхон эскиликка қарши қаҳрамонона курашда ҳалок бўлади. Унинг ўлими эски, заҳарли ҳаётга қарши бир айбномадир.

Маҳмудхон киёфасида ёзувчи либерал буржуа интеллигенти учун хос бўлган журъатсизлик, иккиланиш каби хусусиятларни тасвирлаб берган.

Ҳамза меҳнаткашлар оммасининг синфий онги тобора юксалиб, ўз куч-қудратига ишончи тобора ортиб борганини тўғри фаҳмлай олган ва бунини Марямхон образида ҳаққоний тасвирлаб берган. Бу эса, ёзувчининг ғоявий-бадий савияси юксала борганини кўрсатадиган далилдир. Асарга «Заҳарли ҳаёт» деб ном қўйилишининг ўзи ҳам ёзувчининг эски ҳаётга муносабатини очиқ кўрсатади.

Ҳамза кенг халқ оммасини маърифатли қилиш, ёш авлодининг илмли ва маданиятли бўлиб етишуви учун курашар экан, хотин-қизлар масаласига алоҳида эътибор беради. Уларнинг оналик ролини юксак қадрлаб, қулликда ва жаҳолатда сақланишига чидаб туролмайди, тенг ҳуқуқли ва илмли бўлишлари кераклигини қайта-қайта ўқдириб ўтади.

Ҳамза озодлик ва бахт куёши Улуғ Октябрни зўр самимият билан қўйлайди. Революция кунлари ёзган «Биз ишчимиз!» қўшиғида меҳнаткашларга мурожаат қилиб шундай дейди:

Бизнинг бахтга куёш чиққан
Кундир бу кун, унутма!
Битсин бойлик! Ғариб бўлган
Кунларингни унутма!

Шоирнинг бу овози меҳнаткашлар оммасининг кўнглига бориб етади, уларни революция ғалабаларини мустақамлашга даъват этувчи бир нидо бўлиб эшитилади.

Ишчилар синфининг, умуман меҳнат аҳлининг кадр-қимматини улуғлаш, уларни эзиб келганларга қарши ғазаб Ҳамза қўшиқларида баралла янграйди:

Биз ишчимиз, меҳнатчимиз,
Биз ҳам инсон ўғлимиз.
Уйлашайлик бизлар на деб
Золим бойлар қулимиз!

Шоир «Яша Шўро!» қўшиғида мамлакатимиз меҳнаткашлари Коммунистик партия раҳбарлигида революцион кураш олиб бориб, Совет ҳокимиятини барпо қилганликларини, бу ҳокимият озодлик, илму урфон берганини зўр мароқ билан қўйлайди:

Бузма кўнглинг, боқ бу Шўро!
Верди мангу интибоҳ,
Томчи ҳар қонингга олдинг
Илму урфон, эрку жоҳ!

Муסיқий қобилиятга эга бўлган Ҳамза бу қўшиқларига куй ҳам яратган. Шейрга куй шундай монанд тушганки, у халқнинг революцион кайфиятини янада ёрқинроқ ифода қилади, таъсир кучини оширади. Ҳамзанинг ана шундай қўшиқлари чинакам халқ қўшиқларига айланиб кетади.

Ҳамза халқ оммасига таъсир этишда, уларни тарбиялашда театр санъатининг муҳим ролини яхши билган. «Халқни олдимиздаги янги ҳаётга ҳозирлаш учун энг аҳамиятли нарса, биринчи, болалар мактаби эса, иккинчи шу халқ мактаби — сахна (театр)», деб айтган эди. У 1918 йили Фарғона шаҳрида театр труппаси ташкил этади. Театрни репертуарлар билан таъминлаш учун қатор пьесалар ёзади, «Бой ила хизматчи», «Ишчилар ҳаётинда», «Тўхматчилар жазоси» ва бошқалар. Буларни биринчи марта ўзи сахнага қўйган. Зарур бўлганда актёрлик ҳам қилади. Ҳамза пьесалари замонавий актуал темаларда революция манфаатларини кўзлаб ёзилганликлари билан яна ҳам аҳамиятли эди. Булар орасида «Бой ила хизматчи» айниқса шуҳрат қозонди, ҳануз сахналаримиздан мустақам жой олиб келади. Асарнинг бош қаҳрамони меҳнаткаш ўзбек йигити Ғофирдир. Ёзувчи бу образ орқали ўзбек меҳнаткашларининг синфий онги қандай юксала борганини, эксплуататорлик тузумига қарши, озодлик учун қандай актив курашчи бўлиб етишганликларини юксак бадий маҳорат билан кўрсатиб берган.

Ишчилар синфи фақат эзилувчи бўлмай, эзиб келганларга, эксплуататор синфларга қарши курашувчи ва бу курашда ғолиб кела олувчи эканини бадий адабиётда ҳаммадан олдин типик образларда Максим Горький акс эттирган. Бу принципда бадий асар ёзишни ўзбек совет адабиётида Ҳамза бошлаб берди. Унинг «Бой ила хизматчи» драмаси, ундаги Ғофир, Жамила образлари ҳамда ишчилар, меҳнатчиларни улуғлаб 1917—1918 йилларда яратган «Биз ишчимиз», «Ишчилар уйғони!», «Яша Шўро!» каби шеър-қўшиқлари бунинг шохидидир. Партиявийлик ва халқчилик принципларига амал қилиш, халқлар дўстлиги ва пролетар интернационалиزمни ғояларини куйлаш адабиётимиз ва санъатимиз тарихида дастлаб Ҳамза ижодида намоён бўлган.

Ана шуларга асосланиб Ҳамзани ўзбек совет адабиёти ва санъатида социалистик реализм методига асос солувчи деймиз.

Кўп миллатли совет адабиётининг таниқли намояндалари томонидан яратилган энг яхши драма асарлари тўпланиб, Москвада рус тилида бир неча том этиб нашр қилинган. Ҳамзанинг «Бой ила хизматчи» драмаси биринчи томда иккинчи бўлиб жой олган. (Пьесы советских писателей, том 1. Изд-во «Искусство», 1953). Шу тўпلامга ёзилган кириш мақолада шундай дейилган: «Совет драматургияси Октябр револю-

циясининг биринчи йилларидаёқ кўп миллатли драматургия бўлиб ривожланади. Бу йилларда яратилган муҳим аҳамиятга молик драма асарларидан бири ўзбек ёзувчиси коммунист Ҳамзанинг «Бой ила хизматчи» драмасидир».

Ҳамза граждандар уруши йилларида интервентлар ва босмачиларга қарши актив курашувчилар сафида бўлади. 1919 йил март ойида Ҳамза ўзи бош бўлган театр труппаси коллективи билан Қизил Армия сафида қиради. Труппа Туркистон fronti Штаби Сиёсий бошқармаси ҳузуридаги «Ўлка мусулмон сиёсий труппа» деб аталади. Ҳамза труппанинг раҳбари ва режиссёри бўлиб қолади. У бу труппа коллективи билан Закаспий ва Фарғона фронтларида бўлиб, Қизил Армия қисмлари ва маҳаллий аҳоли ўртасида хизмат қилади. Узининг революцион қўшиқлари, куйлари ва спектакллари билан жангчилариимизни душманга қарши курашга руҳлантиради.

1920 йили Ҳамза Коммунистик партия сафида қиради.

Ҳамза 1921 йил октябрь ойидан то 1924 йил июнь ойига қадар Хоразм халқ Совет Республикасида ишлайди. Унинг диққатини хонлик зулмидан озод бўлган халқларнинг беҳад қувончи ва меҳнат ғайрати жалб қилади. У ўз санъати ва билими билан бу қувончларга жўр бўлади.

Ҳамза Хоразм республикасида хизмат қилар экан, у ерда яшовчи халқларнинг юккаболли, айниқса маданий савияларини юксалтириш учун ҳаракат қилади. Бу ишларни доимо Коммунистик партия кўрсатмалари асосида олиб боради. Бир мисол: 1922 йил май ойида Амударё область партия комитети Ҳамзага қардош туркман халқи учун ҳам хизмат қиладиган бир труппа—область миқёсида ўзбек-туркман театр труппаси ташкил этиш ва уни инқилобий репертуарлар билан таъминлаш вазифасини топширади. У бу ишни шараф билан бажо келтиради.

Ҳамза 1924 йил ёзида Хоразмдан Фарғонага қайтади. Бу ерда ҳам ижодий иш билан бирга, актив жамоатчилик хизматини давом эттиради.

Ҳамза Ҳақимзоданинг халқ бахт-саодати йўлида қилган самарали хизматларини тақдирлаб, Ўзбекистон ССР Марказий Ижроия Комитети 1926 йил 27 февралда чиқарган қарори билан Ҳамза Ҳақимзода Ниёзийга «Ўзбекистон ССР халқ ёзувчиси» деган фахрий унвон берилади. Бу юксак унвон Ҳамзани яна ғайратлантириб юборади.

Ҳамза халқимизнинг янги ҳаёт қуриш йўлида янгидан-янги зафарларга эришувини жуда истар ва бунинг учун курашар эди. Шунинг учун ҳам янги ҳаёт тўсиқларига, эски ҳамият сарқитларига қарши кескин ўт очади. Бу масалада сатира жанридан самарали фойдаланади. Унинг бу темада яратган асарлари орасида «Бурунги қозилар ёҳуд Майсаранинг иши» пьесаси (1926) алоҳида аҳамиятга эгадир. Бу асарда мусулмон руҳонийларининг ҳақиқий башара-

лари зўр маҳорат билан очиб ташланади.

Ҳамза 1928 йил август ойида Фарғона район Шоҳимардон қишлоғига (ҳозирги Ҳамзаобод) боради. Маълумки, бу қишлоқ гўзал манзарали ва об-ҳавоси ёқимли жойларнинг биридир. Лекин бу қишлоққа ўша вақтларда бир тўда реакциян руҳонийлар уя қуриб олган эдилар. Улар бу жойнинг табиий фазилатларини қандайдир бир «авлие»нинг қаромати деб кўрсатардилар, меҳнаткашларни хурофот билан заҳарлаб, бойлик орттириб келардилар.

Ҳамза ана шу қишлоқда ҳам янги ҳаёт қуриш йўлида актив жамоатчилик ишлари олиб боради: батрак ва камбағал деҳқонларни уюштириб артеллар ташкил этади, янги ерларга сув чиқариш, тоғ бағриларида дарахт ўтказиш ишларида бош бўлади, янгидан мактаб биноси қурдиради, катталар ўртасида саводсизликни тугатиш учун курашади. «70 уйли хўжалиқдан,— деб ёзади Ҳамза 1928 йил ноябрь ойидаги бир хатида,— кучли ташвиқот орқасида 50 хўжаликча камбағалларни меҳнатга тортган эдик... 35 хўжалик соғлом йигитлар бўлиб, улар бир хумдон бино қилиб, комхоз билан договорлашиб, иш бошлашга ҳозирланди, артель тусини олди... Деҳқон уйи солимоқчи. Иш ўз иқтисодлари билан тиклаб, ўз меҳнатлари билан нон ошамоқ».

Қишлоқни обод ва маданий қилмоқ учун яна шундай тadbирлар белгиланади: йўлларни тузатиш, клуб ташкил қилиш, трактор келтириш, хотинлар артели ташкил қилиш, чечакчи қўйиш, боғчалаш, телеграф келтириш...

Ҳамза синфий душманларнинг турли иғво ва найрангларини фош этиб, уларга қарши мардона кураш олиб боради ва янги ҳаёт қуриш йўлидаги ишларини зўр ғайрат ва матонат билан давом эттиради. Унга нисбатан халқнинг муҳаббати ва ишончи ортади. Бир тўда қутирган реакциян кучлар эса, Ҳамзага суикасд уюштирадилар ва 1929 йил 18 март куни ваҳшиёна ўлдирадилар.

Инқилоб солдати сифатида ҳалок бўлган Ҳамза бутун улугворлиги билан унинг номи берилган мактаб, театр, район ва шаҳар қиёфасида ҳамisha барҳаётдир. Унинг асарлари она тилида кўп минг нусхада нашр этилди. Рус, украин, белорус, тожик, қозок, қорақалпоқ, туркман ва бошқа қардош халқлар тилига таржима қилиниб чоп этилмоқда. «Бой ила хизматчи», «Майсаранинг иши» пьесалари мамлакатимизнинг кўп театрлари сахналаридан мустаҳкам ўрин олган.

Ҳамза номида Ўзбекистон ССР Давлат мукофоти таъсис этилган.

Ҳамза ўзининг кўп қиррали ижоди билан халқ бахт-саодати йўлида хизмат қилган!

Н. С. Тихонов тўғри таъкидлаганидек «Унинг жўшқин овози ва қўшиқлари, шеър ва драмалари бахтли келажак учун олиб борилган курашларда байроқ янглиғ юксалди, унинг ўзи эса, барча замонлар ва халқларнинг муқаддас байроғи — Октябрь байроғига садоқат тимсоли бўлиб қолди».

Маҳкам Маҳмудов

ҲАЁТ ҲАҚИҚАТИ ВА БАДИИЙ СЮЖЕТ

«ЗАЙНАБ ВА ОМОН» ПОЭМАСИ МИСОЛИДА

Коллективлаштириш даврининг энг муҳим воқеа-ҳодисаларини тасвирлаб типик характер яратиш жиҳатидан Фафур Фуломнинг «Кукан» ва Ҳамид Олимжоннинг «Зайнаб ва Омон» поэмалари айрича аҳамият касб этади. Иккала асар ҳам колхоз тузумининг ғалабасини акс эттиради. Лекин, агар Фафур Фулом поэмада қаҳрамоннинг ижтимоий онги қандай шаклланганлигини кўрсатса, Ҳамид Олимжон худди шу давр одамларининг маънавий, ахлоқий қиёфасини, инсоний туйғулари эркинлигини акс эттиришни ижодий мақсад қилиб қўйган.

«Зайнаб ва Омон» поэмасининг сюжети-ни шу асарда пойдевор бўлган реал воқеаларда, адабий қаҳрамон тақдирини реал яшаган шахс тақдирига таққослар эканмиз, жуда кўп ўхшашликлар кўрамиз. Бу ўхшашликларнинг сабаби шуки, реал ҳаёт воқеаси, реал шахсларнинг тақдирини муайян давр ҳаёти учун типик воқеа, типик кишилар бўлади. Айни вақтда бу ҳол ижодкор изланиб, ўйлаб, етилтириб юрган ғоявий ниятига жуда яқин, мувофиқ келади.

Шу жиҳатдан, «Зайнаб ва Омон» поэмаси қандай яратилганлигини кузатиш диққатга сазовордир. Ҳамид Олимжон ижодининг тадқиқотчиларидан бири Сарвар Азимов поэманинг яратилиши ҳақида бундай ёзади:

«Поэманинг заминида конкрет ҳаётий воқеа ётади: Совет ҳукумати 1935 йилда ўзбек пахтакорларининг бир гуруҳини ордон ва медаллар билан мукофотлаган эди.

Шулар қаторида оддий ўзбек қизи Зайнаб Омоновага ҳам колхоз далаларидаги сadoқатли меҳнати учун олий мукофот — Ленин ордени берилган. Зайнаб Ленин ордени олиш шарафига муяссар бўлган биринчи ўзбек қизларидан эди». (Сарвар Азимов. Ҳамид Олимжон абадияти, Тошкент, 1967, 148-бет).

Ана шу вақтда шоир Ҳамид Олимжон редакция топшириғи билан Зайнаб опани топади ва суҳбатлашади.

Зайнаб опа билан бўлган суҳбатларда Ҳамид Олимжон ордени пахтакор аёлнинг ҳаётини, болалик чоғлари, колхозга қандай кирганлиги, Омон акага қандай турмушга чиққанлигини суриштиради. Шундан сўнг шоир «Зайнаб» очеркини ёзади. Реал ҳаёт воқеаси таъсирида шоир кўнглида совет даврида тақдирини ўз қўли билан яратган, меҳнатда ва шахсий ҳаётида бахтини топган аёл тўғрисида янги жамият учун типик қаҳрамон ҳақида бадий асар яратиш нияти туғилади.

«Зайнаб ва Омон» поэмаси икки йил давом этган (1938 йилнинг 6 декабрида тугалланган) қизгин ва оғир ижодий меҳнатнинг мевасидир, — деб ёзади Сарвар Азимов. — Шоирнинг ўқувчилари бу поэма билан биринчи марта 1938 йилда «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» журналинда босилган «Зайнаб ва Анор» деган парча орқали танишдилар. (Шу парча «Зайнаб ва Анор» дostonидан» номи остида «Бахт» тўпламига ҳам киритилган), 1940 йилда эса поэма эслатилган журналда тўлалигича бо-

силди ва 1941 йилда, Улуғ Ватан уруши арафасида алоҳида китобча ҳолида нашр қилинди».

Биз бу ерда поэманинг сюжети қандай яратилгани, характерларнинг қандай ишлангани ҳақида айрим мулоҳазаларимизни айтмоқчимиз. «Зайнаб» очеркини ҳамда «Зайнаб ва Омон» поэмасини ўқир эканмиз, шоирнинг очеркдаги асосий ғояси, фикрлари поэмада ҳам акс этганлигини кўрамиз. Ҳамид Олимжон очеркда Зайнабнинг онаси икки қизи билан фақирликда яшаганлиги, гадоичилик билан кун кўрганлиги, сўнг қизлар етим қолганлигини тасвирлайди. «Айиқ катагига ўхшаган кичкина бир пастак уйда уч аёл киши турар эди... 53 яшар кампир ва унинг икки ёш қизи шу уйда гадоиларча кун кечирадилар... Кампир кўтариб келган тугунча ичидан ҳамма нарса чиқар эди: пул, яримта-юримта синдирилган нонлар, моғорлаб кетган нон парчалари, синиқ косалар, йиртилиб, илвараб кетган увада кийимлар, уйлардан чиқариб ташланган, ямоққа ярайдиган нарсаларнинг ҳаммаси тугунчадан тўкилар эди...» (Ҳамид Олимжон. Танланган асарлар, 3-том, 1960, 64-бет).

«Зайнаб ва Омон» поэмасида ҳам очеркдаги мана шу фикр эмоциональ бўёқларда жилвалантирилган.

**Йиллар ўтди, фақир хонадан
Муҳтожликка таслим этди жон.
Ғамхонада қашшоқлик кўлди.
Ва оила тутдай тўкилди...**

Очеркда ёзилишича, колхоз раиси Юнус ота етим Зайнабни асраб олади. Зайнаб колхозда ишлаб, мўл ҳосил етиштириб донг қозонади. Ун бетли очеркнинг қарийб тўққиз бетига мана шу воқеалар тасвирланади. Демак, очеркнинг асосий мавзуи — колхоз тузумининг афзаллигини кўрсатиш.

Поэмада эса шоирнинг ғоявий нияти бутунлай бошқа. У очеркнинг тўққиз бетига тасвирланган масалаларни поэмада тушириб қолдиради. Улар ҳақида уч бўлим, етмиш беш бобли поэманинг фақат бир бетида ахборот бериб ўтади. Қолган етмиш тўрт бобда эса шоир янги маънавий проблемани, очеркнинг фақат бир бетига тилга олинган — янги жамиятда муҳаббат эркинлиги, туйғулар эркинлиги проблемасини очишни мақсад қилиб қўяди. Шоир бировлардан эҳсон кутмай, бахтини ўз қўли билан яратувчи инсон характерини кўрсатишни ният қилиб қўяди. Бунинг учун, шоир поэма архитектуроникаси ва сюжетини очеркдагидай эмас, янгича қуради.

Санъаткорнинг асар композицияси ва сюжетини қуриш учун қандай, ижодий изланишлари ҳақида Расул Ҳамзатов бундай дейди: «фикрларимнинг кенг қасрлари, мулоҳазаларимнинг вазмин миноралари, ҳикояларимнинг уйлари, шеърларимнинг юксак гумбазлари. Мана, мен янги бино қад кўтарадиган жойга гишт ташиб, тўсин-ходаларни тайёрлаб қўйдим. Энди оз-оздан мезморлик, инженерлик, математиклик, гишт терувчилик, лойиҳачилик қилишим керак».

Қандай иморат тиклай? Қараганнинг кўзини қувонтириши учун қай шаклга солай...» (Е. Добин. Жизненный материал и художественный сюжет, Л., 1958, стр. 11).

Ҳамид Олимжон ҳам янги поэма қасрини тиклаш учун кўп изланган, воқеаларни ва характерларни, лирик қаҳрамон уйлари ва асар қаҳрамонларининг кечинмаларини қай тартибда тасвирлашни узоқ ўйлаган.

Даставвал, асар композицияси, архитектуроникаси ҳақида гапирайлик. Бадий асар сюжети ва композицияси турли вақтлар ва маконларга сочилган ҳаёт ҳодисаларини бир вақтда бир ерга, бир асарга йиғиш, айна вақтда ижодкор ғоясини ёрқин ифодалаш имкониятини беради. Лекин, бу осон иш эмас, бу ҳақиқий санъатдир.

Ғеёте «Илиада» ижодкори Гомернинг композиция қуриш маҳорати ҳақида гапириб, унинг «Ахиллисни фаолиятдан маҳрум қилиб, бошқа қаҳрамонларни олдинги планга чиқариш» усулини юксак баҳолаган эди.

Л. Толстойнинг фикрича, унинг «Уруш ва тинчлик» асари учун Аустерлиц жангида беҳуда ўлиб кетадиган ажойиб ёш офицер образи керак бўлиб қолган. Лекин, романда ҳеч нарсага алоқасиз шахсни тасвирлаш ноқулай бўлганидан, Толстой гўзал ва ақлли ёш йигитни кекса Болконскийга ўғил қилиб қўйган. (Е. Добин. Жизненный материал и художественный сюжет. Л., 1958, стр. 11).

«Буларнинг ҳаммаси — архитектуроника соҳасидир», дейди Е. Добин. (Уша жойда). Ҳамид Олимжон ҳам поэмада воқеа ва қаҳрамонларни шундай жойлаштирадими, бу тартиб қаҳрамонларнинг муносабатларини равшан кўрсатишга ёрдам беради. Поэма репреспектив (орқага қайтувчи) композиция асосига қурилган, асар қаҳрамонлар ҳаётида рўй берган энг сўнгги — шодон воқеалар тасвирдан бошланади. Қаҳрамонларнинг бошидан кечган қайғули, машаққатли дамлар эса кейин тасвирланади. Чунки, шодон воқеалар асарни Шарқ классик услубида бошлаш, дostonни ёзишдан мақсади — ўзбек халқи эришган ҳаёт баҳорини, икки ёшнинг бахтини тасвирлаш эканлигини айтиш имконини беради:

**Сўйлаб берай Зайнаб ва Омон
Севгисидан бир янги дoston...
Бунда асло қора кун йўқдир,
Ҳазон қилмас Зайнабни замон
Ва оташда ўртанмас Омон...
Бир қиссаки бунинг сўнгига
Севишганлар топшигусидир,
Жонлар жонга ёпишгусидир.**

Агар поэма композициясини график суратда ифодаласак, уни икки пойдеворли ва икки гумбазли қасрга ўхшатиш мумкин.

Шоир поэма биринчи бўлимининг деярли ҳаммасида Зайнабнинг шод-хуррам кунларини, Зайнаб ўсган элнинг бахтёрлигини, даладаги завқли меҳнатни тасвирлайди. Биринчи бўлимининг охири Зайнаб ва дугоналари даладан қайтиши билан тугалла-

ниши бежис эмас, албатта. Чунки, бу воқеа поэманинг иккинчи бўлимида тасвирланган асосий конфликт тугуни билан боғланади. Сўнгра, аввал юз берган воқеларга қайтилади ва шу конфликтнинг пойдевори — ривожни кўрсатилади. Анор бу конфликт тарихини Зайнабга тушунтиради:

**Кўзи тирик экан отасин
Бир яхши нияти бор эди,
Яъни Зайнаб Собирга бўлсин, —
Деган васияти бор эди.
Не учунки у туғилганда
Собирга деб нон синдирилган,
Нишон бўлган, етиб тўлганда
Собиржонга бўлсин дейилган**

Шуни айтиш керакки, Зайнабнинг Собирга фотиҳа қилинишини шоирнинг ўзи тўқиган. Чунки бу факт асар конфликтларининг пойдевори бўлиб, шоир шу асосда асосий ғоявий нияти — эски жамият қолдиқлари бугунги кунда ҳаётимизга ғов эканлиги, уларни енгиш зарурлигини ифодаламоқчи. Асар кульминацияси — Зайнаб ва Анорнинг ғоявий жанги ҳам шу пойдеворга қурилган чўққидир. Шоир бу «жанг»ни — ғоялар курашини кўрсатиш учун қахрамонларнинг хатти-ҳаракатида, ҳар бир сўзини пишиқ-пухта, жонли, эхтиросли, ёрқин бўёқларда тасвирлайди. Анор ўзининг ҳақлигини, Зайнаб унинг ноҳақлигини исботлашга интилишади. Анор, бунинг учун: «рўзи азал қиз қисмати»дан тўққиз ёшли Ойшанинг Муҳаммад пайғамбарга текканидан гап очади. Анор бу гапларни Зайнабнинг Собирга тегишини билдириб қўйиш учун эмас, балки энди «Келин бўлиб кетгунгача», ташқарига чиқмаслигини талаб қилиб айтади.

Поэмада Зайнаб характеридаги баъзи хислатлар реал шахс Зайнаб характери эслатса-да, лекин бир муҳим ўзгаришни ҳам кўрамиз. Очеркда шоир реал шахс — Зайнабнинг характеридаги қатъиятни, унинг дадиллигини кўрсатар экан, ўзбек қизлари табиатига ёт бўлган баъзи хислатларни ҳам беради. Зайнабни опаси Сора ўз ҳузурига чақириб, койир экан, қиз дадиллик қиламан деб, беодобликка, ҳатто сурбетликка яқин оҳангда гапирди. Зайнабнинг опасига муомаласига эътибор беринг:

«— Омон деганни танийсанми?

— Танийман, — Зайнаб тортинмасдан жавоб берди.

— Ҳеч кимдан руҳсатсиз кўчадан топиб тегиб кетаверасанми? — Сора ғазаб билан Зайнабга қаради.

— Нима? Гап шундай бўлса тегишим ҳам турган гап... Энди нима дейсан? — Зайнаб опасига тикилди...

— Эрга тегадиган манми, сан? — Зайнаб яна тикилди» (Ҳамид Олимжон, Танланган асарлар 3-том, 70-бет).

Поэмада Зайнабнинг портрети ҳам ўзгаради. У ҳар қандай дадил сўзларини ҳам назокат, тортинчоқлик, ҳаё билан айтади. Очерк қахрамонига нисбатан, поэмада қизнинг маънавий дунёси гўзалроқ, унинг гапириш оҳанги, ўзини тутуши ҳам майин,

иболи. Анорнинг аччиқ гапларини эшитгач, унинг нозиқ қалби изтиробга тушади.

**Зайнаб тамом, тамом лол эди,
Сўз қотишга у беҳол эди.
Тирнар эди қалбини азоб,
Гўё хаста, гўёки бетоб.
У ичидан оғир тўлганар,
Ғазаб билан зоҳири ёнар
Ва Анорга қарамас асло.
Оғир дардга бўлиб мубтало
Тун сингари бўғиқ ва сокин
Утиради...**

Ўзбек қизининг типик характери шу тасвирни талаб этади. Фақат шугина эмас. Шоир ўзбек қизи қалбининг майинлиги, назокати, ҳаё-ибосини янада равшанроқ кўрсатиш учун поэмага яна бир қахрамон — Зайнабнинг дугонаси Ҳури образини олиб киради «тун сингари бўғиқ ва сокин» ўтирганда

**...сирдоши локин
Оппа-очиқ туташар эди,
Дарё каби у тошар эди:
Кечир опа, айтган андишанг
Қизни қуллик томон қайтарур,
Андиша деб сен урган тешанг.
Уни қора қонига қорур.
Агарда қиз бўй етган эса
Бир олдидан ўтмас бўлурми!
Ва уйига совчилар келса,
Розилигин кутмас бўлурми!
Балкида бир дегани бордир,
Балки унга тегмоқлик ордир...**

Демак, бу кескин мунозарада Ҳури курашади ва Зайнаб норозилигини фақат маънос қиёфаси билан ифодалайди. Лекин, у доимо жим қолмайди. Опасининг энг аччиқ сўзини эшитиб, туюқиб кетади. Шунда ҳам қизларга хос ширин тил билан гапирди:

**Зайнаб шунда қалбига бирдан
Яшин урган каби санчиди,
Ва бошини кўтариб ердан:
«Жоним опа, тўхтагил,— деди.
Ялинаман, бунча туташма,
Ялинаман, бу қадар тошма...**

Лекин, ғоявий жанг кульминация чўққисига кўтарилади. Анор торни жуда тарағи тортади, энди у ўзилиши керак. Анор Зайнабдан очиқ жавоб беришни талаб қилади.

У «Ё мени де, ёки Омонни!» деб Зайнабни икки ўт орасига солади. «Натижада Зайнаб билан Анор драматик характер даражасига кўтарилади...» (С. Азимов). Шоир Зайнаб ва Анор тўқнашувининг бу қадар кескинлигини, айна вақтда жозибасини кўрсата олган экан, бунда классик адабиётимизнинг шоир ижодидаги баракали таъсири равшан сезилади. Навоийнинг «Фарҳод ва Ширин» достони ва ундаги мазкур диалог Ҳамид Олимжонга таниш ва ҳамиша унинг завқини уйғотарди:

**Деди: қай чоғда ўлдинг ишқ аро маст!
Деди: руҳ эмас эрди танга пайваст...
Деди: ол ганжу қўй меҳрин нишоний,**

Деди: туфроққа бермам кимёни...
 Деди: ишқ ичра қатлинг ҳукм этгум!
 Деди: ишқида мақсудимга еткум...

Зайнаб ва Анор тўқнашувида ҳам шу руҳни кўрамиз:

— Ё мени де, ёки Омонни!
 — Нетай, тикдам йўлида жонни!
 — У пасткашнинг зоти ким экан!
 — Опа, урма қалбимга тикан...

Мана шу ерда асар конфликтни ўсиб, чўққисига, кульминациясига етади. Тор узилади, она-бола бир-биридан воз кечади.

Шу ўринда шоир ҳаёт воқеасига киритган яна бир ўзгартиш ҳақида, сюжет қуриш маҳорати ҳақида гапиришга тўғри келади. Очеркда айтилишича, Ҳури хола (Зайнабнинг онаси) вафотидан сал илгари катта қизи Сорани «бир оғизликдан кутулиб қолай деб» турмушга узатади. Она вафот этгач, Зайнабни колхоз раиси Юнус ота асраб олади, Омон тўғрисида конфликт Зайнаб билан туғишган опаси Сора ўртасида юз беради. Очеркда опа-сингил бир-биридан воз кечади. Поэмада эса Зайнаб кимсасиз қолади, уни Анор асраб олади. Ҳаёт фактларини шу тариқа ўзгартиришдан мақсад нима деган савол туғилади. Бизнингча, шоирнинг мақсади шу эдики, у инсон бахти учун, янгилик учун курашнинг янада кескинлигини, бу курашда опасингилгина эмас, она-бола ҳам бир-биридан воз кечиши мумкинлигини таъкидламоқчи бўлган. Бундан ташқари шоир Зайнабнинг онаси вафот этгандан кейин унинг тақдирига янада драматик руҳ бериш учун, қаҳрамоннинг туғишган опасини асарга киритмай, унинг яқка-ёлғиз қолганлигини тасвирлаган.

Яна поэма сюжетини кузатишда давом этайлик. Поэма бошидаги сюжет тугуни кульминация чўққисига чиқиб, Зайнаб ва Анорнинг бир-биридан воз кечиши билан ечилади. Лекин худди шу ерда сюжетнинг яна бир тугуни пайдо бўлади. Опаси Зайнабнинг қалбига катта ғашлик солиб қўйди, сеўганинг Омонинг кимлигини билмайсан, деди. Зайнаб чиндан ҳам энг яқин одамнинг кимлигини билмагани учун оғир изтироб чекади. Шоир шу тугун воситасида яна бир маънавий проблемани ўртага ташлайди. Янги ахлоқ учун курашаётган инсон ўзи севган одамнинг кимлигини, қандайлигини яхши билиши керак. Чунки, туйғулар эркинлигида ҳам инсоннинг келажак тақдири учун масъулият бор. Шунинг учун:

Айби чиқди қилган ишимнинг,
 Кўнгил бериб суйган кишимнинг
 Кимлигини билмай уялдим,
 Уят эмас, қонга бўялдим,

дейди Зайнаб, ва самимият билан Омоннинг ҳаётига қизиқади. Тўғри, Зайнабнинг севгисига бир асоси бор эди. Зайнаб бу асосига жуда катта эътибор беради.

Эл сўйларкан доим ёмонни,
 Атамайди ҳеч бир Омонни.

Бу ерда шоир янги ахлоқда муҳаббатнинг энг асосий мезони — инсон мавқеи эмас, балки унинг маънавий қиёфасида эканлигини таъкидлайди.

Шундан сўнг, поэма сюжетининг иккинчи «пойдевори» — Омон ҳаётининг тарихи бошланади. Шоир юқорида айтганимиздай муҳаббатнинг мезони инсонийликда эканлигини равшанроқ кўрсатиш мақсадида Омоннинг тағи-зоти, насл-насаби нуфузли, обрўли одамларга бориб тақалмаслигини, унинг дунёда кимсасиз, етимлигини тасвирлайди. Ёки, бошқача айтсак, қаҳрамоннинг ана шундай аянчли тақдирини тасвирлаш шоирга юқорида айтганимиз гоёни тараннум этишга ёрдам беради. Бош қаҳрамон — Зайнаб ўз муҳаббатининг «пойдевори» мустақамлигига ишонгач, яна бир дадиллик кўрсатади — дугонаси Ҳури иккиси Собир билан учрашадилар. Бу воқеани ҳам шоирнинг ўзи тўқиган. Бу учрашувнинг аҳамияти ҳам Зайнаб ва Анор тўқнашувидан кәм эмас. Асар сюжети иккинчи кульминация чўққисига кўтарилади. Торлар яна таранг тортилади. Собирнинг жавоби Зайнаб тақдири учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Шоир худди шу образ орқали қизларнинг бахти, эркин муҳаббати йўлидаги курашда йигитларнинг бурчи катта эканлигини кўрсатади.

Поэма сюжетининг кульминацияси Собирнинг жавоби билан ечилади. Шоир бу жавобга жуда катта маъно юклайди:

Қариндошлар йиғсинлар эсин.
 Шу чоққача инсон сезгисин
 Уйин, мазаҳ бўлгани басдир...
 Энди дунё бозор эмасдир.
 Энди одам қулдек сотилмас,
 Энди одам ўтга отилмас.
 Энди унга қафас бўлмас жон,
 Энди дунё бўлмагай зиндон,
 Энди одам истар бўлса ёр,
 Уз севганин қилсин ихтиёр.

Собирнинг бу нутқида шоирнинг поэмадан кўзда тулган асосий гоёси ифодаланган.

Асар сюжети дoston аънаваларига мувофиқ, тўй манзараси билан якунланади.

Шундай қилиб, поэмада реал ҳаёт ҳодисасидаги асосий руҳ — инсон туйғулари эркинлиги, муҳаббат эркинлиги, инсон бахтини ўзи яратиши ғоялари сақланиб, истеъдод билан бойитилди. Реал ҳаёт ҳодисасидаги ориқчалликлар — хунук бутуқлар «йўниб» ташланди. Булар ўрнига, ёзувчи идеалларига мувофиқ янги образлар, деталлар қўшилди ва ўзбек қизининг типик характери яратилди.

Шоир истеъдодига пайваста бўлган ана шундай ижодий изланишлар оқибатида ўзбек поэзиясининг дурдона асари — «Зайнаб ва Омон» поэмаси бунёдга келди.

ТАНҚИД
ВА
АДАБИЁТШУНОСЛИК

Бердиали Имомов,
Баҳодир Ғуломов

ДРАМАТИК РОМАНЛАР

Бадий асарнинг таъсирчанлиги аввало, унда акс эттирилган чуқур инсоний драмаларга, кескин ҳаётий тўқнашувларга боғлиқ. Бу драма руҳий дард-ташвишлар ҳаётий бўлса, шароит ва характерлар мантиқига мос тарзда ифодасини топа олса ва ўзида чуқур ғояни мужассамлаштира, асарнинг бадий қуввати шунчалик кучли бўлади. Дарвоқе, драма асардан кузатилган мақсадни изчил йўналишда, яхлитликда, қаҳрамонлар ва воқеаларнинг ўзаро узвий бирлигида, драматик тарангликда таъсирчан очилиши, маъно-ғоянинг воқеа ва характерлар билан уйғунлик касб этишидир. Биринчи галда драманинг жанрий специфик ва эстетик хусусиятини белгилловчи бу хислат романга ҳам тааллуқлидир. Чунки, роман асл эътибори билан драматик тўқнашувлар асосига қурилади. Романни драмага эгизак қиладиган биринчи—етақчи омил унинг чуқур инсоний драмалар асосига қурилганида, бу тўқнашувлар заминида ётувчи характерларни ҳаракатга келтирувчи конфликтнинг кескинлигида кўринади. Ҳақиқий характерлар бор жойда албатта конфликтлар ҳам кучли бўлади. Шу жиҳатдан кейинги йилларда яратилган бир неча романлар хусусида фикр юритамиз.

Ҳамид Ғуломнинг «Мангулик» романида маданий инқилобнинг бир шохобчаси — чекка тоғ қишлоғида рўй берган синфий курашлар, янгилек билан эскилик намоёндалари ўртасидаги беомон тўқнашувлар тасвирланган. Асардаги типик шароитда ҳаракат қиладиган қаҳрамонларнинг образларини чизишда, унга мансуб индивидуал

хусусиятларни очишда ёзувчи маҳорати қирралари янада ёрқинлашгани, давр ҳодисаларини бадий акс эттиришда реалистик принциплари янада чуқурлашгани яққол кўринади.

Роман сюжетининг ривожига жиддий туртки берувчи, ҳатто уни муайян бадий қолипга солиб турувчи Мақсудов образи ўзининг ўй-фикрлари, ҳаётий мулоҳазалари билан салобатли қиёфада гавдаланади. Автор қаҳрамоннинг руҳий ҳолатини ёритиш жараёнида, уни тадбиркор, ақлли, босиқ-вазмин раҳбар, тажрибали чекист қиёфасида индивидуаллаштира боради. Мақсудов узоқ мулоҳазалардан сўнг икки ёш ўлдирилган чекка қишлоқдаги мактабга учинчи ўқитувчи қилиб ўзининг яқкаю ёлғиз ўғли Масъудни юборишга қарор қилади. Қаҳрамон оталик меҳр-туйғуси билан ижтимоий бурч ўртасидаги зиддият оташида қолади. Шу ички карама-қаршилик асар охиригача давом этиб, ота-боланинг маънавий дунёсини, ички кечинмаларини ёрқин кўрсатишда катта аҳамиятга эга бўлди. Ёзувчи олдида давр воқеаларини персонажларнинг ички оламидан ўтказиб бадий таҳлил этиш орқали ижтимоий-психологик роман яратиш ёки жиноят изини қидириш билан алоқадор мураккаб бир-бирига уланиб кетувчи ҳодисалар чигилини ечиш жараёнида характерларни очиш орқали деектив асар бунёд этиш сингари икки хил вазифа туради. Романнинг ғоявий-бадий тузилишида, хусусан, чекистлардан Масъуд, Пронин ҳамда уларнинг антиподи Шерқўзи билан боғлиқ сюжет чизиқларида

детективга мансуб ҳолатлар бўртиб кўринса-да, яхлит олганда, «Мангулик» ижтимоий-психологик романдир.

Ёзувчининг ғоявий ниатини асар бадий тўқимасига сингдиришда, Масъуд образи алоҳида ўринда туради.

Масъуд турли қийинчиликларни енгиш жараёнида иродаси мустаҳкам, ғайрати зўр, ҳушёр ва тadbиркор шахс бўлиб гавдаланади. Жамият олдидаги бурчни ўз отаси сингари ҳис этиш тўғриси туфайли у оғир тўсиқларга дуч келган, ўлим ҳавфи остида қолган дeмларда курашдан чекинмайди.

Бош қаҳрамон образини очишда унинг Салоҳиддин билан тўқнашуви муҳим аҳамиятга эга. Бундан ҳам қалтис йўналиш Масъуднинг Дилдор билан танишувида юз беради. Душман табақасига мансуб бу қиз билан яқинлашиши дўстларида норозилик туғдириши ҳамда бусиз ҳам муаллимни ўлдириш пайида юрганларни баттар қутуртириши мумкин. Шунга қарамай, Масъуд бу қиз билан дўстона муносабатда бўлишдан ҳайикмайди. Адиб қаҳрамонининг бундай иш туттишини ҳаётий омиллар билан таъминлаб ишонтиради: Масъуд Дилдор воситасида қотилларни аниқламоқчи. Бунга у озми-кўпми эришади ҳам. У Дилдорда самимийлик, софлик, ҳақиқатталаблик, одиллик, мардлик, янгликка, илмга чанқоқлик каби инсоний сифатларни илғайди. Шу важдан уни жаҳолат ботқоғидан тортиб олишга ҳаракат қилади. Дилдорнинг ҳақиқат, адолат, янги тузум тарафдорлигини англаб олиши Масъуднинг катта муваффақияти эди. Бу вазифани бажариш жараёнида йигит қизни севиб қолади. Шу тарзда севиб линиясидаги шахсий муносабатлар ижтимоий масалалар билан боғланиб кетади.

Романнинг ғоявий-эстетик ўзагини тутиб турувчи Масъуд жонли характер даражасига кўтарилган, фидойи қаҳрамон сифатида эсда қолади. Шунга қарамай, бу образда баъзи иллюстратив ҳолатлар мавжуд. Чамаси адиб уни кўп қиррали қаҳрамон қилиб тақдим этишни кўзлаб, мустақил тасвирланиши мумкин бўлган бир қатор характер қирраларини Масъуд тимсолида жамлашга уринган. Бир вақт ўқитувчилик соҳасида таълим олган ва шароит тақозосига шу касбда ишлаётган, аслида чекист бу қаҳрамон яна шоир, полвон курашчи, созандаю хонанда тимсолларида гавдаланади. Аммо, бундай сифатларни кўрсатувчи эпизодлар тизмасидан яхлит характер шаклланмайди. Чунки бу фазилатлар маълум шарт-шароит таъсирида пухта очилмагани туфайли улар образга шунчаки иллюстрация бўлиб қолган. Тўғри, унинг музикага ихлоси, уни эгаллаши заминига ишора бор. Лекин бошқа сифатлари характерга сингмаган.

Баъзи ўринларда Масъуднинг изланишлари, психологик драмаларни бошидан кечириши, муддаога изчил хатти-ҳаракат билан эришиши ҳам бир текис ёритилмайди. У омадли шахс сифатида мақсадига гоҳо қийинчиликларсиз, йўл-йўлакай, тасо-дифан эришади: Норхўжабой боғидан ўта-

ётиб, қотил Норматни қўлга тушириши анча юзаки чиқиб қолган. Шунингдек, аёл кишининг Нормат отган пичоққа чап бериб, уни товоқ (?) билан қаттиқ жароҳатлаши ҳам у қадар ишончли эмас. Психологик тасвир ўрнига детективга хослик устун бўлиб қолиш ҳолати Маликжон билан Нозикнинг тўйлари эпизодида ҳам бор: Масъуднинг Муродхўжани аразидан осонгина тушириб, тўйхонага келтириши, Жавлонхўжанинг ўз синглиси тўйида Масъудга ўқ узиши каби воқеаларда табиийлик етишмайди.

Салбий образлар галереяси орасида Шерхўжа қунт билан чизилган. Роман конфликтининг асосий қутби бу образ қатнашган ўринларда кескин тус олади. У исми-жисмига яраша йиртқич табиатли, ашаддий синфий душман, ўз маслаги йўлида ўлимдан ҳам қайтмовчи шахс тарзида гавдаланади. Унинг характериға хос сифатлар хатти-ҳаракатларида, ўй-фикрларида, синглиси Дилдорни пичоқлашида, Тамарага муносабатларида деталлаштирилади. У янги тузум руҳидан, Масъудлар таъқибидан қочиб, қор бўронларда, дала тошларда, туну кун изғиб-тентиб, ўлжа излаган оч бўридек кезиб юради. Унинг характери мантиқига уйғун бўлган хатти-ҳаракатлари жонли ва табиий тасвирланган. Шерхўжа характерини очишда ёзувчи «Машъал» романидаги Бўронбек образини яратишда қўлга киритган маҳоратини янада ойдинлаштиради. «Мангулик» романи ўзининг ҳаққонийлиги, давр драматизмининг реал ва ишонарли бадий акс эттириши билан ҳам маърифий-эстетик қимматга эгадир.

Янги жамият учун курашда мардона ҳалок бўлганлар барҳаёт эканлигини, улар бу кунги бахтли ҳаётимиз руҳида яшаётганлигини бадий образларда акс эттириш «Мангулик»нинг ғоявий-бадий яхлитлигини таъминловчи лейтмотивдор.

Мирмуҳсиннинг «Чотқол йўлбарси» романининг қиммати эса аввало ундаги инсоний драмаларнинг ҳаётлигида, тақдирлар драмаси орқали муҳим муаммолар таъсирчанликда айтилганликдадир. Асарнинг бош қаҳрамони Чотқол сув тўғони қурилиши инженерни — участка бошлиғи Қоражон Мингбоев. У Улуғ Ватан уруши фронтларида ўлим билан юзма-юз олишган, танқда ёнган, икки марта жарроҳ столига ётиб чиққан, уруш касофатидан юзининг чап томони чандиқ бўлиб қолган. қошининг ярми, чап қулоғи, ияги ва бўйни куйиб кетган. Лекин у маънавий жиҳатдан гўзал инсон. Бахтимиз учун курашда кўрсатган қаҳрамонлиги туфайли иззат-эътибори балеанд. Унинг маънавий гўзаллиги меҳнатга, меҳнат аҳлига муносабатларида камол топиб боради. Уруш инвалиди Милтиқбой акани безорилардан химоя қилишдаги жасорати, умумхалқ ишига фидойилиги туфайли меҳримизни қозона бошлайдиган қаҳрамоннинг севиб изтироблари, у билан Гулгун ва бошқа шахслар орасидаги муҳаббат моҳаролари муҳим ижтимоий масалаларни — Чорвоқ сув иншооти кури-

лишига боғлиқ муаммоларни бадий тадқиқ этишда яхшигина восита — майдон бўлади. Бу ҳол асар бошлариданоқ сезила боради: қурилиш бошлиғи Садовников билан қишлоқ оксоқоллари орасидаги суҳбат бир қаралганда тўқнашувларсиз рўй бергандек туюлади. Лекин бу суҳбат Гулгун қалбида ҳукм сураётган ташқи хунуклик ва ички ўзгаллик курашига таъсири жиҳатидан чуқур ички конфликтга эга. Қурилаётган иншоот моҳиятини, бунда Қоражон қилаётган ишларнинг улканлигини Гулгун мазкур суҳбат руҳидан чуқур ўқиб олади. Натижада қизда йиғитга мойиллик, унга ён берилш майллари сезила бошлайди.

Муҳаббат воситасида меҳнат поэзиясини, меҳнат ахли психологиясини очишдаги бундай ўзига хослик Қоражон ва Гулгун билан академик Файзулла Музаффаров ва шоир Амир Равнақаро муносабатларда, Хайрушқа образидаги драматик ўринларда ҳам бор. Чунончи Қоражон томонидан академик Музаффаров илминин олтинга нисбат қилиниши, унинг пенсияга чиққандан кейин ишламай қўйганлигини олтиннинг тупроққа қўмилиб қолиб кетишига қиёс этиши шу жиҳатдан фоят характерли. Бу фикрлар образлилиги, характерга хослиги — индивидуаллиги, драматик ҳолатда айтилиши туйғайли таъсирли. Чунки шу мулоҳазалардан кейин олим меҳнат кучоғига қайтишга аҳд қилади.

Қоражоннинг яна бир қатор хислатлари хилма-хил шароитларда таъсирчан эпизодларда кўриниб боради. Шу нуқтаи назардан айниқса қуйидаги икки драматик ҳолат характерли: қурилишда долзарб пайтлар. Бир шофер иситмаси борлигига қарамай ишга келган. Бошлиғи Қоражон бунга бефарқ қарай олмайди, хастанни дарҳол даволанишга йўлларкан, айни чоғда ишни ҳам унутмайди. Ҳақиқатда шоферларни ўтиради ва ниҳоятда камтаринлиги, меҳнатсеварлигини амалда исботлайди. Бу ерда қаҳрамон ўз хислатини бемалол кўрсата оладиган шароитда. Лекин бошқа бир ўринда уни жуда мушкул аҳволда кўрамыз. Тўғон устига кўтарилган машина қия, тор йўлда тойиб, баландликдан қулаб, мажакланиб, парча-парча бўлиб кетади. Ёшгина шофер йиғит кабинада қонга беланиб ётарди. Фожиа қурилишдаги барча шоферларни чўчитиб қўяди. Йўлда биронта ҳам машина кўринмасди. Бу аҳволда иш графиги бузилади. Белгиланган план бажарилмай қолади. Қоражон ё куннинг ўрталаригача ишни тўхтатиб туриши ёки ишни бошлаб юборишга шоферларни кўндириши керак. Кўндирадиган бўлса фожиа эҳтиётсизлик орқасида юз берганини исботлаши зарур. Бу — ўз-ўзича бўладиган осон иш эмас. Фалокат яна тақдорланиши мумкин. Бундай шароитда чинакамига мурд одамгина майдонга чиқади. Қоражон бу ишга журъат этиб, фожиа содир бўлган нуқтадан машинада қайта-қайта юк олиб ўтиш йўли билан ҳалокатдан юрак олдириб қўйган шоферларни ишга сафарбар этади. У, мустаҳкам иродали, матонатли, марди майдон инсон сифатида гавдаланади. Қаҳ-

рамон бошқа бир вазиятда — иншоотда сув сирқиши орқасида содир бўлган драматик ҳолатларда ҳам ана шу фазилатларини зоҳир этади.

Хуллас, ҳозирги кунларимизнинг улкан қурилишларидан бири — Чорвоқ сув иншооти қоражонлар, шишқинлар, садовниковлар, файзуллалар фидойилиги шарофатида юзага келганлигини характерлар ҳаракатида, кескин тўқнашувларда, мураккаб шароитларда бадий ҳис этамиз.

Асарда характерларни ҳаракатга келтирувчи омиллар кўпинча иш қийинчиликларида, меҳнат билан боғлаб берилган муҳаббат изтиробларида воқе бўлади. Шунинг учун конфликт кўп ҳолларда образларда, айниқса бош қаҳрамонда кечинма тарзида юз беради. Драматик ҳолатнинг бу йўналишида қаҳрамон — ошиқ йиғит ва қурилиш жонбозининг психологияси яхши очилган.

Аммо персонажлар аро жангу жадалларнинг баъзи нуқталари изчил ривожланмай, осонликча ҳал бўлади. Бунинг натижасида баъзан айрим ижобий қаҳрамонларнинг курашчанлик руҳи хиралашиб қолади: Ҳазратовнинг тўғонда сув сирқиши нуқсини бўрттириши, пашшадан фил ясаб, қилдан қийиқ топиб Қоражонга ўринсиз айблар уюқлаши характери мантиқига мос тушади. Унинг ҳасадгўйлиги, мансабпараст, шўҳратпараст худбинлиги, шу иллатларга кўра, уастка бошлиғи ўрнига бошлиқ бўлмоқчилиги каби жиҳатларига мувофиқ. Ҳазратов Қоражонни вазифасидан осонликча олдириб, ўрнига ўзи ўтиб олади. Бунда Ҳазратовнинг эгри йўллар билан, хушомад, иғволар билан иш битиришига, одамларнинг ожиз томонларидан фойдаланишга устамон эканлигига маълум ишоралар бор. Лекин у ишлайдиган қурилишдаги раҳбарлар — қурилиш бошлиғи Садовников, қурилиш партия ташкилоти секретари Иван Шишқинлар унинг бу қилғиликларига бефарқ қарайдиганлардан эмас. Бундан ташқари улар Қоражоннинг ўз вазифасига лойиқлигини жуда яхши биладилар. Шундай шароитда уларнинг Ҳазратов қилмишига лоқайд қарашлари табиий чиққан деб бўлмайди. Бу нуқсон ижобий ва салбий шахслар аро курашни охиригача давом эттиришдан иборат анъанавий йўлдан чиқибга интилишдан, конфликтни ишлашда янгича йўлдан боришга урғинишдан келиб чиққан бўлса керак. Қоражон билан Ҳазратов орасидаги зиддият ўзаро юзма-юз жангу жадаллар тарзида босқич-ма-босқич ривожланиб бормай, айни қизғин паллада қолиб кетиши, тугун Ҳазратовнинг ўтмиш фаолиятида (асарга асос бўлган қурилишдаги фаолиятида) йўл қўйган нуқсонлар қош бўлиши воситасида ечилиши Ҳазратовнинг қилмишлари қидирмиш бўлиб жазоланиши шундай дейишимизга асос беради.

Асарда баъзи ортиқчалар ҳам бор: зилзиладан вайрон бўлган хонадонлардан бирида топилган одам скелети масаласидаги англашилмовчиликлар, «жиноят»чиларни излаш-тергашлар билан боғлиқ сю-

жет линияси темага унча боғланиб, характерларни очишга хизмат қилмайди.

Шу ўринда ёш танкидчи Ортиқбой Абдуллаев «Чотқол йўлбарси» ҳақидаги тақризиде мазкур асарнинг романчилигимизнинг яхши намуналаридан бири сифатидаги фазилатларини яхши очиб бергани, айти чоғда романнинг айрим камчиликларини ҳам тўғри кўрсатиб берганини қайд қилиб ўтиш зарур.

«Чотқол йўлбарси» қаҳрамон руҳиятининг драмасини очишдаги, таъсирчанликни таъминлашдаги муваффақиятлари билан кейинги йиллар романчилигининг ибратли намуналаридан бири саналади. Юқорида фикр юритилган икки романнинг қаҳрамонлари Масъуд ва Қоражон эътиқодга, эзгуликка ҳар қандай ҳолларда — ҳатто ўлим хавфи туғилганда ҳам содиқ, буни жуда мураккаб шароитларда намоён қиладилар.

Одил Ёқубовнинг «Диёнат» романи, Уткир Ҳошимовнинг «Нур борки, соя бор» романи қаҳрамонлари худди шу жиҳати билан Масъуд ва Қоражоннинг издошлари.

«Диёнат» романининг ҳаётий замини — ҳозирги кунларимизнинг ички зиддиятлари ва уларни «ҳаракатга келтирувчи» омиллардир.

Асарнинг бош қаҳрамонлари Отақўзи Умаров билан унинг тоғаси, катта олим, кекса коммунист Нормурод Шомуродовдир.

Отақўзи — ниҳоятда мураккаб шахс. У истеъдодли раҳбар, катта ҳўжаликни оёққа турғизиб, обрў орттирган улкан ташкилотчи. Айти замонда, бу одам характерида манманлик, ўзбошимчилик каби кўп иллатлар пайдо бўлганки, бунинг ҳам чуқур сабаблари бор.

Ёзувчи услубининг ижобий томони шундаки, у роман бош қаҳрамонини «қоралашга» шошмайди, уни дам қаттиққўл, ҳатто курс бир одам сифатида кўрсатса, дам ниҳоятда мард, танти одам сифатида тасвирлайди, энг муҳими Отақўзи, характеридаги фазилатларнинг ҳам, жиддий қусурларнинг ҳам ҳаётий заминини очиб беришга интилади. Бу «замин»нинг вужудга келишида иккита шахснинг роли айниқса катта. Улардан бири — бир маҳаллар йирик лавозимда юрган, ҳозир ҳам катта ҳўжалик вазифасида турган Жамол Бўрибоевдир. У ҳар ишда фақат ўз манфаатини кўзлайдиган, кайф-сафо, маишат деса, ўзини томдан ташлайдиган, субутсиз бир одам. Ундаги бу сифатлар Отақўзининг таниш-билиш, ошна-оғайни-гарчиликдан фойдаланиб иш битиришида қўл келади. Иккинчи шахс — область раҳбарларидан Бекмурод Холмуродовичдир. У Отақўзини бошқа ҳўжаликларга ўрناк қилиб кўрсатиш учун нуқсонларини яшириб, ютуқларини ошириб юради, кўп масалаларда уни қўллаб-қўлтиқлаб, кўтаркўтар қилади. Бу билан у Отақўзининг ҳаддидан ошиб кетишига, тартиб-интизом, қонун-қоида ва ҳатто, ахлоқ нормаларидан чиқиб кетишига сабабчи бўлади. Уз ҳақ-

қи-ҳуқуқини суиистеъмол қилишига, ўзини ортиқ даражада кучли ва қўдратли ҳисоблаб, кичикроқ раҳбарларни меъсимай қўйишига йўл очади. Отақўзи характерининг шаклланиши ва ривожланишида катта роль ўйнаган яна бир кимса Воҳид Миробидовдир. Илмда захмат чекиш, ижобий изланиш, кашфиётлар яратишдан кўра, қуруқ гап, ваъдабозлик, энгилтаклик, шухратпарастлик ва мансабпарастлик йўлини афзал кўрган, умум оқимга қараб оғизга тушиб қолган бу профессор Отақўзига жуда мос тушади: унинг ўғли Ҳайдарни фан кандидати қилишга шошилади. Ҳайдарнинг истеъдоди бор-йўқлигидан қатъий назар, уни қўллаб-қувватлаб чиқади. Албатта, Воҳид Миробидов бу яхшиликларни «текин»га қилмайди, балки узокни кўзлаб, Отақўзи ёрдамида лауреат бўлиш ниятида қилади.

Ёзувчи Жамол Бўрибоев ва Воҳид Миробидов каби шахслар билан курашиш, уларни фош этиш осон эмаслигини кўрсатади. Бу жиҳатдан асар бош қаҳрамонларидан бири профессор Шомуродовнинг ҳаёт йўли ибратлидир. Шомуродов пок, ниҳоятда фидойи, ноҳақликларга қарши курашда принципаал бир инсон. Бу ҳислатларига кўра, у жияни Отақўзи ва унинг ўғли ишларидаги нуқсонларга бефарқ қарай олмайди.

Кекса олимнинг инсоний-ижтимоий бурчга содиқлик йўлида чеккан руҳий кечинмалари романда чуқур таҳлил қилиб берилган. Натижада бу одам мураккаб шахс сифатида гавдаланиб, меҳримизни қозонади. Бу ўринда унинг Ҳайдарнинг диссертация ҳимоясидаги руҳий ҳолати, «Минг булоқ» учун кураши, Отақўзи томонидан тортиб олинган бировнинг ҳовли-жойида истиқомат қилишни истамай тўсатдан кўчиб кетиши каби ҳоллардаги ички туғёнларни эслаб ўтиш кифоя. Тўғри, Шомуродов образи айрим нуқсонлардан холи эмас. Бу ҳақда Матёқуб Қўшжоновнинг «Ҳаётнинг ички тўлқинлари» номи тақризиде билдирган эътирозлари асосли, биз ҳам шу фикрга қўшиламиз.

Асарнинг моҳияти тўғрисида, унда кўтарилган ҳаётий муаммолар борасида гап кетганда райком секретари Аброр Шукуров образи хусусида фикр юритмасдан ўтиб бўлмайди. Ёзувчи асарнинг биринчи саҳифалариданоқ, Отақўзи билан Аброр Шукуровни ёнма-ён қўяди, лекин Отақўзидан фарқли ўлароқ, Аброр Шукурович вазмин, босиқ, ақлли одам сифатида гавдаланади. Шукуров Отақўзининг нуқсонлари фақат унинг ўзигагина боғлиқ эмаслигини билади, бунга сабабчи омиллар кўплигини англайди. Шунинг учун чора кўришда шошилмайди, бу ишга вазминлик билан, эҳтиёткорона ёндашади, етти ўлчаб, бир кесиб, вазиятга қараб иш қилади. Шундай қилмаса, қош қўяман деб, кўз чиқариб қўйишини, яхши раҳбарни руҳий майиб қилиши мумкинлигини, бундан коллектив ишига катта зарар етишини чуқур ҳис қилади. Шунинг учун мазкур

характерлар орасида юзма-юз тўқнашув, ошкора «жанг бўлмайди, бу «жанг» уларнинг қалбларида, пинҳоний руҳий олишишлар тарзида кечади! Аммо бу, кураш сустлашади деган сўз эмас. Аксинча, ички олишув тобора ўсиб, сахнама-сахна кескинлашиб боради-ю ниҳоят, бир сахнада — Аброр Шукуровнинг уйидаги зиёфатда «портлаш» юз беради. Бу «портлаш» ҳам Шукуровда эмас, Отақўзида содир бўлади.

Романда кўтарилган масалалар ким ҳақида ва нима ҳақида бўлмасин бир муҳим муаммога — ахлоқ нормаларимизга бориб боғланади. Чунки «Диёнат» хўжалик ва илмий масалаларга оид кўп нуқталарни қамраб олгани ҳолда севги ва оила каби муаммоларни ҳам кенг ёритиб бир муҳим фикрни илгари суради: бизнинг жамиятимизда ҳамма иш поклик асосига қурилиши керак. Кимки бу қонунни — жамиятимизга хос бўлган бу муҳим ахлоқ нормаларини бузса — топган ҳамма иззат-икромидан айрилади.

Албатта, бу «Диёнат» романи камчиликлардан холи деган сўз эмас. Танқидчилик романнинг тилидаги айрим қусурларни, сюжетдаги такрорларни тўғри кўрсатиб ўтди. Биз бу фикрларга қўшилиб, авторнинг роман тилига яна сайқал беришни, тасвирдаги такрорлардан уни тозалаш чизишини истардик.

Орамизда кирдикорларни кўриб-кўрмасликка олиб кетадиган «туя кўрдингми, йўқ» қабилда иш-тутадиган кишилар, афсуски, йўқ эмас. Сарқитларнинг узок яшовчанлиги лоқайдлик, худбинлик бало-сига кўп жиҳатдан боғлиқ. «Нур борки, соя бор» романи қаҳрамони Шерзод Самандаров ана шу иллатга — лоқайдликка қарши ўт очади. У — шундай офатлар илдизига болта урадиган, ёмонликка қарши аёвсиз курашадиган, инсоний идеалларга доим содиқ қоладиган фидойи йигит. Шиддаткорлиги, кескинлиги билан, аини пайтда, нафис туйғуларга бойлиги билан у китобхон меҳрини қозонади. Нимага қодир нимага қодир эмаслигини бир-биридан мураккаб синовларда, бир-биридан оғир шароитларда намоён этади. Мана, шундай шароитлардан бири: касалхона палатасида жой бўш турибди. Йўлакда эса бемор чол ётибди. Бўлим мудри жойни «мавқеи баландроқ» одамга асраяпти. Бошқа киши бўлса, бу ишга аралашмаслиги мумкин. Аммо Шерзод жим туролмайди. Ҳақ бего бўлишига қарамай, масалага актив аралашиб кетади. Бу ўринда қаҳрамоннинг ҳаракат йўналиши аниқ. Аммо кейинги ҳолатда — Сайфи Соқиевичга муносабатда ниҳоятда танг аҳволда қолади: у виждон амрига кўра, Сайфидин аканинг юлғичликларини очиб ташлаши шарт. Аммо бунинг учун ҳеч бир асос йўқ. Сайфи Соқиевич бу ишларни шундай устаси фаранглик билан қиладики, уни тутишдан оғир мушкулот йўқ. Лекин нопокликка қарши курашдан воз кечишга Шерзоднинг принципаал кураш-

чилик характери йўл қўймайди. Шу тариқа маънавий юксаклик ва тубанлик, поклик ва нопоклик, адолат ва разолат, хуллас нур ва соялар ўртасида кураш кетади.

Раис ҳақидаги шикоятномага муносабатда бош қаҳрамон характерининг яна бир муҳим томони очилади. Раис — аслида хизмат кўрсатган, донгдор киши. Аммо кейинчалик ҳаддидан ошиб, ғурурланиб кетади. Одамларга зуғум қила бошлайди. Унинг бу хатоси жабрини тортганлар заҳмати Шерзодни курашга чорлайди. Аммо бу ҳам осон иш эмас. Раиснинг суянчиқлари кўп. Бунинг устига Шерзоднинг онаси ва синглиси худди шу колхозда яшайди. Кези келганда раис улардан ўч олиши мумкин. Шундай вазиятда ҳам Шерзод виждони буюрган ишни қилади. Фельетон муҳокамаси можаросидаги ана шу курашчанлик руҳи бошқа бир можарода — ижобий қаҳрамон билан савдо системасидаги салбий типлар курашида яна ўзига хос таъсирчанлик кашф этади. Танқидчи Умарали Норматов айтганидек, қаҳрамон бу соҳадаги «қора куч» тимсоли Сайфи Соқиевич осонликча таслим бўладиганлардан эмас. Умуман, Сайфи Соқиевич ҳаётимизда учраб турадиган худбин, маккор, фаҳат ўзи учун яшайдиган тип даражасига кўтарилган. Бундайларнинг ишини бир ёқлик қилиш ёлғиз Шерзоднинг қўлидан келмайди. Шунинг учун ҳам «Нур борки, соя бор»да бу масала халқ контроли орқали ҳал қилиниши бежиз эмас.

Албатта, асарда ўзига хос камчиликлар йўқ эмас. Умарали Норматов айтганидай, барча сюжет тармоқлари бош қаҳрамоннинг фаолияти, асарнинг етакчи гоёвий проблематикаси билан бирдек чапишиб кетмаган. Савдо ходими билан уруш инвалиди ўртасидаги тўқнашувда, қотил (Сирожиддин)ни аниқлаш ва қўлга туширишда жўнлик бор. Шунингдек, асар таҳлилига киришиш олдида айтганимиздай, савдо ходими юлғичлигининг муҳити, уни қўллаб-қувватловчилар фош этилмаган. Булар биринчи марта роман жанрига қўл урган автор олдидаги мушкулликлар туфайли йўл қўйилган камчиликлардир.

Драматик романлар — «Мангулик», «Чотқол йўлбарси», «Диёнат», «Нур борки, соя бор»лар ҳақида кўп баҳслар қилиш мумкин. Аммо бир нарсада баҳслашиб бўлмайди: бу романлар ниҳоятда ўқишли эканлигига шак келтириш мумкин эмас. Ҳамма саҳифалари нурга йўғрилиб, эҳтирос чўғи билан ловуллаб турганга ўхшайди. Бу асарлар қизиқарли воқеаларга бойлиги учун ҳам орзиқиш билан ўқилади, дейиш хато бўлур эди. Асосий гап, юқорида зикр этилган романларда тирик одамлар, чуқур инсоний драмаларга бой шахслар борлигида. Ҳақвачи уларнинг курашига, интилишига, қувонч ва ташвишига шерик бўлади. Шунингдек, тилга олинган асарларда бугунги кунда кўпчиликни ўйлантириб турган жиддий масалалар ўз аксини топган.

АДАБИЁТ ВА МАФКУРАВИЙ КУРАШ

МАРАТ НУРМУҲАМЕДОВ. АДАБИЁТ ВА МАФКУРА, Гафур Ғуллом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Тошкент, 1977 йил.

Л. И. Брежнев КПСС XXV съездида қилган ҳисобот докладыда социализм билан капитализм ўртасидаги мафкуравий кураш ҳақида гапириб, бу курашнинг ҳозирги босқичига хос характерли хусусиятларини ҳамда идеологик кураш соҳасидаги вазибаларни аниқ қилиб белгилаб берган эди: «...Икки хил дунёқараш ўртасидаги курашда бетарафликка ва ён босишларга ўрин бўлиши мумкин эмас. Бу курашда сиёсий ҳушёрлик юксак даражада бўлиши, пропаганда иши актив, оператив ва ишонтирарли равишда бўлиши, душманнинг идеологик диверсияларига ўз вақтида зарба берилиши лозим». (КПСС XXV съездининг материаллари, Тошкент, «Ўзбекистон» нашриёти, 1976 йил, 100—101-бетлар).

Шу нуқтаи назардан академик Марат Нурмухамедовнинг «Адабиёт ва мафкура» номи мақолалар тўплами алоҳида аҳамият касб этади. Ўрта Осиё ва Қозоғистон халқлари адабиётларининг ўтмишини марксча-ленинча таълимот асосида таҳлил этиш, хусусан бу адабиётларнинг совет даврида эришган жаҳоншумул ютуқларини намойиш қилиш орқали ғоявий душманларимизга ўнг-

ланмас зарба бериш «Адабиёт ва мафкура» номи китобнинг асосий ғоявий йўналишини ташкил этади.

Тақриз қилинаётган бу асар аввало актуал ва муҳим мавзуда ёзилганлиги, темага доир фактларнинг (материалнинг) кўплиги ва янгилиги, таҳлилнинг пухталиги ва ғоявий мақсаднинг аниқлиги билан диққатни жалб этади.

Бундай қараганда китоб турли мавзуларда ёзилган мақолаларнинг оддий тўпламидек кўриниши мумкин. Аслида ундай эмас. Чунки китобда жамланган мақолаларни яхлит фикр, ички мантиқ кучи бирлаштириб туради. Худди ана шу ички мантиқий боғланиш уни яхлит бир илмий асар — ўзи-га хос монография ҳолига келтирган.

Китоб «В. И. Ленин ва адабиётнинг партиявийлиги» деган мақола билан бошланади. Унда икки дунё (социализм ва капитализм) ўртасидаги мафкуравий кураш проблемалари билан узвий боғлиқ ҳолда адабиётнинг партиявийлиги ва ижод эркинлиги ҳақида қизиқарли фикр-мулоҳазалар баён қилинган.

Маълумки, ҳозирги вақтда чет эллардаги ғоявий душманларимиз совет адабиётига тўхмат қилиб, адабиётнинг коммунистик партиявийлиги ёзувчи ижодини бир қолипга (бир рамкага) солиб кўяди, санъаткор ижодининг индивидуал хусусиятларини бўғади, талантларни сўлдиради, деб жәр

солмоқдалар. Марат Нурмухамедов ўз асарида душманларимизнинг ана шу хил дэволарини аввасиз фош қилган ҳамда партиявийлик билан ижод эркинлиги ўртасидаги диалектик бирликни, адабиётнинг коммунистик партиявийлиги, ижод эркинлигини истисно этмаслигини (рад қилмаслигини), аксинча тақозо этишини характерли фактлар ва ёрқин мисоллар воситасида иш-ботлаб берган.

Адабиётнинг партиявийлиги ва умуман бадий ижоднинг мафкуравий кураш билан боғлиқ бўлган яна бир қатор масалалари мазкур китобдаги бошқа мақолаларда ҳам турли аспектда ёрқин ифодаланган, Бу жиҳатдан, айниқса, «Адабий мерос ва мафкуравий кураш», «Адабиётимизнинг буржуачи талқинини танқид» номи мақолалар ажралиб туради. Зотан бу мақолаларда буржуа «олимп»ларининг совет адабиёти ҳақидаги «тадиқот»лари илмий асосда атрофлича текширилиб, чуқур таҳлил қилинган, уларнинг сараги саракка, пучаги пучакка ажратилиб адабиётларимиз ҳақидаги ҳақиқат оммага тўғри етказилган.

Кўп миллатли совет адабиётининг ажралмас қисми бўлган ўзбек, туркман, қозоқ, тожик, қирғиз, қорақалпоқ совет адабиётлари Улуғ Октябрнинг меваси ўлароқ, социалистик реализм методи асосида иш кўриб, катта тараққиёт йўлини босиб ўтди ва Бутун-

иттифоқ минбарига кўтарилди. Шу билан бирга, бу янги адабиётларнинг кўпгина энг сара асарлари чет элларда ҳам миллион-миллион китобхонлар эътиборини қозонди, уларнинг маънавий мулкига айланди.

Чет эллардаги кўпгина прогрессив ёзувчилар, олимлар совет адабиётининг, жумладан, Урта Осиё халқлари адабиётларининг жаҳоншумул аҳамиятга молик эканини эътироф этмоқдалар ва қайта-қайта таъкидламоқдалар. Луи Арагон, Жан Поль Сартр (Франция), Пабло Неруда (Чили), Джон Боинтон Пристли, Питер Темпест (Англия), Жон Монифольд (Австралия), Анрика Буэнавентура (Колумбия) каби чет эллик адибларнинг миллий адабиётларимиз ва уларнинг совет давридаги равнақи ҳақида айтган юқори баҳолари бу жиҳатдан характерлидир.

«Австралия билан Ўзбекистон аҳолиси тахминан тенг эканлигини эсласам,— дейди Австралиянинг таъкидчи ёзувчиси Жон Монифольд,— сизларга — ўзбек дўстларимга ҳавасим келди. Сизлар ислом дини эътибор келган мамлакатингизни қисқа вақт ичида маданият ўчоғига айлантирдингиз. Бунга фақат социализм тўғрисида эришилган муваффақиятлар эришилган мумкин».

Колумбиялик ёзувчи Энрика Буэнавентура эса: «Ўзбекистонда ижодий ходимларга жуда ажойиб шартшароит, чекланмаган имкониятлар яратиб берилган экан. Бу мени беҳад қувонтирди. Бизнинг мамлакатимизда (Колумбияда—С. М.) ижодкорлар учун ҳеч қандай шароит йўқ,— деб ёзган эди.

Совет мамлакати, жумладан совет маданияти ва адабиёти ҳақида айtilган бундай адолатли сўзларни яна кўплаб келтириш мумкин. Бироқ, шу билан бирга буржуа дунёсидаги социализм душманларининг совет адабиётига, хусусан Урта Осиё ва Қозоғистон халқлари адабиётига қарши ёғдираётган ифво ва бўхтонлари ҳам авж олмоқда. Академик Марат Нурмухамедов ўз китобида ана шу

буржуа тўхматларини рад этиб бўлмайдиган фактлар асосида фош қилиб ташлаган. Чунончи, унинг монографиясида Колумбия университетининг профессори Эдвард Олуорснинг «Ўзбек адабий сиёсати» деган китоби, Ватан хоини Боймирза Ҳайитнинг «Асар»лари (жумладан Абдулла Қодирий ва Чўлпон тўғрисидаги мақолалари) атрофлича таҳлил қилиниб, улардаги хато фикрлар чуқур илмий далиллар воситасида рад этилган. Автор буржуа адабиётшуноси Эдвард Олуорснинг ўзбек совет адабиётининг асосчиси Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий ижодини камситгани ҳолда Фитрат ва Чўлпон ижодини унга ўринсиз равишда қарама-қарши қўйиб идеаллаштириши мутлақо асоссиз эканлигини пухта далиллар билан исботлаб беради. Шунингдек, Э. Олуорснинг ўзбек романининг ролини пайсатириш йўлидаги уришлари ҳам пуч гаплар эканлигини очиб ташлайди.

Мазкур китобда мухолифларимизнинг асоссиз уйдирмаларига қарама-қарши ҳолда миллий романчилигимизнинг тараққиёт йўли, оригинал хусусиятлари ва ғоявий-эстетик фазилатлари чуқур илмий асосда умумлаштириб кўрсатилган. Дарҳақиқат, буржуа дунёсидаги мухолифларимиз СССРдаги миллий адабиётларда турли-туман жанрларнинг ривожланганлигини ҳам ғайри табиий ҳол деб тушунтиришга уринадилар. Масалан, улар Урта Осиё адабиётларида реалистик прозанинг ривожланиши сунъий равишда амалга оширилган деб даъво қиладилар. Тадқиқотчи Марат Нурмухамедов ўз китобида Лондонда чиқадиган «Сэнтрал Эйшн Ревью» журналининг редакция мақоласида қайд этилган бундай сафсаталарни Ойбек, Берди Кербобоев, Собит Муқонов, Чингиз Айтматов, Шароф Рашидов каби талантли ёзувчиларимизнинг ёрқин асарлари мисолида фош қилиб ташлашга муваффақ бўлган.

Шунингдек, у чет эллардаги «советшунос»ларнинг

ўтмиш маданий меросга муносабат масаласида илгари сурган зарарли концепцияларига қақшатқич зарба беради. Уларнинг Аҳмад Яссавий, Умархон, Феруз каби шоирлар ижодини идеаллаштириш йўлидаги хатти-ҳаракатлари буржуа манфаатлари билан чамбарчас боғлиқ эканини очиб ташлайди.

«Адабиёт ва мафкура» номли китобда СССР халқлари ўртасидаги адабий алоқаларни, хусусан улуғ рус адабиётининг мамлакатимиздаги миллий адабиётлар равнақида кўрсатган ролини кўрсатишга ҳақли равишда катта эътибор берилган. Шуниси муҳимки, олим бу актуал масалаларни ҳам ҳозирги куннинг мафкуравий — синфий кураш проблемалари билан боғлаб ёритган. Китобдаги «Халқлар дўстлиги — адабиётлар дўстлиги», «Совет Шарқи адабиётларида социалистик реализмнинг вужудга келишига доир», «Рус — қорақалпоқ маданий алоқалари тарихидан», «А. Н. Некрасов — рус адабиётининг фахри», «Шолохов ҳақида сўз», «Қорақалпоқ поэзиясининг дурдоналари» номли мақолаларда адабий ҳамкорликнинг тарихи, тараққиёт йўллари, буюк аҳамияти ва унинг шакллари хусусида муҳим илмий асосланган фикрларни, илгари суради.

Хуллас китобнинг фазилатлари ҳақида кўп гапирш мумкин. Шу ўринда айрим истакларни билдиришни ҳам лозим топдик. Китобнинг баъзи саҳифалари янги факт ва материаллар асосида янада бойитилса, жуда яхши бўлар эди. Чунончи, «Совет Шарқи адабиётларида социалистик реализмнинг вужудга келишига доир» номли мармундор мақолада совет миллий адабиётларида социалистик реализмнинг юзага келиши ва унинг характериلى хусусиятлари ҳақида кўпгина қизиқарли фикрлар, ҳар жиҳатдан пухта асосланган мулоҳазалар баён қилинган; шу масалага доир айрим чалқашликларга аниқлик киритилган. Булар жуда яхши.

Агарда мақолада ўзбек совет адабиётшунослигида социалистик реализм проблемалари бўйича ҳозирги кунгача давом этаётган баҳслар, мунозаралар янада кенгроқ ва конкретроқ ёритилса, мақола янада мукамаллик касб этарди. Худди шунингдек, адабий алоқалар ҳақида тўхталганда ўзбек ва қорақалпоқ ёзувчилари ўртасидаги ҳам-

корлик масалаларига кенгроқ урин берилса, мувофиқ бўлар эди.

Муҳими шундаки, академик Марат Нурмухамедов ўзининг жанговар партиявий позициядан туриб ёзилган мазкур монографиясида адабиёт ва идеологик кураш билан боғлиқ бўлган кўпгина масалаларни марксизм-ленинизм методологияси асосида чуқур

ёритган. Китобнинг қиммати ҳам, илмий-назарий ва сиёсий аҳамияти ҳам шу билан белгиланади. Бу асар ўзбек совет адабиётшунослигининг катта ютуғи бўлиб, унинг майдонга келиши маданий-адабий ҳаётимизда қувончли воқеадир.

Сайдулла МИРЗАЕВ,
филология фанлари доктори.

ҚАЛБДАН ЯНГРАГАН КУЙЛАР

Т. ИБРОҲИМОВ. ИРМОҚЛАР ҚУШИҒИ. ШЕЪРЛАР. «Ёш гвардия», Тошкент, 1978.

Турсун Иброҳимовнинг «Ирмоқлар қўшиғи» номли китобини варақлар экансиз, биринчи сатрлардаёқ унинг халқ ижодини чуқур ўрганиш учун кўп изланганлигини сезасиз. Мана шу изланиши, мана шу интилиши унинг талайгина шеърларида, жумладан, куйидаги лирик сатрларида ҳам акс этган:

Най садоси келар узоқ-
узоқлардан,
Сармаст сабо увотларда
туртинади.
Қанотларин ҳўллаб
қушлар булоқлардан
Бир-бирига ҳимо қилиб
силкинади...
Най садоси келар узоқ-
узоқлардан.

Шоир она-Ватани, кўркам табиати, оташқалб ёшликни, беғубор севгини тараннум этади.

Ўлкамиз табиатини куйлаш Турсун Иброҳимов шеърларининг асосий хусусиятидир.

Шоирнинг ижодидида образлилик кучли. Бу шеърини образлар воқеа ва ҳодисаларнинг аниқ, типик белгиларини ифодалайди. Масалан, «Чорлар ҳаёт» туркумидаги «Оқ яктагин» шеърисида шоир баҳор келишини шундай эътироф этади:

Оқ яктагин шабадаси
тутиб шодон,

Ажин босган юзларида
терлар маржон,
Бобо тоғлар боболардек
боқиб ҳар ён
Ниманидир кутгандайин
қулоқ қоқар:
Бўз боладай ўйнаб,
куйлаб келди баҳор!

Турсун Иброҳимовнинг қўйси шеърини ўқиманг, унда сиз, албатта, шоирнинг она юртга бўлган чексиз муҳаббат туйғуларини сезасиз.

Шоир «Ирғишлаган ирмоқлардай» шеърисида «тепаларда майса гилам, сўлим-сўлим», «кўлмак эдим, қилт этмаган, шошиб қолдим» каби чиройли мисраларда қир-адирларни, зилолдек булоқларни тараннум этса, «тол сояси қалқиб турар, салқингина», «қурт боқмоқда кампири ҳам қилмасгина» каби сатрларда эса социалистик жамиятда фаровон ҳаёт кечираётган кишиларни тасвирлайди.

Айниқса, «Она» шеъри тўпламга кирган бошқа шеърларга нисбатан ўзининг лиризмга бойлиги, она ва боланинг ҳаёлан сўзлашуви воситасида воқеанинг ривожланиб бориши, драматик бўёқларнинг равшанлиги билан ажралиб туради.

Шоир шеърда кўёшдан ҳам меҳри иссиқ, бағри кенг, улуғ инсон Онани бош қаҳрамон қилиб олган. Меҳрибон, мунис волида ёлғиз ўғлини кўзларимдан нур кетганида, танамдан ҳовур сирқий бошлаганида эл-юрт олдида ярлақармикан,

деган ўйда ўстиради... Бироқ Ватанимизга фашист газандалари ҳужум бошлайдилар. Шунда эл қатори саховатпеша ҳам ўз ўғлини жангга кузатиб қолади. Ёвни яксон қилиб ўғли кириб келаётгандек, ҳар тонг уни кутади. Турсун Иброҳимов буни куйидаги мисраларда усталик билан ифодалайди:

Тонгда дастурхонга
ширмой ярашади,
Сармойи сузиб турган
ширчай ярашади,
Қовун есанг саҳар егин
деганлар,
Шафтоли емасанг ўқин
деганлар...
Лоп этиб эшиқдан келиб
қолса-я...

Ватанимизнинг мард паҳлавонлари бир тану бир жон бўлиб курашишлари натижасида душман устидан ғалаба қозонилди. Бироқ, ўғлон урушдан қайтмади.

Она кўп кутди... Бўйини бир кўришга, овозини бир эшитишга зор бўлиб кутди. Йиллар ўтди... Лекин, она ҳар тонг бўз тўрвага иссиқ ширмой нон солиб, нури дийдасини кўзлари нигорон бўлиб кутди.

Шоир шеърининг хулосасида оналарни ардоқлашга, осуда замонамизнинг қадрига етишга, тинчлик учун жонини бахш этган инсонлар руҳини эъзозлашга даъват этади.

Бироқ, ҳамма шеърларида ҳам бундай муваффақиятли ҳолни учратавермаймиз. Муаллифнинг «Қишнинг совуқ кўнгли» каби

баъзи бир шеърларида ўқувчига айтадиган муҳим бир гап йўқ. Табиатдан таъсирланиш, илҳомланиш бору, аммо муносабат, ундан келиб чиқадиган хулосалар, қалбни ларзага солувчи, ўз қувончини ўзгалар билан баҳам кўрувчи мисралар йўқ. Масалан, «Ажаб ҳолдир...» шеърини олайлик. Шеър шундай ақунланган:

Тингим келар, ирмоқ
бўлиб оқгим келар,
Гул ўстириб ёр кўксига
тақгим келар.
Ором биямас ҳаётимки,
баҳор фасфи,
Оламга ҳам, офтобга ҳам
ёқгим келар,
Ечилмаган тугун экан
юрак асли.

Баҳордан завқланиш-у,
«гул ўстириб ёр кўксига
тақиш-у», юракларнинг ҳап-
риқиши — буларнинг ҳамма-
си бошқа шоирлар томони-

дан ҳам кўп куйланган гап-
лардан... Улардан ўқувчи ҳеч
қандай янгилик олмайди.
Бу мисраларда бошқа
шеърларига хос бўлган ори-
гинал изланишлар кўрин-
майди.

Шоирнинг айрим шеър-
ларида қайтариқ сўзлар кўп
учрайди. Масалан, «Япроқ»
шеърини «куйлади, ўйнади,
сўзлади» каби сўзлар бўлса,
«Келинчак» шеърини эса
«кунжутли, жиззали, дур-
дали», «кун иссиқ, йўл ис-
сиқ, дил иссиқ» га ўхшаш
қайтариқ сўзлар ишлатил-
ган. «ди», «ли» аффикслари
талаффуз қилишда чиройли
айтилгани билан эмоционал
экспрессив таъсирни куч-
айтиролмайди.

Турсун Иброҳимовнинг
яна бир шеърини — «Булу-
тларга маскан этиб» ҳам
эътироздан холи эмас.

Шеърга диққат қилинг-а:

Булутларга маскан этиб
магрупп бошини

Йўл буйида буй чўзмиш-
дир ёлғиз бир терак.

Ўзи ёлғиз бир терак бўл-
са! Қандай қилиб булу-
тларнинг учли бошидан ўзига
маскан изларкин? Бу ман-
тиқан тўғри келмайдиган
ҳодиса-ку. Менимча, ёлғиз
бир теракни табиатнинг са-
мога ёйган оқ кўрпалари-
дан ўзига маскан очиши ҳа-
қиқатга яқинроқ бўлса ке-
рак.

Бироқ бу камчиликлар
шоирнинг меҳнатини камси-
та олмайди.

Шоирнинг айрим асарла-
рида ғализликлар бўлишига
қарамай, тўплам китобхон-
лар томонидан илиқ кутиб
олинди. Турсун Иброҳимов-
нинг бу китоби совет ки-
шилари ойна-Ватанга му-
ҳаббат, севгига садоқат, ва-
танпарварлик руҳида тар-
биялашга ҳисса қўшади.

Мавлуда СОЛИЕВА.

ДЕМОКРАТ ШОИР ҲАҚИДА РИСОЛА

А. АБДУҒАФУРОВ.
ЗОКИРЖОН ФУРҚАТ.
[ҳаёти ва ижоди],
«Фан» нашриёти,
Тошкент, 1977 й.

Ўзбек адабиётшунослари
кўп асрлик тарихга эга
бўлган адабиётимизнинг ян-
ги-янги жиҳатларини, кла-
ссик шоирларимиз ижоди-
нинг ҳали тўла ойдинлаш-
маган томонларини тадқиқ
этноқдалар. Филология
фанлари доктори Абдура-
шид Абдуғафуровнинг ҳас-
сос демократ шоир, оташин
маърифатпарвар Зокиржон
Фурқат ҳаёти ва фаолияти-
га бағишланган моногра-
фияси адабиётшунослиги-
мизда ана шу хайрли иш-
нинг бир кўринишидир.

Китобнинг биринчи қис-
мида муаллиф шоир ҳаёти
ва ижодини кам истифода
этилган маълумотлар, қизи-
қарли мисоллар ёрдамида

тўла тиклашга ҳаракат қил-
ган.

Иккинчи қисм Фурқат-
нинг поэтик ижоди тадқи-
қига бағишланган бўлса,
яқунловчи учинчи қисм эса,
унинг прозаси, журналисти-
каси, публицистикасидан
баҳс этади. Монографияда
мавзуларнинг жойлаштири-
лишидан кўриниб турибди-
ки, уларнинг барчаси кўп
марталаб тадқиқот объек-
ти бўлган. Демократик ада-
биёт, хусусан Фурқат ижо-
дини махсус ёки бирор му-
носабат билан ўрганган
адабиётшунослар ана шу
мавзуларни ўз ишларида
акс эттирганлар. Шундай
экан, бир томондан Фурқат
ҳаёти ва ижодини такрор
ўрганиш зарурати борми-
ди, деган ҳақли савол туғи-
лади. Иккинчи томондан
эса, китобхон бу мавзунинг
такрор тадқиқ этишига ба-
ғишланган ҳар бир йирик

ишдан янгилик ва арзирли
фикрлар ахтариб қолади.

Бизнингча, муаллиф ик-
кинчи мулоҳазамизни оқ-
лай олган. Монография би-
лан танишиб, бунга ишонч
ҳосил қиласиз.

Фурқат шахси, ижоди,
унинг ижтимоий-сиёсий фа-
олияти адабиётшунослиги-
мизнинг ҳам актуал, ҳам
мунозарали масалалардан
бири эди. Бу мавзулар ат-
рофида мунозаралар ҳануз
давом этиб келяпти.

Муаллиф асарнинг «Фур-
қатнинг ижодий биография-
си» номли қисмида шоир
фаолиятининг илк даври-
дан бошлаб то Ватани
тарк этгунга қадар бўлган
жуда мураккаб жараёни
изчил ёритишга интилади,
унинг чет элдаги актив ижо-
ди, ҳаётини кенг талқин
этади, шоир шахсига, ижо-
дига оид, четдан қараган-
да аҳамиятсиз, кўринган эн-

кичик фактлардан ҳам катта маъно излашга, у босиб ўтган даврнинг ҳатто бир кунини назардан қочирмасликка ҳаракат қилади. Мазкур қисмдаги пунктларнинг поғонама-поғона келиши ҳам буни кўрсатиб турибди. Масалан: Болалик, Усмирлик, Ижодий балоғат, Тошкент, Ижодий камолот, Самарқанд — Бухоро, Ватанжудолик, Истамбул, Юнон тароналари, Гурбат офтон ва ҳоказо. Авторнинг танлаган бу баён услуби «Машҳур кишилар ҳаёти» сериясида эълон қилинаётган ўзбек адабиётшунослигида ҳам пайдо бўла бошлаётган — Аҳдам Акбаровнинг «Ғафур Ғулом», Азиз Қаюмовнинг «Алишер Навоий», Лазиз Қаюмовнинг «Ҳамза» каби асарларидаги услубга жуда-жуда ўхшаб кетади.

Тадқиқотчи Фурқатнинг ўз юрти ва чет элдаги ҳаёти ва фаолиятига тегишли манбаларни қуруқ қайд қилишга, қайта талқин этишга уринмайди, аксинча, улардан шоирнинг, аввало, унинг буюк, айна пайтда мураккаб инсон сифатидаги қиёфасини тиклашда унумли фойдаланади. Шоир яратган ҳар бир асар мазмунидан келиб чиқиб, унинг ижоди, ўша даврдаги ижтимоий-сиёсий ҳаёт, адабий муҳит ҳақидаги арзили илмий хулосаларга келадик, бу фурқатшунослигимизни «жонлантириб» юбориши табиий.

Китобдаги муҳим фазилятлардан яна бири унда муаллифнинг ўз мулоҳазаларини мунозара усулида баён этишидир. Жумладан Фурқат таржимаи ҳоли, адабий меросга оид масаларда талай фурқатшуносликлар билан баҳс юртади ва уларнинг фикрларига қатор аниқликлар киритади.

Монографиянинг иккинчи катта қисми маърифатпарвар шоирнинг поэтик меросини ўрганишга бағишланган. Бунда Фурқат поэтик ижоди эволюцион тарзда батафсил тадқиқ этилади. Муаллиф унинг ўзига Лутфий, Навоий, Фузулий каби устод шоирлар

ижодий аънаналаридек, бой адабий меросни мужасамлаштирган санъаткор эканлигини таъкидлаш билан бирга, ҳассос шоир сифатида XIX асрнинг иккинчи ярмидаги адабиётда тутган ўрнини белгилашга ҳаракат қилади. Бунинг учун шоир поэтик асарларини ҳам ғоявий-тематик, бадий маҳорат нуқтаи назаридан таҳлил этишни, «конкрет асарларнинг ғоявий-тематик таҳлили жараёнида бадий таҳлил ҳам қўшиб бориб, Фурқатнинг юксак санъаткорлигини далилларда намойиш этишни» лозим топади.

Китобда шоирнинг лирик маърифатпарварлик руҳидаги барча характерли асарлари таҳлил доирасига тортилган. Муҳим илмий томони шундаки, бу асарлар шоир шахсидан, у яшаган муҳит, ижтимоий-сиёсий ҳаётдан узиб олинмаган ҳолда тадқиқ қилинади. Муаллиф социал ва бадий таҳлили органик равишда уйғун олиб боради. Шоир лирикасининг ҳаётйилигини, таъсирчанлигини таъминлаган ғазалларидаги аънавий образларнинг янгича талқини шеърий санъатлар, шеърий асар композицияси ва Фурқат бадий маҳоратига тегишли мулоҳазалар фикримизнинг далилидир.

Китобнинг мазкур қисмида Фурқатнинг маърифатпарварлик фаолияти ва бу ҳаракатининг меваси бўлмиш илм-фанга чорлаш руҳидаги асарларнинг тематик доираси, ғоявий-бадий хусусиятлари кенг очилади, шоир маърифатпарварлик ижоди ўша даврнинг катта тарихий-сиёсий воқеаси — Урта Осиёнинг Россияга қўшиб олинishi факти билан чамбарчас боғлиқ ҳолда текширилади.

Тўғри, Фурқат маърифатпарварлик ижодининг шаклланишида юқорида эслатилган сиёсий ўзгаришларнинг таъсири катта бўлди. Аммо бу шоир ижодий камолотини таъминлаган муҳим омиллардан бири, холос. Негаки, ўзбек демократик адабиёти вакиллари Фурқат, Муқимий, Зақийларнинг кўплаб саълафлари бўлган. Лекин уларнинг ҳаммаси ҳам де-

мократ шоирларимиз каби даврнинг ижтимоий-сиёсий руҳини англай олмаган эмас. Улар фақатгина демократик адабиёт атрофидаги прогрессив муҳитни ташкил этган. Кейинги йилларда шу даврда яшаб ижод қилган шоирларни демократик адабиёт вакиллари сифатида баҳолашга уринишлар юқоридаги факторни бирёқлама тушунишнинг натижаси бўлса керак. Муаллиф шоирнинг маърифатпарварлик ижодини асослар экан, боя эслатилган «урнишлар» ни назаримизда, жуда тўғри рад этади. Хусусан, у шоир ижодидagi маърифатпарварликнинг маънавий ҳақида бундай дейди: «...Фурқат ижодида маърифатпарварлик ғояларининг етакчи уринга чиқишини ана шу объектив борлиқнинг механик инъикоси сифатида тушуниш хатодир. Бу шоирнинг етук дунёқарashi, халқчил ғоявий позицияси, илгор бадий-эстетик принциплари билан боғлиқ онгли ижодий фаолияти меваси эди».

Монографияда шоирнинг эпик шеърини таҳлилига ҳам кенг ўрин берилган. Фурқат лирик шоиргина эмас, балки ижтимоий ҳаётни кенгрок планда қамраб олувчи эпик асарлар яратган муаллиф сифатида ҳам машҳурдир. Фурқат ижодида эпикликка мойилликнинг пайдо бўлиши бадий маҳорат белгиси, шоир дунёқарashi билан боғлиқ, бўлган сифат ўзгариши деб қаралиши керак. Фурқатшунослиримиз орасида шоирнинг маърифатпарварлик руҳидаги сюжетли асарлари — шеърий ҳикоялари, достонларида ҳам унинг лирик ғазалларига қараганда бадийлик кам кўринади, дегувчилар ҳам учраб қолади. Бу мулоҳазада жон бордек кўринсада, аслида ундай эмас. Биринчидан, бадийлик асарнинг эпик ёки лирик шаклда бўлишида эмас, балки санъаткор маҳоратида боғлиқ. Иккинчидан, эпик ва лирик турдаги асарларнинг қатор ўзига хос томонлари мавжуд — лирик шеър поэтик фикрни ихчам, тараф, таъсирчан тарзда ифода

са, эпик асар воқеликни атрофлича қамраб олишга, кичик лирик шаклга сиғмайдиган каттароқ ғояни таъшишга хизмат қилади. Маърифатпарвар шоир ўз асарларига социал аҳамиятга эга бўлган реал манзараларни, воқеаларни кўплаб киритишга, конкретлаштиришга ва бу билан ўқувчи қалбини забт этишга интилади. Шоирдаги бу ҳаракат унинг балогат ёшидаги асарларидаёқ кўринган эди. Дарқақиқат, воқеабанд, сюжетли ғазаллар шоир ижодига анчагина. Фурқатнинг эпик асарларга кўл уриши шоир ижодий такмилининг мантикийлигидан дараж беради. Китоб муаллифи шоир ижодига эпикликни шу таразда шарҳлайди, унинг пайдо бўлишини қатор муҳим омиллар билан боғлайди. Фурқатни демократик адабиётдаги моҳир ҳикоянавис, достоннавис, «Оригинал эпик асарлар автори» сифатида баҳолайди. Бу ўринда муаллиф томонидан шоирнинг «Румолик қиз ҳикояти», «Суворов» достонлари, илм-фан, санъат мавзуларидаги шеърӣ ҳикояларининг таҳлили диққатга сазовор. Таҳлилда автор юқоридаги асарларнинг ғоявий мазмуни, жанр хусусиятларига оид барча масалаларни қамраб олишга ҳаракат қилади.

Китобнинг яқунловчи учинчи қисми Фурқат насрий мероси тадқиқига бағишланган. Шоир янги типдаги новатор ижодкор си-

фатида ўзигача бўлган адабиётимизнинг энг яхши аъналарини ўзлаштириш билан бирга унинг бадиий қўламини янги мавзу, янги ғоя, янги жанрлар билан бойитди, адабиётни халқ турмуши, замон талабларига яқинлаштириш йўлида ижодий ташаббус кўрсатди, унинг прозаик асарлари, публицистикаси, журналистик фаолияти фикримизнинг далилидир.

Монография муаллифи шоирнинг актуал замонавий мавзулар акс этирилган прозаик асарлари, публицистик мақолалари, фельетонларини тадқиқ этар экан, уларнинг ҳар бирининг мустақил жанр сифатидаги ўзига хос табиатини такомил босқичлари билан боғлаб ёритишга ҳаракат қилади. Бу асарларнинг жанр хусусиятларини, номларини тайин этишда улар ҳақида йўл-йўлакай билдирилган мулоҳазаларгача ҳисобга олинади, фурқатшуносликнинг мазкур соҳасига оид илмий-назарий фикрларни жамлайди, системалаштиради, айрим нотўғри, чалқаш, мавзу моҳиятини тўла акс эттира олмайдиган қарашларни рад этади. Бу, шубҳасиз, китобнинг илмий қимматини таъминлайди.

Монографияда қиёмига етказиб давом этирилмаган ўринлар ҳам учрайди. Масалан муаллиф Фурқатнинг маърифатпарварлик руҳидаги асарларини «... бу асарлар на газета хабари, на воқеа-ҳодиса юз берган

жойдан уюштирилган репортаж ва на ҳужжатли очерк. Улар тўла маънода бадиий асарлардир» (146-бет) дейди-ю (153-бетда ҳам шунга ўхшаш фикр мавжуд), уларнинг қайси жанрга мансублиги, шакл хусусиятлари ҳақида тўхталишни лозим топмайди. Бунинг устига ўзининг худди шу фикрларига қарши чиқиб, шоирнинг маърифатпарварлик руҳидаги асарларини «шеърӣ репортаж» деб атайди (170-бет). «Маснавий» термини, унинг эпик асарлар жанрини белгилаши ҳақидаги фикрлари ҳам баҳсли. Тўғри, классик адабиётимизда барча воқеабанд шеърӣ асарлар: шеърӣ ҳикоя, достонлар маснавий йўлида ёзилган. Лекин бу жанр деган гап эмас, албатта. Маснавий йўлида ёзилган кичик асарларни уларнинг ғоявий-бадиий хусусиятларидан келиб чиқиб, ўз номи билан аташ пайти келмадимикин. Муаллиф кўп ўринларда юқоридаги масалага етарлича аҳамият бермаган кўринади.

Эътирозли ўринлардан қатаи назар, мазкур монография фурқатшунослик фанига қўшилган муносиб ҳисса сифатида баҳолашишга лойик.

Наримон ҲОТАМОВ,
филология фанлари кандидати.

Суннатullo АҲМЕДОВ.

ГҶЗАЛЛИК МАДҶИ

ТИЛАБ МАҶМУДОВ.
ГҶЗАЛЛИК ВА ҶАЁТ.
Ғафур Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Тошкент, 1977.

Китоблар ҳам одамлар тақдири сингари турли-туман ва бир-бирига ўхшамайди. Китоблар борки,

улар фақат тор доира мутахассислар учун яратиларди, китоблар борки, қўлдан-қўлга, авлоддан-авлодга ўтиб, бутун халқ маънавий мулкига айланиб қолади. Бу нарса бадиий адабиётга тааллуқли. Лекин шундай фалсафӣ-эстетик ва ахлоқий мавзудаги адабиёт ҳам мавжудки, ҳаёт

ва санъат муаммоларини кенг қамраб олиш. муаллифларнинг фикр юритиш доирасининг теранлиги жиҳатидан алоҳида ажралиб туради. Бундай рисоаларда фалсафӣ мушоҳадалар таланти ифода кудрати билан бирикиб кетади ва ўқувчининг бирйўла онги, тушунчаси ва туйғуларига

таъсир этиб, унинг маънавий дунёсини нафосат таллаблари асосида тарбиялашга ёрдам беради.

Тилаб Маҳмудовнинг «Гўзаллик ва ҳаёт» деб аталган рисоласи ана шундай фалсафий-эстетик тадқиқотнинг ёрқин намунасидир. Рисоланинг бошидан охиригача гўзаллик ҳақида фикр юритилади. Тилаб Маҳмудовнинг табиат, жамият ва инсон гўзаллиги ҳақидаги мулоҳазалари бизга ниҳоятда яқин ва маъқулдир. Ҳақиқатан гўзалликсиз инсон умрини, ҳаётини тасаввур этиб бўлмайди. Табиат гўзаллигига фақат ижодкорлар эмас, балки ҳар бир инсон буюк ҳайрат ва завқ билан боқадди. Табиат гўзаллигини тушуниш, унинг қадрига етиш ва ўз меҳнати билан янгидан-янги гўзалликлар яратиш инсоннинг коинотдаги буюк қудратини белгиламайдими? Шунинг учун бўлса керак, тадқиқотчи гўзаллик ва унинг сир-асрорларини ҳис этиш ва «гўзаллик қонуниятлари асосида» меҳнат қилиш масаласига кўпроқ тўхталади.

Муаллиф шу пайтгача ўзбек тилида тадқиқ этилмаган воқеликни эстетик идрок этиш сингари ўта мураккаб муаммони тушунтиришга эришган. У эстетик ҳиссиёт, эстетик кечинма ва эстетик наъша, завқ сингари психологик ҳолатларни содда ва раван тилда баён этади. Рисоланинг образли ёзилиши эса, тадқиқотчининг адибларга хос бадиий истеъдоди натижасидир.

Инсон умрини нечоғлик гўзал яшаб ўтса, шунчалик қадр-қиммат топади. У ҳаётнинг ҳар қандай дақиқаларида ҳам бошқаларга шодлик ҳада эта олади. Лекин ҳар ким ҳам ўз ҳаётини гўзал яшаб ўтказишга мурасар бўлавермайди. Ҳатто иқтисодий жиҳатдан тўла таъминланган бўлса ҳам. Нега шундай? Гоҳо бунинг сабаби оддий нарсалар эканлиги маълум бўлиб қолади: баъзи одамларда маданий савия, аввало гўзалликни ҳис қилиш кўникмаси етишмайди. Бундай

одамлар чинакам дурдонани қалбакидан, гўзални хунукдан, кўркамни бадбурушдан ажрата олмайдилар.

Имонимиз комилки, бирон масъул ишни ишониб топширишларидан аввал, ҳар бир одамдан илмий ва сиёсий билимлардан ташқари эстетик билим ҳам талаб қилинадиган вақт унча узоқ эмас! Маънавий бойлик, зеҳн-заковат, санъат дурдоналарини баҳолашда заршунослик — одамни мана шу фазилатлари учун қадрлайдилар.

Тилаб Маҳмудовнинг эстетик, бадиий дидлар, инсон маънавий гўзаллиги ва турмуш эстетикаси ҳақида эҳтирос ва чуқур билимдонлик билан мулоҳаза юритишининг боиси ҳам шундан.

Инсоннинг ҳаётда тутган ўрни, жамиятга ва меҳнатга муносабати унинг ҳар томонлама камол топишига, маънавий бойлигига боғлиқ. Тилаб Маҳмудов жуда тўғри ёзганидек: «Вақт деб аталмиш буюк салтанатда ҳаёлдай учиб ўтадиган инсон умрининг боқийлиги, турмушнинг лаззати ва меҳнатнинг файзи маънавий бойлигига, қалб кўзининг зийраклигига ва ақл тифининг ўткирлигига боғлиқ».

Маънавий камолот инсондаги энг олижаноб туйғу ва хусусиятларни рўёбга чиқаради. Эзгулик худбинлик билан келиша олмайдди. Киши нақадар маънавий юксак бўлса, шунчалик ўзини жамият ва халқ учун сафарбар ҳис қилади. Рисолада эстетик тарбия, эстетик дид масалалари коммунистик ахлоқ принциплари билан узвий бирликда тадқиқ этилади, маънавий камолот кишининг гўзал хулқи ва ҳалол меҳнати билан боғлиқ эканлиги ҳаётий мисоллар асосида исбот қилинади.

Турмуш эстетикаси хусусида гап кетганда, биз ҳақли равишда ҳаётимизда учраб турадиган айрим қолоқ ва зарарли расм-ўрмларни қоралаймиз. Улар меҳнаткаш халқнинг гўзаллик ва одоб тушунчалари-

га тўғри келмайди. Дабдабали тўйлар, ортиқча харажатлар ва «гўзаллик» деб тушунилаётган, аслида хунуклик белгиси бўлган одатлар, мода кетидан қувиб, ўз ҳаётини майда-чуйда ўткинчи кайф-сафоларга сарф қилаётган айрим кишилар ҳақидаги мулоҳазалар рисоланинг тарбиявий-ахлоқий қимматини янада оширган.

Ҳақиқий фалсафий рисоаларнинг кучи ва аҳамияти уларнинг халқ ҳаёти билан боғлиқлигида, кишиларнинг маънавий юксалиш йўлида тўсиқ бўладиган томонларни ўз вақтида очиб ташлашида намоён бўлади. Бу жиҳатдан ҳам Тилаб Маҳмудовнинг китоби ҳақиқий эстетик олимнинг етук ҳаётий позицияси ва қарашларини ифода этади.

Коммунизм қураётган совет кишиларининг маънавий гўзаллигига адабиёт ва санъатнинг роли беқиёс каттадир. Адабиёт ва санъат ҳақида гап кетганда, уларнинг ҳалқимиз турмуши ва фаолиятида ғоявий-бадиий, эстетик-ахлоқий аҳамияти ҳақида фикр юритганда муаллифнинг санъатни ниҳоятда нозик тушунадиган олим эканлиги намоён бўлади.

Муаллиф адабиёт ва санъатнинг кишилар дидини тараққий эттиришдаги аҳамиятини таъкидлаш билан баробар, айрим кишиларнинг бу улуғ хазинадан турли сабабларга кўра бебахра бўлиб қолаётганликлари ҳақида ёзади.

Бу жуда зарур ва ҳаётий масала. Гоҳо шундай одамларга дуч келиб қоламизки, машаат ва турли хил эскилик сарқитларига минглаб маблағ сарф қиладилар-у, ammo Тошкентдаги санъат музейи қаердалигини билмайдилар. Ҳатто йиллар мобайнида кўргазма залларига бормайдиганлар зиёлилар орасида, афсуски, кўп-кўп учрайди.

Маънавий тарбия соҳасида музика ва шеърят қандай вазифани ўтаса, тасвирий санъат ҳам ҳар иккаласининг хусусиятларини ўзида мужассамлаштирган ҳолда, худди шундай вази-

фани адо этади. Рассом бутун шуурини, борлиққа муносабатини, завқи, ва ҳаяжонини ўз асарида ифодалайди. Унинг қалби, виждони, орзу-умидлари — ҳамма-ҳаммаси асарида акс этади.

Ҳаёт гўзаллигини, инсон қиёфасини, фаолиятини рўйи-рост ифода этадиган, кишига битмас-туганмас завқ-шавқ берадиган тасвирий санъатдан бебаҳра қолиш — маънавий камолотга раҳна солади.

Республикада марксча-ленинча эстетика илми бўйича кўзга кўринган олим Тилаб Маҳмудов бадий дид ва унинг турли кўринишлари ҳақида ўз кўзатишларини ёзган бўлса ҳам ушбу рисолада тасвирий санъатни қандай тушуниш керак, деган масалани атрофлича ёритиши ниҳоятда зарур эди. Ҳозирги пайтдаги кишиларимизнинг маънавий эҳтиёжи ва тасвирий санъатимиз тараққиёти шуни тақозо этади. Шунингдек, рисола ҳаёт ва санъатдаги гўзаллик, маънавий камолот ҳақида экан, уни республикада рассом-

ларининг асарлари билан безаш ҳам фойдадан холи бўлмас эди. Чунки гўзаллик ҳақида юз марта гапиргандан кўра бир марта кўрган самаралироқ бўлади.

Китобда айрим мунозарали томонлар, маромига келмаган жумлалар ва қайтариқлар йўқ эмас. Масалан, муаллиф воқеликка эстетик муносабатда миллий хусусиятлар ҳам катта ўрин эгаллашини таъкидлаш билан чегараланган ҳолос. Ваҳоланки, бу масалани чуқур ва кенг таҳлил қилиш мумкин эди. Рисолада эстетик идеалнинг, инсон гўзаллиги тушунчаларининг шаклланишида йўлчи юлдуз сифатидаги ижтимоий аҳамияти таъкидланади, лекин эстетик категория сифатида очиб берилмайди. Шунингдек, санъаткорлар, студент ёшлар ва кенг ўқувчилар оммаси учун гўзаллик проблемалари бўйича қўлланма бўла оладиган бундай рисо-ланинг атиги 5 минг нусхада нашр этилиши давримиз эстетик эҳтиёжига жавоб бера олмайди.

Тилаб Маҳмудовнинг «Гў-

заллик ва ҳаёт» рисоласи, шубҳасиз, республикадаги марксча-ленинча эстетика ва санъатшунослик илми соҳасидаги катта муваффақиятдир. У ҳақли равишда таъкидлагандек, «Иморатни бир йилда қуриб битказса бўлади, самолёт ва космик кемалар нисбатан тез яратилмоқда, ammo инсон маънавий гўзаллиги ҳеч қачон ўз чегарасига эга бўлган эмас. Киши қанчалик юксак маънавий камолот чўққисига кўтарилган бўлса, у шунчалик узоқни ва эзгуликни кўпроқ кўради ва ҳис қилади. Инсон гўзаллигига эришиш — маълум қолипга тушиш деган гап эмас. Коммунизм ҳар кимнинг ўз ҳусни ўзига хос фазилатларини бойитиш, такомил эттиришга шароит яратиб берадиган жамиятдир».

Чингиз АҲМАРОВ,
Абдулҳак АБДУЛЛАЕВ,

Ўзбекистон халқ рассомлари, Ҳамза номидаги Республика Давлат мукофотининг лауреатлари.

ПОКИЗА ТУЙГУЛАР

НОРМУРОД НАРЗУЛЛАЕВ. «НИГОҲЛАР» [лирика], Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Т., 1976, «ДОБРЫЙ СВЕТ» [стихи], М., «Советский писатель» 1977, «ПОЁТ ДУТАР» [стихи], Изд-во литературы и искусство им. Г. Гуляма, Т., 1977.

Инсон қалби нақадар ҳассос, нақадар беором! Унинг кичкина жуссаси биргина гўдакиннинг ранжишию шодлигидан тортиб, жаҳоний воқеаларгача ўзига сифдира олади. Гоҳ Ниягара шалоласидек маҳобатли, драматик галаёнлар, гоҳ камаладек товланувчи сокин ҳислар унинг тинмас ҳаракатида ўз аксини то-

пади. Шунинг учун ҳам поэзия биринчи навбатда инсон қалбига қаратилган бўлади. Барча ижобий ва салбий эмоциялар поэзия воситаси билан шоир қалбидан китобхон қалбига кўчади. Бинобарин, поэзия ва қалб абадий ҳамкорликда яшайди.

Бу аксиомадек равшан фикрлар исбот талаб қилгудек бўлиб қолса, истаган бир шоирнинг китобини ёки айтилик, Нормурод Нарзуллаевнинг «Нигоҳлар» ва рус тилида нашр этилган «Поёт дутар» ҳамда «Добрый свет» тўпламларини кўрсатган бўлардим. Уларда дафъатан кўзга ташланадиган хусусият мавзу доирасининг кенглигидир.

Шу сабабли шоир (лирик қаҳрамон) бизнинг қаршимизда турли ҳолатларда ва ҳар хил муносабатларда намён бўлади. Жозибали мисралар орасидан қандай қад кўтармасин, нима тўғрисида ўйла-масин, аввало шеър туғилади. Гўё табиатдаги ва жамиятдаги барча воқеа-ҳодисалар шеърят атрофида айланаётгандек бўлади. Қарийб ўн беш йиллик ижодий изланишлар самараси бўлган «Нигоҳлар»ни бир-бир варақлаб кўриш шундан далolat беради.

Ватан — неча минг йиллик тарих, аждодларимиз, ота-боболаримизнинг муқаддас хоки. Ватан — тақдиримиз, фахримиз, бойлигимиз. Ҳар биримиз ана

шу Ватаннинг жигарбанди,
кичик заррасимиз. Нормурод
Нарзуллаев эса ўз меҳрини
қуйидагича ифодалайди:

Сен — дарёсан, улиан —
муаззам,
Мен қўйнингда бир
жажжи тўлқин.
Бир бўлгандай
манзилимиз ҳам,
Йулимиз ҳам ягона —
бутун.

Шоирнинг таъбирича «Ватанни севмоқлик инсонга мерос». У — инсонлиkning олий нишонаси, яшашнинг маъноси. Юраксиз яшаш мумкин бўлмаганидек, юртсиз ҳам ҳаёт йўқ. Чунки «Юрак ягона ва юрт ягона». Табиатда «ҳар нарсаннинг борди илдизи». Кўкка бўй чўзган дарахтнинг, баҳорда қийғос очиладиган лолаларнинг, ҳатто тўқайда шовуллаб турган қамишларнинг ҳам илдизи бор она тупроқда. Одамларнинг илдизи эса Ватан бағрида. «Қўйнида меҳнат ва ижод барқ урган» ўлкага «қалби умрбод пайванд» бўлган шоир ўз насибасини «юртнинг тақдири билан умри қўшилган жойда» топади.

«Турналар» шеърисида «қатимга тизилган маржон»симон аргимчоқ солиб уचाётган турналарга қараб тириклик дардида нажот излаб масканидан ажралиб кетаётганликларига ачинади. «Яхшиям бу одат инсонга хосмас» дەر экан, хуррам она-замин қўйнида ўзини ғоят бахтиёр сезади.

Нормурод Нарзуллаев шеърларида тез-тез учраб турадиган ва аксарият ҳолларда катта умумлашма даражасига кўтариладиган йўл образи бор. «Ленин йўлкаси» деб номланган сафар хотирасида халқлар доҳийсининг инқилобдан олдин партия учун «оғир дамларда» дўстларимиз диёри Польшада яшагани тасвирланади. Бу ерда Ленин замонни янгилаш режаларини тузиш устида ўйлаган кезларида юрадиган йўлкаси бўлган:

На бирор белги бор,
На бирор ёзув:
Польша тупроғида
Оддий бир йўлка.

Юрсанг, олиб чиқар
Чўққига ҳам у,
Вориб туташади
Каттакон йўлга...

Йўлкада ҳеч қандай белги бўлмаса-да, одамлар бу жойда истиқбол яловбардорининг излари борлигини биладилар. Зиёратгоҳга айланган йўлкадан ҳеч ким бепарво ўтмайди, сукут сақланади, гул қўйилади. Шоир шеърни шундай хулосалайди: «Балки шу сўқмоқда, Оддий йўлкада, Йўллар муаммоси Этилгандир ҳал...»

Ҳақиқий инсон ҳаёт йўлини чўнтагига солиб, бамайлихотир ва беғамлик билан ўтмайди, албатта. Меҳнат қилади, Нормурод Нарзуллаев меҳнатни турмушнинг зийнати ва мазмуни сифатида тасвирлайди. Меҳнат — бахт, меҳнат — шодлик, меҳнат — дўстлик, ҳатто меҳнат — муҳаббат ҳам. Чунки, муҳаббат олижанобликка, мардликка, фидойиликка ундаганидек меҳнатга ҳам илҳомлантиради. Умрининг қадри, мезони меҳнат билан белгиланади:

Меҳнат устоз бўлди,
меҳнат — муаллим,
Шу меҳнат қўйнида
туғилди одам.
Турмуш мактабида у
олди таълим,
Ҳаёт сузувлашди,
ўзгарди олам.

Дунёни яшартирадиган, яшашга бўлган ташналикни қондирадиган, одамларнинг бир-бирига иззат-ҳурмати-ни оширадиган ҳам меҳнат. «Пайкаллардаги момиқ чаноклар», алвон рангда товланаётган ҳосилдор боғлар меҳнат туфайли. Кекса Бухоронинг «кафтада қуёшни кўтаргудек» бахтиёрлиги «меҳнат ва хизмат» туфайли («Бухоро») лирик қаҳрамоннинг жамиятда топган обрўси, шуҳрати меҳнат туфайли («Вафо қўшиғи»).

Шоир — лоқайд кузатувчи эмас. Доимо ҳаёт нафасини сезиб туради. Кўпчилик пайқамасдан ёнидан ўтиб кетадиган мўъжизаларни унинг зийрак кўзи дарров кўради, нозик қалби ҳис этади. Ҳар бир нар-

садан ҳайратланади, ўз ҳаяжонини поэзия тилига кўчиради, «Москвани дилдилдан севиб», меҳри пайванд этилган гулдаста олиб кетаётгани («Пойтахт ва гуллар»); Ҳар ишга қодир замондошимиз эрта тонгда шабнамлар лабида «куёш ёғду бўлиб ёнган»да чўққига ҳаёт, учқуни олиб чиққани; баҳор ёмғири хушрўйликда танҳо она ерининг бағрига сингиши; илҳом парисига ҳамроҳ қиладиган сукунат; социалистик жамият одамларни ҳамма бойликлардан афзал қилиб, «дунёлар дунёсини» унинг хизматкорига айлантирган шоир қалбида ажиб ва юксак туйғулар уйғотади.

Адабий ва беқиёс гўзаллик табиатда яшайди. Ана шу ҳайратомуз гўзаллиқни нозик дид билан пайқаб, у ҳақдаги таассуротларини бадийий тил воситасида ўқувчига етказувчи шахс шоирдир. Феруза осмон ҳам, мовий денгизлар ҳам, булут ўпар чўққилар ҳам, ям-яшил далалар ҳам унинг дилини жунбушга келтиради:

Барига бор ўзим —
ҳаммаси суюқ,
Табиат, мен сенга тан
бераман, тан.
Бунча қудратлисан,
мўътабар, буюк,
Бовар қилмас ақлим, не
сир, дафъатан!

«Зарафшоннинг зарлари», Нормурод Нарзуллаевнинг «болалигин беланчаги, Дарёларнинг келинчаги» Қашқадарё ва бошқа манзаралар тасвири ўйноқи вазни, мусиқий оҳанги билан шодлик кайфиятини бахш этади.

Ижодий меҳнат дарди ва қийинчиликлари Нормурод Нарзуллаевга ҳам таниш. Агар у бир вақтлар ёзилган «Жўраларга жавобим» шеърисида: «Ҳали ёшман, қаламим чархлаб, Дуруст нарса битолганим йўқ» деган бўлса, эндиликда анчагина яхши асарлар яратиб, кўпчиликка манзур қила бошлаган бир вақтда ёқимли қўшиқ сингари одамлар дилида қолишни орзу қилади. Бунга эришиш учун

аввал эълон қилинган шеърларни яна қайта ишлайди, уларга сайқал беради. Масалан, аввал «Оналар» сарлавҳаси билан босилган шеър «Нигоҳлар»да «Ер онаси» деб номланади. Унда «меҳри қуёш оташидан ҳам устунроқ», кадрдон онанинг вафоти тўғрисида ҳасрат билан сўзлайди. Илгариги «мўтабар онахон оламдан ўтди» мисрасини «юракни титратиб оламдан ўтди» шаклида таъсир кучини ошириб тuzатса, «Бу сўзни бошқача айтолмас ҳеч ким» мисрасини «Бу сўзга бош эгмаган ким, ким?» тарзида ўзгартади.

Баъзан аксинча қайта ишлаш вақтида ёки қисқартишда дастлабки жилоси хиралашган ўринлар ҳам бор. «Шам ва шеър» (илгари «Шам») яхши асар. Оригинал поэтик ўйлар маҳсули. Аммо яқунловчи «Оқ қоғоз бетига шул оқшом қалб шеърини ташлаб кетди у» мисраларига нисбатан «Оқ қоғоз бетига оппоқ шам Уз шеърини ташлаб кетди у» кўнгилдагидек чиқмаган. Ёки шоир Шайхзода вафротига бағишланган «Устоз» номли марсиядаги «Лъантлайман мен сени Эй ёвуз ажал» деб бошланадиган ҳароратли банднинг тушириб қолдиришини ҳам маъқуллаб бўлмайди.

Шу ерда Нормурод Нарзуллаевнинг рус тилидаги «Добрый свет» ва «Поёт дутар» тўпламлари устида ҳам айрим мулоҳазалар айтиш пайти келганга ўхшайди. Шеърларни Анато-

лий Передреев ва Раим Фарҳодий катта қизиқиш ҳамда кунт билан таржима қилганлар. Натижада қатор шеърларнинг мазмуни ўзгача тароватга эга бўлган. Буни аниқроқ тасаввур қилиш учун гражданлик жасоратидан баҳс этувчи «Юракдаги ўқ парчаси» балладасини кўздан кечириш kifоя.

Балладанинг оригинали ҳар бири 5 мисрадан иборат 8 бандга бўлинган. Раим Фарҳодий уни «Осколок» деб олади ва ўн тўққизта икки мисрали бандга ажратади. Асл нусхадаги айрим тафсилотларни қисқартади, мавҳумроқ туюлган тасвирларни конкретлаштиради. Оқибатда рус китобхонларига яхши етиб борадиган тўла маънодаги баллада юзага келади. Шунинг учун авторда йўқ янги образларнинг асарда пайдо бўлиб қолиши ортиқча эътирозга сабаб бўлмайди. Бироқ «Сукунатга соламан қулоқ» шеъри таржимада ўзбек тилидаги ҳарорати ва самимиятини йўқотган.

А. Передреев таржимасидаги «Кутиш» оригинал даражасида ёқимли чиққан бўлса, «Олма дарахти» асл мазмунини дуруст беролмаган ва шеърнинг иккинчи қисми суст чиққан. Лекин учрайдиган нуқсонлар у қадар кўп эмас, қилинган иш, шубҳасиз тақдирлашга лойиқ. Таржимонлар Нормурод Нарзуллаев поэзиясидаги гўзалликни рус тилида бера олганлар.

Шоир ҳар икки тилда

ҳам гўзаллик шайдоси, ҳаётга ишқибоз сифатида гавдаланади.

«Нигоҳлар»нинг леймотиви — совет гуманизми руҳининг деярли ҳар бир шеър мазмунига сингдириб юборилишидир. Шоир жаҳонда эзгулик тантана қилиши орзуси билан яшайди. Ранги-туси бошқа-бошқа, урф-одати ўзгача, тили хилма-хил бўлган яқин-йироқдаги «нияти холис одамлар»нинг аҳил, ҳамнафас яшашларини истайди. Айни вақтда инсон номига доғ туширадиган очкўзлик, юлғичлик, амалпарастлик, порохўрлик, лаганбардорлик иллатларига мубтало ярамас типларнинг орамиздан тезроқ йўқолиши, яхши одамлар салтанати гулдай бериши унинг ягона мақсадидир.

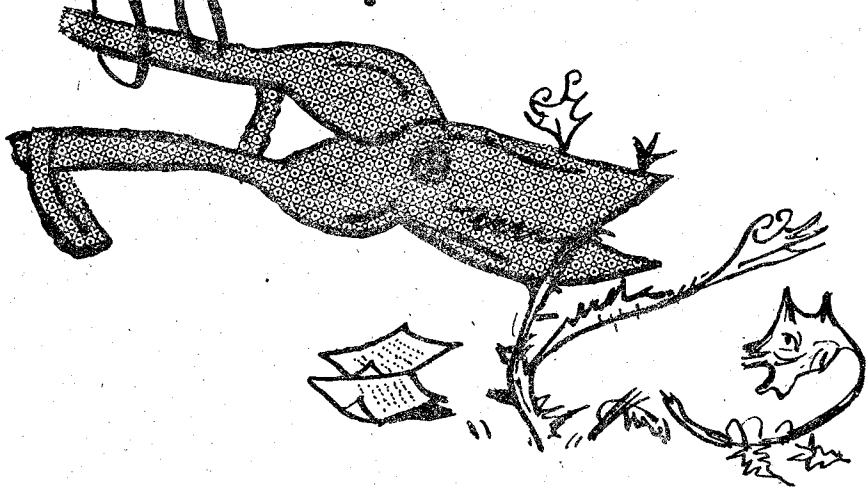
Нормурод Нарзуллаевнинг ижодий йўли тўғрисида ўйлаганда уни альпинистларга қиёс қилгим келади. Шоир камол топган сари ҳаётдан олган материални, орттирган шахсий тажрибаси гўё елкасидаги маънавий юкка айланиб, кўпайиб бормоқда. Шу юк билан аста-секин янги марраларни мўлжаллаб, юқорига кўтарилмаётган.

Зотан ўзи ёзганидек:

Шеър — шоирнинг кўзин
нуридир.
Шеър — оловли юрак
қўридир.
Халқ дилига завқ-шавқ
сололса —
Шеър — шоирнинг мангу
умридир.

Маҳмудали ЮНУСОВ.

Тўққайчи

«ОБЗОРЧИ»

ИНТЕРМЕДИЯ

Район газетаси редакцияларидан бири. Бош редактор хонаси. Янги сон муҳокамаси. Навбатчи ходим газетани шарҳлашга таклиф этилади. Билмасвой Биларов ўридан туриб томоқ қириб қўяди.

Билмасвой. Мен сизга айтсам, газетамизнинг бу номерида жуда зўр нарсалар берилган. Масалан деганимизда, 2-бетдаги саноат хабарларини олайлик. Вей, шунанга хабарчалар бўладими ўзи — бири-бирдан ўткир, бири-биридан ширин, бири-бири билан гаров бойлашаман дейди-я.

Муҳаррир. Муҳим материаллар ҳақида конкрет фикр юритсангиз бўларди, ўрток Биларов.

Билмасвой. Жоним билан. Узим ҳам ҳозир хабарчаларни бир ёқлик қилиб, муҳим материаллар ҳақида гапирмоқчи бўлиб тургандим. Хў-ўш, саноат бўлимидан тушган атлас фирмаси ҳақидаги мақола. Узиям мақоламисан мақола бўпти-да. Унинг автори Бормисан акамиз гапгаям атлас кўйлак кийдириб юборибдилар. Узингизга

маълум, мен шу акамиз ёрдамида саноат моллари магазинидан тўппа-тўғри шу бўлимга ишга келганман. Шунинг учун атлас нима эканлигига яхши тушунаман. Бормисан акамизга чин кўнгилдан раҳмат айтаман.

Муҳаррир. Қисқароқ қилинг. Билмасвой. **Билмасвой** (эски одати бўйича). Хўп бўлади. Ҳозир етти қиламиз. Шундай қилиб денг, Бормисан акамиз мақолада бисотларидаги энг зўр гапларни у ёғидан, бу ёғидан уриб қолмасдан, ишлатиб юборганлар. Тўғриси айтсам, бу гапларни подприлавқадан ҳам топиб бўлмайди. Сэхийликларига беш кетдим. Фактларни ҳам омбирда кўчмайдиган қилиб михлаб ташлаганлар. Бир кунда фирмадан қанча метр атлас чиқишини ҳам эринмасдан қаламга олибдилар-а. Иродангизга қойилман. Гапни қайтимсиз қиладиган бўлсак. Бормисан акамизнинг бу мақолалари жуда зўр бақувват, материали зўр, пишиқ ишланган, тоест, ёзилган. Ҳар бир ҳарфида неча

метрлаб маъно бор. Уқиган сарингиз ёғим бўлмайди, йиртилмайди, ие, кечира-сизлар, ўқиган сарингиз одамни аллалагандай бўлади. Лирик мақола бўпти ўзиям. Сарлавҳаси-чи? Тўғриси айтсам, «Атлас қизлари» мени сеҳрлаб қўйди. Лапсанга ўхшаган жуда пишиқ кўп йилга етадиган сарлавҳа деса бўлади.

Мухаррир. Вақтимиз ўлчоғлик, ўртоқ Биларов. Мақоланинг қиммати ҳақида бирикки оғиз гапирилса бўлди эди.

Билмасвой. Бажарамиз, Орифжон ака! Мақоланинг қиммати ҳақида гапирадиган бўлсак, Бормисан акамизнинг мақолалари жуда қимматли, яъни бебаҳо мақола бўлган. Бунинг учун ҳар қанча мукофот берилса ҳам оз...

Мухаррир (унинг гапини бўлиб). Шошманг!

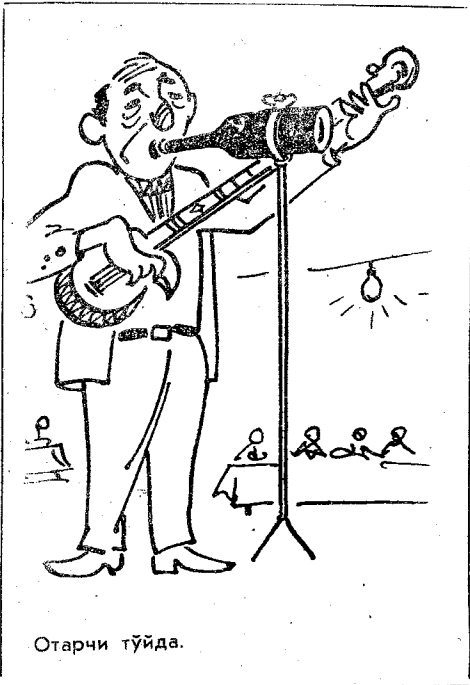
Билмасвой (шошилиб). Бажарамиз.

Мухаррир (диққати ошиб). Э, бажармай кетинг, ўтиринг. Лаганбардорлик ҳам эзи билан-да. Бир қаранг, сизнинг бемаврид мақтовларингиздан бўлим мудирингиз ерга кириб кетай деб ўтирибди...

Сизга маслаҳат шуки, вақт ғаниматида бу ернинг ҳавосини тозалаб қўйсангиз. Гап бор-ку: ким нима экса шуни олади, деган...

(Билмасвой кутилмаган зарбадан оғзи очилиб, хангу-манг бўлиб қолади).

Абдунаби МАННОПОВ.

Отарчи тўйда.

ТУГУН

ҲАЖВИЯ

Ажабқул Ражабқулов район редакцияси хоналаридан бирига кириб келиб, ўз ишлари билан банд ходимлардан сўради:

— Салом, бақувватмисизлар? Мен ҳикоямни қайси бирларингизга берувдим?

— Менга берувдингиз, келинг ўтиринг.

— Уқигандирсиз... Чарчатиб қўймадими? Энди эрта-индин чиқиб қолса керак-а?

— Йўқ, ҳали анча хом.

— Хом... хом қовун бўларди, тарвуз бўларди. Бу ҳикоя, ука. Ҳўш нимаси хом экан?

— Ҳикоянгииз детал йўқ.

— Деталь... Мен сенга машина олиб келганим йўқ, ҳикоя олиб келдим. Ҳикояда детал нима қилади. Ҳали бензин ҳам керак дёрсан.

— Йўқ, сиз мени тушунмаяпсиз, ака. Ҳикояда детал, тугун, ечим деган нарсалар бўлади. Шулар воқеаси асар воқеаси ривожланади, ниҳоясига етади, ўқувчига таъсир этади.

— Тугун... ечим... мана гап қарда экан. Гапингни пардозламай гапиравер, ука. Мен сени жуда яхши тушуниб турибман. Сарпо тугун керакми, дастурхон тугун? Тугун бўлса, ечими керакмасдир балки? Ўзинг ечиб оларсан лаббай?! Балки ҳикоям чиқишидан олдин ўзингга тўн кийдириш ҳам керакдир...

Ажабқул ака редакция ходимини гап билан «мот» қилган кишидек кибру ҳаво билан юриб хонадан чиқди. Аслида Ажабқул Ражабқуловнинг пенсияга чиқиб олганидан кейин «ижодга берилиб», редакция ходимларининг бошини қотириб юриши ечиб бўлмайдиган тугун эди.

Зулфия ШОДИЕВА.

КОНВЕРТЛАРНИ ҚАЙЧИЛАГАНДА

«Аммо бордир турмуш деган беаёв кампир.»

* * *

«Ўз жисмимнинг хоҳишига чўкажакман тиз.»

* * *

«Гўё сен рўёлар юртин неъматин.»

* * *

«Елкасидан қуйига қараб, гавдаси йўналгандин.»

* * *

«Энди билса, бунга ҳаққи йўқ экан. Энди билса, ҳар ким ўз севгилисининг ишқини бировлар қалбида абадий қолиб кетишига йўл қўймас! Қўйса, гурури чидамас экан. Ҳа, ноҳақ деб билган киши қўққисдан ҳақ бўлиб чиқса ғалати бўларкан.»

* * *

«Вақт яқинлашган сари вокзалда йўловчилар қайновини ошиб борардин.»

* * *

«Кетинг, сизни ҳайдаётганим йўқ, лекин илтимос, кетинг!»

* * *

«Ҳеч кимни Азимжончалик ўйламасди, қумсаб қалбини тутмасди, ҳатто тушларида момиқдек баданини унинг оғушига тортиқ қилмасди»

* * *

«Ўзиям, аҳволи жуда танг. Одамнинг раҳми келади. Одам мол эмаски, ўт еса. Бирон жойга кириб ишлаши керак-да.»

* * *

«Бас, у янги дунё эшигига қўл чўзди. Эшик очилди. Ҳеч ким йўқ. Сокин. Фақат фотосуратлар, газеталар, деворларга жило берарди.»

* * *

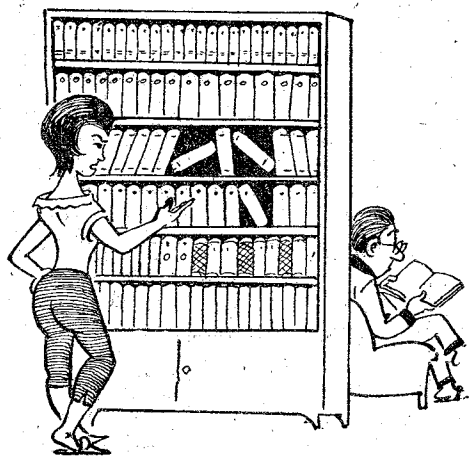
«Унинг тус-гаровати ёқимли ҳам, ёқимсиз ҳам эмас, сертук юзларига илиқлик бахш этувчи нур камдек эди.»

* * *

«Мудир Раҳмон аканинг кайф қип қўйганини фаҳмлаб, ташқарига чиқди-ю, бошқа қайтмади.»

* * *

«Нега мураккабмиз... ўйлади ўзича, нега бизни тушуниб бўлмайди. Худди бир хил тухумдан чиққан жўжалардек.»

— Яна формани бузиб китобларга тегдингизми!

Расмларни А. Холиқов чизган.

Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг Мажлислар залида таниқли совет олими ва жамоат арбоби, республика Фанлар академиясининг академиги Иброҳим Мўминов туғилган куннинг 70 йиллигига бағишланган илмий сессия бўлиб ўтди.

Сессияни Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг президенти, академик О. С. Содиков очди. Ўзбекистон Фанлар академиясининг вице-президенти, республика Фанлар академиясининг академиги М. К. Нурмухамедов Иброҳим Мўминовнинг ҳаёти ва ижоди ҳақида доклад қилди. Сессияда республикамизнинг таниқли олимлари қатнашдилар ва ижтимоий фанлар бўйича олиб борилаётган тадқиқотлар ҳақида ахборот бердилар.

Йиғилиш сўнгида И. М. Мўминов ҳаёти ва фаолиятига бағишланган янги ҳужжатли фильм намойиш этилди.

* * *

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети ҳамда республика ижодий союзларининг ташаббуси билан ВЛКСМнинг 60 йиллигига бағишлаб, Қашқадарё областининг Мироқи шаҳарчасида республика ёш ижодкорларининг семинар-кенгаши бўлиб ўтди.

Семинар-кенгашни Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитетининг секретари У. Сайдаматов қисқача кириш нутқи билан очди. Ўзбекистон КП Қашқадарё область комитетининг секретари М. Худойқулов семинар-кенгаш қатнашчиларини қизгин табриқлади. Ўзбекистон ССР маданият министри-

нинг ўринбосари Ш. Тошпўлатов КПСС Марказий Комитетининг «Ижодкор ёшлар билан ишлаш тўғрисида»ги қарори асосида республика ёш ижодкорлари олдиде турган вазифалар ҳақида доклад қилди.

Доклад юзасидан музокараларда Ўзбекистон халқ ёзувчиси Раҳмат Файзий, Ўзбекистон ССРда хизмат курсатган санъат арбоби Сайфи Жалил, Сурхондарё область комсомол комитетининг секретари Х. Эрматов, республика «Ёш гвардия» театрининг бош режиссёри Б. Ихтиёров, Ўзбекистон Ёзувчилар союзи қошидаги ёшлар билан ишлаш советининг раиси Эркин Воҳидовлар сўзга чиқиб, ёшлар ижоди ҳақидаги Ўз фикр ва мулоҳазаларини йиғилганлар билан, ўртоқлашдилар.

Уч кун давом этган семинар-кенгаш қатнашчилари бригадаларга бўлиниб, областнинг турли районларига йўл олдилар. Улар Китобдаги обсерватория кенглиги станциясини ҳамда «Қаршистрой»га қарашли темир-бетон заводини ва бошқа диққатга сазовор жойларни бориб кўрдилар. Машғулотларда семинар-кенгаш қатнашчиларининг асарлари мутахассислар иштирокида муҳокама этилди.

Семинар-кенгаш якунида унинг иштирокчиларидан бир гуруҳи ёшларни эстетик руҳда тарбиялашдаги фаолияти учун ҳамда Ленин Комсомолининг 60 йиллиги муносабати билан Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитетининг Фахрий ёрлиғи билан тақдирланди.

Бош редактор: МИРМУҲСИН.

Редколлегия: УЙҒУН, ЗУЛФИЯ, Ҳ. ҒУЛОМ, С. АЗИМОВ, И. РАҲИМ, И. ЮСУПОВ, Р. ФАЙЗИЙ, Н. НАРЗУЛЛАЕВ, Т. ТУЛА, Ҳ. НИЕЗОВ (бош редактор ўринбосари), Ҳ. АБДУСАМАТОВ, Ш. ШОМУҲАМЕДОВ, У. УМАРБЕКОВ, У. УСМОНОВ, Ш. ХОЛМИРЗАЕВ, У. НОРМАТОВ, Ҳ. ШАРИПОВ, Ҳ. ХУДОЙБЕРДИЕВА, О. ҲУСАНОВ (масъул секретарь).

© Шарқ юлдузи, 1979.

Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.

На узбекском языке

«ШАРҚ ЮЛДУЗИ»

№ 1

Орган Союза писателей Узбекистана.

Ордена Трудового Красного знамени типография издательства ЦК КП Узбекистана, Ташкент — 1979.

Рассом А. Қамбаров

Техредактор М. Мирражабов

Корректор А. Билолов

Теришга берилди 1/XI-1978 й. Босишга рухсат этилди 20/XII-1978 й.
Қоғоз формати 70×108^{1/16}. Юқори босма. Физ. листи 15. Шартли босма листи 21.
Нашриёт ҳисоб листи 19,06. Тиражи 200159. Р-03825. Заказ № 4191.

Редакцияга келган бир босма тобоқча бўлган материаллар авторларига қайтарилмайди.

Журналдан олинган материалга, «Шарқ юлдузи»дан олинди, деб кўрсатилиши шарт.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ ордени босмахонаси. Ташкент — 1979.
Ташкент-700029, «Правда Востока» кўчаси, 26 уй.

БИЗНИНГ АДРЕСИМИЗ:
700000. ТОШКЕНТ ГСП, ПУШКИН КУЧАСИ, № 1.
«ШАРҚ ЮЛДУЗИ» РЕДАКЦИЯСИ.

ТЕЛЕФОНЛАР:

БОШ РЕДАКТОР — 332437, БОШ РЕДАКТОР ЎРИНБОСАРИ — 332181,
МАСЪУЛ СЕКРЕТАРЬ — 330918, ПРОЗА, ОЧЕРК-ПУБЛИЦИСТИКА, САНЪАТ,
ХАТЛАР БУЛИМИ — 332181, ПОЭЗИЯ, ТАНҚИД ВА АДАБИЁТШУНОС-
ЛИК — 332479, РАССОМЛИК — 330918.